

İSİM VƏ SİFƏTLƏR TÖVHİDİ

**Bu Kitab, Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət
Komitəsinin 01 Aprel 2010-ci İl Tarixli İcazəsi Əsasında Çap
Edilmişdir №DK-157/Q**

**TOPLAYAN VƏ TƏRTİB EDƏN
K.HUSEYN
KİTABIN BÜTÜN HAQLARI QORUNUR**

RƏHİMLİ VƏ MƏRHƏMƏTLİ OLAN ALLAHIN ADI İLƏ

«Ey Rəbbimiz! Bizi doğru yola yönəltdikdən sonra ürəklərimizə şəkk-şübhə (azgınlıq, əyrilik) salma! Bizə Öz tərəfindən bir mərhəmət bəxş et, çünki Sən, doğurdan da, bəxşiş verənsən!» (Ali İmran 8).

*«Ey Rəbbimiz! Unutduqda və ya yanıldıqda bizi cəzalandırma!
Ey Rəbbimiz! Bizdən əvvəlkiləri yüklədiyin kimi, bizi ağır yükləmə!
Ey Rəbbimiz! Gücümüz çatmayan şeyi bizə yükləyib daşıdırma!
Bizi əfv edib bağışla, bizə rəhm et! Sən bizim ixtiyar sahibimizsən.
Kafirlərə qələbə çalmaqda bizə kömək et!»* (əl-Bəqərə 286).

Allahummə! Bütün əməllərimin saleh əməl olmasını və bunları heç kimsə üçün deyil, sadəcə sənin rızan üçün olmasını diləyirəm.

Allahummə! Bu kitabı toplayan üçün, tərcümə edən üçün, oxuyan üçün, dinləyən üçün, yayan üçün və bu kitabın üzərində əziyyəti olan hər bir kəs üçün xeyirli et! Amin!

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ ، نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا ، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا ، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ .

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴾^(١) .

﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴾^(٢) .

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ، يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴾^(٣) .

أما بعد : فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كَلَامُ اللَّهِ ، وَخَيْرَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بَدْعَةٌ ، وَكُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ ، وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ^(*) .

(١) سورة آل عمران : الآية ، ١٠٢ - (٢) سورة النساء : الآية ، ١ - (٣) سورة الأحزاب : الآية ، ٧١ .
 (*) هذه الخطبة تسمى : «خطبة الحاجة» وهي تشرح بين يدي كل حاجة ، والتي كان رسول الله ﷺ يعلمها أصحابه ؛ أن يقولوها بين يدي كلامهم ، في أمور دينهم سواء كان ؛ خطبة نكاح ، أو جمعة ، أو محاضرة ، أو غير ذلك ، وهي في : «سنن ابن ماجه» كتاب النكاح ، باب خطبة النكاح ، وفي : «سنن الترمذي» و«سنن أبي داود» و«سنن النسائي» ورواه أبو يعلى في : «مسنده» والطبراني في : «المعجم الكبير» والبيهقي في : «سننه» والإمام أحمد في : «المسند» ، وورد ذكر طرف من هذه الخطبة في : «صحيح مسلم» كتاب الجمعة ، باب خطبته ﷺ في الجمعة .

ÖN SÖZ

Xutbätul-Hacə

Həmd ancaq Allahdır, Ona həmd edir, Ondan yardım və məğfirət diləyirik. Nəflslərimizin şərindən və pis əməllərimizdən Allaha sığınırıq. Allah kimi hidayətə yönəlmişsə, onu heç kəs azdırı bilməz, kimi də azdırmışsa, heç kəs onu hidayətə yönəldə bilməz. Mən şəhadət edirəm ki, Allahdan başqa ilah yoxdur. O, təkdir, şərki də yoxdur və şəhadət edirəm ki, Muhəmməd Onun qulu və elçisidir.

«Ey iman gətirənlər! Allahdan lazımcə qorxun. Yalnız müsəlman olduğunuz halda ölün». (Ali-İmran 102).

«Ey insanlar! Sizi tək bir şəxsdən (Adəmdən) xələq edən, ondan zövcəsini (Həvvanı) yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadınlar törədən Rəbbinizdən qorxun. (Adı ilə) Bir-birinizdən (cürbəcür şeylər) istədiyiniz Allahdan, həmçinin qohumluq əlaqələrini kəsməkdən qorxun. Şübhəsiz ki, Allah sizin üzərinizdə nəzarətçidir». (ən-Nisa 1).

«Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz söyləyin! (Əgər belə etsəniz) Allah əməllərinizi islah edər və günahlarınızı bağışlayar. Hər kəs Allaha və Peyğəmbərinə itaət etsə, böyük bir səadətə (Cənnətə) nail olar». (əl-Əhzab 70-71) .

Şübhəsiz ki, sözlərin ən doğrusu Allahın kəlamı, yolların ən xeyirlisi Muhəmmədin ﷺ yoludur. Əməllərin ən pisi sonradan uydurulanlardır. Sonradan uydurulub dinə salınan hər bir əməl (iş) bir bidətdir, hər bir bidət isə zəlalətdir (sapıqlıqdır), hər bir zəlalət isə oddadır .

¹ *Xutbätul-Hacə* - adı ilə məşhur olan bu duanı, cümə və s. xütbələrdə Peyğəmbər ﷺ oxumuşdu. Səhabələrinə də bunu əmr etmiş və özü də onları öyətmişdir. Hədisin ilk hissəni bizə: – Əhməd 1/392-393,432, Əbu Davud 2188, Tirmizi 1105, Nəsəi 3/104-105, 6/69 və «Əməlül Yəum vəl Leyl» 488, İbn Məcə 1892, Darimi 2202, Tayalisi «əl-Musnəd» 1557, AbdurRazzaq «əl-Musnəf» 10449, Bəzzar «əl-Musnəd» - Kəşfül Əstar 1/314, Əbu Yəla «əl-Musnəd» 5233-5234,5257, Tahavi «Şərhu Müşkilil Asar» 1-3, Təbərani «Məcmuul Kəbir» 10/10079-10080, Həkim «əl-Mustədrək» 2744, Beyhəqi «Sünnənul Kubra» 3/214-215, Bəğavi «Şərhu Sunna» 2268 İbn Məsud ؓ yolu ilə, Müslim «Şərhu Nəvəvi» 6/156-158, Əhməd 1/302,350, Nəsəi 6/89-90, İbn Məcə 1893 və Tahavi «Şərhu Müşkilil Asar» 4 İbn Abbas ؓ yolu ilə, Tahavi «Şərhu Müşkilil Asar» 5, Beyhəqi «Sünnənul Kubra» 3/215 Nubeyt İbn Şərit ؓ yolu ilə, Əbu Yəla «əl-Musnəd» 7221, Nəsəi «Sünnənul Kubra» bax: «Tuhtəful Əşraf» 6/472 №9148 Əbu Musa əl-Əşəri ؓ yolu ilə.

² *Hədisin İkinci Hissəsini* – Müslim «Şərhu Nəvəvi» 6/153-156, Əhməd 3/319,371, Nəsəi 3/188-189, Beyhəqi «Sünnənul Kubra» 3/214 Cabir İbn Abdullah ؓ yolu ilə. Bu ləfz Nəşainin ləfzidir. Hədisi Əhməd 3/371 və Müslim: «Sözlərin ən doğrusu» ləfzi yerinə: «Sözlərin ən xeyirlisi» ləfziylə rəvayət edilmişdir. İmam Əhmədin digər rəvayətlərində isə 3/319: «Sözlərin ən gözəli» şəkilindədir. Müslim: «Sonradan uydurulub dinə salınan hər bir əməl (iş) bidətdir» ləfzi yerinə: «Hər bir bidət bir zəlalətdir (sapıqlıqdır)» ləfziylə rəvayət etmişdir. Hədisin sonunda olan: «Hər bir zəlalət isə oddadır» ləfzini zikr etməmişdir. Bu beş səhabədən başqa hədsi: Aişə ؓ, Səhl İbn Sad ؓ marfu olaraq. *Marfu Hədis* - Bu o, hədisdir ki, hansısa bir əməlin, sözün və ya sifətin Peyğəmbərə ﷺ çatması marfu hədis adlanır. 1. *əl-Marfu əl-Qövli* - Peyğəmbərin ﷺ dediyi söz. 2. *əl-Marfu əl-Fəli* - Peyğəmbərin ﷺ etdiyi əməl.

«Ey Rəbbim! köksümü açıb genişlət, işimi yüngülləşdir, dilimdəki düyünü aç ki, sözümü yaxşı anlasınlar». (Ta ha 25–28).

Möhtərəm müsəlman bacı və qardaşlarım! İlk öncə hamınızı Allahın salamu ilə salamlayıram. Allahın kitabına və Rəsulullahın ﷺ yoluna uyaraq bu risaləni «**Bismilləh**» ilə başlayıram. Çünkü Allah Rəsulu ﷺ öz məktublarını «**Bismilləh**» ilə başlamış və buyurmuşdu: «Hər mühüm bir işə «**Bismilləh**» ilə başlanılmazsa, o işin sonu kəsikdir» .

Ən-ənəməzə sadıq olaraq Uca və Böyük olan Allahın izni ilə Əhli Sünnə Vəl Cəmaat, Sələfi Salihin əqidəsi ilə bağlı olan kitabları toplamağa davam edirik. **İnşəallah** bu kitabımızda “İsim Və Sifətlər Tövhid” ilə bağlı məsələlərə toxunacağıq. Nə üçün məhz İsim Və Sifətlər? deyilir ki: Elmin şərəfliyi öyrənilən şeyin şərəfindən aslıdır. Öyrəndiyin Elm nə qədər şərəfli olarsa bir o, qədər də elmə, öyrəndiyinə şərəf verir. Ən şərəfli elm də Allahın dinidir - **İslam**. O, Elm ki, sahibini dünya və axirətdə qaldırır. Elə bir dərəcələrə ki, ora nə bir mülk, nə güc, nə də əsil-nəcabət çatdırmır. O, elm ki, söz və əməldən qabaqdır. Gizli namaz və qəlbın ibadətidir. İbadətin ən ucusudur. Elmsiz iman olmur, imansız isə elm olur. Dünyada insanlar arasında dərəcələri artır və insanlar tərəfindən sevilir. Axirətdə isə ixtlasına, elmə dəvətinə görə dərəcələri qaldırılır. **«Allah istədiyi şəxsə hikmət (elm, mərifət, müdriklik) bəxş edir. Kimə hikmət bəxş edilmişsə ona çoxlu xeyir (əbədi səadət) verilmişdir».** (əl-Bəqərə 269). Allahın dinində ən şərəfli sahə Allahın İsim və Sifətləridir.

Bu baxımdan da mən bu kitabı topladım. Bu kitabı toplamaq üçün Quran və Sünnəyə uyaraq və İslamın elm adamlarının əsərlərindən geniş istifadə edərək Allahın izni ilə əlimizdəki bu kitabın yazılmasına nail oldum. İsimlər bərəsində bölümü daha çox “Mutəqid Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Əsməilləhi Vəl Husnə” Muhəmməd İbn Xəlifəti ət-Təmiimi – *hafizəhullah* – ın kitabından istifadə etdim. Şeyxin İctihad⁴ və Tərtibatına

3. *əl-Mərfu əl-Təqriru* - Peyğəmbərin ﷺ görüb qadağan etmədiyi (hər hansısa bir əməl, və ya söz). 4. *əl-Mərfu əl-Vəsfıyu* - Peyğəmbərin ﷺ ən gözəl əxlaqlı olması. Tabiinlərdən isə İbn Şihab əz-Zuhri isə mursəl olaraq rəvayət etmişdir. **Mursəl Hədis** - Tabii Peyğəmbərdən ﷺ danışır. Lakin onlar arasındakı ravini qeyd etmir. Səhabədən də mursəl rəvayət olur. Bu o, deməkdir ki, səhabə Peyğəmbərin ﷺ sözünü eşitmədən, əməlini görmədən danışır. Bu da onun o, vaxt uşaq olması və ya İslamı sonra qəbul etməsi ilə izah olunur. Bunlar da qəbul edilə bilər. Hədis səhihdir. Muhəddis Muhəmməd Nəsrəddin əl-Albani ؒ hədisin bütün rəvayətlərini bir yerə toplayaraq «Xutbətül Həcə» isimli bir kitab yazmışdır. İstəyənlər bu kitabə baxa bilərlər. Ayrıca bax: əl-Albani «Muxtəsər Səhih Müslim» 409, «Mişkətül Məsəbih» 3149,5860.

³ Əbu Davud.

⁴ **İctihad** – Şəri bir hökmü başa düşmək üçün səy göstərmək, çalışmaqdır. **Müctəhid** – bu işdə bütün səyini ortaya qoyandır.

əsaslandım. İlk növbədə Allahdan bu çalışmamın dolğun, düzgün şəkildə yazıb başa çatdırılmasını diləyirəm. Allahdan əməlimi onun üçün ixtlaslı olmasını, məndən qəbul edib onunla müsəlmanları faydalandırmasını diləyirəm. Əgər hardasa xəta etmişəmsə bu nəfsimdən və şeytandandır. Burada düzəldilməsi mühüm olan yerləri tapdıqdan sonra mənə öyüt-nəsihət verməkdən çəkinməyəcəyinizi ümid edirəm.

Güvəndiyim Allahdır, işlərimi ona həvalə edirəm və ona arxalanıram. Həmd və nemət yalnız onadır. Müvəffəqiyyət bəxş edən və xətalardan qoruyan da odur. *«Məni yaradan və məni doğru yola yönəldən Odur! Məni yedirdən də, içirdən də Odur! Xəstələndiyim zaman mənə yalnız O şəfa verir. Məni öldürəcək, sonra dirildəcək də Odur və Qiyamət günü xətami bağışlayacağına ümid etdiyim də Odur! Ey Rəbbim! Mənə hikmət bəxş et və məni salehlərə qovuşdur! Sonra gələnlər arasında mənə yaxşı ad qismət et! Məni Nəim Cənnətlərinin varislərindən et».* (əş-Şuəra 78-85).

Allahın salat və salamı onun Peyğəmbəri Muhəmmədə ﷺ, onun ailə üzvlərinə, səhabələrinə və Qiyamətə qədər onun yolu ilə gedən saleh möminlərin üzərinə olsun.

BİTİRDİM MİLADİ: 5 FEVRAL 2010-CU İL
HİCRİ: SƏFƏR 10 1431-Cİ İL
HƏMD OLSUN ALƏMLƏRİN RƏBBİ OLAN ALLAHA! (YUNUS 10)

İSİM VƏ SİFƏTLƏR TÖVHİDİ

Bu ən gözəl İsim və Sifətlərin Allaha aid olduğuna haqqı ilə iman emək deməkdir. O, bütün kamil Sifətlərə malik və bütün əskik Sifətlərdən münəzzəhdir. Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Rəbblərini Quran və Sünnədə gəlmiş İsim və Sifətlərlə bilir və tanıyır. «**Ən gözəl adlar Allahındır. Onu bu adlarla çağırıb dua edin**». (əl-Əraf 180). Allah Qurani Kərimdə özü-özünü vəsf etdiyi kimi və Rəsulu Muhəmməddə ﷺ Onu Sünnədə vəsf etdiyi kimi qəbul etmək. **Onlara de: «(Bunu) sizmi, yoxsa Allahı daha yaxşı bilir?»** (əl-Bəqərə 140). Allahdan sonra onu (Allahu) Rəsulundan daha gözəl kim tanıya bilər? Rəsulullah ﷺ bu haqda buyurur: «Sənə, sənin özü-özünə verdiyin, yaxud öz Kitabında nazil etdiyin və ya xəlf etdiklərinə birinə öyrətdiyin, və ya Öz yanında saxladığın qeyb elmində malik olduğun hər bir adla dua edirəm» . Əbu Nuaym rah deyir ki: «Allahın öz nəfsini vəsf etdiyi şeyləri inkar edən kafir olur. Nə Allahın özü-özünü vəsf etdiyi, nə də Rəsulu Onu vəsf etdiyi heç bir şey təşbih deyildir» .

Allahın İsim və Sifətlərini bilmək, mənasını başa düşmək, onlarla Allaha dua edib Ondən istəmək, qulların qəlblərində yaradıcını ucaltmaq, Onu təqdis edərək hər cür əskiklik və qüsurlardan tənzihi etmək və Onu sevmək, Ona ümid edib arzulamaq və Ondən qorxmaq, Ona təvəkkül etməkdir. Belə ki, yaradıcı onların qəlblərində, nə zatında, nə də Sifətlərində heç bir ortağı olmayan ən uca örnək olur. Heç kimsənin onların qəlblərindəki bu yer kimi bir yeri yoxdur.

Peyğəmbərin rah risaləsi iki şeyi əhatə edir: Faydalı elm və Saleh əməl. «**Müsrıkların xoşuna gəlməsə də (İslamı) bütün dinlərin fəvqində göstərmək üçün Peyğəmbərini doğru yolla və haqq dinlə göndərən Odur!**» (ət-Təvbə 33). Bu ayədə olan **Hidayət** – Faydalı elm, **Haqq Din** – Saleh əməldir.

Faydalı elm – gərək dünyada, gərək də axirətdə xeyirli və faydalı olan hər bir elmi əhatə edir. Heç şübhəsiz ki, Allahın İsimləni, Sifətlərini və feillərini bilmək bu elmlərin başında gəlir. Çünki bunları bilmək elmlərin ən xeyirlisi, ilahi risalətin özü, Peyğəmbər dəvətinin özəyi, söz, iş və etiqaad baxımından dinin təməlidir. İsim və Sifətlər Tövhidü, Uluhiyyəti və Rububiyyəti Tövhidindən daha əhatəli və ümumidir. Allahın haqq bir İlah olduğuna, ibadətini ondan başqasına caiz olmadığını bilmək Onun İsim və Sifətlər elmindən bir budaqdır. Eyni şəkildə Onun Rəbb olduğuna,

⁵ İmam Əhməd «Musnad» 1/391, Həkim «əl-Müstədrək» 1/509, İbn Hibban.

⁶ İmam Zəhəbi «Uluv».

hər şeyi yaradıb yoxdan var etdiyinə, varlıqlara surət verdiyinə iman etmək, İsim və Sifətlər Tövhidindən bir budaqdır. Bu da İsim və Sifətlər Tövhidinin Rububiyət və Uluhiyyət Tövhidindən daha ümumi və əhatəli olduğunu göstərir.

Allahın qeyb elmində malik olduqlarını isə heç kəsin nə məhdudlaşdırması, nə də əhatə etməsi mümkündür. Allahı onun özünü adlandırdığı kimi adlandırmaq, yaxud onun özünü adlandırdığı adları inkar etmək Allaha qarşı üsyan etmək deməkdir. Ona görə də bu işdə ədəb yolunu tutmaq, Quran və Sünnə mətnlərində olan adlarla kifayətlənmək lazımdır. **«Bilmədiyin bir şeyin ardınca getmə. Çünki qulaq, göz və qəlb bunların hamısı sorğu-sual olunacaqdır».** (əl-İsra 36). **«Allaha qarşı bilmədiyiniz şeyləri deməyinizi haram buyurmuşdu».** (əl-Əraf 33).

İbn Qeyyim رحمته Allahın İsim və Sifətlərini üç qismə bölmür: **1.** O, adlar ki, insanlardan qeyri məxluqlar bilir. **2.** O, adlar ki, Quran və Sünnədə varid olub. **3.** O, adlar ki, onları yalnız Allah bilir.

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat – Rəblərini belə tanıyır. Allah, ondan əvvəl heç bir şeyin olmadığı (**Əvvəl**), ondan sonra heç bir şeyin olmadığı (**Axır**), ondan üstə heç bir şeyin olmadığı (**Zahir**), ondan o, tərəfə heç bir şeyin olmadığı (**Batindir**). **«Əvvəl də, axır da, zahir də, batin də odur. O, hər şeyi biləndir».** (əl-Hədid 3). Yenə də etiqad edirik ki, Allahın zəti, digər zatlara, varlıqlara bənzəməz. Sifətləri də eyni şəkildə digər sifətlərə bənzəməz. Çünki Allaha bənzər, oxşar heç bir varlıq yoxdur. O, yaratdığı varlıqlarla qiyas edilməz. Allah həyatda hər şeyin xalığı, yaradıcısı və həyatda olan hər bir varlığın ruzi vericisidir. **«Məgər yaradan bilməzmi? Allah incəliyinə qədər biləndir, (hər şeydən) xəbərdardır».** (əl-Mulk 14). Allah nə yaratdıqlarını yaratdıqdan sonra yaradıcı sifətini almış, nə də insanları var etdikdən sonra **Bəri** (yoxdan var edən) adını almışdır. Bu sifətlərə əzəldə də sahibdir. O, indi də əbədi olaraq bu sifətlərə sahibdir. Bu sifətlərin hamısı onun kamil sifətlərindəndir. Məs: O, insanları yaratdıqdan sonra yaradıcı adını almamışdır. Bütün sifətləri kimi yaradıcı sifəti də onları yaratmazdan əvvəl onda var idi. Bu sifətlər əsla və heç bir şəkildə sona yetməz. Allah var olduqca onunla birlikdə var olacaqdır. Allahın varlığının da sonu olmayacaqdır. Allah yaratdıqlarını **Alim** olaraq yaratmışdır və heç bir şey ondan gizli qala bilməz, heç bir şey onun elmindən qırağa çıxa bilməz. Onun elmi böyük və kiçik, çox və cüzi hər bir şeyi əhatə etmişdir. **«Göylərdə və yerdə zərrə qədər bir şey ondan gizli qalmaz. Bundan kiçik yaxud böyük elə bir şey yoxdur ki, açıq-aydın kitabda olmasın».** (Səba 3). O, kainatı yaratmazdan əvvəl nə olduğunu bildiyi kimi, hal-hazırda da hər bir şeyi bilməkdədir. Yaratdıqlarından heç

bir şey ondan gizli qalmaz. «(Rəbbin) onların keçmişini də, gələcəyini də bilir. (Ta ha 110).

Qurandan və Sünnədən bizə Allahın 99 İsim və Sifətləri məlumdur. Əbu Hureyrə rəvayət edir ki, Rəsulullah buyurdu: “Allahın doxsan doqquz – yüzdən bir əskik İsmi vardır. Kim bu İsimləri sayarsa Cənnətə daxil olar” . Çünki bu 99 İsmi bilmək qəlbin düzəlməsi üçün əsasdır.

Qurani Kərimdən buna dəlillər isə: «**Şühə yox ki, Allah çox Uca (ALİ) və çox böyükdür (KƏBİRDİR)**». (ən-Nisa 34). «**Şühə yox ki, Allah (hər şeyi) eşidən (SƏMİ) və görəndir (BƏSİRDİR)**». (ən-Nisa 58). «**Şühə yox ki, Allah yenilməz qüvvət (AZİZ) və hikmət sahibidir (HAKİMDİR)**». (ən-Nisa 56). «**Şühəsiz ki, Allah bağışlayan (ĞAFUR) və rəhmlidir (RAHİMDİR)**». (ən-Nisa 23). «**Şühəsiz ki, Allah sizin üzərinizdə nəzarətçidir (RAQİBDİR)**». (ən-Nisa 1). «**Haqq-hesab çəkməyə (HASİB) olaraq Allah kifayət edər**». (ən-Nisa 6). «**Allah (möminlərə) lütfkardır (LƏTİF) və (bəndələrinin bütün əməllərindən) xəbərdardır (XABİRDİR)**». (əl-Əhzab 34). «**Şühəsiz ki, Allah hər şeyi hiş edəndir (HAFİZDİR)**». (Hud 57). «**Şühəsiz ki, Allah təriflənilib şükr olunmağa (HƏMİD) və öyülob, mədh edilməyə layiqdir (MƏCİDDİR)**». (Hud 73). «**Şühəsiz ki, Allah çox yaxındır (QƏRİB) və duaları qəbul edəndir (MUCİBDİR)**». (Hud 61). «**Allah ehtiyacsız (ĞANİ) və həlimdir (HƏLİMDİR)**». (əl-Bəqərə 263). «**Məgər Rəbbinin hər şeyə (ŞAHİD) olması kifayət deyilmi. (Fussilət 53)**». «**Allah (öz elmi ilə) hər şeyi ehtiva edəndir (MUHİTDİR)**». (Fussilət 54). «**O, özündən başqa heç bir ilah olmayan, gizli də, aşkarı da bilən Allahdır. O, RAHMƏNDİR, RƏHİMDİR. O, özündən başqa heç bir ilah olmayan MƏLİKDİR (mütləq sahibdir), QUDDUSDUR (nöqsanlıqdan münəzzəhdır), SƏLAMDIR (zət və sifətlərinə, fellərinə hər cür qüsur və əskiklikdən uzaqdır), MUMİNDİR (öz bəndələrini şərdən qoruyan, əmin edəndir), MUHEYMİNDİR (hamilik edən, qoruyandır), ƏZİZDİR (hər şey hökmünə məhkum olan, güclü, qüvvətlidir), CƏBBARDIR (hökmünə məcbur edəndir), MUTƏKƏB-BİRDİR (təkəbbürlük haqqına tək sahib olandır). Allah müşriklərin ona qoşduğu bütələrdən uzaqdır. O, Allahdır ki, XALİQDİR (hər şeyi yaradandır), BƏRİDİR (yoxdan var edəndir), MUSAVVİRDİR (yaratdıqlarına istədiyi kimi surət verəndir), O, ƏZİZDİR, HƏLİMDİR (yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir)**». (əl-Həşr 22-24). və s. ayələri dəlil göstərmək olar.

⁷ Buxari 6410, Müslim 2677.

Allahın İsim və Sifətləri ağılla başa düşülməz. Zənlər, düşüncələr, təsəvvürlər onu başa düşüb dərk edə bilməz. O, da yaratdıqlarına nə zatında, nə əməlində, nə də İsim və Sifətlərində bənzəməz. Kimsə deyə bilər ki, bu sifətlərə biz də məxsusuq. Amma xeyir! İnsan görmə, eşitmə sifətlərinə malikdir. Lakin onun görməsi, eşitməsi Allahın görməsi, eşitməsi kimi deyildir. Çünkü insan müəyyən bir həddə qədər görüb eşidə bilər, lakin Allah üçün belə bir hədd yoxdur. Hətta elə bir hallar olur ki, ana öz oğlunu bağışlamır. Lakin Allah öz qullarına qarşı o, qədər rəhmlili və mərhəmətlidir ki, onların bu qədər günah etmələrini bağışlayır. İmam Əbu Hənifə رحمته bu haqda deyir ki: “Onun sifətləri yaratdıqlarının sifətləri kimi deyildir. Onun bilməsi bizim bilməyimiz kimi deyil. Qüdrəti var, lakin bizim qüdrətimiz kimi deyil. Görür, lakin görməsi bizim görməyimiz kimi deyil. Duyur, lakin duyması bizim duymağımıza bənzəməz. Danışır, lakin danışması bizim danışğımız kimi deyildir” . Çünkü onun misli yoxdur. **«De ki, o Allah birdir. Allah möhtac deyildir. O, nə doğmuş, nə də doğulmuşdur! Onun heç bir tayı bərabəri, bənzəri də yoxdur».** (əl-İxlas 1-4).

İsim və Sifətlər Tövhidə əqidə məsələlərində ən çətin və təhlükəli mövzulardan biridir. Hətta bir çox alimlər bu mövzuda xətalər etmişlər.

Əhli Sünnə Vəl Cəməatın bu mövzu ilə bağlı mövqeyi belədir:

1) Nə ki, Quran və Sünnədə isbat olunub, biz də onu isbat edib, qəbul edirik. Məs: Allah görür, eşidir və s. **«Şübhə yox ki, Allah (hər şeyi) eşidən (SƏMİ) və görəndir (BƏSİRDİR)».** (ən-Nisa 58).

2) Nə ki, Quran və Sünnə ilə inkar edilir, biz də onu inkar edirik. Məs: Xristianlar deyirlər ki, Allah göyləri və yeri altı gündə xəlq etdi və bazar günü isə dincəldi. **«O, nə mürgü (HƏYYDİR), nə də yuxu bilər (QAYYUMDUR)».** (əl-Bəqərə 255). **«And olsun ki, biz göyləri, yeri və onlar arasında olanları altı gündə yaratdıq və bizə heç bir yorğunluq da üz vermədi».** (Qaf 38). Yəhudilər dedilər ki, Allah xəsisdir. **«Xeyr, Allahın əlləri açıqdır. İstədiyi kimi lütf və ehsan edər».** (əl-Maidə 64). Finhas adlı bir yəhudi Əbu Bəkr رضي الله عنه onu İslama dəvət etdikdə demişdir: «Allaha and olsun ki, ey Əbu Bəkr! Biz fəqir (kasıb) olmadığımızdan Allaha ehtiyacımız yoxdur. O, isə fəqir birisidir. Əgər möhtac olmayan bir varlıq olmasaydı bizdən borc tələb etməzdi» **«Allah kasıbdır, biz isə dövlətliyik! deyənlərin sözlərini Allah, əlbəttə eşitdi. Biz onların dediklərini və Peyğəmbərləri haqsız yerə öldürdüklerini yazacaq və**

⁸ «əl-Fiqhul Əkbər» s. 302.

(qiyamət günü) **onlara: «Atəşin əzabını dadın!» deyəcəyik». (Ali İmran 181)** . Allah bütün bu deyilənlərdən münəzzəhdir.

3) Nə ki, Quran və Sünnədə varid olmayıb, sabitliyi və inkarı. Məs: Allah buyurur ki, danışır. Bu sabitdir. Lakin biz desək ki, Allah danışır, deməli dodağı, dili və s. var. Bu düz deyil. Çünkü bu haqda bizdə heç bir dəlil yoxdur. Bununla bərabər biz onu da inkar etmirik. Yenə də dəlilimiz olmadığı üçün.

İSİM VƏ SİFƏTLƏR TÖVHİDİNDƏ MÜHÜM OLAN QAYDALAR

Müsəlman qardaş və bacılarım! Bu mövzu təhlükəli və çətin olduğuna görə, bəzi azmış və hədlərini aşmış firqələr kimi Allahın ad və sifətlərini dəyişməmək, onları heç nəyə bənzətməmək, keyfiyyətini öyrənməyə çalışmamaqdan ötrü alimlər bəzi qaydalar müəyyənləşdiriblər. Bu qaydaları hər bir müsəlmanın bilməsi vacibdir.

1. **Təhrif** – bir sözü başqa sözlə əvəz etmək, dəyişdirmək deməkdir. Ayə və ya hədisi həm mənə, həm də ləfzi etibarı ilə dəyişdirmək deməkdir. Məs: 1) Mənə etibarı ilə təhrifə dəlil - Allah Qurani Kərimdə buyurur: **«Rahmən ərşin üzərinə yüksəlmiş»**. (Ta ha 5). Burada olan **İstiva** - ucalmaq sözü, **Lə** – şəkilçisi artırmaqla **İstəvlə** hökmü altına aldı sözü ilə əvəz edirlər. Bu azmış firqələr özləri də bilmədən Yəhudilərin etdiklərini edirlər. Allah Yəhudilərə kəndin qapsından Allaha səcdə edən halda **Hittə** – «Bizi bağışla» deyərək içəri daxil olun buyurduğu halda onlar Allahı ələ salaraq **Hittə** – sözünü, **Hintə** – «Buğda» sözü ilə əvəz etdərək arxaları üstə kəndə girməyə başladılar. (əl-Bəqərə 58-59) . Allahın **Əl** – sifətini qüdrət, nemət kimi təhrif etmək. 2) Ləfzi etibarı ilə təhrifə dəlil – Allah Qurani Kərimdə buyurur: **«Allah Musa ilə sözlə danışdı»**. (ən-Nisa 164)-ci ayəsini oxuduqda: **«Musa Allah ilə sözlə danışdı»** deyərək təhrif edirlər.

Allah Qurani Kərimdə təhrifi qınamış və bu haqda: **«Halbukü (Musa dövründə) onların içərisində elələri də vardı ki, Allahın kəlamını (Tövrət) dinləyib anladıqdan sonra, onu bilə-bilə təhrif edirdilər»**. (əl-Bəqərə 75). **«Yəhudilərin bir qismi (Tövrətdəki) sözlərin yerini dəyişib təhrif edir...»**. (ən-Nisa 46). **«Onlar sözlərin yerini dəyişib təhrif edir...»**. (əl-Maidə 13,41).

⁹ İbn Cərir ət-Təbəri təfsir kitabında. Sənədi zəifdir.

¹⁰ Buxari 4479.

Təhrif – Təvil¹¹ – Kəlamçıların bir çoxu təhrif kəlməsinin yerinə təvil kəlməsini işlədirlər. Çünki Təvilin hamısı pis deyildir. Peyğəmbər ﷺ İbn Abbas رضي الله عنه haqqında: «Allahım onu dində fəqih et! Ona təvili öyrət!» deyə buyurmuşdu . **Təvil** – təfsir mənasıdır və sözün son nəticədə əsaslandığı həqiqət mənasını bildirir. Pislənmiş təvil – sözün bəyənilən bir mənasını kənara qoyaraq ona bənzər digər dəlili bəyənilməyən, ehtimallara əsasən şərh edilməsinə deyilir. İsim və Sifətlərdə təvilə gəldikdə isə bidət əhlinin belə bir şeyə əl atmalarında məqsəd Uca Allahı yaradılmışlara bənzərlikdən təmizləməklə həddi aşmalarıdır. Bu isə öz növbəsində batil bir iddia olmaqla onları çəkindikləri təhlükənin bir başqa formasına, daha ağırına salmaqdadır. Məs: **Yəd – Əl** sözünü qüdrət mənasında təvil etdikləri vaxt Allahın əlinin olmasını deməkdən qaçmaq istəmişlər. Çünki yaradılmışların da əli vardır. **Əl** - sözü onlara mütəşabih görünəncə onu qüdrət adlandıraraq təvil etmişlər. Bu da onların bir ziddiyətidir. Yəni onlar məqbul saydıqları mənə haqqında müvafiq bir iddia qəbul etmək məcburiyyətindədirlər. Yəni özlərinin rədd etdikləri mənanı qəbul etməyə məcburdurlar. Axı qulların da qüdrəti vardır. (Belə olduqda Allahla yaradılmışlar arasında oxşarlıq olur). Əgər onların qəbul etdikləri qüdrət haqq və mümkün olan bir şeydirsə, onda Uca Allah üçün əli məqbul saymaq da eyni qaydada haqq və məqbuldur. Əgər Uca Allah haqqında əli qəbul etmək – onların iddialarına görə təşbihi (bənzətməni) zəruri etdiyi üçün batil və mümkün olmayan bir şeydirsə, eynilə qüdrəti də qəbul etmək batil və qeyri mümkündür .

2. Tətil – Allahın sifətlərini təməmilə inkar etmək və ya bəzilərini qəbul edib, bəzilərini inkar etmək. Tətil mütləq olaraq Təhrifdən daha şiddətlidir. Yəni o, yerdə ki, təhrif var orada tətil də vardır. Lakin əksi belə deyildir.

İki Qisimdir: 1) **Böyük Tətil** – Cəhmilər Allahın İsim və Sifətlərini təməmilə inkar edirlər. 2) **Kiçik Tətil** – Əşarilər, Mətrudilər kimi Allahın İsim və Sifətlərindən bəzilərini qəbul edib, bəzilərini isə inkar edirlər.

3. Təmsil (Muməssil) – Allahın sifətlərini məxluqatın sifətləri kimi olduğunu qeyd etmək. Buna həmçinin **Təşbih** – də deyilir. Bənzətmək, bənzər vermək. «**Onun bənzəri heç bir şey yoxdur. O, eşidən və görəndir**». (əş-Şura 11). Allah bu ayədə həm nəfəy, həm də isbatı bir arada

¹¹ **Təvil** – sözü çevirmək, dəyişmək, sözə başqa mənə vermək, ayə və hədisi zahiri mənasından çıxardıb Quran və Sünnənin demədiyi mənələrə yozmaq deməkdir.

¹² Buxari, Müslim, Əhməd 1/266,314, İbn Məcə 166, Təbərani «əl-Kəbir» 10587,10617, Bəğəvi «Şərhu Sünnə» 3942.

¹³ Qahtani «Ulumul Quran».

zikir etmişdir. Onun bənzərinin (misli) olmasını nəfəy edərkən, Səmi və Bəsır (eşidən və görən) olduğunu isbat etmişdir. Bu da bu cür düşünənlərin fikirlərini alt-üst edir.

İki Qisimdir:

1. Yaradılmışı Yaradana (Allaha) bənzətmək – Yəni Allahın sifətlərindən, fellərindən, haqlarından hər hansı birini yaradılmışa da vermək.

1) Allahın sifətlərindən hər hansı birini yaradılmışa vermək – Peyğəmbər ﷺ və ya ondan aşağı səviyyədə olan hər hansı bir yaradılmışı tərif və övməkdə hədi aşmaq. Necə ki, Abdullah İbn Yəhya əl-Buhturini tərif edən Mutənəbbi . O, deyir: «Ey bənzəri olmayan kimsə, dilədiyin kimi ol! Və necə istəyirsən elə də ol! Sənə bənzər bir kimsə yaradılmamışdır».

2) Allahın fellərindən hər hansı birini yaradılmışa vermək – Allah ilə bərabər başqa bir yaratıcı olduğunu irəli sürən kimsənin Rububiyyət tövhidində Allaha şərik qoşması.

3) Allahın haqlarından hər hansı birini yaradılmışa vermək – Müşriklərin bütələrinin ilahlıq haqqı olduğunu irəli sürərək onlara tapınıb ibadət etmələri kimi.

2. Yaradana yaradılmışa bənzətmək – Yəni yaradılmışa aid olan bəzi özəllikləri Allahın zatına və sifətlərinə vermək. «Allahın iki əli yaratdıqlarının əlləri kimidir», «Allahın Ərşə İstiva etməsi yaratdıqlarının öz taxtlarına oturub qalxmaları kimidir» və s. bənzəri sözlər kimi. İlk olaraq bu sözləri işlədən Hişam İbn əl-Həkəm¹⁶ olmuşdur. İmam Əbu Həniyə رحمته yaradana yaradılmışa bənzətməyi kəsin ifadələrlə qadağan etmişdir. O, deyir: «Onun sifətləri yaratdıqlarının sifətləri kimi deyildir. Onun bilməsi bizim bilməyimiz kimi deyil. Qüdrəti var, lakin bizim qüdrətimiz kimi deyil. Görür, lakin görməsi bizim görməyimiz kimi deyil. Duyur, lakin duyması bizim duymağımıza bənzəməz. Danışır, lakin danışması bizim danışığımıza kimi deyildir»¹⁷. «Allahın əli onların əlləri üzərindədir, lakin bu yaratdıqlarının əlləri kimi deyildir. O, əllərin

¹⁴ Məşhur şair olub. Əsrində şairlərinin lideri idi. Zəhəbi «Siyer» 13/487, ibn Kəsir «əl-Bidayə və nə Nihayə» 11/81.

¹⁵ Əsrinin şairi, ədəbiyyatçı olub. Əsl adı Əbu Tayyib Əhməd İbn Hüseyn İbn Həsən əl-Cufi əl-Kufi. Peyğəmbərlik iddiasında olduğu üçün Mutənəbbi ismi ilə tanınmışdır. Bir çox şirk və batil olan şerhləri vardır. Tövbə etdiyi də söylənilir. Zəhəbi «Siyer» 16/199,201.

¹⁶ Kufəli olan Hişam kəlamçılıqla tanınmış. Dövründə İmamyyənin rəisi sayıldığı kimi İmamyyənin bir qolu olan Hişamyyənin qurucusudur. Hicri 190-da ölmüşdür. İmamət haqqında, Allahı cisimləndirmə və yaratdıqlarına xüsusilə də insana bənzətmək kimi bir çox azğınlıqlar etmişdir. Bax: «Məqalətul İslamiyyə» 1/133,134.

¹⁷ «əl-Fiqhul Əkbər» s. 59,302.

yaradıcısıdır. Onun üzü yaratdıqlarının üzü kimi deyildir. O, bütün üzlərin yaradıcısıdır. Onun nəfsi yaratdıqlarının nəfsi kimi deyildir. Bütün nəfslərin yaradıcısı Odur. «*Ona bənzər heç bir şey yoxdur. O, eşidən və görəndir*». (əş-Şura 11)¹⁸.

4. Təkyif (Mükəyyif) – Allahın sifətlərinin mahiyyəti, keyfiyyəti haqqında fikir yürütmək. Sifətlərin necəliyi haqqında suallar vermək. Allahın sifətlərini bilmək lazımdır, lakin keyfiyyəti haqqında fikir yürütmək olmaz. «*Sənə Quranı nazil edən odur. Onun bir hissəsi quranın əslini, əsasını təşkil edən möhkəm, digər qismini isə mütaşəbih (mənacə bir-birinə oxşar, məğzi bəlli olmayan) ayələrdir. Ürəklərində ayrılıq olanlar fitnə-fəsad salmaq və istədikləri kimi məna vermək məqsədi ilə mütaşəbih ayələrə uyarlar. Halbuki onların həqiqi izahını Allahdan başqa heç kəs bilməz*». Elmdə qüvvətli olanlar isə: «*Biz onlara inandıq, onların hamısı Rəbbimiz tərəfindəndir*» deyirlər. «*Bunları ancaq ağıllı adamlar dərk edər*». (Ali İmran 7). Valid İbn Müslüm deyir ki, əl-Əvzai, Sufyan İbn Uyeynə, Məlik İbn Ənəsdən ☞ İsim və Sifətlər haqqında olan hədislər barəsində soruşdum. Cavabları: «*Bunları gəldikləri kimi alın, onlarla əlaqəli keyfiyyət düşünməyin*» . İmam Zuhri ☞ deyir: «*Risalə göndərmək Allahdan, təbliğ etmək Rəsullardan, bizə düşən isə təslimiyyət göstərməkdir*» . Əbu Hənifə ☞ deyir: «*Kim qulları tanıdığı kimi Allahı tanıyarsa kafir olar*» . İbn əl-Cövzi ☞ İmam Əhmədin ☞ Musaddəd əl-Bəsriyyəyə yazdığı məktubu belə xatırlayır: «*Allahı onun özünü vəsf etdiyi kimi vəsf edirik, Allahın özü haqqında nəfy (inkar) etdiyini siz də nəfy edin*» .

ƏSMƏUL HUSNƏ (ƏN GÖZƏL İSİMLƏR)

Quran və Sünnədən bizə Allahın **99** İsmi məlumdur. Əbu Hureyrə ☞ rəvayət edir ki, Rəsulullah ☞ buyurdu: “Allahın doxsan doqquz – yüzdən bir əskik İsmi vardır. Kim bu İsimləri sayarsa Cənnətə daxil olar” . Əsməul Husnə haqqında olan bu *Muttafiqun Aleyh* hədisi burada sona yetməkdədir. İsimləri sadalayan hədis isə Tirmizinin ☞ «Sünnən» əsərində verilmişdir. Lakin bu rəvayət sənədində hədis alimləri tərəfindən zəif qəbul edilən Valid İbn Müslim vardır ki, zəif qəbul edilmişdir. Hər nə

¹⁸ «əl-Fiqhul Əbsat» s. 52,53.

¹⁹ İmam Bəğavi «Şərhus Sunnə».

²⁰ İmam Bəğavi «Şərhus Sunnə».

²¹ «əl-Əqidətul Təhaviyyə» s. 25.

²² «əl-Mənaqib» İmam Əhməd 221.

²³ Buxari 6410, Müslim 2677.

qədər Tirmizi ﷺ bu hədisi başqa yollardan rəvayət etsə də bütün bu yollar hədis alimləri tərəfindən zəif qəbul edilmişdir²⁴.

ALLAHIN 99 İSMİ BARƏDƏ ÜÇ RAVİNİN RƏVAYƏT ETDİYİ HƏDİSLƏR VƏ ONLAR ARASINDA OLAN FƏRQLƏR

<p>ABDULAZİZ İBN HUSEYN İBN TURCUMƏNİ yolu ilə: Həkim “Mustədrək” 1/17, Beyhəqi “Əsmə” 18-19. Əbu Hureyrə <small>رضي الله عنه</small> rəvayət edir ki, Rəsulullah <small>ﷺ</small> buyurdu: “Allahın 99 – İsmi vardır. Kim bu İsimləri hamısını sayarsa Cənnətə daxil olar...”. Hədis Zəifdir. Bax: “Mizənu İtidəl” 2/627.</p>	<p>ABDULMƏLİK İBN MUHƏMMƏD ƏS-SƏNANİ yolu ilə: İbn Məcə 3907. Əbu Hureyrə <small>رضي الله عنه</small> rəvayət edir ki, Rəsulullah <small>ﷺ</small> buyurdu: “Allahın 99 – yüzdən bir əskik İsmi vardır. Allah təkdir və tək olanı da sevir. Kim bu İsimləri hifz edərsə Cənnətə daxil olar...”. Hədis Zəifdir. Bax: “Musbəhu Zəccəcətu” 3/208.</p>	<p>VƏLİD İBN MÜSLİM yolu ilə: Tirmizi 3506, “Qərib Hədis”, İbn Hibban 2384, Həkim “Mustədrək” 1/16, İbn Məndə “Tovhid” 2/205, Beyhəqi “Sunnən Kubra” 10/27, Bəğavi “Şərhu Sunnə” 5/32. Əbu Hureyrə <small>رضي الله عنه</small> rəvayət edir ki, Rəsulullah <small>ﷺ</small> buyurdu: “Allahın 99 – İsmi vardır. Kim bu İsimləri sayarsa Cənnətə daxil olar...”. Hədis Zəifdir.</p>	<p>№</p>
<p>Allah, Əvvəl, Əxir, Əhəd, Əkram, İləh</p>	<p>Allah, Əvvəl, Əxir, Əhəd, Əbədə</p>	<p>Allah, Əvvəl, Əxir</p>	<p>1</p>
<p>Bəri, Bəsir, Batin, Bəis, Bədi², Bəqi,</p>	<p>Bəri, Bəsir, Batin, Bəis, Bəqi, Bəsit,</p>	<p>Bəri, Bəsir, Batin, Bəis, Bəqi, Bəsit,</p>	<p>ب</p>

²⁴ *Mudric* - Bu o, hədisdir ki, ravi tərəfindən hədisin sənədinə və ya mətninə əlavə edilir. Buna görə də deyilir ki: Hədisin İsimlər olan bölümü ravi tərəfindən əlavədir və bu Peyğəmbərin ﷺ sözləri deyildir. Çünki Vəlid İbn Müslimin - Tirmizi, İbn Hibban, Beyhəqi, Təbərani, İbn Xuzeymə, İbn Nueym – *Allah Onlardan Razı Olsun* - yolu ilə gələn rəvayətlərində İsimlər arasında böyük fərqlər vardır. İbn Teymiyyə رحمته الله deyir ki: “Artıq elm əhli ittifaq etmişlər ki, hər iki rəvayət – *Tirmizi, İbn Məcə* - Peyğəmbərin ﷺ sözləri deyil, bəzi Sələflərin sözləridir...”. “Raddu Alə Mərisi” səh. 326, “Mədaricus Səlikin” 3/410, İbn Kəsir “Təfsir” 2/269, “Fəthul Bəri” 11/214-217, “Muhəllə” 8/31, Məhz buna görə də bir çox alimlər bu hədisləri səhih qəbul edərək Allahın İsimlərini zəif hədisə əsaslanaraq qeyd etmişlər. Bu alimlərdən: Qurtubi “Əsnə Fi Şərh Əsməilləhi Husnə - Cəmiul Əhkəmul Quran” 7/325, Şovkani “Tuhfətuz Zəkirin” səh. 65. Buna görə də qarşıda zikr etdiyimiz cədvəllərdə alimlərin Allahın İsimlərinin zikrində fərqlər olduğunu açıq-aydın görəceyik. Buda onların ictihadda fərqli görüşlərə sahib olduğuna dəlildir.

Bədi	Bərr, Burhən	Bərr, Bədi'	
			ت
Cəbbər, Cəlil, Cəmi'	Cəbbər, Cəlil, Cəmi', Cəmil	Cəbbər, Cəlil, Cəmi'	ج
Həlim, Həyy, Həfiz, Həqq, Həmid, Hənnən	Həlim, Həyy, Həfiz, Həqq, Həkim	Həlim, Həyy, Həfiz, Həqq, Həmid, Həkim, Həkəm, Həsib	ح
Xəliq, Xəbir, Xəlləq	Xəliq, Xəbir, Xəfid (Rəfi')	Xəliq, Xəbir, Xəfid (Rəfi')	خ
Dəim	Dəim		د
Zul Cələli Vəl İkrəm, Zül Təvl, Zül Məaric, Zül Fədl	Zul Quvvə	Zul Cələli Vəl İkrəm	ذ
Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəfi', Rəuf, Rəqib, Rəbb Sələm, Səmi'	Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəfi', Rəuf, Rəşid, Rəbb Sələm, Səmi', Səəmi'	Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəfi', Rəuf, Rəşid, Rəqib Sələm, Səmi'	ر
Şəkür, Şəhid, Şəkir	Şəkür, Şəhid, Şədid	Şəkür, Şəhid	ش
Saməd, Sədiq	Saməd, Sədiq	Saməd, Səbur	ص
	Dərr (Nəfi')	Dərr (Nəfi')	ض
Zəhir	Zəhir	Zəhir	ظ
			ط
Aziz, Alim, Azim, Ali, Afuv, Alləm	Aziz, Alim, Azim, Ali, Afuv, Ālim	Aziz, Alim, Azim, Ali, Afuv, Adl	ع
Ğəfur, Ğəni, Ğəffər	Ğəfur, Ğəni	Ğəfur, Ğəni, Ğəffər	غ
Fətir		Fəttəh	ف
Qəyyum, Qədir, Qəhir, Quddus, Qərib, Qədim, Qədir	Qəyyum, Qədir, Qəhir, Qəvi, Qəbid, Qərib, Qədim, Qəim	Qəyyum, Qədir, Qəhhar, Qəvi, Qəbid, Quddus	ق
Kərim, Kəbir, Kəfi, Kəfil	Kərim, Kəfi	Kərim, Kəbir	ك
Lətif	Lətif	Lətif	ل

Məlik, Mumin, Muheymin, Mutəkəbbir, Musavvir, Mucib, Məcid, Mubdi Muid, Muhyi Mumit, Mətin, Mutəali, Movlə, Məlik, Muğis, Muqtədir, Mudəbbir, Məlik, Mənnən, Muhit	Məlik, Mumin, Muheymin, Mutəkəbbir, Musavvir, Mucib, Məcid, Mubdi Muid, Muhyi Mumit, Muizzu Muzil, Məcid, Mətin, Mu'ti Məni', Mubin, Muqsit, Munir, Mutəali	Məlik, Mumin, Muheymin, Mutəkəbbir, Musavvir, Mucib, Məcid, Mubdi, Muid, Muhyi Mumit, Muizzu Muzil, Məcid, Mətin, Məni', Mutəali, Muntəqim, Muqsit, Muğni, Məlikul Mulk, Muqtədir, Muqəddim, Muəxxir, Muqit, Muhsi	م
Nur, Nasir	Nur, Nəfi', Nəzir	Nur, Nəfi'	ن
Hədi	Hədi	Hədi	ه
Vəkil, Vahid, Vəhhəb, Vəsi,' Vitr	Vəkil, Vahid, Vəhhəb, Vədud, Varis, Vəli, Vitr, Vəcid, Vəqi'	Vəkil, Vahid, Vəhhəb, Vədud, Varis, Vəli, Vəsi', Vəcid	و

Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «İman **70** və ya **60** çox şöbələrdən ibarətdir. Ən fəzilətli, Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah olmadığı - *Lə İlahə İlləllah* - söyləmək, ən aşağı şöbəsi isə yolda olan maneəni dəf etməkdir. Həya da imanın bir şöbəsidir» .

Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: “Allahın doxsan doqquz – yüzdən bir əskik İsmi vardır. Kim bu İsimləri sayarsa Cənnətə daxil olar” . Bu kimi hədislərdə say zikr olunub, lakin təfsilatı heç bir səhih və açıq dəlildə zikr olunmayıb. Bunun da sayılması ictihad tərəfdəndir. Bu kimi hədislərdə nə kimi hikmət vardır? Say zikr olunub lakin təfsilatı verilməyib. Alimlərdən bəziləri qeyd edirlər ki: Bunda Uca bir hikmət vardır. Allah bununla bəndələrindən Özünün Kitabı və Rəsulullahın Sünnəsi ilə maraqlanmağı istəyir. Onları Quran və Sünnəyə bağlamaq istəyir. Onlar öz ağıllarını bunları başa düşməkdə işlətsinlər. Əgər onlar Allahın **99** İsmi bilsələr onlarda Allah bərəsində kamil bir

²⁵ Buxari, Müslim.

²⁶ Buxari 6410, Müslim 2677.

bilik yaranar. Bununla da onlar Allahı və Onun dinini bilib tanıyarlardı. Bu da imanın kamilliyidir. Elə dinin özü də budur. Ola bilər ki, bundan da başqa hikmətlər vardır. Lakin bu isə Uca bir hikmətdir. Çünki Uca Allah özünü bu İsimlərlə isimləndirmişdir. Dolayısı ilə bütün İsimlərin varacağı yer Allahdır. Hədəisdə keçən «*Kim Bu İsimləri Sayarsa*» cümləsində məqsəd sadəcə bu İsimləri əzbərləyib saymaq deyildir. O, İsimlərlə Allaha qulluq etmək, dua etmək və haqqı ilə əməl etməkdir. Çünki yaxşı, pis hər insan bu İsimləri asanlıqla əzbərləyib sayı bilər. Lakin onları haqqı ilə əməl etmək, saymaq qədər də asan bir iş deyildir.

Bu hədis Allahın 99 İsmnin olduğunu göstərməkdədir. Lakin bu o, demək deyildir ki, Allahın bundan başqa İsimləri yoxdur. Məs: Bu o, məsələ ki: «Məndə sədəqə üçün ayırdığım yüz dirhəm pul var». Bu o, demək deyildir ki, məndə sədəqə üçün ayırmadığım başqa pullar yoxdur. Rəsulullah ﷺ buyurur: «Sənə sənin Özünün-özünə verdiyin, yaxud Öz Kitabında nazil etdiyin və ya xəlq etdiklərindən birinə öyrətdiyin, və ya Öz yanında saxladığın qeyb elmində malik olduğun hər bir adınla dua edirəm». Bu hədisdəki ifadələr Allahın, insanların bilmədiyi, ancaq bəzi seçilmiş qullarına öyrətdiyi, qeyb aləmində saxladığı İsimlərinin də olduğunu göstərməkdədir. İbn Qeyyim ر.ھ. deyir ki: “*Əsməul Husnə* - hər hansı bir sayla məhdudlaşmır. Çünki Allahın öz dərğahında qeyb aləmində tərcih etdiyi İsim və Sifətləri vardır. Bu İsim və Sifətləri nə Allaha yaxın bir mələk, nə də göndərilən bir Peyğəmbər bilə bilər”²⁸.

Bu İsimlər Allahın birliyini, mərhəmətini və üstünlüyünü göstərən, eyni zamanda qəlblərə və qulaqlara xoş gələn İsimlərdir. Hətta bu İsimlər bütün xeyir və yaxşılığa işarə edən İsimlərdir. Fəqət nə yazıq ki, insanlar bu İsimlərin mənalari haqqında görüş birliyinə varmadılar. Bu mövzuda bir çox görüşləri irəli sürərək doğru yoldan ayrıldılar. Kimiləri bu İsimləri fərqli şəkildə yozarkən, kimiləri də bu İsimləri mənalari ilə uyğunlaşmayan görüşləri irəli sürdülər. Kimiləri də birinci və ikinci qrupun dediklərini bir kənara qoymağa üstünlük verdilər. Bütün bu görüşlərin arasında Əhli Sünne Vəl Cəmaat Allahın bu gözəl İsimlərini tərcih etdi. Bu aləmdə Allahı özündən daha yaxşı tanıyan bir varlığın olmayacağına inandılar. Bunun üçün də Allahdan yardım istəyərək insanlar arasında Allahı ən yaxşı tanıyan kimsəyə Peyğəmbərimiz Muhəmmədə ﷺ üz tutdular. Onun sözlərindən doyanı qədər faydalandılar. Qurtuluşlarını heç bir əyrilik və yanılma olmayan bu yolda gördülər. Bu mövzuda Allahdan

²⁷ İmam Əhməd «Musnəd» 1/391, Həkim «əl-Müstədrək» 1/509, İbn Hibban.

²⁸ Favaid 1/166.

sonra Peyğəmbərdən yardım istədilər. Ondan sonra da heç bir həddi aşmayaraq, təfriqəyə sapsadan ondan elm nəql edən və güvənilir, ispatlanmış ravilərin rəvayətlərindən faydalandılar. Bu üzdən Uca Allahın bu gözəl İsim və Sifətlər mövzusunda ən üstün yol Sələfi Salihin yoludur. Bu yol nə Filosofların irəli sürdükləri görüşlərə, nə də Kələmçilərin anlaşılmaz söz və düşüncələrinə dayanmır. Allahın İsimləri mövzusunda Sələfi yolu şişirtməkdən uzaq, mütədil və orta bir yoldur.

Ümmətin Sələfləri - Ərəb yarmadasından çıxan məcusilər, zındıqlar, fəlsəfəçilər, kələm əhli, tayfa və millətlərlə qarşılaşdılar. Onlarla olan savaşı yalnız qılıc savaşı deyil, qılınc savaşı ilə bərabər olan qələm, elm, Quran və əqidə savaşıdır ki, müsəlmanlar məcusi, zındıq, dinsizlik dəvətçilərinə qalib gəlmişlər. Onların şübhələrini dəf etmək, sorularına cavab vermək üçün elm adamları bu mövzuda dəyərli kitablar yazmış, İsimlərin mənalarını açıqlamış və bu İsimlərdən çıxan hikmətlər ilə faydaları insanlara bildirmişlər. Şübhəsiz ki, Uca Allahı İsimləri və Sifətləri ilə tanımaq, ən uca qayə və ən şərəfli dəyərdir. Çünki bu İsimlər Rəsulullahın ﷺ: «Kim bu İsimləri sayarsa Cənnətə girər» buyurması səbəbilə Cənnətə girmənin yoludur. Bu İsim və Sifətlərin bəzisi Quranda, bəzisi də Rəsulullahın ﷺ hədislərində gəlmişdir. Quran və Səhih hədislərdə göstərilən Allahın İsim və Sifətlərinə inanmaq, mənalarını bilməsək də vacibdir. Bu qaynaqlarda göstərilməyən və insanların üzərində ixtilaf etdikləri İsim və Sifətləri isə haqqı ilə ortaya çıxmadıqca nə qəbul edirik, nə də inkar. Bu mövzuda nə irəli, nə də geri gedirik. Əqidə ilə əlaqəli məsələlərdə qiyas və ictihad etməyi qəbul etmərik. Ağıl sadəcə fiqhi məsələlərdə hökmləri aydınlaşdırmaq üçün Quran və hədislər işığında işlənilir. Əqidə və etiqadla bağlı mövzularda yəqinlik lazımdır, bu yerdə zən və ictihadlara yer yoxdur. Kaş ki, fiqhi məsələlərdə fətva verməkdən və ya ictihad etməkdən çəkinən, bir Muctəhidə tabe olmağı və ya hər hansı bir alimi təqlid etməyi özünə zəruri bilən bir kimsə eynilə Etiqadi və iman məsələlərində də bunu tətbiq etsəydi özü üçün daha xeyirli olardı. Çox qəribədi o, kimsənin halı fiqhi məsələlərdə İmam Əbu Hənifə rahiməlləhu belə deyir, İmam Şafii rahiməlləhu belə deyir və s. Lakin Etiqadi (əqidə) məsələlərində isə heç də İmam Əbu Hənifə, İmam Şafii rahiməlləhu dediklərini demirlər? Halbuki əqidə məsələlərində elimsiz fətva vermək fiqhi məsələlərdən daha təhlükəlidir.

İbn Qeyyim rahiməlləhu deyir ki: “Allaha verilən İsim və Sifətlər tam olaraq Toqifidir (Allah və Rəsulunun bildirməsi ilə bilinir)”²⁹. Səid əl-Qahtani –

²⁹ Favaid 1/162.

hafızahullah - deyir ki: “Uca və Böyük olan Allahın İsimlərinin müzakirə ediləsi və ağılla onları təyin etmək olmaz. Ona görə də hər bir müsəlman Quran və Sünnədə gələn Allahın İsimləri ilə kifayətlənməli, Allahın İsimlərinə heç bir şey əlavə etməməli və əskiltməməlidir. İnsan ağı müstəqil olaraq Allaha hansı İsimlərin layiq olduğunu və ya layiq olmadığını təyin edə bilməz. Bütün bunları da yalnız Quran və Sünnədən bilmək olar. “(Ey insan!) **Bilmədiyin bir şeyin ardınca getmə** (bacarmadığın bir işi görmə, bilmədiyin bir sözü də demə). **Çünki qular, göz və ürək–bunların hamısı** (sahibinin etdiyi əməl, dediyi söz barəsində) **sorğu-sual olunacaqdır**”. (əl-İsra 36). “**De: “Rəbbim yalnız aşkar və gizli alçaq işləri** (zana etmək, lüt gəzmək və s.), **hər cür günahı, haqsız zülmü, Allahın haqqında heç bir dəlil nazil etmədiyi hər hansı bir şeyi** **Ona şarik qoşmağınızı və Allaha qarşı bilmədiyiniz şeyləri deməyinizi haram buyurmuşdur**”. (əl-Əraf 33). Əgər bir kimsə Allahı Onun özü-özünü adlandırmadığı bir İsimlə Allahı adlandırsa və ya Allahın özü-özünü adlandırdığı bir İsmi inkar edərsə belə bir kimsə cinayət etmiş və Allahın haqqına qəsd etmişdir. Buna görə də müsəlman bu məsələdə diqqətli olmalı, Quran və Sünnədə gələn ilə kifayətlənməlidir”.

Allahın İsimləri 2 qismə bölünür. 1) Qəlbə qorxu titrətmə, salan İsimlər. 2) İnsanın qəlbinə ümüd, məhəbbət gətirən İsimlər.

İnsan qəlbində tarazlıq yaratmaq üçün bu iki İsimləri də bilməlidir ki, onu xəstəliklərdən qorusun. Bu xəstəliklər də ümüdsüzlük və arxayınçılıqdır. Əgər insan tək ümüd, məhəbbət ayələrini öyrənərsə onda arxayınçılıq yaranar. Lakin tək qorxu ayələrini də öyrənməklə onda ümüdsüzlük yaranar. Bu da çox təhlükəlidir.

Allahın İsimləri Qurani Kərimin 33 surəsində keçməkdədir. Bu surələrdən bəzisi, bu İsimlərdən sadəcə birinə yer vermiş. Məs: **Tövbə, Kəhf, Məryəm, Həcc, Nəml** və s. bir çox surələr kimi. Bəzi surələr isə iki İsmi bir arada gətirmişdir. Məs: **Ənfal, Rəd, Fatir** və s. bəzi surələr isə bu İsimlərin çoxunu sadalamışdır. Məs: **Bəqərə, Ali İmran, Nisa, Həşr**. Bu İsim və Sifətlərə iman etmək və onları araşdırmaq İslamın əsası, İmanın qaydası və Ehsan ağacının meyvəsidir. Kim Uca Allahın İsim və Sifətlərini inkar edərsə elm əhli olmaqdan uzaqlaşaraq İslamın əsasını, İmanı və Ehsan ağacının meyvəsini kökündən yıxmışdır.

Qurani Kərimdə Allahın İsimlərinin Zikri Keçdiyi Ayələr:

Fatihə Surəsi - Allah (əl-Fatihə 1), **Rəbb** (əl-Fatihə 1), **Rahmən** və **Rəhim** (əl-Fatihə 2), **Məalik** (əl-Fatihə 3).

Bəqərə Surəsi – Muhit (əl-Bəqərə 19), **Qadir** ((əl-Bəqərə 20), **Alim** (əl-Bəqərə 32), **Həkim** (əl-Bəqərə 33), **Təvvəb** (əl-Bəqərə 37), **Bəri** (əl-

Bəqərə 54), *Basir* (əl-Bəqərə 96), *Vasi* ' (əl-Bəqərə 115), *Səmi* ' (əl-Bəqərə 127), *Aziz* (əl-Bəqərə 129), *Rauf* (əl-Bəqərə 143), *Şakir* (əl-Bəqərə 158), *İläh* (əl-Bəqərə 163), *Vahid* (əl-Bəqərə 162), *Ğafur* (əl-Bəqərə 173), *Qarib* (əl-Bəqərə 186), *Həkim* (əl-Bəqərə 225), *Həyy* (əl-Bəqərə 255), *Qayyum* (əl-Bəqərə 255), *Ali* (əl-Bəqərə 255), *Azim* (əl-Bəqərə 255), *Gani* (əl-Bəqərə 263), *Vəli* (əl-Bəqərə 257), *Həmid* (əl-Bəqərə 267), *Xabir* (əl-Bəqərə 234), *Bədi* ' (əl-Bəqərə 117).

Ali İmran Surəsi – Vəhhəb (Ali İmran 8), *Nəsir* (Ali İmran 150), *Cəmi* ' (Ali İmran 9).

Nisa Surəsi – Raqib (ən-Nisa 1), *Həsib* (ən-Nisa 6), *Şəhid* (ən-Nisa 33), *Kəbir* (ən-Nisa 34), *Nasir* (ən-Nisa 45), *Vəkil* (ən-Nisa 81), *Muqit* (ən-Nisa 85), *Afuvv* (ən-Nisa 43).

Ənam Surəsi – Qahir (əl-Ənam 18), *Lətif* (əl-Ənam 103), *Həsib* (əl-Ənam 62), *Qadir* (əl-Ənam 65), *Həkim* (əl-Ənam 73).

Əraf Surəsi – Fatih (əl-Əraf 89).

Ənfal Surəsi – Qavi (əl-Ənfal 52), *Movlə* (əl-Ənfal 40).

Tövbə Surəsi – Əlim (ət-Tövbə 9).

Hud Surəsi – Hafiz (Hud 57), *Mucib* (Hud 61), *Məcüd* (Hud 73), *Vədud* (Hud 90).

Yusuf Surəsi – Mustəan (Yusuf 18), *Qahhar* (Yusuf 39), *Ğəlib* (Yusuf 21).

Rəd Surəsi – Mutəali (ər-Rəd 9), *Vali* (ər-Rəd 11).

Hicr Surəsi – Həfiz (əl-Hicr 9), *Varis* (əl-Hicr 23), *Xalləq* (əl-Hicr 86).

Kəhf Surəsi – Muqtədir (əl-Kəhf 45).

Məryəm Surəsi – Həfi (Məryəm 47).

Ta ha Surəsi – Ğəffər (Ta ha 82), *Məlik* (Ta ha 114), *Haqq* (Ta ha 114).

Həc Surəsi – Hədi (əl-Həc 54).

Nur Surəsi – Mubin (ən-Nur 25), *Nur* (ən-Nur 35).

Nəml Surəsi – Kərim (ən-Nəml 40).

Rum Surəsi – Muhyi (ər-Rum 50).

Səba Surəsi – Fəttah (əs-Səba 26).

Fatir Surəsi – Fatir (əl-Fatir 1), *Şəkür* (əl-Fatir 30).

Zumər Surəsi – Kəfi (əz-Zumər 36).

Mumin Surəsi – Xaliq (əl-Mumin 62).

Duhan Surəsi – Muntəqim (əd-Duhan 16).

Zariyat Surəsi – Razzaq (əz-Zariyat 58), *Mətin* (əz-Zariyat 58).

Tur Surəsi – Bərr (ət-Tur 28).

Qamər Surəsi – Məlik (əl-Qamər 55).

Rahmən Surəsi – Zul Cəlali Vəl İkrəm (ər-Rahmən 27).

Hədid Surəsi – Əvvəl – Əxir – Zahir – Batin (əl-Hədid 3).

Həşr Surəsi – Quddus – Səlam – Mumin – Muheymin – Cəbbar – Mutəkəbbir – Musavvir (əl-Həşr 23).

Əla Surəsi – Əla (əl-Əla 1).

Əlaq Surəsi – Əkram (əl-Əlaq 3).

İxlas Surəsi – Əhəd – Saməd (əl-İxlas 1).

BÜTÜN PEYĞƏMBƏRLƏRİN ﷺ ƏQİDƏNİN ƏSASLARI ÜZƏRİNDƏ İTTİFAQ ETMƏLƏRİ

Əsirlərdən boyu sabit olan *Tövhid* üzərində bütün Peyğəmbərlər ﷺ ittifaq etmişlər: **1.** Bütün nöqsan Sifətlərdən münəzzəh olan Allah Ucadır, Əzəlidir, Başlanğıcı yoxdur, birdir, mülkündə heç bir ortağı yoxdur, bənzəri, ziddi, yardımçısı, nəsihətçisi, yol göstərəni yoxdur. Yalnız Onun iznindən sonra şafaətçi şafaət edə bilər. **2.** Oxşarı yoxdur, bənzəri yoxdur, nə doğmuşdur, nə də doğulmuşdur. **3.** Allah Ğanıdır (Nemət, Rəhmət xəzinələri sonsuz olub heç bir şeyə möhtac olmayan). Yeməz, içməz və heç bir şəkildə yaratdıqlarının ehtiyac duyduqlarına ehtiyac duymaz. **4.** O, heç bir zaman bir haldan başqa bir hala dəyişməz. İxtiyarlıq, xəstəlik, yatmaq, unutqanlıq, peşmanlıq, qorxu, kədər və s. bu kimi hallar olmaz. **5.** Yaratdıqlarından heç bir şeyə bənzəməz. Əla xüsus nə Zətində, nə Sifətlərində, nə də Fellərində Onun misli kimi bir şey yoxdur. **6.** O, yaratdıqlarından heç bir şeyə Hülul³⁰ etməz və yaratdıqlarından heç biri də Onun zatına Hülul etməz. O, Zati ilə yaratdıqlarından ayrı, yaratdıqları da Ondandır. **7.** O, hər şeydən daha Uca, hər şeydən daha böyükdür, hər şeyin üzərində, hər şeydən daha yüksəkdədir. Ondandır o, tərəfə heç bir şey yoxdur. **8.** O, hər şeyə qadirdir. Dilədiyini etməkdə heç bir şey Onu aciz edə bilməz. O, hər dilədiyini edəndir. **9.** O, hər şeyi bilir. Sirri və daha gizli olanı da bilir. Olanı, olacağı, olmayanı da bilir. Olmayan əgər olsaydı necə olardı, necə olsaydı onun keyfiyyətini də bilir. Elə bir varlıq yoxdur ki, Allah onun həqiqətini bilməsin. **10.** O, Səmi və Basirdir. O, bütün səslərin fəryadını, dillər ayrı-ayrı, ehtiyaclar cürbəcür olmasına baxmayaraq onları eşidir və gecənin qaranlığında qara qayanın üzərində qara qarışqanın belə səslərini eşidir və görür. Onun Kürsüsü yerləri və göyləri əhatə etmişdir. **11.** O, qeybə sahibdir (Bilinən və Bilinməyən hər

³⁰ *Hülulüyyə* – Allahın Zatıyla hər yerdə olduğunu qeyd edənəldir. Onlar Allahın *Məiyyə* – Birlikdə, bərabər olmaq sifətində həddi aşaraq Allahın ona yaxın olan (*əl-Mukərrəbun*) şəxslərə hülul etdiyini (yəni nüfuz etmək, girmək, iki şeyin bir şeymiş kimi birləşməsinə) irəli sürən sapıq fırqədir.

şeyə şahiddir). Mülkünün idarəsində heç kimsəni vəkil təyin etməmişdir. **12.** O, Əzəli (*Əvvəl*) və Bəqidir (*Əxir*). Zəifləməz, yox olmaz, tərək edib getməz və ölməz. **13.** O, Mutəkəllimdir (Danışan). Əmr edən və Qadağa qoyandır. Haqqı söyləyər və yol göstərər, Rəsullar göndərir, Kitablar endirir, yaxşılıq edəni mükafatlandırır, pislik səbəbilə cəzalandırır. İtaət olunduqda qarşılığını verən, üsyan edildikdə bağışlayandır. **14.** O, vədində sadıq, xəbərində doğru olanıdır. Ondan daha doğru sözlü, Ondan daha doğru xəbər verən heç kimsə yoxdur. O, əsla sözümdən dönməz. **15.** O, Ucalar Ucası Saməddir. Bütün ehtiyac sahiblərinin ehtiyacını qarşılayar. Ondan daha səbirli, tərifi Ondan daha çox sevən, Bağışlamağı Ondan daha çox sevən, Ehsanı Ondan daha çox sevən kimsə yoxdur. **16.** O, Quddusdur, Səlamdır. O, hər cür ayıblardan və nöqsanlardan uzaqdır. O, Muhsindir - Ehsan etməyi sevər. Şəkuru – şükr edənləri sevər. Tayyibdir – təmizləri sevər. Alimdir – qullarından elimli olanları sevər. Kərimdir – kərəm sahiblərini sevər. Qavidir – qüvvətli mömin zəif mömindən ona daha sevimlidir. Adildir – ədalət sahiblərini sevər. Həyy və Sittirdi – həya əhlini və iffətli bir şəkildə örtünəni sevər. Gəfur və Afuvvdur – qullarını bağışlayan və əff edəni sevər. Sadiqdir – doğru olanları sevər. Rafiqdir – mülayim və yumşaq olanları sevər. Rahimdir – mərhəmət sahiblərini sevər. Təkdir – tək olanı sevər. İsim və Sifətlərini sevər. Bu İsimlərlə ona dua edənləri sevər. Onları bilən, dərk edən, Uca Allaha həmd edən, onlarla dua edənləri də sevər. **17.** O, hər tərəfdən Kamildir. Uca Allah Zətini Sifətlərlə sifətləndirdiyini və İsimlərlə isimləndirdiyində heç bir şübhə yoxdur. Uca Allahın sevdini, pis gördüyünü, qəzəb etdiyini, razı olduğunu, hiddətləndiyini, dünya səmasına endiyini, Ərşinin üzərinə İstiva etdiyini, elm və həyat sahibi olduğuna, qüdrət və iradə sahibi olduğuna, mələklərin Ona yüksəldiyini, Onun qatından buyurduqlarını endirdiklərinə, eşitmək, görmək, vəch (üz) sahibi olduğuna, iki əli olduğuna, qullarının üzərində olduğuna, Muhsinlərlə, səbr edənlərlə, muttəqilərlə bərabər (*Məyyə*) olduğuna, göylərin və yerlərin (Qiyamət günü) Onun sağ əlində olduğuna, sevinməklə, gülməklə, qullarının qəlblərinin Onun barmaqlarından iki baqmağı arasında olduğuna iman edirik. **18.** O, Adildir. Zülm etməz, əziyyət verməz, qulları Ondan zülm edər deyər qorxmazlar. **19.** Əhli İslamın dinlər arasında vasat (orta, doğru) olduğu kimi, Əhli Sünnət də əqidələr içərisində Vasatdır. Onlar Uca Allahı öz Zətini vəsf etdiyi kimi vəsf etmiş, Onun Sifətlərini inkar etməmiş, Sifətlərini məxluqatın sifətlərinə bənzətməmiş, İsim və Sifətlər barəsində Rəsulullahın ﷺ buyurduğundan kənara çıxmamışlar. Onlar - *Təhrif* – (bir sözü başqa sözlə əvəz etmək, dəyişdirmək deməkdir. Ayə və ya hədisi

həm mənə, həm də ləfzi etibarı ilə dəyişdirmək deməkdir). *Tətil* – (Allahın sifətlərini təməmilə inkar etmək və ya bəzilərini qəbul edib, bəzilərini inkar etmək). *Təmsil* (Muməssil) – (Allahın sifətlərini məxluqatın sifətləri kimi olduğunu qeyd etmək. Buna həmçinin *Təşbih* – də deyilir. Bənzətmək, bənzər vermək). *Təkyif* (Mukəyyif) – (Allahın sifətlərinin mahiyyəti, keyfiyyəti haqqında fikir yürütmək. Sifətlərin necəliyi haqqında suallar vermək) – kimi şeylərdən uzaq olmuşlar.

Allah Bizi Rəsulullahın ﷺ Yolu İlə Gedənlərdən Etsin. Amin!

1-Cİ CƏDVƏL

CƏFƏR SADIQ ﷺ NECƏ BUNLARI İBN HƏCƏR

ﷺ “FƏTHUL BƏRİ” KİTABINDA ZİKR EDİR

11/217

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		Nö
İləh	Allah, Əvvəl, Əxir, Əhəd	ا
Bəis, Bəqi, Bədi', Burhən	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
	Cəbbər	ج
Həsib	Həfiz, Həqq, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
	Xaliq, Xalləq, Xabir	خ
		د
Zul Cələli Vəl İkrəm, Zut Tavl, Zul Quvvah		ذ
Rafi', Rabbul Məşriqin Və Rabbul Məğribin	Rəbb, Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəqib, Rauf	ر
		ز
Səri'	Sələm, Səmi'	س
Şəhid, Şədid	Şəkir	ش
Sadiq	Saməd	ص
	Zahir	ظ
		ط
Əlim	Aziz, Azim, Ali, Alim	ع
Ğafir	Ğaffər, Ğafur, Ğani,	غ
Fatir, Fərd, Fə'alu Limə Yurid	Fəttəh	ف

Qaim, Qabil, Qahir	Qabid, Quddus, Qadir, Qarib, Qavi, Qayyum	ق
Kəfi	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məlik, Məbdi Muid, Muhyi Mumit, Mutəfəddil, Muhit, Muin, Muqit, Munim, Movlə	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Mucib, Musavvir, Muqtədir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nəsir		ن
Hədi		ه
Varis, Vəkil	Vahid, Vasi', Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

2-Cİ CƏDVƏL

**ƏBU ZEYD ƏL-LUĞAVİYYU رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ إِقْرَار EDİR
BUNU SUFYAN İBN UYEYNƏDƏN رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ, NECƏ
BUNLARI İBN HƏCƏR رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ “FƏTHUL BƏRİ”
KİTABINDA ZİKR EDİR 11/217,218**

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
	Allah, Əvvəl, Əxir, Əhəd	ا
Bədi', Burhən	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
	Cəbbər	ج
Həsib	Həfiz, Həqq, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
	Xaliq, Xalləq, Xəbir	خ
Zul Cələli Vəl İkrəm, Zut Tavl, Zul Quvvah		ذ
	Rəbb, Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəqib, Rauf	ر
	Sələm, Səmi'	س
Şəhid, Şədid	Şəkir	ش
Sadiq	Saməd	ص
	Zahir	ظ

		ط
	Aziz, Azim, Ali, Alim	ع
Ğafir	Ğafur, Ğani	غ
Fatir, Fə'alu Limə Yurid	Fəttəh	ف
Qaim, Qabil, Qadir, Qahir	Qabid, Quddus, Qadir, Qarib, Qayyum	ق
Kəfi	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəlik, Məbdi, Muid, Muhyi Mumit, Muhit, Muqit, Movlə	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Mucib, Musavvir, Muqtədir, Mənnən, Muheymin	م
Nəsir, Nur		ن
Hədi		ه
Varis, Vəkil	Vahid, Vasi', Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

3-CÜ CƏDVƏL

XATTABI ﷺ “ŞƏNU DUA” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
	Allah, Əhəd, Əvvəl, Əxir, Əkrəm	ا
Bəis, Bəqi, Bəədi, Bədi'	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi', Cəlil	Cəbbər, Cəmil	ج
Həsib	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
Xafid (Rəfi')	Xaliq, Xəbir	خ
Dəim	Dəyyən	د
Zul Cələli Vəl İkrəm, Zut Tavl, Zul Fədl, Zul Məaric		ذ
Rəfi', Rəşid	Rəbb, Rəzzaq, Rəhmən, Rəhim, Rəqib, Rəuf	ر
	Sələm, Səmi'	س
Şəhid	Şəkür	ش

Sadiq, Sabur	Saməd	ص
Darr (Nəfi')		ض
	Zahir	ظ
		ط
Adl, Alləm	Aziz, Azim, Afuvv, Ali, Alim	ع
	Ğaffər, Ğafur, Ğani	غ
Fatir, Fərd, Fə'alu Limə Yurid	Fəttəh	ف
	Qabid, (Bəsit), Quddus, Qarib, Qahhar, Qayyum, Qavi	ق
Kəfi	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəcid, Məəlikul Mulk, Məni', Mubdi Muid, Mucib, Muhsi, Muhyi Mumit, Muhit, Mudəbbir, Muizzu Muzil, Muğni, Muqtədir, Muqaddim, Muəxxir, Muqsit, Muqit, Mənnən, Muntəqim, Movlə	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Musavvir, Muqtədir, Muqaddim Muəxxir, Məlik, Məlik, Muheymin	م
Nəfi', Nur		ن
Hədi		ه
Vacid, Varis, Vəli, Vəkil	Vahid, Vasi', Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

4-CÜ CƏDVƏL
HƏFİZ MUHƏMMƏD İBN İSHAQ İBN MƏNDƏH
ﷺ “TÖVHİD” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
	Allah, Əvvəl, Əxir, Əhəd, Əla	ا
Bərr, Bəis, Bəqi, Bədi'	Bəri, Bəsit, Bətin, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi', Cəlil	Cəbbər, Cəvəd, Cəmil	ج
Həsib, Həfiz	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həlim, Həmid, Həyy	ح
	Xaliq, Xalləq, Xabir	خ
Dəim, Dəfi'	Dəyyən	د

Zul Cələli Vəl İkrəm		ذ
Rāfi', Raşid	Raziq, Rəbb, Rəhmən, Rahim, Razzaq, Rafiq, Rağib, Rauf	ر
Səttər, Səri'	Sələm, Subbuh, Səmi', Seyyid	س
Şəəhid, Şədid, Şəhid	Şəəfi, Şəkir, Şəkur	ش
Sahib, Sadiq, Sani', Sabur	Saməd	ص
	Zahir	ظ
Tahur	Tayyib	ط
Ālim, Adl, Alləm	Aziz, Azim, Afuvv, Alim, Ali,	ع
Ğafir	Ğaffər, Ğafur, Ğani,	غ
Fatih, Fətir	Fəttəh	ف
Qaim, Qādir, Qadi, Qahir, Qadim, Qiyəmu	Qabid, (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	ق
Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəcic, Məəlik, Muhyi, Mutim, Muafi, Muizzu Muzil, Mu'ti, Məni', Mufərric, Mufəddil, Muqəddir, Muqsit, Mənamu, Musi'	Mumin, Mubin, Mutəkəbbir, Mətin, Məcic, Musavvir, Muqtədir, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nur, Nəsir, Nazir		ن
Hədi		ه
Vafi	Vahid, Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

5-Cİ CƏDVƏL

**ƏBU ABDULLAH HUSEYN İBN HƏSƏN ƏL-
HƏLİMİ رحمته “MƏNHƏC Fİ ŞUABUL İMAN”
KİTABINDA 1/188,209 ZİKR EDİR. HƏMÇİNİN
BUNA MÜVAFİQ OLUB BEYHƏQİ رحمته “ƏSMƏU
VƏ SİFƏT” KİTABINDA ZİKR EDİR 23-118**

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR	№
--	----------

	Allah, Əhəd, Əvvəl, Əxir	ا
Bəis, Bəqi, Bədi'	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi', Cəlil	Cəbbər, Cəmil, Cəvəd	ج
Həfiz, Həsib, Hənnən	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy, Həyiyyu	ح
Xafid (Rāfi')	Xaliq, Xabir, Xalləq	خ
	Dəyyən	د
Zəri, Zu İntiqam, Zul Cələli Vəl İkrəm, Zut Tavl, Zul Arş, Zul Fadl, Zul Məaric		ذ
Rāfi', Xafid, Raşid	Raziq, Rəbb, Razzaq, Rahmən, Rahim, Raqib, Rauf	ر
Səriul Hisəb	Subbuh, Sələm, Səmi', Seyyid	س
Şəhid	Şəəfi, Şəkir, Şəkur	ش
Sani', Sadiq, Sabur	Saməd	ص
	Zahir	ظ
Talib, Tabib		ط
Ālim, Adl, Alləm	Aziz, Azim, Afuvv, Ali, Alim	ع
Ġafir, Ġalib, Ġiyəs	Ġaffər, Ġafur, Ġani,	غ
Fatir, Fəliqul Həbbi Vənnəvə, Fərd, Fə'alu Limə Yurid	Fəttəh	ف
Qādir, Qahir, Qadim, Qadi	Qabid, (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qayyum	ق
Kəşif, Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Mucib, Muhsi, Muhit, Muhyi Mumit, Mudəbbir, Muiz Muzil, Mu'ti Məni', Muqsit, Muqit	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Musavvir, Muqtədir, Muqəddim, Muəxxir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nəsir, Nəfi' (Darr), Nur, Nəsir		ن
Hədi		ه

Vacid, Varis, Vafi, Vakil	Vahid, Vasi', Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و
---------------------------	--	---

6-CI CƏDVƏL

ƏLİ İBN ƏHMƏD İBN HƏZM ﷺ “ƏL-MUHƏLLƏ” KİTABINDA ZİİKR EDİR 8/31

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
İləh	Allah, Əhəd, Əazz, Əla, Əkbər, Əkram, Əvvəl, Əxir	ا
	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
	Cəbbər, Cəmil	ج
	Həqq, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
	Xaliq, Xabir, Xalləq	خ
Dəhr		د
		ذ
	Rəbb, Rəhmən, Rahim, Razzaq, Rafiq, Rauf	ر
	Subbuh, Sələm, Səmi', Seyyid	س
	Şəəfi, Şəkir, Şəkur	ش
	Saməd	ص
	Zahir	ظ
		ط
	Aziz, Azim, Afuvv, Ali, Alim	ع
	Gəffər, Gəfur, Gəni, Fəttəh	غ ف
Qahir	Qəbid, (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	ق
	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Muhsən, Mu'ti	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcrid, Məsir, Musavvir,	م

	Muqtədir, Muqəddim, Muəaxxir, Məlik, Məlik, Muheymin	
		ن
		ه
	Vahid, Vasi', Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

7-Cİ CƏDVƏL

İSMAIL İBN MUHƏMMƏD İBN FADL ƏSBƏHƏNİ رحمته “HUCCƏTU FI BƏYƏNİ MUHƏCCƏTU” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
Ərhəmur Rahimin	Allah, Əhəd, Əvvəl, Əxir	ا
Bədi, Bəis, Bəqi	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi'	Cəmil	ج
Həsib, Hənnən	Həqq, Həkəm, Həlim, Həmid, Həyy	ح
Xafid, (Rāfi'), Xayrur Rahimin, Xayrur Ğafirin, Xayrur Fatihin, Xayrur Fasilin, Xayrur Nasirin	Xaliq	خ
Dəim		د
Zəri, Zul Cələli Vəl İkram, Zul Məaric		ذ
Rāfi',	Raziq, ər-Rahmənir Rahim, Razzaq, Raqib, Rauf	ر
	Səmi', Seyyid	س
Şəhid	Şəkir, Şəkur	ش
Sani', Sadiq	Saməd	ص
	Zahir	ظ
		ط
Ālim, Alləm	Aziz, Azim, Alim	ع
Ğafir	Ğəffər, Ğafur	غ
Fatir		ف

Qaim, Qādir, Qahir	Qabid, (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qayyum	ق
Kəfi	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəcid, Məni', Muhit, Muğis, Muqsit, Muqit, Mənnəən, Munir	Mumin, Mutəali, Mucib, Məcid, Musavvir, Muqtədir, MəlİK, Muheymin	م
Nur		ن
		ه
Vacid, Vəli, Vəkil	Vahid, Vasi', Vəli, Vəhhəb	و

8-Cİ CƏDVƏL

ƏBU BƏKR İBN ARABİ ﷺ “ƏHKƏMUL QURAN” KİTABINDA ZİKR EDİR 2/808,810

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
Əhlut Təqvə, Əhlul Məğfira	Allah, Əvvəl, Əxir	ا
Bəqi, Bəli	Bəri, Bəsit, Batin, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi', Cəlil	Cəbbər, Cəmil, Cəvəd	ج
Həsib, Həfi	Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
Xafid, Xayrul Fasilin, Xayrul Məkirin, Xayrul Munzilin	Xaliq, Xabir	خ
Dəim		د
Zu İntiqam, Zut Tavl, Zul Fadl, Zul Məaric		ذ
Rāfi', Raşid, Rıda, Rafiud Dərəcə	Rəbb, Razzaq, Rəhmən, Rahim, Raqib, Rauf	ر
Səxita	Sələm, Səmi', Seyyid	س
Şədidul Məhəl, Şəfi', Şəhid,	Şəfi, Şəkur	ش
Sadiq, Sabur	Saməd	ص
Darr (Nəfi')		ض
	Zahir	ظ
Tabib	Tayyib	ط
Ālim, Adl, Aduvvul Kəfirin, Alləm	Aziz, Azim, Afuv, Ālim, Āli	ع

Ğuyur	Ğani	غ
Fətin, Fatiras Səməvəti Vəl Ard	Fəttəh	ف
Qaim, Qədir, Qadi, Qiyəmu, Qayyim	Qabid (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	ق
Kəin, Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəlik, Mubtəli, Mubğidu, Mubli, Mubrim, Mubdi, Muid, Mutimmu Nurih, Muhibbu, Muhsi, Muhit, Muhyi Mumit, Muxzil Kəfirin, Mudəbbir, Məzkur, Murid, Məabud, Muiz, Muzil, Muqaddir, Muqsit, Muqallibul Qulub, Muqit, Mumtəhin, Munzir, Musı', Movlə	Mumin, Mubin, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Mustəan, Musavvir, Muqtədir, Muqəddim, Muəxxir, Məlik, MəlİK, Muheymin	م
Nurus Səməvəti Vəl Ard, Nəsir, Nəfi'		ن
Hədi		ه
Varis, Vəkil	Vahid, Vasi', Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

9-CU CƏDVƏL

QURTUBİ ﷺ “ƏSNƏ Fİ ŞƏRH ƏSMƏUL HUSNƏ” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
Əlimul Əxiz, Əmin, Əhlut Təqva, Əhlul Məğfira	Allah, Əvvəl, Əxir, Əhəd, Əazz, Əla, Əkbər, Əkram	ا
Bəis, Bəqi, Bəli, Bədi', Burhən	Bəri, Bəsit, Batin, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi'	Cəbbər, Cəmil, Cəvəd	ج
Həsib, Həfiz, Həfi, Hənnən	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy, Həyiyu	ح
Xafid, Xalifətun, Xafi,	Xaliq, Xabir, Xalləq	خ

	Dəyyən	د
Zul Cələli Vəl İkrəm, Zul Fadl, Zu İntiqam		ذ
Ratıq, Rāşid, Rāfi', Raşid, Ramadan	Razıq, Rəbb, Razzaq, Rahmən, Rahim, Rafiq, Raqib, Rauf	ر
Sətir, Səttər, Səriul Hisəb, Səriul İqab	Subbuh, Sittir, Sələm, Səmi', Seyyid	س
Şədidul Bətş, Şidul İqab, Şəfi'	Şəəfi, Şəkir, Şəkur	ش
Sahib, Sadiq, Sabur	Saməd	ص
Darr (Nəfi')		ض
	Zahir	ظ
Tabib		ط
Adl	Aziz, Azim, Afuv, Alim, Ali	ع
Ğafir, Ğalib, Ğıyəs	Ğaffər, Ğafur, Ğani	غ
Fətin, Fətiq, Fatir, Fəliqul İsbəh, Fəliqul Həbbi Vənnəvə, Fə'al	Fəttəh	ف
Qadi, Qahir	Qabid (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	ق
Kətib, Kəşif, Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Mubərak, Mubdi, Muid, Mubrim, Mubqi, Mubli, Mutəvəffi, Musəbbitul Qulub, Muhit, Muhyi Mumit, Muxric, Mursil, Murşid, Mustəcib, Musə'iru, Musarriful Qulub, Mudil, Muazzibu, Muiz, Muzil, Mu'ti, Məni', Muğni, Muğis, Mufaddil, Mufni, Muqsit, Muqallibul Qulub, Muqit, Mumtəhin, Muntəqim, Munzir, Munzil, Muhlik, Movil, Movlə	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcid, Muhsin, Mustəan, Musavvir, Muqtədir, Muqəddim, Muəxxir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nəsir, Nəfi', Nəsir, Nur		ن
Hədi, Huvə		ه

Vaqi, Vəli, Vafi, Vəkil	Vahid, Vasi', Vədud, Vəli, Vəhhəb	و
-------------------------	-----------------------------------	---

10-CU CƏDVƏL

İBN QEYYİM رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ NUNİYƏSİNDƏ “KƏFİYƏTİ ŞƏFİYƏTİ Fİ İNTİSARİL FİRQATUN NƏCİYƏ” KİTABINDA, MÖRTƏRİZƏ İÇƏRİSİNDƏ OLANLARI İSƏ “MƏDARİCUS SƏLİKİN” “FƏVAİD” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
İləh	Allah, Əla, Əvvəl, Əxir, (Əhəd)	ا
	(Bəri), Bəsit, Batin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
(Cəmi'), Cəlil	Cəbbər, Cəmil, Cəvəd	ج
Həsib	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy, Həyyiyu	ح
Xafid (Rəfi')	Xaliq, Xalləq	خ
	Dəyyən	د
Zu Bəts		ذ
Rəfi', Raşid	Rəbb, Rahmən, (Rahim), Razzaq, Rafiq, Raqib, (Rauf)	ر
(Səriul Hisəb)	Sittir, Sələm, Səmi', Seyyid	س
(Şəhid), (Şədidul İqab)	(Şəkir), Şəkur	ش
Sabur	Saməd	ص
Darr (Nəfi')		ض
	Zahir	ظ
		ط
Adl	Aziz, Azim, Afuv, Alim, Ali	ع
	(Ğaffər), Ğafur, Ğani	غ
	Fəttəh	ف
Qədir, Qahir	Qabid (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar,	ق

	Qayyum, Qavi	
Kəfil	(Kəbir), Kərim	ك
	Lətif	ل
Məni', Mu'ti, Məlik, (Məlikul Mulk), (Muhi Mumit), Muhit, Muiz Muzil, Muğis, Muqsit, (Munim), (Muntəqim, Afuv), Movlə	(Mumin), Mubin, (Mutəali), (Mutəkəbbir), Mucib, Məcid, Muhsin, (Musavvir), Muqəddim, Muəxxir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nur		ن
		ه
(Vacid), (Vəli)	Vahid, (Vitr), Vədud, Vəhhəb	و

11-Cİ CƏDVƏL
MUHƏMMƏD İBN MURTƏDA ƏL-YƏMƏNİ ƏL-
MƏRAFƏ İBN VƏZİRİ ﷺ “ƏSƏRUL HƏQQ ALƏL
XALQİ” KİTABINDA ZİKR EDİR 171-172

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
İləh, Əhsənul Xaliqin, Əhkəm, Əhkəmul Həkimin, Ərhəmur Rahimin, Əsraul Həsibin, Əazam, Əaləm, Əqrab, Əqvə, Əhlut Təqva, Əhlul Məğfira	Allah, Əhəd, Əla, Əazz, Əkbər, Əkram, Əvvəl, Əxir	ا
Bəliğul Əmri, Bədi'	Bəsit, Batin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəilul Leyli Səkənə, Cəmi'	Cəbbər	ج
Həsib, Həfiz, Həkim, Həsib, Həfi	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy,	ح
Xayrul Həfizin, Xayrul Həkimin, Xayrul Rahimin, Xayrul Raziqin, Xayrul Ğafirin, Xayrul Fəsilin, Xayrul Məkirin, Xayrul Munzilin, Xayrul Nasirin, Xayrul Varisin	Xaliq, Xabir, Xalləq	خ
		د
Zu İntiqam, Zul Cələli Vəl İkram, Zu Rahmətul Vasit, Zut		ذ

Tavl, Zul Arşil Azim, Zu Fadlil Azim, Zul Qavvatil Mətin, Zul Məaric		
Rāfi', Raşid	Raziq, Rəbb, Rəhmən, Rahim, Razzaq, Raqib, Rauf	ر
Zəri'		ز
Səri'	Sələm, Səmi'	س
Şəhid, Şəhid	Şəkir, Şəkur	ش
Sadiq	Saməd	ص
		ض
	Zahir	ظ
		ط
Ālim, Aduvvul Kəfirin, Aləmul Ğuyub	Aziz, Azim, Afuv, Alim, Ali	ع
Ğafir, Ğalibul Alə Əmri	Ğaffər, Ğafur, Ğani	غ
Fətih, Fatir, Fail, Fəliqul Həbbi Vənnəvə, Fəliqul İsbəh, Fə'alə Limə Yurid	Fəttəh	ف
Qaim Alə Kulli Nəfsi Bimə Kəsəbə, Qādir, Qahir	Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	ق
Kətib, Kəşifud Darr, Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəlik, Məlikul Mulk, Mubtəli, Mubrim, Mutimmu Nurih, Muhit, Muxricul Həyy Minəl Meyyit, Muxricul Meyyit Minəl Həyy, Mursil, Mustəmi', Muqit, Muntəqim, Munzir, Munzil, Munşi, Musi'	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcid, Mustəan, Musavvir, Muqtədir, Məlik, Məlik, Muheymin	م
Nəsir, Ni'məl Qadir, Ni'məl Məhid, Ni'məl Movlə, Ni'məl Nəsir, Ni'məl Vəkil, Nurus Səməvəti Vəl Ard		ن
Hədi		ه
Varis, Vasiul Məğfira, Vəliyyul Muminin	Vasi', Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

12-Cİ CƏDVƏL
ŞEYX İBN HƏCƏR رَحْمَةُ اللهِ «FƏTHUL BƏRİ»
KİTABINDA ZİKR EDİR 11/219

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
İləh	Allah, Əvvəl, Əxir, Əhəd, Əla, Əkram,	ا
Bədi'	Bəri, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi'	Cəbbər	ج
Həsib, Həfiz, Həfi	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
	Xaliq, Xalləq, Xabir	خ
Rafi'	Rəbb, Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəqib, Rəuf	ر
	Sələm, Səmi'	س
Şəhid, Şədid	Şəkir, Şəkur	ش
	Saməd	ص
	Zahir	ظ
		ط
Əlim	Aziz, Azim, Ali, Alim, Afuv	ع
Ğafir, Ğalib	Ğaffər, Ğani, Ğafur	غ
Fatir	Fəttəh	ف
Qaim, Qədir, Qahir	Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qayyum, Qavi	ق
Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəlik, Muhit, Muhyi, Muqit, Muntəqim, Movlə	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Mucib, Mustəan, Musavvir, Muqtədir, Məlik, Məlik, Muheymin	م
Nəsir, Nur		ن
Hədi		ه
Varis, Vəkil	Vahid, Vasi', Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

13-CÜ CƏDVƏL
ŞEYX ABDURRAHMƏN İBN NƏSİR İBN SƏƏDİ ﷺ
“TEYSİRUL KƏRUMUR RAHMƏN Fİ TƏFSİRİL
KƏLƏMUL MƏNNƏN” KİTABINDA ZİKR EDİR
6/298-305

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
	Allah, Əhəd, Əla, Əvvəl, Əxir	ا
Bədi'us Səməvəti Vəl Ard	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi'un Nəs, Cəlil	Cəbbər, Cəvəd	ج
Həsib	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlīm, Həmid, Həyy	ح
	Xəliq, Xəbir	خ
Zul Cələli Vəl İkrəm		ذ
Rəşid	Rəbb, Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəqib, Rəuf	ر
	Sələm, Səmi'	س
Şəhid	Şəkir, Şəkur	ش
	Saməd	ص
	Zəhir	ظ
		ط
Adl	Aziz, Azim, Afuv, Alim, Ali	ع
	Ğəffər, Ğəfur, Ğəni	غ
Fə'alu Limə Yurid	Fəttəh	ف
	Qəbid (Basit), Quddus, Qədir, Qərib, Qəhhar, Qəyyum, Qəvi	ق
Kəfi	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəlik, Əlləzi Ləhul Mulk, Mubdi, Muid, Muhit, Mu'ti, Məni', Muğni, Muqit	Mumin, Mutəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcid, Musavvir, Məlik, Muheymin	م
Nur		ن
Hədi		ه

Vəkil	Vahid, Vasi', Vədud, Vəhhəb	و
-------	--------------------------------	---

14-CÜ CƏDVƏL

ŞEYX MUHƏMMƏD SALEH ƏL-USEYMIN رحمته «QAVƏİDUL MİSLU» KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
İləh	Allah, Əhəd, Əla, Əvvəl, Əxir, Əkram	ا
	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
	Cəbbər, Cəmil, Cəvəd	ج
Həfiz, Həsib, Həfi	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy, Həyyəyyu	ح
	Xaliq, Xabir, Xalləq	خ
	Rəbb, Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəfiq, Rəqib, Rauf	ر
	Subbuh, Sələm, Səmi', Seyyid	س
Şəhid	Şəəfi, Şəkir, Şəkur	ش
	Saməd	ص
	Zahir	ظ
	Təyyib	ط
	Aziz, Azim, Afuv, Alim, Ali	ع
	Ğəffər, Ğəfur, Ğani	غ
	Fəttəh	ف
Qədir, Qahir	Qəbid (Bəsit), Quddus, Qədir, Qarib, Qahhar, Qəyyum, Qəvi	ق
	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Muhit, Mu'ti, Muqit, Məvlə	Mumin, Mubin, Mütəəli, Mütəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcrid, Muhsin, Musəvvir, Muqtədir, Muqəddim,	م

	Muəxxir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	
Nəsir		ن
Varis, Vəkil	Vahid, Vasi', Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

15-Cİ CƏDVƏL

ŞEYX SƏİD İBN ƏLİ ƏL-QAHTANİ - *Hafizahullah* – “ŞƏRH ƏSMƏUL HUSNƏ Fİ DAVAIL KİTABİ VA SUNNƏTİ” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
İləh	Allah, Əhəd, Əla, Əkram, Əvvəl, Əxir	ا
Bədi'us Səməvəti	Bəri, Bəsit, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi'un Nəs	Cəbbər, Cəmil	ج
Həsib	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy, Həyiyyu	ح
	Xaliq, Xabir, Xalləq	خ
Zul Cələli Vəl İkram		ذ
	Raziq, Rəbb, Rəhmən, Rahim, Razzaq, Rafiq, Raqib, Rauf	ر
	Sittir, Sələm, Səmi', Seyyid	س
Şəhid	Şəəfi, Şəkir, Şəkur	ش
	Saməd	ص
	Zahir	ظ
		ط
	Aziz, Azim, Afuv, Alim, Ali	ع
	Ğəffər, Ğəfur, Ğani	غ
	Fəttəh	ف
Qahir, Qādir	Qəbid (Bəsit), Quddus, Qədir, Qərib, Qəhhar, Qəyyum, Qəvi	ق
Kəfi	Kəbir, Kərim	ك

	Lətif	ل
Məlikul Mulk, Muhit, Mu'ti, Muqit, Movlə,	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcid, Musavvir, Muqtədir, Muqəddim, Muəxxir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nəsir, Nurus Səməvəti Vəl Ard		ن
Hədi		ه
Vəkil	Vahid, Vasi', Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

16-CI CƏDVƏL

ŞEYX MUHƏMMƏD İBN HƏMİD رحمته “MƏNHƏCİ ƏSMƏİ Fİ ŞƏRH ƏSMƏİLLƏHİL HUSNƏ” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
	Allah, Əhəd, Əla, Əkram, Əvvəl, Əxir	ا
Bədi'	Bəri, Bətin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
	Cəbbər	ج
Həsib, Həfiz, Həkim, Həsib	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
	Xaliq, Xəbir, Xalləq	خ
Zul Cələli Vəl İkrəm, Zut Tavl, Zul Fədl, Zul Məaric		ذ
	Rəziq, Rəbb, Rəhmən, Rəhim, Rəzzaq, Rəqib, Rauf	ر
	Sələm, Səmi'	س
Şəhid	Şəkir, Şəkür	ش
	Saməd	ص
	Zahir	ظ
		ط
Əlim, Alləm	Aziz, Azim, Alim, Ali	ع
Ğafir, Ğalib	Ğəffər, Ğəfur, Ğani	غ
Fətir	Fəttəh	ف
Qədir, Qahir	Quddus, Qadir, Qarib,	ق

	Qahhar, Qavi, Qayyum	
Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məəlik, Muhit, Muqit, Movlə	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Mustəan, Musavvir, Muqtədir, Məlik, Məlik, Muheymin	م
Nəsir, Nəsir, Nur		ن
Hədi		ه
Vəris, Vəkil	Vahid, Vasi', Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

17-Cİ CƏDVƏL

ƏHMƏD İBN ŞƏRBASİ ﷺ “MƏVSUATU LƏHUL ƏSMƏUL HUSNƏ” KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
İləh, Əbədə, Əxazə, Əhsənul Xaliqin, Əhkəmul Həkimin, Ərhamur Rahimin, Əsraul Həsibin, İləhin Nəs, Əhlut Təqva, Əhlul Məğfira	Allah, Əhəd, Əla, Əkram, Əvvəl, Əxir	ا
Bədi, Bəts, Bəis, Bəqi, Bəni, Bədi', Burhən	Bəri, Bəsit, Batin, Bərr, Bəsir	ب
Təəmu	Təvvəb	ت
Cəəilu, Cəmi', Cəmi'un Nəs, Cəlil	Cəbbər, Cəmil	ج
Həfiz, Həsib, Həkim, Həsib, Həfi, Hənnən	Həfiz, Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy	ح
Xətim, Xəfid, Xəliqul İnsən, Xayrul Həfizin, Xayrul Raziqin, Xayrul Fasilin, Xayrul Məkirin, Xayrul Nəsirin	Xəliq, Xəbir	خ
Dəim	Dəyyən	د
Zu İntiqam, Zul Cələli Vəl İkram, Zur Rahmət, Zut Tavl,		ذ

Zul Arş, Zul İqab, Zul Fadl, Zul Qavvatul Mətin, Zul Məaric, Zul Məğfira, Əlləzi Alləmə Bil Qaləm		
Rāşid, Rāfi', Raziq Bi Ğeyri Hisəb, Radı, Rāfius Səmə, Rabbul Beyt, Rabbul Şəari, Rabbul Aləmin, Rabbul İzzə, Rabbul Məşəriq, Rabbul Məğarib, Rabbul Məşriq, Rabbul Məğrib, Rabbul Məşriqinə Və Rabbul Məğribinə, Rabbun Nəs, Raşid, Rafiul Dəracət	Rəbb, Rahmən, Rahim, Razzaq, Raqib, Rauf	ر
Səqi, Səəmi', Səttər, Səriul Hisəb, Səmi'ud Dua	Səmi', Sələm	س
Şərihus Sudur, Şəri', Şədid, Şədidul Bəs, Şədidul İqab, Şəhid	Şəəfi, Şəkür	ش
Sahibul Əmr, Sahibul Bələ, Sahibul Sırat, Sahibul Keydil Mətin, Sahibul Vəadil Həqq, Sadiq, Sadiqul Vəad, Sani', Sabur, Sufuh	Saməd	ص
Dar, Nəfi'		ض
	Zahir	ظ
Təbi', Tabib		ط
Ālim, Alimul Ğaybi Vəş Şəhədə, Adl, Alimul Bizətis Sudur	Aziz, Azim, Afuv, Ali, Alim	ع
Ğafiruz Zunub, Ğalib, Ğalibu Alə Əmr	Ğəffər, Ğafur, Ğani	غ
Fətih, Fətirəs Səməvəti Vəl Ard, Fə'alu Limə Yurid, Fə'alu Limə Yəşə, Fəliqul İsbəh, Fəliqul Həbbi Vənnəvə	Fəttəh	ف
Qaim, Qabilu Təvbə, Qadir, Qaziful Bil Həqq, Qadi, Qadim	Qabid (Bəsit), Quddus, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	ق

Kəfi, Kəşifus Sadr, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
<p>Məəcid, Məhi Batil, Məricul Bəhreyn, Məlikul Mulk, Məəliki Yəvmid Din, Məni', Muəyyid, Mu'ti Hikmə, Muəllif, Mubdi Muid, Muhtəli Batil, Mutimmu Nurih, Mutəqabbil, Mutuffi Ənfusi, Musəbbitu, Muctəbi, Muciru, Muhibbu, Muhsi, Muhərrim, Muhill, Muhiqqul Həqqu Bi Kəlimətihi, Muhit, Muhi, Mumit, Muxtər, Muxricus Səmərət, Muxzil Kəfirin, Mudəvil, Mudəbbir, Mudrikul Əbsar, Mudəmdimu, Mursilur Riyəh, Murid, Mustəcib, Mustəqim, Mustəvi Alə Arş, Musəxxirul Fulk, Musarriful Əyət, Mustafi, Mustanə', Muslih, Mudil, Mudaif, Muttali', Mutim, Mutahhir, Muzhir, Məabud, Muizzu, Muzil, Mu'ti, Muallimul Quran, Muğni, Muğis, Mufti, Mufassilul Əyət, Muqsit, Muqit, Mukrim, Məlikin Nəs, Mumtəhin, Mumidd, Mumsikul Mətar, Mumli, Mumhil, Muntəqim, Munəzzilus Səkinə, Munəbbi, Munci, Muşius Səhəb, Munzil, Munəzzilul Kitəb, Muhin, Mucid, Muhi, Musı, Muza', Movlə, Muhinu Keydıl Kəfirin, Muyəssiru</p>	<p>Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcid, Mustəan, Musavvir, Muqtədır, Muqəddim, Muəxxir, Məlik, Mənnən, Muheymin</p>	م
<p>Nəsix, Nəsir Abduhu, Nəzir, Nəfi', Nəsir, Nur</p>		ن

Hədi, Həzimul Əhzəb, Huvə		ه
Vadiul Mizən, Vaqi, Vəkil, Valiyyul Muminin, Vāli,	Vahid, Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

18-Cİ CƏDVƏL
NURUL HƏSƏN XAN İBN MUHƏMMƏD SİDDİQ
HƏSƏN XAN ﷺ “CƏVƏİZU VƏ SALƏTU MİN
CƏMİ ƏSMƏİ VƏ SİFƏTİ” KİTABINDA ZİKR
EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR		№
	Allah, Əhəd, Əkram, Əvvəl	ا
Bəis, Bəqi, Bədi'	Bəri, Bəsit, Batin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi', Cəlil	Cəbbər, Cəmil, Cəvəd	ج
Həfiz, Həsib, Hənnən	Həfiz, Həqq, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy, Həyyiyyu	ح
Xafid	Xaliq, Xabir, Xalləq	خ
	Dəyyən	د
Zəri, Zu İntiqam, Zul Cələli Vəl İkram, Zut Tavl, Zul Arş, Zul Fadl, Zul Məaric		ذ
Rāfi', Raşid, Rafi'	Raziq, Rəbb, Rəhmən, Rahim, Razzaq, Raqib, Rauf	ر
Səriul Hisəb	Subbuh, Sələm, Səmi', Seyyid	س
Şəhid	Şəəfi, Şəkir, Şəkur	ش
Sadiq, Sani', Sabur	Saməd	ص
Dar (Nəfi')		ض
	Zahir	ظ
Talib, Tabib		ط
Ālim, Adl, Alləm	Aziz, Azim, Afuv, Ali, Alim	ع
Ġafir, Ġalib, Ġiyəs	Ġaffər, Ġafur, Ġani	غ
Fatir, Fəliqul Həbbi Vənnəvə, Fərd, Fəal, Fəliqul İsbəh,	Fəttəh	ف
Qādir, Qadı, Qahir, Qadim	Qabid (Bəsit), Quddus,	ق

	Qadir, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	
Kəşif, Kəfi, Kəfil	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Mubdi, Muid, Muhsi, Muhit, Muhyi Mumit, Mudəbbir, Muizzu Muzil, Mu'ti Məni', Muğni, Muqsit, Muqit, Movlə	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Mucib, Məcid, Musavvir, Muqtədir, Muqəddim, Muəxxir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nəsir, Nəfi', Nəsir, Nur		ن
		ه
Vacid, Varis, Vəli, Vafi, Vəkil	Vahid, Vasi', Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	و

19-CU CƏDVƏL
MUHƏMMƏD İBN XƏLİFƏTİ ƏT-TƏMİMİ –
***Hafizahullah* - “MUTƏQİD ƏHLİ SÜNNƏ VƏL**
CƏMAAT ƏSMƏİLLƏHİ VƏL HUSNƏ”
KİTABINDA ZİKR EDİR

(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) İŞTIQAQ VƏ İZAFƏDƏN ALINMIŞ İSİMLƏR	(QURAN VƏ SÜNNƏDƏ) VARİD OLAN İSİMLƏR	№
İləh, Əhsənul Xaliqin, Əhkəmul Həkimin, Ərhəmur Rahimin, Əsraul Həsibin, Əhlut Təqva, Əhlul Məğfira, Əlimul Əxiz, İləhin Nəs	Allah, Əhəd, Əazz, Əla, Əkram, Əvvəl, Əxir	ا
(Bəqi), Bədi', Bəliğu Əmri, Bədi'us Səməvəti Vəl Ard	Bəri, Bəsit, Batin, Bərr, Bəsir	ب
	Təvvəb	ت
Cəmi', Cəlil, Cəaləl Leylə Səkənə, Cəmi'un Nəs	Cəbbər, Cəmil, Cəvəd	ج
Həfi, Həsib, Həfiz, Həfiz	Həqq, Həkəm, Həkim, Həlim, Həmid, Həyy, Həyiyu	ح
Xayrul Fətihin, Xayrul Həfizin, Xaliqul İnsən, Xayrul Həkimin, Xayrur Rahimin,	Xabir, Xaliq, Xalləq	خ

Xayrur Raziqin, Xayrul Ğafirin, Xayrul Fəsilin, Xayrul Məkirin, Xayrul Munzilin, Xayrun Nəsirin, Xayrul Varisin		
	Dəim, Dəyyən	د
Zul Bəts, Zu İntiqam, Zul Cələli Vəl İkrəm, Zur Rahmətil Vasia, Zut Tavı, Zul Arş, Zul Fadl, Zul Quvvə, Zul Məaric, Zul İqab, Zul Məğfira		ذ
Rāfi', Rafi', Raziqı Bi Ğeyri Hisəb, Rāfius Səmə, Rabbul Beyti, Rabbuş Şi'ra, Rabbul İzzət, Rabbul Məşriqi Vəl Məğrib, Rabbul Məşəriqi Və Rabbul Məğğəribi, Rabbul Məşriqeyni Və Rabbul Məğribeyn, Rabbun Nəs, Rabbul Aləmin, Rafiud Dərəcət	Raziq, Rauf, Rəbb, Rahmən, Rahim, Razzaq, Rafiq, Raqib,	ر
Səttər, Sətir, Səriul İqab, Səriul Hisəb, Səmi'ud Dua	Subbuh, Sittir, Sələm, Səmi', Seyyid	س
Şədid, Şəhid, Şədidul Bəts, Şədidul İqab, Şərihul Sudur, Şədidul Bə's, Şədidul Mihəl	Şəkir, Şəkür, Şəfi	ش
Sadiq, Sahibul Əmr, Sahibul Bələ', Sahibus Sırat, Sahibul Keydi Mətin, Sahibul Və'dil Haqq, Sadiqul Və'd	Saməd	ص
Darr (Nəfi')		ض
	Zahir	ظ
	Tayyib	ط
Adl, Ālim, Alləm, Alimul Ğaybi Vəş Şəhədə, Alimul Bizətis Sudur, Alləmul Ğuyub, Aduvvu Kəfirin	Aziz, Azim, Afuv, Ali, Alim	ع
Ğafir, Ğalib, Ğafiruz Zənbi, Ğalibu Alə Əmri	Ğaffər, Ğafur, Ğani	غ

Fatir, Fəliqul İsbəh, Fəliqul Həbbi Vənnəvə, Fə'alu Limə Yurid, Fatiras Səməvəti Vəl Ard, Fə'alu Limə Yəşə	Fəttəh	ف
Qahir, Qādir, Qaimu Alə Kulli Nəfsin Bimə Kəsəbət, Qabilut Tövba, Qazifu Bil Həqq	Qəbid (Bəsit), Quddus, Qadir, Qarib, Qahhar, Qavi, Qayyum	ق
Kəfi, Kəfil, Kəşifud Durr	Kəbir, Kərim	ك
	Lətif	ل
Məlik, Muhsən, Muhit, Muqit, Movlə, Məəlikul Mulk, Məəliki Yəvmid Din, Mutimmu Nurih, Muxricul Həyy Minəl Meyyit, Muxricul Meyyit Minəl Həyy, Məlikin Nəs, Məhiy Batil, Məricul Bəhreyn, Mutiy Hikmətə, Mubtilul Bətl, Mutuffi Ənfusə, Muhiqqul Həqqi Bi Kəliməti, Muxricul Səmərat, Mudrikul Əbsar, Mursilul Riyəh, Mustəvi Alə Arş, Musəxxirul Fulk, Musarriful Əyət, Muallimul Quran, Mufassilul Əyət, Muməsikul Məkr, Munəzzilus Səkinə, Munşius Səhəb, Munəzzilul Kitəb, Muhinu Keydil Kəfirin, Muxziy Kəfirin, Musarriful Qulub, Muqallibul Qulub, Musəbbitul Qulub, Muhyi Mumit, Muizzu Muzil, Mu'ti Məni', Mubdi Muid, Muhillu Muhərrim, Muntəqim Afuv	Mumin, Mubin, Mutəali, Mutəkəbbir, Mətin, Məcid, Mucib, Muhsin, Mustəan, Məsir, Musavvir, Muqtədir, Muqəddim, Muəxxir, Məlik, Məlik, Mənnən, Muheymin	م
Nasir, Nur, Ni'məl Qadir, Ni'məl Məhid, Ni'məl Movlə, Ni'məl Nasir, Ni'məl Vəkil, Nurus Səməvəti Vəl Ard, Nəsiru Abdi, Nəfi'		ن

Hədi, Həzimal Əhzəb		۵
Varis, Vəkil, Vadiul Mizən, Vasiul Məğfira, Vəliyyul Mu'minin	Vahid, Vasi', Vitr, Vədud, Vəli, Vəhhəb	۹

YUXARIDA GÖSTƏRİLƏN CƏDVƏLLƏRƏ ƏSASLANARAQ ALİMLƏRİN QURAN VƏ SÜNNƏDƏ İSİM OLARAQ GÖRDÜKLƏRİ ALLAHIN İSİMLƏRİ

ALLAH

Allah – İsmi Uca Allahın digər bütün İsimlərini əhatə edir. Əsməul Husnə olaraq bilinən bütün İsim və Sifətlər bu ada dayanırlar. Buna görə də Rahman, Rəhim, Əziz, Ğaffar Allahın adlarındandır deyilir. Lakin Allah, Rəhmanın adlarındandır deyilməz. Bu İsim Qurani Kərimdə 2697 dəfə keçməkdədir. «*O, özündən başqa heç bir ilah olmayan, gizlini də, aşkarı da bilən Allahdır. O, Rəhməndir, Rəhimdir. O, özündən başqa heç bir ilah olmayan Məlikdir (mütləq sahibdir), Quddusdur (nöqsanlıqdan münəzzəhdir), Səlamdır (zat və sifətlərində, fellərində hər cür qüsür və əskiklikdən uzaqdır), Mumindir (öz bəndələrini şərdən qoruyan, əmin edəndir), Muheyminidir (hamilik edən, qoruyandır), Əzizdir (hər şey hökmünə məhkum olan, güclü, qüvvətlidir), Cəbbardır (hökmünə məcbur edəndir), Mutəkəbbirdir (təkəbbürlük haqqına tək sahib olandır). Allah müşriklərin ona qoşduğu bütlərdən uzaqdır. O, Allahdır ki, Xaliqdir (hər şeyi yaradandır), Bəridir (yoxdan var edəndir), Musavvirdir (yaratdıqlarına istədiyi kimi surət verəndir), O, Əzizdir, Həlimidir (yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir)*». (əl-Həşr 22-24).

Kəlimələrin ən açıq olanı Allah kəliməsidir. Lakin dilçilər bu mövzu ilə böyük bir ixtilafa düşmüşdülər. *Allah* – İsmi hansısa bir kəlimədən törənmişdir? Yoxsa heç bir kəlimədən törənməmişdir? Əgər törənmişsə o, zaman *Ə-Lə-Hə* kəliməsindənmi, *Və-Lə-Hə* kəliməsindənmi, *Lə-Hə* kəliməsindənmi törənmişdir. Bütün insanlar aləmlərin Rəbbinin və göyləri, yeri yaradanın İsmi olduğunu bilirilər. Ən doğru rəy isə Allah isminin *Əl-İləh* kəliməsindən törəndiyidir .

İLƏH

əl-İləh – İləh, tanrı, məbud deməkdir. «*Sizin ilahınız (İLƏH) tək olan Allahdır. Ondan başqa ilah yoxdur*». (əl-Bəqərə 163). “*Ey kitab*

³¹ İbn Qeyyim «Savaikul Mursələ» s. 92, «Bədəiul Fəvaid» 2/249, Kitabı Sibaveyh 1/309.

Əhli! Öz dininizdə həddi aşmayın! Allah barəsində yalnız haqqı deyin. Həqiqətən, Məryəm oğlu İsa əl-Məsih ancaq Allahın peyğəmbəri, (Cəbrail vasitəsilə) Məryəmə çatdırdığı bir söz və Onun tərəfindən olan bir ruhdur. Allaha və peyğəmbərlərinə iman gətirin. (Allah barəsində) “üçdür” deməyin. (Belə sözlərə) son qoyun ki, (bu) sizin üçün daha yaxşı olar. Həqiqətən, Allah tək bir tanrıdır (İLƏH). Övladı olmaqdan (bu bəşəri xüsusiyyətdən) kənardır. Göylərdə və yerdə nə varsa, (hamısı) Onundur. Allahın (sizə) vəkil olması bəs edər!”. (ən-Nisə 171).

Təbərəkə – kəliməsi bərəkət kökündən *Təfəalə* – vəznində bir kəlimə olub, bərəkət, çoxluq, genişlik, bolluq və ucalar ucası deməkdir. Qurani Kərimdə bu sifət 9 yerdə keçməkdədir. «*Aləmlərin Rəbbi olan Allah ucalar ucasıdır*». (əl-Əraf 54). «*Mütləq hökmüuranlıq əlində olan Allah ucalar ucasıdır*». (əl-Mulk 1). Həmçinin bu kəlimə *Təazəmə* – əzəmətli, *Taharət* – təmizlik mənalarını da verdiyini söyləmişlər.

ƏLA

əl-Əla – Ən uca, ülvi mənəsindədir. Allah hər üstün və yüksək məqamın üstündədir. «*Ən uca (ƏLA) olan Rəbbinin adını pak və müqəddəs tutub şəninə təriflər də!*». (əl-Əla 1).

ƏHƏD

əl-Əhəd – *əl-Vahidul-Əhəd* – Bir və tək olan. Zatında, sifətlərində və bilgisində Allaha oxşar bir varlıq yoxdur. «*De ki: «O, Allah birdir (ƏHƏD)»*». (əl-İxlas 1). Peyğəmbər ﷺ bir nəfərin belə dediyini eşitdikdə: “*Allahummə İnniy Əs'əluka Yə Allahu Bi Ənnəkəl-Vahidul-Əhədus-Saməd Əlləzi Ləm Yəlid Və Ləm Yuləd Və Ləm Yəkun Ləhu Kufuvən Əhəd, Ən Təğfirə Liy Zunubiy, İnnəkə Əntəl-Ğafurur-Rahim* - Allahım, Sənə yalvarıram! Ey Allah, Sən ki, doğmayan, doğulmayan və heç bir tayı-bərabəri olmayan Təksən, Möhtac deyilsən. Günahlarımı mənə bağışla! Şübhəsiz ki, Sən Bağışlayansan, Rəhmlisən” buyurdu: Artıq Allaha elə bir İsmi ilə dua edildi ki, əgər onunla dua edilərsə cavab verilər, istənilərsə əta olunar³². O, sonu olmayan bütün bilgilərə sahibdir. Əzəldən yalnız Allah vardır. Başqa heç bir şey yoxdu. Sadəcə Allah vardı. Onunla birlikdə başqa heç bir şey yoxdur. Bütün varlıqları idərə edən və işlərini düzüb-qoşan yalnız odur. Dilədiyi bütün şeyləri etməyə qadirdir. Bütün varlıqları var edən və varlıqlarını davam etdirən Odur. Bütün varlıqların varlığı Ona bağlıdır. Onun hökmü bütün varlıqlar üzərində keçərlidir. Əmr etmək və qadağan etmək yalnız Ona aiddir. Allah dilədiyi

³² Səhih Əbu Davud 1341, Səhih İbn Məcə 3111.

quluna mükafat, dilədiyinə də cəza verir. Yaxşılıq edənləri mükafatlandırır, pislük edənləri isə cəzalandırır. Allah cəza üçün pislük, mükafat üçün isə yaxşılıqları bir səbəb olaraq təqdir etmişdir. Onun bu təqdiri qullarının bilməyəcəyi bir hikmətə dayanır. Məs: **Ruzi** – iki cürdür. Bədənin qidalandığı ruzi və qəlbın, ruhun qidası olan ruzi. Hər ikisi də Allahın əlindədir. «**Allah istədiyinin ruzisini bol edər, istədiyinin ruzisini isə qıt**» - **Hikmət** – Allah filankəsin ruzisini bol etməsəydi, onun azmasına səbəb olardı. Allahın hikməti onu tələb edir ki, onun ruzisi az olsun. Allah kiminsə ruzisini çox edir. Əgər az olsaydı onun Allahdan uzaqlaşmasına, Allaha qarşı qəzəblənməsinə və həmçinin də mürtəd olmasına səbəb olardı. Buna görə də Allah bilir hansı quluna varlıq xeyirdir, yoxsa kasıblıq. Bəzən də Allah quluna kasıblıq verir, ruzisini qıt edir varlı olduqdan sonra. Çünki varlı olduğu zaman azğınlıq edirdi. Bəzən də kasıb olduğu zaman düz yoldan çıxır. Nə zaman ki, ona ruzi verilir yenə də düz yola yönəlir. «**Yer üzündə yaşayan elə bir canlı yoxdur ki, Allah onun ruzisini verməsin**». (Hud 6). Buna görə də Allahın o, yazdığı iş (Qəza və Qədəri) bizim gözüümüzdə pis görsənsə də onda böyük bir hikmət vardır. Lakin biz onu bilmirik.

Qulun Allahın bir olduğunu, mütləq və tək yaradıcı olduğunu, dilədiyi hər şeyi etməyə qadir olduğunu, təqdir etdiyi hər şeyin zamanı gəldikdə gerçəkləşdirdiyini müşahidə etməsi, onu daima Allaha sığınmaya, himayəsinə girməyə və ehtiyaclarını Ona yönəltməyə sövq edər. Həyat, ölüm, diriliş, fayda və zərər kimi şeylərdə heç bir gücə sahib olmadığını, Allahın qapısında yoxsul, aciz və miskin bir qul olduğunu bilər. Ona daha da qəlbən və səmimiyyətlə qulluq etməyə çalışar.

ƏVVƏL – ƏXİR – ZAHİR - BATİN

əl-Əvvəl – əl-Əxir – əz-Zahir – əl-Batın - «**O, Əvvəldir, Axırdır, Zahiridir, Batındır**». (əl-Hədid 3). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ yatağına girdikdə buyurardı: «Yeddi səmanın Rəbbi, yerin Rəbbi, hər şeyin Rəbbi, toxumu və çərdəyi yaran, Tövrəti, İncili və Qurani endirən Allahım! Mən sənın alnından yaxaladığın hər şeyin şərrindən sənə sığınırım. Sən **Əvvəlsən**, səndən əvvəl heç bir şey yoxdur. Sən **Axırsən**, səndən sonra heç bir şey yoxdur. Sən **Zahirsən**, sənın üstündə heç bir şey yoxdur. Sən **Batınsən**, səndən o, tərəfə heç bir şey yoxdur. Mənim borcumu ödə və fəqirlikdən məni qurtar» . Həlimi رضي الله عنه deyir ki: «Əvvəl, öncəsi olmayandır, Axır isə sonrası olmayandır. Çünki öncə və sonra sonu ifadə edər. Öncə varlığın başlanğıcdan öncəki sonu, sonra isə

³³ Müslim, Əbu Davud, Tirmizi.

başlanğıcdan sonrakı sonu ifadə edər. Əgər varlığın başlanğıcı və sonu olmazsa, öncəsi və sonrası da olmaz. Allah öncəsi və sonrası olmayan tək varlıqdır. Digər bütün valılıqların öncəsi və sonrası vardır» . Allahın Əvvəl olması Onun hər şeydən öncə var olduğunu, Axır olması isə hər şeydən sonra Onun var olacağını və varlığının davam edəcəyini ifadə edər. Zahir hər şeyin üstündə uca olması, Batin isə hər şeyin içində və hər şeyə əslindən də yaxın olmasıdır. Onun Zahir və üstün olmasını heç bir yer və göy gizləyə bilməz. Zahir olması Batini görməsinə mane olmaz. Çünki batində Onun üçün Zahir kimidir. Onun üçün görünməyən görünən, uzaq olan isə yaxın kimidir. Müsəlman bu İsimləri bilməklə keçici varlıqlara bağlanmaz. Çünki keçici varlıqlara bağlanmaq yoxluğa bağlanmaqdır. Halbuki Axır olan Allaha bağlanmaq kəsinliklə yox olmayacaq və əbədiyyən var olana bağlanmaqdır. Heç bir şey yox ikən Onun var olduğu kimi hər şey yox olduqdan sonra da Onun var olacağını bilir, daha da səmimiyyətlə Ona ibadət etməyə çalışır. Ondən başqa heç bir şeyə bel bağlamaz. Daima Ona möhtac olduğunu unutmaz. Hər şeyin Ondən başladığına və Ona da dönəcəyini xatırdan çıxarmaz. O, hər şeyin əvvəli və sonudur. Allahın Batin ismini bilən kimsə Allahın hər şeydən daha çox, hətta canından da ona daha yaxın olduğunu anlayar. Zahir ismi bilməklə insanın qəlbi tək bir ilaha yönələr və ona ibadət edər.

ƏAZZ

əl-Əazz – Abdullah (Səfa və Mərva) Vadisində səyy etdiyi zaman dedi: “Rabbiğfir Vərhəm, İnnəkə Əntəl Əazzul Əkram”³⁵.

BƏRİ

əl-Bəri – varlıqları yoxluqdan varlığa çıxaran deməkdir. Qurtubi رحمته deyir ki: «*Bəri* – yoxdan var edən, ortaya çıxaran deməkdir». «*O, (hər şeyi) yaradan, yoxdan var edən (BƏRİ) və (hər şeyə) surət verən Allahdır*». (*əl-Həşr* 24). Buna görə də Bəri *Bə-Rə-Ə* kökündən gələn *Bəriyyə* varlıqlar, yaradılanlar mənasında işlədilir. O, halda Allah Bəri yaradandır. Çünki O. Bütün bədənləri, cisimləri yoxluqdan varlığa çıxarmışdır. Həlimi رحمته deyir ki: «O, suyu, atəşi, torpağı və havanı yoxdan yaratdı. Daha sonra isə bu maddələrin qarışığından digər məxluqları yaratdı. «*Mən palçıqdan bir insan yaradacağam*». (*Sad* 71). «*Sizi torpaqdan yaratması... Onun qüdrət əlamətlərindəndir*». (*ər-Rum* 20). «*Hər bir canlınu sudan yaratdığımızı bilmirlərmi?*». (*əl-Ənbiya* 30).

³⁴ Beyhəqi «Əsmə vəs Sifət» s. 10.

³⁵ İbn Əbi Şeybə “Musənnəf” 4/69-70.

«İnsanı saxsı kimi quru palçıqdan O, yaratdı. (Cinlərin əcdadı) Canni da tüstüsüz (təmiz) oddan O, xəlq etdi». (ər-Rahmən 14,15).

BƏRR

əl-Bərr – Yaxşılıq edən, mütləq yaxşılıq sahibi, hər gözəlliyi və yaxşılığı özündə əks etdirən Uca Allahdır. Ona üsyan edilməsinə baxmayaraq yaxşılıq etməkdən vaz keçməyən və yaxşılığı kəsməyəndir. İbadət edənlərə bol-bol savab verəndir. *«Biz bundan əvvəl Ona dünyada ibadət edirdik. Şübhəsiz ki, O yaxşılığı bol (BƏRR), rəhm edəndir». (ət-Tur 28).* Pislik edənə yaxşılıq edən, haqsızlıq edəni bağışlayan, tövbə edənin tövbəsini qəbul edəndir. Həlimi ﷺ deyir ki: *«Bərr – qullarına yumşaq davranan, onlara asanlıq diləyən, çətinlik istəməyən, bir çox günahlarını cəzalandırmadan bağışlayan, onları bütün etdiklərindən sorğuya çəkməyən, bir yaxşılığı on qat mükafatlandıran, buna qarşı pisliliyi sadəcə bir misli ilə cəzalandıran, niyyət etdikləri pisliliyi etmədikcə bu niyyətlərinə görə onlara pislik yazmayandır. Allah qullarına qarşı son dərəcə mərhəmətli, yumşaq və şəfqətlidir. Dualarını qəbul edər, şüklərinə nemət verərək qarşılıq verəndir. «Məgər Allahın göylərdə və yerdə olanları sizə ram etdiyini və aşkar, gizli nemətlərini sizə bolluca ehsan etdiyini görmürsünüz mü?»». (Loğman 20).* Bu isim qullar üçün də işlədilə bilər. *«O, həmçinin məni anama qarşı olduqca itaətkar və nəvazişkar (BƏRRAN) etdi». (Məryəm 32).* *«Yəhya ata-anasına qarşı da olduqca itaətkar və nəvazişkar (BƏRRAN) idi». (Məryəm 14).*

BƏSİR

əl-Bəsir – görənlərin olmasının mənası isə hər nə qədər incə və hiss edilməz kimi görünürsə və ya uzaq olursa olsun hər bir şeyi gözəl bir şəkildə idrak edən (görən) deməkdir. *Bəsir* – həmçinin də elmə, bilməyə də dəlalət edir. Allah qəlbdəki fısıltıları, beyindəki hisləri, fikirdəki gizlilikləri görür və bilir. *«Həqiqətən Allah eşidən və görəndir». (əl-Mucadələ 1).* Bu aləmdə olan ən kiçik parçaları, ən cüzi qarışqanı da belə, orqanlarını, ətini, qanını, beynini və damarlarını da görəndir. Yeddi qat göyün üzərində olanı gördüyü kimi, yeddi qat yerin altında olanı da görür. Allah yer və göylərin hər yerində görüləbiləcək hər şeyi Bəsir sifəti ilə onları görməkdədir. Onun üçün görülməyən bir şey yoxdur. Heç bir şey Ondən gizli deyildir. O, görünəni və görünməyəni, hazır olanı və olmayanı görəndir. Hətta gözlərin hərəkətlərini, qəlb atışlarını və ağıla gələn düşüncələri dahi bilən və görəndir. *«(Allah) gözlərin xainliklərini və kökslərin saxlamaqda olduqlarını biləndir». (əl-Mumin 19).* İbn Qeyyim ﷺ deyir ki: «Bəsir və Bəsirət arasında fərq olduğunu söyləyir.

Bəsir yuxarıda söylədiyimiz kimi. Bəsirəti isə belə açıqlayır: «Bəsirət, Allahın qəlbə atdığı bir nurdur. Qəlbinə belə bir nur atılan kimsə, Peyğəmbərlərin xəbər verdiyi həqiqətləri görür. Belə ki, bunları sanki gözü ilə görməkdədir. Beləcə Peyğəmbərlərin dəvət etdiyi şeylərdən ən üstün dərəcədə faydalanır. Bu Bəsirətin dərəcələri vardır. Bunların hamısını əldə edən kimsənin Bəsirəti kamilliyə çatır. 1. İsim və Sifətlərdə Bəsirət. 2. Əmir və Qadağalarda Bəsirət. 3. Savab və Cəzada Bəsirət. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Şübhə yox ki, Allah haqqı ilə eşidən və haqqı ilə görəndir ayəsini oxuduqdan sonra baş barmağını qulağının, şəhadət barmağını isə gözünün üstünə qoydu» .

BƏQİ

əl-Bəqi – «*Cəlal və Kərəm sahibi olan Rəbbinin üzü Bəqi qalacaqdır*». (*ər-Rahmən* 27). «*Allah daha xeyirli və daha Bəqidir*». (*Taha* 73). Allahın əvvəli olmadan var olan bir varlıq olduğuna görə varlığının son olması və yox olması mümkün olmamalıdır. O, varlığının başlanğıcı və sonu olmayan tək varlıqdır. Allahın Bəqi olması əsla ölməyən həyat sahibi. Əbədi varlıq olması deməkdir. Bütün varlıqlar yox olacaqdır, sadəcə onun varlığı davam edəcəkdir .

BƏDİ'

əl-Bədi' – «*Göyləri və yeri icad edən (BƏDİ' yoxdan yaradan) Odur*». (*əl-Bəqərə* 117). «*O, göyləri və yeri (BƏDİ' yoxdan) var edəndir*». (*əl-Ənam* 101). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Ey Allahım! Həmd yalnız Sənədir. Səndən başqa İlah yoxdur. Sən verdiyin nemətləri başa qalxmazsan. Göyləri və yeri heç bir bənzəri olmadan yaradan Sənsən. Sən ucasan və ikram sahibisən. Səndən Cənnəti istəyir və Cəhənnəmdən Sənə sığınır» . Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ dua edərək buyurdu: «...*Yə Bədias Səməvəti Val Ərd* – Ey səmaların və yerin yaradıcısı...» . İbn Kəsir رحمته الله deyir ki: «*Bədi* – Öncə bir misli, oxşarı olmadan yaradan, ortaya çıxaran, var edən deməkdir» . Qurtubi رحمته الله deyir ki: «*Daha öncə bir şəkili, modeli olmadan yoxdan var edən, icad edən deməkdir*» . Həlimi رحمته الله deyir ki: «*Daha öncə heç bir bənzəri olmayan bir şeyi yaradandır*». Allahın heç bir bənzəri və nümunəsi yoxdur.

³⁶ Səhih Sünnən Əbu Davud 3/895, «Avnul Məbud» 13/37, İbn Həcər «Fəthul Bəri» 13/375.

³⁷ İbn Kəsir 8/378, Qurtubi 9/6565.

³⁸ Tirmizi 3544, Əbu Davud 1495.

³⁹ Əbu Davud 2/80, İbn Məcə 2/1268, Nəsəi 3/52, Tirmizi 5/550.

⁴⁰ İbn Kəsir 3/223.

⁴¹ Qurtubi 1/580.

BƏSİT - QABİD

əl-Bəsit – *əl-Qabid* – Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ dövründə qiymətlər artmağa başladı. İnsanlar: “Ey Allahın Rəsulu! Qiymətlər artdı. Bizə bir qiymət təyin et (Qiymətlərə hədd qoy)” dedilər. Peyğəmbər: “Qiymətləri tənzimliyən Allahdır, Genişlədib çox-çox verən Allahdır, Ruzi verən Allahdır, Daraldıb qıtlıq gətirən də Allahdır. Mən Allaha yanımda kimsənin mal və qan haqqı olamadığı halda çatmağı ümüd edirəm” deyə buyurdu. *Bəsit – Bəsətə* felindən olan açan, yayan, bol verən, genişlədən, əli açıq deməkdir. Qabid isə *Qabaza* felindən olan tutan, malik olan, daraldan, az verən mənasındadır. Bəsit bəzəndə güc mənasında da işlədilir. *«Sən məni öldürməkdən ötrü mənə əl qaldırsan da, mən səni öldürmək üçün sənə əl qaldıran deyiləm (BƏSİTUN)»*. (*əl-Maidə* 28). Allah Bəsit və Qabiddir. Varlıqların ruzisini dilərsə bol verər, dilərsə də daraldır. O, dilərsə verir. Dilərsə verməz. Dilədiyinin ruzisini bol etməklə onu sevindirər. Ehtiyaclarını ödəyərək digər qullarından daha üstün tutar. Dilədiyinin ruzisini də daraldır. Onu möhtac edər, rahat yaşamaqdan məhrum edər və onu yoxsulaşdırar.

Bu İsimlərdən xəbərdar olan hər bir müsəlman onda olan o, dini elmlərlə insanlar arasında oturub gülər üzlə və şirin dillə onlara nəsihətlər etməlidir. Sənin biliyində və mərifətindən faydalansınlar və səni örnək etsinlər. Əgər güc və qüvvət sahibisənsə bu güc və qüvvətini səni sevincə qovuşduracaq ibadətlərdə və Allah düşmənlərinə qarşı işlət. Əgər var-dövlət sahibisənsə, mal və mülkün çoxdursa insanlara yardım etmək üçün əlini aç, malını gizlətmə. Əlini simic etmə ki, Allah da sənə daha çox versin. Etdiyin yaxşılıqları sayma ki, Allah da sənə hesablı davranmasın. Əgər bu nemətlərdən hər hansı birinə sahib deyilsənsə qəlbini Allahın hökmlərinə aç, dilinlə Onu daimə zikr və şükr et, insanlarla gülər üzlə davran. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Yaxşılıq edəcək malı və gücü olmayan kimsə qardaşını gülər üzlə qarşılсын» .

TƏVVAB

ət-Təvvab – Tövbələri qəbul edən deməkdir. *«Şübhəsiz ki, O tövbələri qəbul edəndir»*. (*əl-Bəqərə* 37). *«Allah tövbələrinizi qəbul etmək istər»*. (*ən-Nisa* 27). *«Qullarından tövbəni qəbul edən Odur»*. (*əş-Şura* 25). *Tövbə* – günah olan şeydən dönmək, onu tərək etmək deməkdir.

⁴² Əbu Davud 3451, Tirmizi 1314, əl-Albani “Səhih Sünnən Tirmizi” 2/32, “Səhih Sünnən İbn Məcə” 2/15.

⁴³ Tirmizi 2722.

Qulun tövbə etməsi Allahın əmr və qadağalarına üsyan etməkdən vaz keçib, bu əmr və qadağalara uyğun hərəkət etməkdir. Üsyanı buraxıb itaətə dönməkdir. Xattabi deyir ki: «**Təvvəb** – qullarının tövbələrini qəbul edəndir. Allah qulu tövbəyə müvəffəq edər, qul tövbə etdikdə tövbəsini qəbul edər. **«Sonra tövbə etsinlər deyər onların tövbəsini qəbul etdi»**. (ət-Tövbə 118). **Təvvəb** – Qullarının tövbə yollarını asanlaşdırandır. İman özündən əvvəlki günahları silib yox etdiyi kimi, tövbə də özündən əvvəlki günahları silib yox edər. **«Ancaq tövbə edib iman gətirən və yaxşı işlər görənlərdən başqa! Allah onların pis əməllərini yaxşı əməllərə çevirər. Allah bağışlayan və rəhm edəndir! Hər kəs tövbə edib yaxşı iş görərsə, o şübhəsiz ki, Allaha yaxşı bir dönüşlə dönər»**. (əl-Furqan 70,71). İman və tövbə, hər ikisi də qəlblə əlaqəli əməllərdir. İman, qul Allaha təslim olmadıqca Onun əmr və qadağalarına uymadıqca tamamlanmadığı kimi tövbə də günahları tərک etmədikcə tamamlanmaz. Tövbə imanın bir parçasıdır.

CƏBBAR

əl-Cəbbar – Cəbr kökündən gəlməkdədir. Hər hansı bir şeyi islah etmək, düzəltmək deməkdir. Bir kimsəni fəqirlikdən qurtararaq zənginləşdirmək və ya qırılan sümükləri düzəltməkdir. **«O, özündən başqa heç bir ilah olmayan, gizlini də, aşkarı da bilən Allahdır. Cəbbardır (hökmünə məcbur edəndir)»**. (əl-Həşr 22-24). əl-Accac öz şərinə deyir: «Allah dini tamamladı və o, dində tamamlandı» . **Əf-Alə** vəznində işlədilən hökmüranlıq, məcbur etmək: **Əcbərtuhu Alə Kəzə** – onu belə etməyə məcbur etdim. İmam Şafii deyir ki: «Sultan onu məcbur etdi». Əl çatılmaz, yüksək, əl çatmayan xurma ağacına **Nəhlətun Cəbbar** deyilir. **«Ya Musa! Orada nəhəng adamlar vardır»**. (əl-Maidə 22). Bir kimsə uzun boylu, iri və qüvvətli olduğu zaman yüksək olan xurma ağacına bənzədilərək **Raculun Cəbbar** deyilir. İbn Abbas deyir ki: «Cəbbar, ulu və uca deməkdir. **Cəbərutullah**. Allahın əzəməti və ucalığı deməkdir». Bu Sifət üç mənaya dayanır. Hökmüranlıq, üstünlük və ucalıq. Zəifləri düşükləri vəziyyətdən qurtarmaq, Onun yolunda qırılmış qəlbləri düzəldən, yoxsulları zənginləşdirən, çətinlikdə olana hər çətinliyi asanlaşdıran, müsibətə uğrayana güc və qüvvət verərək səbr etməsini, əcr qazanmasına, ucalığına boyun əyənlərin qəlblərinə bir mutluluq və sevinc verəndir. Bütün varlıqlar Ona boyun əyər. Hər kəs Onun əmrlərinə uymaq məcburiyyətindədirlər. Allah əmr edilən deyil, əmr verəndir. O, məğlub deyil, qalib olandır. Uca Allah qulları arasında özlərini Cəbbar (üstün güc

⁴⁴ İbn Mənzur «Lisanul Arab» **Cə-Bə-Rə** maddəsi.

sahibi, zorba) olaraq göstərənləri pisləmişdir. «*Allah hər təkəbbür sahibinin, zalımın ürəyini belə möhürləyir*». (əl-Mumün 35). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Yer üzündə təkəbbürlü və zorba olanlar qiyamət günündə insanların üzərinə basdıqları qarışıqlar kimi diriləcəklər» .

CƏMİL

əl-Cəmil – Uca Allahın gözəl İsimlərindəndir. Varlıq aləmində hər gözəlliyin sahibindən daha gözəldir. Hətta bütün varlıqların gözəlliyi bir adamda toplansa yenə də bu gözəllikləri Allahın gözəlliyinin yanında günəş işığı qarşısında zəif qəndil işığına bənzər. Bu aləmdə var olan bütün gözəlliklər Onun bir sənət əsəridir. Gözəllikləri yaradan Odur. O, bütün gözəl isim, sifət və fellərin sahibidir. Ən gözəl İsimlər Ona aiddir. Bu dünya həyatında heç bir insan Onun cəlalına və camalına tamaşa etməyə güc yetirməz. Cənnətdə Onu gördükdə isə bu onlara içində olduqları bütün nemətləri unudurur. O, an Ondan başqa heç bir şeyə dönüb baxmazlar. Əgər üzündəki nur pərdəsi olmasa üzündəki o, nur Ona baxan bütün gözləri yandırardı. Əbu Musa رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah yatmır. O, yatmamalıdır ki, Mizanı (başqa rəvayətdə ədaləti) endirsin və ya qaldırsın. Gündüzün əməmindən əvvəl gecənin əməli, gecənin əməmindən əvvəl gündüzün əməli ona (Allaha) yüksəlir (qaldırılır) Onun örtüyü (pərdəsi) nurdur. (Əbu Bəkrin رضي الله عنه rəvayətində pərdəsi atəşdir). Əgər üzündəki pərdəni qaldırsa üzünün nurları yaratdığı hər bir şeyi yandırır . Bu İsim Qurani Kərimdə keçməməkdədir. Yalnız İbn Məsud رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Heç şübhəsiz ki, Allah Cəmilidir (gözəldir) və gözəl olanıda sevir» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah gözəldir və gözəldən başqasını da qəbul etməz» . Gözəllik insanın zahiri görmüşünü əhatə etdiyi kimi (geyim, saç), bundan başqa olan bütün gözəl şeyləri də əhatə edir. Çünki Allah verdiyi nemətlərin əsərini qulların üzərində görməsindən xoşlanır. Çünki bu sevdidiyi gözəllikdəndir. Buna görə də Allahın verdiyi nemətlərə şükr edən kimsə, bu nemətləri yerinə yetirməli və istifadə etməlidir. İstifadə etmək zahiri gözəllik, dil və qəlb ilə şükr isə daxili gözəllikdir. «*O, yaratdığı hər şeyi gözəl yaratdı*». (əs-Səcdə 7). «*Ey Adəm oğulları! Sizə ayıb yerlərinizi örtəcək bir geyim və bir də bəzəkli libas nazil etdik. Lakin*

⁴⁵ Tirmizi 2492.

⁴⁶ Müslim, İmam Əhməd 4/395,401, İbn Məcə 195, Darimi «ər-Rədd ələ Mərisi» s. 173, Beyhəqi «Əsmə və Sifət» s. 402, əl-Albani «Muhtasarul Uluvv» s. 86, «Səhih Cəmius Səğir» 1860.

⁴⁷ Müslim 1/93, H. 147.

⁴⁸ Müslim 1015.

təqvə libası daha yaxşıdır». (əl-Əraf 26). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah nemətinin əsərini, qulunun üzərində görməyi sevər» . Əbul Əhvas əl-Cəsmi deyir ki, Peyğəmbər ﷺ üzərimdə köhnə və cırılmış paltar gördü və buyurdu: «Malın varmı?». Mən: «Bəli» dedim. O: «Nəyin var?» deyə buyurdu. Mən: «Dəvələrim və qoyunlarım» dedim. O: «O, halda sənə verdiyi bu nemət və qayğını üzərində göstər» deyə buyurdu . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Qəlbində zərrə qədər təkəbbürlük olan kimsə Cənnətə girməz». Səhabələrdən biri: «Ya Rəsulullah! Əgər biri gözəl geyinmək, gözəl ayaqqabı, gözəl oturuş və gözəl miniyi olmasını istəyir? Bu da təkəbbürlükdür» deyə soruşdu. Peyğəmbər: «Yox, həqiqətən də Allah gözəldir və gözəl olanı da sevir. Təkəbbürlük isə haqqı danmaq və insanlara xor baxmaqdır» deyə buyurdu . Allah gözəl sözləri, felləri, paltarları və gözəl görünməyi sevdiyi kimi çirkin sözləri, felləri, paltarları və çirkin görünməyi də sevməz. Qısaca Allah çirkinliyi və çirkinini sevməz, gözəlliyi və gözəli isə sevər. Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət edir ki, bir gün: «Yəhudilər Peyğəmbərin صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ yanından keçərkən (onu ələ salaraq): «**Əs-Səmu Aleykə** – ölüm üzərinə olsun» dedilər. Peyğəmbər də: «**Və Aleykum** – sizin üzərinizdə» deyə buyurdu. Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا bu şeylərə dözməyərək: «Ölüm də üzərinizə olsun, Allahın lənəti üzərinizə olsun və Allah sizə qəzəb etsin» dedi. Peyğəmbər: «Yavaş ol, ey Aişə, yavaş və yumşaq davran. Sərtlikdən və çirkin sözlər söyləməkdən çəkin (Başqa rəvayətdə: Çirkin söz söyləyən birisi olma! Çünki uca Allah çirkin söz söyləməyi, çirkin sözləri işlətməyi sevməz) Mən onlara qarşılıq verdim. Mənim söylədiyim qəbul olunur. Lakin onların mənim üçün söylədikləri isə qəbul olunmaz» deyə buyurdu . **«Halbuki biz onlardan əvvəl neçə-neçə nəsilləri məhv etdik ki, onlar mal-dövlət və simaca bu kafirlərdən daha üstün idilər»**. (Məryəm 74). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah sizin surətinizə və mallarınıza baxmaz. Lakin O, sizin qəlblərinizə və əməllərinizə baxar» . Peyğəmbər صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ buyurdu: «Kim təkəbbürlü olaraq yeriyyərsə və təkəbbürlü olaraq danışarsa Cənnətə girməz» .

CƏMİ'

əl-Cəmi' – Bir yerə gətirmək, dağınıq olan şeyləri toplamaq mənasındadır. **«Rəbbimiz olacağına şübhə edilməyən bir gündə bütün**

⁴⁹ Tirmizi 2819.

⁵⁰ Əbu Davud 4063.

⁵¹ Müslim.

⁵² Buxari, Müslim.

⁵³ Müslim 2064

⁵⁴ Əbu Davud.

insanları toplayan sənsən, Allah öz vədəsindən əsla dönməz». (Ali İmran 9). «Allah sizi toplanma gününə cəm edəcəyi gün...». (ət-Təğabun 9). «Həqiqətən Allah münafiqləri və kafirlərin hamısını Cəhənnəmdə bir yerdə toplayacaqdır». (ən-Nisa 140). Cəmi – həm zətı. Həm də feli sifətdir. Zətı olaraq Allahın bütün gözəllikləri və fəzilətləri özündə toplaması və bunlara sahib olma mənasındadır. Feli olaraq isə Allah sevən qəlbləri bir yerə toplaması, ölümündən sonra dağınıq, yox olan bədən parçalarını təkrar dirilməklə bir yerə gətirən, ruhu və bədəni birləşdirən Odur. «Əgər sən yer üzündə nə varsa hamısını xərcləsəydin belə yenə də onların ürəklərini birləşdirə bilməzdin. Lakin Allah onları birləşdirdi. Çünki O, yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir». (əl-Ənfal 63). İbn Kəsir رضى الله عنه deyir ki: «Cəmi – Allah qiyamət günü bütün insanları yenidən diriltməkdən sonra hüzurunda toplayacaqdır» .

CƏVAD

əl-Cəvad – Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Həqiqətən Allah gözəldir və gözəl olanı da sevir. Pakdır və pak (təmiz) olanı da sevir. Kərəm sahibidir və kərəmətli olanı da sevir, səxavətlidir və səxavətli olanı da sevir”⁵⁵.

CƏLİL

əl-Cəlil - “Ancaq əzəmət və kərəm sahibi olan Rəbbinin zətı baqidir”. (ər-Rahmən 27).

HƏFİZ - HƏFİZ

əl-Həfiz – Qoruyan, mühafizə edən deməkdir. «Heç şübhəsiz ki, Qurani biz nazil etdik və biz də onu qoruyacağıq (HƏFİZ)». (əl-Hicr 9). “(Yəqub) dedi: “Bundan əvvəl qardaşını (Yusif) sizə etibar etdiyim kimi, heç onu sizə etibar edə bilərəmmi? Allah Özünü (onu) ən yaxşı qoruyandır və rəhmlilərin ən rəhmlisidir!”. (Yusuf 64). Həlimi رضى الله عنه deyir ki: «Həfiz qullarını din və dünya işlərində təhlükələrdən qoruyan deməkdir». Əbu Hureyrə رضى الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Sizdən biriniz yatağına təkrar dönərsə paltarının ətəyi ilə yatağını silsin və Allahın adını söyləsin. Çünki yatan kimsə ondan sonra yatağına hansı məxluqun girdiyini bilməz. Yatmaq istədiyi zaman sağ yanı üzərə uzanaraq belə dua etsin: Ya Rəbbim! Sən bütün nöqsanlıqlardan uzaqsan. Ya Rəbbim! Sənin adınla yatağıma uzandım və yenə də Sənin adınla qalxıram. Əgər canımı

⁵⁵ İbn Kəsir 2/12.

⁵⁶ Tirmizi 2799, 2495, əl-Albani «Səhihul Cəmi» 1796.

alacaqsansa ona məğfirət et. Əgər sağ qalacağamsa onda saleh qullarını qoruduğun kimi məni də qoru» .

əl-Həfiz – Allah qullarına qarşı həfiz – qoruyan və himayə edəndir. Hər müsəlman bütün şeyləri qoruyanın uca Allah olduğunu, Onun Həfiz olduğunu bilməlidir. Allah bizi, söz, əməl və mələkləri ilə qullarını qoruyur. **“Əslində (İblisin) onlar üzərində heç bir hökmü yoxdur. Lakin Biz axirətə inananla ona şəkk edəni ayırd edib bilmək üçün (İblisə bu imkanı verdik). Sənin Rəbbin hər şeyi hiş edəndir! (Möminlərin və kafirlərin əməllərini mühafizə edər, qiyamət günü hərəyə öz əməlinin cəzasını verər)”**. (Səba 21). **«Allahdan başqasını dost tutanlar üzərində Allah özü nəzarətçidir (HƏFİZDİR)»**. (əş-Şura 6). **Həfiz** – sıxıntı anında səni şikayət etməkdən qoruyan, nemət zamanında da səni fəlakətlərdən qoruyandır. AbdurRahman əs-Sədi deyir ki, bu İsmi iki mənəsi vardır. 1. **Həfiz** – qullarının xeyir, şərr, qəbul, inkar, itaət və günah etdiklərini qoruyandır. Çünki zərrə miqdarı belə olsa, bunlarla əlaqəli heç bir şey Ondən qaçmaz. Onun bu əməlləri qoruması, bu əməlləri nəzarət altına alması və hesabını etməsi deməkdir. Onun elmi qullarının açıq və gizli bütün əməllərini əhatə edir. O, bu əməlləri, bu əməllər meydana gəlmədən əvvəl, hətta göyləri və yerləri yaratmadan əvvəl Lövhi Məhfizdə yazmışdır. Allah qullarının bu əməllərini nəzarət etmək işini Hafizi, Kiramən Kətibin mələklərinə vermişdir. Çünki bu mələklər qulların nə etdiklərini bilirlər. 2. **Həfiz** – Allahın qullarını xoş olmayan bütün şeylərdən qorumasıdır. Allahın qullarını qoruması isə iki cürdür. 1) **Ümumi Qoruma** – Allahın yaratdıqlarını, güclərinin yetəcəyi və niyyət etdikləri şeyləri onlara asanlaşdırmaq surətilə qorumasıdır. Onlar Onun hidayətinə və öz məsləhətlərinə uyğun şeylərə Allahın irşadı və hidayəti sayəsində çatırlar. **«Rəbbimiz hər şeyə öz surətini, şəklini verən sonra ona doğru yolu göstərən Allahdır!»**. (Ta ha 50). Hər bir varlığa zərurətlərinə və ehtiyaclarına görə doğru yolu göstərir. Sonra da ona təqdir edilən yemək, içmək və bunları qazanmaqda vəsilələr və alətlər verir. Əgər Allahın bütün varlılıqları qoruması olmasaydı varlığı mümkün olan heç bir şeyin varlığı davam etməzdi. Allah bütün varlılıqları təkrar yoxluğa dönməkdən qorumuşdur. Göyləri yerə düşməkdən qoruyan və tutan Odur. **«Həqiqətən Allah göyləri və yeri zaval tapmasınlar deyə tutub saxlayır. Əgər onlar öz mehvərindən çıxsalar Allahdan başqa onları kim tutub saxlaya bilər. Doğurdan da Allah həlim və bağışlayandır»**. (Fatir 41). 2) **Xüsusi Qoruma** – bu da Allahın öz

⁵⁷ Buxari 6320, Müslim 2714.

dostlarını xüsusi olaraq qorumasıdır. Çünki Uca Allah dostlarını onların imanlarına zərər verəcək və inanclarını sarsıdacaq fitnələrdən, şübhələrdən və şəhvətlərdən qoruyar. Bu cür zərərli şeylərdən onları uzaq tutar və onları salamat edər. Onları cin və insanlardan olan düşmənlərdən qoruyar. Düşmənlərinə qarşı onlara yardım edər. Düşmənlərinin hilələrini onlardan uzaqlaşdırar. **«Şübhəsiz ki, Allah iman gətirən kəslərdən (kafirələrin əzab-əziyyətini) dəf edər. Allah həqiqətən heç bir xain və nankoru sevməz!»**. (əl-Həcc 38). Ən mühüm qoruması isə qəlbləri qorumasıdır. Müsəlmanın dinini hər cür küfr, nifaq, fitnə, hədsiz arzu və istəklərdən, bidətlərdən qoruması qorumaların ən böyüyüdür. Çünki bu sayədə müsəlman doğru yoldan ayrılıb başqa yollara sapmaqdan qurtulur. **«Allah iman edənləri dünyə və axirətdə möhkəm bir sözlə sabit-qədəm edər»**. (İbrahim 27). Əgər bu cür qoruma olmasa insan Cəhənnəmə girər.

Abdullah İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, bir gün (minikdə) Peyğəmbər ﷺ in arxasında oturmuşdum. O, buyurdu: «Ey oğul! Mən sənə bir neçə kəlimə öyrədəcəm. Allahı qoru ki, Allah da səni qorusun. Allahı qoru ki, onu öz qarşında tapasan» . Burada Allahı qorumaqda məqsəd onun əmrlərini yerinə yetirərək qadağalarından çəkinərək və qoyduqları sərhədləri aşmayaraq qorumaqdır. Sən belə davrandıqda O, da sənənin dinini, malını, uşaqlarını və özünü hər bir şeydən qoruyar. Əbu Suleyman Xattabi رحمته الله deyir ki: «Həfiz, Həfiz mənasındadır. Qadir ilə Qədir, Alim ilə A'lim kimi. Allah göyləri və yeri və ikisi arasında olanları müəyyən etdiyi bir zamana qədər qoruyandır. Buna görə də varlıqlar yox olub dağılmazlar. **«Bunları mühafizə etmək Onun üçün heç də çətin deyildir»**. (əl-Bəqərə 255). **«(Biz həm də göyü) itaətdən çıxmış hər bir şeytandan qoruduq»**. (əs-Saffət 7). Allah qullarını təhlükələrdən, fəlakətlərdən və pis sonlardan qoruduğunu bizə belə xəbər verir. **«İnsan üçün onu öndən və arxadan təqib edən mələklər vardır»**. (ər-Rəd 11). Mələklər Allahın əmri ilə onları qorumaqdadırlar. Onların bütün sözlərini və əməllərini yazmaqdadırlar. Allah insanların niyyətlərini, sirlərini və sinələrində saxladıklarını da bilməkdədir. Heç bir şey Ona gizli deyildir. Onun üçün gizli sayılan bir şey gizli deyildir. Allah dostlarını günah etməkdən və şeytanın hiylələrinə düşməkdən qoruyar. Bu sayədə Allah dostları şeytanın hiylələrindən və fitnələrindən qurtulurlar. Hər bir müsəlman bütün varlığı qoruyan Uca Allah olduğunu, Onun Hafiz və Həfiz olduğunu bilməlidir.

⁵⁸ Tirmizi 2516, əl-Albani «Səhih əl-Cəmi» 7834-cü hədis.

Allah bütün varlığı qoruyandır. O, bütün hər şeyi toplu və ayrıntılı olaraq biləndir. O, heç bir şeyi unutmaz, səhf etməz və itirməz. O, Qurani hər cür təhrif və dəyişikliklərdən qoruyar. Sıxıntı zamanında səni şikayət etməkdən qoruyan. Nemət zamanında da səni fəlakətlərdən qoruyandır. Allahın bütün varlıqları qoruması olmasaydı, varlığı mümkün olan heç bir şeyin varlığı davam etməzdi. Allah bütün varlıqları təkrar yoxluğa dönməkdən qorumuşdur. Göyləri yerə düşməkdən qoruyan və tutan da Odur. Yer üzünü su üzərində yaradan da Odur. Qüdrəti ilə yer üzünü, üzərində yaradıldığı suyun dibinə çökməsini qoymayan Odur. Ancaq Allahın qoruması buna manedir.

HƏSİB

əl-Həsib – Haqq-hesab tələb edən, heç bir şeyi nəzərdən qaçırmayan deməkdir. **«Hesab edən olaraq Allah kifayətdir».** (*ən-Nisa* 6). **Həsib** – Qiyamət günü qullarını hesaba çəkəcək və sorğu-sual edəndir. Hər bir xeyir Ondən umulur, rəhməti ilə bəla və müsibətləri dəf edəndir. Ehtiyaclar üçün Ona dua edildiyinə görə ehtiyacları qarşılayandır. Hesab çəkən, şahid olan Uca Allahdır. Ömər رضي الله عنه deyərdi ki: «Hesaba çəkilmədən əvvəl nəfislərinizi hesaba çəkin. Əməlləriniz çəkilmədən əvvəl sizlər əməllərinizi çəkin və Uca Allahın buyurduğu o, günə hazırlaşın. **«O, gün siz Rəbbinizin hüzuruna gətiriləcəksiniz. Sizin heç bir sirtiniz (Allahdan) gizli qalmayacaqdır».** (*əl-Həqq* 18).

HƏFİ

əl-Həfi – Lütfkar, xoşsifət, bilmək, sevinmək, **«O, mənə qarşı çox mehriban və lütfkardır (HƏFİ)».** (*Məryəm* 47). Əzhəri رضي الله عنه deyir ki: **«Həfi** – bilmək, sevinmək». Suddi رضي الله عنه deyir ki: «Dostluq, yoldaşlıq, çox yaxın bir münasibət». Bəzən də Həfi Hakim mənasında da işlədilir. Ərəblər hakimlərə Həfi də deyərdilər. Həmçinin də yaxşılıq edən, hörmət edən, köməyə gəlmək mənasındadır. Dilçi alimlərinəndən əl-Fərra رضي الله عنه deyir ki: **«O, mənə qarşı çox mehriban və lütfkardır».** (*Məryəm* 47) ayəsində: “Mənə qarşı lütfkar davranan, dua etdiyimdə duamı qəbul edən, ehtiyaclarımı qarşılayan şəkildəndir” deyə açıqlamışdır.

HƏQQ

əl-Həqq – Haqq, Həqiqət mənasındadır. Qurani kərimdə **285** ayədə keçir. Kəsin olaraq sabit olma, gərəkli olan (sübut, vacib) mənasında işlədilir. **«Şübhəsiz onların çoxunun üzərinə o, söz (əzab) haqq olmuşdur».** (*Yasin* 7). Burada Haqq oldu – sabit, vacib oldu deməkdir. **«O, günahkarlar istəməsə də Allah haqqı sabit və üstün edəcəkdir».** (*əl-*

*İsra 81). «De ki: «Haqq gəldi. Batil yox oldu». (əl-İsra 81). Bəzən zülmün əksi olan ədalət: «Allah haqq (ədaləti) hökm edər». (əl-Mumin 20). Bəzən hissə, pay: «O, kəslər ki, onların mallarından müəyyən bir haqq (pay) vardır». (əl-Məaric 24). «O, gün onlar Allahın açıq-aşkar haqq olduğunu biləcəklər». (ən-Nur 25). İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ gecə namazına durduğu zaman buyurdu: «Ey Allahım! Sənə həmd olsun. Sən göylərin, yerin və ikisi arasında olanların nurusan. Sənə həmd olsun. Sən göyləri, yeri və ikisi arasında olanları tutansan (Qayyumsan). Sənə həmd olsun. Sən göylərin, yerin və ikisi arasında olanların Rəbbisən. Sənə həmd olsun. Sən tək həqiqətsən (Haqsan). Vədin haqdır, sözün haqdır, səninlə görüşmək haqdır, Cənnət haqdır, Cəhənnəm haqdır, Peyğəmbərlər haqdır, Muhəmməd haqdır, Qiyamət saati haqdır...» . Həlimi رحمته deyir ki: «**Haqq** – inkarı mümkün olmayan, isbat edilməsinə ehtiyac olmayan, varlığı qəbul ediləndir. Buna görə də uca Allahın varlığı qəbul ediləsi şeylərin ilkidir. Varlığı inkar edilməz. Uca Allahın varlığına dəlalət edən dəlillər olmasa da O, vardır. Bununla belə bütün varlıq aləmi Onun varlığının aydın dəlilidir» . Uca Allahın hər sözü və feli haqdır. Onunla görüşmək haqdır. Göndərdiyi Peyğəmbərlər və nazil etdiyi kitablar haqdır. Dini də haqdır. Heç bir şeyi Ona şərikin qoşmadan yalnız Ona ibadət etmək də haqdır. «**Bu belədir. Çünki Allah haqq, müşriklərin ondan başqa ibadət etdikləri (bütələr, tanrılar) isə batildir. Həqiqətən Allah uca və böyükdür**». (əl-Həcc 62). «**Bu ona görədir ki, Allah haqq, (müşriklərin) ondan qeyri ibadət etdikləri isə batildir**». (Loğman 30). «**De ki: «Haqq Rəbbinizdəndir**». (əl-Kəhf 29). Allahın bütün isimləri, sifətləri və felləri haqdır. Ona ibadət etmək haqdır. Onun qullarına vədi, əzabı və hesabı da haqdır. Qullar haqqında hökmü ədalətdir və bu hökmündə heç bir haqsızlıq yoxdur.*

HƏKƏM

əl-Həkəm – «Allah aramızda hökm verənlərin ən xeyirlisidir». (əl-Əraf 87). «Ondan başqasını özümə hakim istəməliyəm?». (əl-Ənam 114). «Bəndələrin arasında ixtilafda olduqları məsələlər barəsində Sən hökm edəcəksən!». (əz-Zumər 45). Bu İsim insanlar haqqında da istifadə edilərək Qurani Kərimdə zikr olunur. «(Ey möminlər!) Əgər ər-ərvad arasında ixtilaf olacağından qorxsanız, o zaman kişinin adamlarından bir nəfər və qadının adamlarından da bir nəfər hakim təyin edin». (ən-Nisa 35). Hani İbn Zeyd رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ yanına bir

⁵⁹ Buxari 3/2-4, Müslim 769.

⁶⁰ Beyhaqi «Əsmə vəs Sifət» s. 12,13.

qrup heyət gəldi. Aralarından birinə: «Əbul Həkəm deyildiyində Peyğəmbər ﷺ o, kimsəyə: «Həkəm Allahdır. Nə üçün sənə Əbul Həkəm deyirlər?» deyə buyurdu. Adam: «Qövmüm hər hansı bir məsələdə ixtilaf etdiklərində mənim yanıma gəlirlər, mən də həkəmlik edərək aralarında hökm verirəm. Beləcə hər iki tərəf də verdiyim hökmə razı qalırlar» dedi. Peyğəmbər: «Övladların varmı» deyə buyurdu. Adam: «Bəli, Şurayh, Abdullah və Müslim Bəni Hani» dedi. Peyğəmbər: «Ən böyüyü hansıdır?» deyə buyurdu. Adam: «Şureyh» dedi. Peyğəmbər: «Artıq sən Əbu Şureyhəsən» deyə buyurdu. Həlîmi ؒ deyir ki: «**Həkəm** – höküm və qərar verəndir». İbn Qeyyim ؒ deyir ki: «Hökmlər üç cürdür. 1) Dini hökmlər. 2) Varlıq aləmi ilə bağlı hökmlər. 3) Qədəri kovni hökmlər.

Hər müsəlman Allahdan başqa Həkəm olmadığını, Onun bütün fellərinin hökm, bütün sözlərinin hikmət və vəsiyyətlər olduğunu, Peyğəmbərlərin hikmət qaynağı və hikmət əhli kimsələr olduğunu bilməlidir. İnsanlar hökm verirkən Allahın nazil etdiyi ilə hökm vermələri lazımdır. Hər müsəlman Allahın hökmü ilə hökm edilən bir məhkəməyə çağırıldığı zaman bu çağırışa cavab verməli və əleyhinə bir hökm çıxdığı zaman buna uymaq məcburuyətindədir. Əks halda zülm edənlərdən olar. *«Aralarında hökm etmək üçün Allahın və Peyğəmbərinin yanına çağırıldıqda onlardan bir dəstə dərhal üz çevirər. Əgər haqq onların tərəfində olsa, itaət edib (tez) onun yanına gələrlər. Onların qəlblərində xəstəlikmi vardır? Yaxud Allahın və Peyğəmbərinin onlara cövr, haqsızlıq edəcəklərindən qorxurlar? Xeyr, onlar özləri zülmkardırlar».* (ən-Nur 48-50). Hakim və rəhbərlər Allahın cızdığı sərhədlərdən kənara çıxmamalı və qoyduğu qadağaları aşmamalıdırlar. İnsanlar arasında adil davranmalı, kimsəyə ayrı-seçkilik etməməlidirlər. Əleyhlərinə belə olsa doğruluqdan qaçmamalıdırlar və haqq ilə hökm verməlidirlər. *«Ey iman gətirənlər! Sizin özünüzdün. Ata-ananızın. Yaxud qohumlarınızın əleyhinə belə olsa, ədalətdən möhkəm yapışın Allah şahidi olun».* (ən-Nisa 135). *«(Ya Davud!) Biz səni yer üzündə xəlifə etdik. Buna görə də insanlar arasında ədalətlə hökm et, nəfsdən gələn istəklərə uyma, yoxsa onlar səni Allah yolundan sapdırarlar. Şübhəsiz ki, Allah yolundan sapanları haqq-hesab gününü unutduqları üçün şiddətli bir əzab gözləyir».* (Sad 26).

HƏKİM

əl-Həkim – «O, Həkimdir». (əz-Zariyə 30). «Allah biləndir, Həkimdir». (ən-Nisa 26). Peyğəmbərin ﷺ yanına bir bədəvi gələrək dedi:

⁶¹ Buxari 811, Əbu Davud “Kitabul Ədəb” 4955, Nəsəi 5389, əl-Albani “Mişkət” 4766, “İrva” 2615.

«Mənə daima söyləyəcəyim bir neçə kəlimə öyrət». Peyğəmbər: «De ki: Allahdan başqa ibadətə layiq haqq İlah yoxdur, Allah böyüklərin ən böyüyüdür. Ona həmd olsun. Aləmlərin Rəbbi olan Allah Ucadır. Əziz və Həkim olan Allahdan başqa heç bir qüç və qüvvət sahibi yoxdur...» deyər buyurdu. Uca Allahın yaratmış olduğu hər bir şey elmdən və hikmətdən meydana gəlmişdir. Hökmü elmdən və hikmətindən qaynaqlanmasıdır. Hökm və Hikmət sahibi. Hər bir şeyi gözəl və faydalı şəkildə yaradan və yaratdığını yerli-yerinə qoyandır. Həlmi ﷺ deyir ki: «Həkim söylədiyi hər söz və etdiyi hər bir fəlin doğru olandır. Belə bir sifət yalnız Allaha yaraşır. Çünki etdiyi bütün fəllər doğrudur, əsərləri mükəmməldir və heç bir qüsuru yoxdur. Bu qədər doğru, sağlam və mükəmməl əsərlər ancaq hakim olan biri tərəfindən edilə bilər. Bu əsərlərin həyat sahibi Hakim olan Allahdır». Xatibi ﷺ deyir ki: «Həkim hər bir şeyi sağlam və nöqsansız yaradandır. **«O, yaratdığı hər şeyi gözəl yaradandır».** (əs-Səcdə 7)».

Hikmət bir şeyi edənin onu nə üçün etdiyi ilə əlaqədardır. Yəni hikmət edənin etmə məqsədi ilə əlaqəli bir qavramdır. Dolayısı ilə bir məqsəd üçün etməyən kimsə haqqında hikmət düşünülmez. Hikmət bir kimsənin elmə və saleh əmələ yönəlməsini və istədiyi məqsədi əldə etməsini bildirir. Hikməti qəbul etməyən Allaha tam şəkildə həmd edə bilməz. Onu nöqsanlardan münəzzəh tutmaz.

HƏLİM

əl-Həlīm – Səbirli və təmkinli. Cəzalandırmağa gücü çatdığı halda həməən cəzalandırmayan, qullarının üsyanlarına qarşı həməən qəzəbə dalmayan deməkdir. **«Allah bağışlayan və həlimdir».** (əl-Maidə 101). İbn Qeyyim ﷺ deyir ki: «Allah həlimdir. Etdiyi günahdan ötrü tövbə etməsi üçün qulunu cəzalandırmada tələsməyəndir». Xatibi ﷺ deyir ki: **«Həlīm** - günahları bağışlayan, cəzalandırmağa tələsməyən. Bu İsmi gücü olduğu halda bağışlayana verilir, gücü olmadan bağışlayana bu İsim verilməz». **«Əgər Allah insanları etdikləri günahlara görə cəzalandırısaydı yer üzündə bir nəfəri də belə (sağ) qoymaz. Lakin Allah onları müəyyən bir vaxta qədər gecikdirir».** (Fatir 45). **«Əgər Allah insanları günahlarına, haqsızlıqlarına görə cəzalandırısaydı, yer üzündə bir canlı da sağ qoymazdı. Lakin Allah onlara müəyyən müddət möhlət verir».** (ən-Nəhl 61). Qurani Kərimdə 15 yerdə keçməkdədir. Bunlardan 11-də Allaha, 2-də İbrahimə, 1-də Şueybə, 1-də İsmailə izafə edilmişdir. Bu İsim Qurani

⁶² Müslim 2697.

⁶³ **Hikmət** – Lazım olan fəli, lazım olan formada, vaxtda etməyə deyilir.

Kərimdə tək işlədilməyərək bütün günahları bağışlayan **Gafur**, haqqı ilə bilən **Alim**, hər şeydən mustəğni olan, hər şeyin Ona möhtac olduğu varlıq **Ganiyy**, az yaxşılığa çox mükafat verən **Şəkur** ilə birlikdə işlədilmişdir. «**Şübhəsiz Allah biləndir Həlmdir**». (*əl-Həcc 59*). «**Və bilin ki, şübhəsiz ki, Allah bağışlayandır, (qullara) yumşaq davranandır**». (*əl-Bəqərə 235*). Həlimi ﷻ deyir ki: «Günahları səbəbilə qullarına nemət verməyi və yaxşılıq etməyi kəsməyəndir. O, ona itaət edəni ruziləndirdiyi kimi, Ona üsyan edəni də ruziləndirir. Ondən qorxan və yaxşılıq edənlərə nemət verməyə davam etdiyi kimi, günah etməyə davam edən qullarına da nemət verməyə davam edər. Bəla və müsibətlərdən qoruması üçün Ona dua edəni və ya ibadət ilə məşğul olub bu istəkdə olmayanı qoruduğu kimi, dua etməyib və Ondən qafil olan kimsələri də bəla və müsibətlərdən qoruyar» .

HƏMİD

əl-Həmid – «**Heç şübhəsiz ki, Allah Ğani** (heç kimsəyə və heç bir şeyə möhtac olmayandır), **Həmid** (həmd də yalnız Onadır)». (*Liğman 26*). Qurani Kərimdə **61** yerdə Allaha nisbət edilərək zikr edilmişdir. Həlimi ﷻ deyir ki: «**Həmid** – edilməyə haqq edən, həmdə layiq olandır. Çünki O, vardı və bütün varlıqları və insanı yoxdan var etdi. Sonra iki üstün neməti ağıl və həyatı insanda topladı. Sonra ona saysız nemətlər verdi və onu bütün varlıqlara üstün etdi. O, halda Ondən başqa kim həmd edilməyə daha layiqdir? Kim Onun qədər həmdə layiq olur? Xeyr, bütün təriflər və həmdlər sadəcə Onadır, başqasına deyildir». Xattabi ﷻ deyir ki: «O, felləri ilə həmd edilməyi haqq edən və həmdə layiq olandır. Həmd zatla əlaqədar işləndikdə isə – fail vəznində olub məful – yəni **Mahmud** – təriflənən, həmd edilən mənasında olur. Sıxıntı və bolluq, şiddət və rahatlıq anlarında yalnız Ona həmd edilir. Çünki O, Hakimdir. Hər bir şeyi yerli yerində edər. Heç bir xəta və səhif etməz. O, hər bir vəziyyətdə həmd edilməyi haqq edəndir. Hər insan Allahı həmd etmədiyi kimi Allah da hər insanı həmd əhli etməz. Allahın qəzəbini qazanmış insanlar Ona həmd etməkdən uzaqdırlar. Allah belə insanları həmd əhli etməz. Lakin bu insanlar qiyamət günü qəbrlərindən qaldırıldıqları zaman istəməsələrdə belə Allaha həmd edəcəklər. «**O, gün ki, Allah sizi çağıracaqdır. Siz də Ona şükr edərək dərhal çağırışına cavab verəcəksiniz və sizə əl gələcəkdir ki, (dünyada) çox az qaldınız**». (*əl-İsra 52*). Heç kimsə Ona həmd etməsə də belə O, yenə də həmdə layiq olandır. **Həmd** – təriflənəni və həmd ediləni sevməyi əhatə edir. Onu sevən, lakin Onu tərif etməyən

⁶⁴ Beyhaqi «Əsməu vəs Sifat» 53.

Ona həmd etmiş olmaz. Onu sevmədikcə və Onu tərif etmədikcə Ona həmd etmiş olmaz. Bu sifətlər nə qədər çox olacaqsə göstəriləcək sevgi və tərif də bir o, qədər çox və böyük olar. Allah heç bir tərəfdən heç bir nöqsanlıq olmayan mütləq kamillik sahibidir. Bütün yaxşılıqlar və ehsanlar Ondən gəlir və Ona da dönərlər. Bu üzdən O, hər yöndən həmd edilməyə, sevilməyə və təriflənməyə layıqdır. O, zətı, sifətləri, isimləri və felləri üçün sevilməyə və tərif olunmağa tək varlıqdır. Ondən qaynaqlanan hər bir şey gözəldir. Və hər yaxşılıq üçün Ona həmd edilməlidir.

Bütün göylər, yer, ikisi arasında olanlar və bunlardan var olanlar Allaha həmdlə dolmuşdur. Allahın həmdı dünyanı və axirəti, bütün aləmləri doldurmuşdur. Bütün varlıqlar nöqsansız bir şəkildə Ona həmd edərlər. Sonunda Ona həmd edilməyən bir hökm yoxdur. Göylər və yer Ona həmd ilə dururlar, Cənnət əhli Cənnətə, Cəhənnəm əhli də Cəhənnəmə Ona həmd edərək girirlər. Həsənül Bəsrî رحمۃ اللہ علیہ deyir ki: «Cəhənnəm əhli Allaha həmd edərək Cəhənnəmə girirlər». Allah bütün aləmlərin Rəbbi olması ilə öyünür və yalnız onun həmdə layiq olduğunu bizə bildirir: **«Həmd Aləmlərin Rəbbi olan Allahadır»**. (*əl-Fatihə 2*). Allah kitabları göndərməklə öyünür: **«Həmd olsun o, Allaha ki, Quranı heç bir ayrıliyə yol vermədən öz bəndəsinə nazil etdi!»**. (*əl-Kəhf 1*). Allah göyləri və yerləri yaratmaqla öyünür: **«Həmd göyləri və yerləri yaradan, qaranlıqları və nuru yaradan Allahadır»**. (*əl-Ənam 1*). Allah hər bir şeyin sahibi olmaqla və mülkünün qüsursuz olduğu ilə öyünür: **«Göylərdə və yerlərdə nə varsa hamısının sahibi olan Allaha həmd olsun»**. (*əs-Səba 1*). Onun həmdı bütün zaman və məkanı doldurmuş, bütün əşyaları və sözləri əhatə etmişdir: **«Elə isə axşam-səhər Allahu təqdis edib şəninə təriflər deyir! Göylərdə və yerdə həmd yalnız Ona məxsusdur. Gün batanda da, gündüz də Onu təqdis edib şəninə təriflər deyir»**. (*ər-Rum 17,18*). Bütün varlıqlar necə Ona həmd etməsinlər ki? **«O, yaratdığı hər şeyi ən gözəl yaradandır»**. (*əs-Səcdə 7*). Ona necə həmd etməsinlər ki, Onun əmri ilə var olmuşlar: **«Dağlara baxıb onları donmuş zənn edirsən, halbuki onlar bulud keçdiyi kimi keçib gedərlər. Bu hər şeyi bacarıqla, yerli-yerində edən Allahın gördüyü işdir»**. (*ən-Nəml 88*). Varlıq aləmindəki ən kiçik parçalar belə Ona həmd edir və həmd edilməsinə şahidlik edərlər: **«Yeddi göy, yer və onlarda olan bütün məxluqat Allahu təqdis edir. Elə bir şey yoxdur ki, Allaha tərif deyib ona şükr etməsin, lakin siz onların (dillərini bilmədiyiniz üçün) təqdisini anlamazsınız. Allah həqiqətən həlim və bağışlayandır»**. (*əl-İsra 44*). Allahın bütün felləri hikmət, mərhəmət və faydalarla doludur. Onun hər bir feli ədalətdir və gözəldir. Qadağan etdiyi hər bir şey isə pisdir. Bütün varlıq Onundur.

Bütün yaxşılıqlar Onun əlindədir. Bütün işlər sonda Ona qayıdacaqdır. Hər şey Ona doğru axmaqdadır. O, bu İsim və Sifətlərilə həmd edilir, övülür və mədh edilir. Allah ən gözəl və mükəmməl sifətlərə sahibdir. Heç bir nöqsanlıq və qüsuru yoxdur. Onun sahib olduğu bu sifətlərin hər biri ən mükəmməl şəkildə həmdə layiqdir. Zətində, sifətlərində, isimlərində və fellərində Ona həmd olunsun. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Ey Rəbbimiz! Göylər, yer və hər ikisi arası qədər və bunlardan başqa sənin dilədiyin qədər Sənə həmd olsun» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Ən gözəl zikir ***Lə İlahə İlləllah***, ən gözəl dua isə Əlhəmdulilləh» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Rukudan qalxarkən: ***Rəbbənə Və Ləkəl Həmd*** – Rəbbimiz! Həmd yalnız Sənədir» .

Allahın bütün İsimləri gözəldir, pis olanı yoxdur. Onun bütün Sifətləri ən mükəmməl və ən üstündür, heç bir nöqsanlıq və qüsurlu yoxdur. Bütün fellərində hikmət vardır, hikmətsiz və faydasız heç bir feli yoxdur. Göylərdə və yerdəki ən gözəl örnəklər Ona aiddir. O, üstün və hikmət sahibidir. Nəyi, harada, necə edəcəyini ən gözəl bilən Odur. Heç bir bənzəri yoxdur. Kamillik Sifətlərinin ziddi yoxdur. Həyatın ziddi olan ölüm Onda yoxdur. Qayyumun ziddi olan qəflət, yanılma, yatmaq, mürgü Onda əsla yoxdur. Allah elm sahibidir. Bunun zidd olan, unutma və buna bənzər şeylər Onda yoxdur. O, tam güc və qüdrət sahibidir. Ziddi olan acizlik, yorğunluq, təqətsizlik Onda yoxdur. O, kəsinliklə heç kəsə möhtac deyildir. Gücsüzlük, yaradılma və cansızlıq Onun haqqında mümkün olmadığı kimi Onun öyülməməsi və həmd edilməməsi də mümkün deyildir. Bütün həmd və təriflər onadır. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Şeytan sizlərdən birinin yanına gələrək ona belə vəsvəsə verə bilər: «Bu şeyi kim yaradıb? «Filan şeyi kim yaradıb?», sonda isə: «Bəs onda Allahı kim yaradıb?» deyər. Əgər vəsvəsələr bu həddə çatsa qoy o, kimsə Allaha sığınsın» .

HƏYY - QAYYUM

əl-Həyy – Hər yönüylə tam bir həyata sahib olan deməkdir. İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: «***Həyy*** – gücünü itirməyən və yox olmayan deməkdir». Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «***Yə Həyyu, Yə Qayyumu Biraḥmətikə Əstəğisu Əslih Li Şəni Kulləhu Vələ Təkilni İlə Nəfsi Tarfətə Ayn*** - Ya Həyyu! Ya Qayyumu! Rəhmətinlə yardım diləyirəm.

⁶⁵ Müslim 476.

⁶⁶ Nəsai 837.

⁶⁷ Buxari «Azan» 74,82, Müslim 414.

⁶⁸ Buxari 3276.

Bütün işlərimi islah et və məni bir göz qırpımı belə öz ixtiyarıma buraxma» . İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ dua edərkən buyurdu: «...Sən əsla ölməyən və daima diri olansan» .

əl-Qayyum – Ölməz, daima mövcud olan, heç bir şeyə möhtac olmayan, hər bir şeyin Ona möhtac olması mənasındadır. Qurani Kərimdə 3 ayədə Həyy İsmi ilə zikr edilmişdir. «**Allah, Ondan başqa İlah yoxdur. Diridir (Həyy), ölməzdir (Qayyumdur)**». (*əl-Bəqərə* 255). «**Sən əsla ölməyən və daima diri olan (Allaha) təvəkkül et və Onu həmd ilə təsbih et**». (*əl-Furqan* 58). Xattabi رحمته الله deyir ki: «**Qayyum** – sonu olmayan və varlığı daim olandır».

HƏYİYYU

əl-Həyiyyu - Allah özünü həya sifəti ilə vəsf etdiyi kimi, Peyğəmbər ﷺ də Onu bu sifətlə vəsf etmişdir. Buna görə də O, Həya və Kərəm sahibidir. Salman Farsi رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Həya və Kərim olan Rəbbimiz əllərini ona tərəf qaldıran qulunun əllərini geri boş qaytarmaqdan Həya edir» . Ummu Süleym رضي الله عنها deyir ki: «Allah haqqı bəyan etməkdən həya etməz» . Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah həya sahibidir və ayıbları örtəndir. Biriniz yuyunduğu zaman örtünsün» . Hər müsəlman onu yaradan Rəbbindən utanmalı və həya etməlidir. Belə ki, Rəbbi onu qadağan etdiyi yerlərdə görməməli, əmr etdiyi yerlərdə görməlidir. Rəbbindən həya edərək çirkin söz və davranışlardan çəkinməlidir. Allahdan çox həya edən kimsə Ona üsyan etməkdən də çəkinər. Çünki Allahın hər yerdə onunla birlikdə olduğunu bilər. Qulun söz və əməldə olan günahları insanlar arasında nə qədər çox yayılırsa, günahın açığa çıxması da o, qədər böyük olar. İnsanlardan utanmayan Allahdan da utanmaz. Kim utanmırsa istədiyini edə bilər və onun bu günahları tərki etməsinə mane olan həyadır. Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Həqiqətən də insanların Peyğəmbərlikdən öyrəndikləri ilk söz: «Əgər həya etmirsənsə istədiyini et» . Həya qəlbin maddəsidir, hər bir xeyirin əslidir və onun getməsi bütün xeyirdən məhrum olmaq deməkdir. Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Həyanın hamısı xeyirdir» . Əgər həya yoxdursa onu bu günahlardan çəkindirən maneə də yoxdur. Əgər Allahdan

⁶⁹ «Səhihul Tərgib vət Tərhib» 1/273.

⁷⁰ Buxari.

⁷¹ Əbu Davud 1488, Tirmizi 3551, İbn Məcə 3865. Musnəd 5/438, əl-Albani «Səhih Tirmizi» 3/179.

⁷² Buxari 6091, Müslim 313.

⁷³ Əbu Davud 4012.

⁷⁴ Buxari.

⁷⁵ Müslim.

utanmırsa istədiyi əməli edə bilər. Günahlar həqiqətən də qəlbi zəiflədir. Günahı edən şəxs bu günahı etməsindən xəbərdar olmasına baxmayaraq yenə də buna əhəmiyyət vermir. Çünki bunu etməyə onu vadar edən qəlbə həyanın olmamasıdır. Həya insanlarda öyülən bir əxlaqdır. Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Həya imandandır» . **Həya** – həyat sözündən götürülmüşdür. Kimin həyası yoxdursa o, dünyada meyyid, axirətdə isə bədbəxt olar və kim də günah etdiyi zaman Allahdan utanmazsa, Allah da Qiyamət günü onu cəzalandırmaqdan utanmaz. **«Onlar insanlardan gizlətsələr də Allahdan gizlədə bilməzlər»**. (ən-Nisa 108) ayəsində insanlardan utanaraq gizlənen, lakin insanları yaradandan utanmayanları pisləmişdir. Çünki belə etməklə onlar yaradılanları yaradandan üstün tutmaqdadırlar.

XALİQ - XALLƏQ

əl-Xaliq – **«Allahdan başqa bir yaradıcımı (XALİQ) var»**. (Fatir 3). **«O, hər şeyin yaradıcısıdır (XALİQ), elə isə ona qulluq edin»**. (əl-Ənam 102). Allah yaradandır, Ondan başqa hər bir şey yaradılındır. Hər şey Onun əmrində və xidmətindədir. Ondan başqa bir yaradıcı yoxdur. Bütün hər şeyi göyləri, yeri, ikisi arasında və içində olanları, bunların hərəkətlərini, ruzilərini, əcəllərini, sözlərini və fellərini də yaratmışdır. Bütün bunların tək yaradıcısı Allahdır. Bütün varlılıqlar sonradan yaradılmış və yoxdan var edilmişdir. Hər şey Ondan başladı və yenə də Onda son olacaqdır.

əl-Xalləq – **«Göyləri və yeri yaradan onlar kimisini yaratmağa qadir deyilmi? Əlbəttə qadirdir. (Hər şeyi) yaradan (XALLƏQ) və (hər şeyi) bilən (ALİM) Odur»**. (Yasin 81). **«Həqiqətən Rəbbin (hər şeyi) yaradan (XALLƏQ) və biləndir»**. (əl-Hicr 86). **«And olsun onlardan: “Onları kim yaratdı” deyə soruşsan, onlar mütləq: “Allah” deyə cavab verəcəklər»**. (əz-Zuxruf 87). Mədəm ki, Allah bütün varlılıqları tək yaratdısa, o halda ibadətə və qulluq edilməyə layiq olan tək varlıq da Odur. Bu həqiqət olduğu halda və Onun tək yaradıcı olduğu qəbul edilərkən, ibadət etməkdə Ona nəyə görə şərikin qoşulur? Quranın Rububiyyət tövhidini və Uluhiyyət tövhidini isbat etmək üsulu belədir. Digər bir ayədə isə: **«Sizi və sizdən əvvəlkiləri yaradan»**. (əl-Bəqərə 21). Burada Allah bizi və bizdən əvvəlkiləri, atalarımızı, babalarımızı və s. yaratdığını diqqətə çəkməkdədir, beləcə tək yaradıcı olduğunu, nə bizim nə də bizdən əvvəlkilərin yaradılışında kimsənin ona şərikin olmadığını bildirməkdədir. Allahın varlılıqları tək yaratması Onun güc və qüdrətinin,

⁷⁶ Buxari, Müslim.

iradəsinin, elminin, hikmətinin və həyatının mükəmməl və nöqsansız olmasına dəlalət edir. Bu sifətlərin və fəllərin bənzərsiz olduğuna və heç bir varlıqda olmadığına, heç bir varlığın əməllərində Ona şərikin olmadığını göstərir. Bu cümlə ilə Allah varlığını isbat etdikdən sonra onların yaradılışlarının qayəsini belə açıqlayır: «**Rəbbinizə ibadət edin**». (əl-Bəqərə 21). «**Göyləri və yeri yaradan, göydən yağmur endirən, o yağmurla sizin üçün ruzi olaraq cürbəcür meyvələr yetişdirən. Əmri ilə dənizdə üzmək üçün gəmiləri sizə tabe və çayları sizə ram edən Allahdır. Seyr edən Günəşi və Ayı, həmçinin gecəni və gündüzü sizin ixtiyarınıza verən Odur**». (İbrahim 32,33). «(Bütlər yaxşıdır) **yoxsa göyləri və yeri yaradan, sizin üçün göydən yağmur endirən kəs? Sonra biz o, yağmurla sizin üçün gözəl bağçalar yetişdirdik. Siz o, bağçaların ağaclarını göyərdə bilməzdiniz. Məgər Allahla yanaşı başqa bir tanrını var? Lakin müşriklər tay tutan bir tayfadırlar! (Bütlər yaxşıdır) yaxsa yeri məskən yaradıb ortasından çaylar axıdan, üzərində möhkəm durmuş dağlar bərqərar edən və iki dənizin arasında maneə qoyan kəs? Məgər Allahla yanaşı başqa tanrını var? Lakin müşriklərin əksəriyyəti bilmirlər**». (ən-Nəml 60-61). «**Elə isə bütün bunları bilə-bilə Allaha şərikin qoşmayın**». (əl-Bəqərə 22).

XABİR

əl-Xabir – Xabir – hər şeydən xəbərdar olan. Hər bir şeyin zahirini bildiyi kimi içini və gizliliklərini də bilməkdədir. Qəlblər və sinələr hər şeyi incə detallarıyla bilən Lətif və Xabir olan Allahdan bir şeyi necə gizlədə bilər? «**O, Hikmət və Bilik (XABİR) sahibidir**». (əl-Ənam 18). «**O, yaratdığını bilməzmi? O, Lətifdir, Xabirdir**». (əl-Mulk 14). «**Bunu mənə bilən və Xabir olan Allah xəbər verdi**». (ət-Təhrim 3). Allah hər şeydən xəbərdar olan Xabirdir. O, hər şeyi yerli-yerinə qoyan və layiq olduğu yerə endirən Həkimdir. O, heç bir şeyi uyğun olmayan bir yerə qoymaz, layiq olmadığı bir yerə endirməz. O, bütün bunları qüsursuz elmi və hikməti ilə edir. Allah savab yerinə cəza, cəza yerinə də savab verməz. Ucaltdığı yerdə alçaltmaz, alçaldığı yerdə isə ucaltmaz. İzzət yerinə zillət, zillət yerinə isə izzət verməz. Qadağan ediləni əmr etməz, əmr ediləni isə qadağan etməz. O, harada nə edəcəyini və risalətini kimə verəcəyini, kimin buna layiq olduğunu ən yaxşı biləndir. Bu risalətə kimin layiq olmadığını da çox gözəl biləndir. Allah neməti haqq etməyə nə deyil, haqq edənə verir.

RAFI'

ər-Rafi' – “*Dərəcələri yüksəldən (mələklərin, peyğəmbərlərin, övliaların və möminlərin mərtəbələrini ucaldan, yaxud hər şeydən uca), arşın sahibi Allah öz əmrindən olan vəhyi bəndələrindən istədiyinə nazil edir ki, (o, insanları) görüşünü (yer və göy əhlinin, ibadət edənlə ibadət olunanın, zalımla məzlumun bir-birilə görüşəcəyi, ruhla bədənin qovuşacağı qiyamət günü) ilə qorxutsun!*”. (əl-Mumin 15). *Rafi'* – ondan yüksək olmayan deməkdir. Allah ən yüksəkdir. O, tərif və sənənin bütün dərəcələrini haqq edən varlıqdır. Həlimi ﷺ deyir ki: «*Rafi'* – Allahın zati sifətlərindəndir. Həmd və sənənin bütün dərəcələrini haqq edəndir. Yüksək üstünlüyə sahib deməkdir».

RAHMƏN - RAHİM

ər-Rahmən – Allahın gözəl isimlərindən və sifətlərindəndir. Ehsan, bağışlama, rəhmətin ən uca dərəcəsi ilə muttasıf olan deməkdir. Ruzisini, ehtiyacları və hər cür yaxşılıqları ehsan xüsusunda rəhmətini məxluqatından heç əsirgəməyən mənasında olan Rahmən, Rahim İsmindən daha geniş mənanı ifadə edir. Quranın ilk ayəsi olan Bismilləhdəki Rahmən və Rahim isimləri arasında fərq Allah dünyanın Rahməni və axirətin Rəhimidir. Rahmən sifəti Allahın dünyada canlılara, mömin və kafirlərə ayrılıq etmədən bütün insanlara şəfqət və mərhəmətlə davranmağı öz Zatına fərz qılmışdır. Quranda insanlar üçün işlədilən Rahmən İsmi 57 yerdə işlədilmişdir. Bu İsimlə başlayan ər-Rahmən surəsi də vardır. Bu surədə Allah insanlar, cinlər və heyvanlar üçün rəhmət olaraq yaratdığı nemətləri saymaqda, insanların və cinlərin bu nemətlərin qiymətini bilib nankorluq etməmələrini dəfələrlə vurğulamışdır. Bu da Rahmən İsminin təcəllisidir . «*Mərhəmətim hər şeyi ehtiva etmişdir*». (əl-Əraf 125). Bu da bilinməlidir ki, keçilmiş qəzəb yavaş da olsa mütləq onu haqq edənlərə yetişəcəkdir. «*Onlara: «Rahməyə səcdə edin» deyildi zaman, onlar: «Rahmən nədir? Bizə əmr etdiyiniz şeyə səcdəmi edəcəyik?» deyər cavab verərlər*». (əl-Furqan 60). «*(Ya Muhəmməd!) De ki: «İstər Allah, istərsə də Rahmən deyib çağırın (dua edin), hansını desəniz (fərqi yoxdur), çünki ən gözəl adlar yalnız Onundur*». (əl-İsra 110). Əbu Hureyrə ﷺ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ öz Rəbbindən buyurdu: «Mən namazı Özümlə, qulum arasında böldüm. Qul: «Həmd yalnız ələmlərin Rəbbi Allaha aiddir» dedikdə. Mən: «Qulum mənə həmd etdi». Qul: «O, Rahməndir, Rahimdir» dedikdə mən: «Qulum Məni tərif

⁷⁷ Bax: Fətiyə 1,2, Fussilət 2, İsra 110.

etdi» deyə buyururam . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Şübhəsiz ki, acıma, mərhəmət hissi Rəhməndən bir paydır» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah insanlardan ancaq mərhəmətli olanları bağışlar» . Ömər ؓ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ in hüzuruna bir qrup əsirlər gətirildi. Bunların içərisində uşağını itirmiş bir qadın təşviş içində uşağını axtarırdı. Qadın əsirlər arasında uşağını tapdıqda həməən onu bəğrina basaraq əmizdirməyə başladı. Peyğəmbər: «Bu qadın öz uşağını heç oda atarmı?» deyə buyurdu. Səhabələr: «Xeyr, atmaz» dedilər. Peyğəmbər: «Heç şübhəsiz ki, Uca Allah öz qullarına bu qadının öz uşağına göstərdiyi şəfqətdən də daha mərhəmətlidir» .

ər-Rahim – Çox Mərhəmətli, mərhəmət olunan, bağışlamaq deməkdir. **Ruhm, Ruhama** – mərhəmət, yaxşılıq və nemət mənasında da gəlir. Mərhəməti bol olan. Qurani Kərimin **115** ayəsində Allahın Ğafur ismi ilə birlikdə işlədilmişdir. Dörd ayədə **Ərhamur Rahimin** – mərhəmətlilərin ən mərhəmətlisi olaraq işlədilmişdir. Rahim İsminin təcəlliləri isə daha çox axirətdə görülcəkdir. Allahın oradakı ikram və ehsanları möminlər üçün olacaqdır. Bir çox ayədə Rahim ismi zikr edilərək Allah möminləri bu Sifətlə bağışlayacağını bilinmişdir .

RAQİB

ər-Raqib – Könüllərdə gizlənən şeyləri bilən, hər kəsin etdiyini görüb nəzarət edən, yaratdıqlarından bir an belə qafil olmadığını və onların işlərinə heç bir zaman qayğısız qalmadığını ifadə edər. **«O, Allahın görməkdə olduğunu bilmirmi?»**. (əl-Ələq 14). Bütün bunlardan xəbərdar olan insan nəfəs alıb-verməsinə belə Allah üçün olmasına diqqət edər. Özü Allahı görmədiyi halda Allahın onu gördüyünü bilən kimsənin daima bu düşüncə və etiqad üzərə olması və Allaha qarşı çıxmaqdan çəkinməsi lazımdır. Bu İsim Qurani Kərimin **3** yerində keçməkdədir. **«Heç şübhəsiz ki, Allah sizin üzərinizdə Raqibdir»**. (ən-Nisa 1). **«...Sən canımı aldıqdan sonra onlara nəzarətçi Özün oldun»**. (əl-Maidə 117). Həlimi ؑ deyir ki: **«Raqib** – yaratdığı şeylərdən qafil olmayandır. Onun yaratdıqlarından qafil olması, əskik olduğunu və qəflətdə olduğu nöqtədən ona zərər gələbiləcəyini göstərir. Bu isə Allah haqqında imkansızdır».

⁷⁸ Müslim 395.

⁷⁹ Buxari «Ədəb» 13.

⁸⁰ Buxari «Cənaiz» 32, Müslim «Cənaiz» 9,11.

⁸¹ Müslim 2754.

⁸² Bax: Nisa 16, Furqan 68-71, Əhzab 43, Fəth 14.

RAUF

ər-Rauf – «*Sənin Rəbbin şəfqətli (RAUF) və mərhəmətlidir (RAHİM)*». (*ən-Nəhl* 7). Həlimi ﷺ deyir ki: «*Rauf* – qullarına acıyan, onlara asanlıq istəyən deməkdir. Uca Allah qullarına qaldıramayacaqları ibadətlər və yüklər ilə yükləməmişdir. Xəstəlik, qocalıq və zəiflik kimi hallarda onlara bir çox ibadətləri asanlaşdırmışdır. Hətta edə biləcəkləri bir çox şeyləri onlara yükləməmişdir. Allah şəfqət və mərhəmət sahibidir». Hər müsəlman Allahdan başqa mütləq şəfqət sahibi olmadığını, onun şəfqətinin biz insanların şəfqəti kimi olmadığını bilməlidir. Allahın qullarına bol nemətlər verməsi, onları cürbəcür təhlükələrdən qoruması Onun qullarına olan şəfqəti və mərhəmətidir. Bəzən də müsibət verərək onları içində olduqları qəflətdən ayılması da Onun şəfqət və mərhəmətidir. Bu bəla və müsibətlər kənardan belə görünə bilər, lakin bunlar onlar üçün bir şəfqət və mərhəmətdir. Bu üzdən insanın başına bir müsibət gəldikdə: «Allah bu müsibətlə ona mərhəmət etdi» deyə deyilir. Allahın bu ismini bilən kimsə Allahın ona şəfqət və mərhəmət etdiyi kimi o, da nəfsinə acımalı, ona gücündən artığını yükləməməlidir. Nəfsə acımaq nə deməkdir? Allahın əmrlərini yerinə yetirmək, qadağalarından çəkinmək və təhlükələrdən onu qorumaq. Nəfsinə acıyıb şəfqət göstərdiyin kimi başqa insanlara da acımalı və onlara da şəfqət əlini uzatmalısən. Beləcə də şəfqətli bir qəlbə sahib olur və hər iki dünyada da Allahın şəfqət və mərhəmətinin səni əhatə etməsinə nail olmuş olursan.

RAFIQ

ər-Rafiq – İbn Qeyyim ﷺ deyir ki: «O, Allah Rafiqdir. Rifq əhlini (yumşaq davranan kimsələri) sevir. AbdurRahmən əs-Sədi ﷺ deyir ki: «Uca Allahın İsimlərindən biri də Rafiqdir. Rafiq kəliməsi *Rifq* – yumşaq davranmaq, incə davranmaq kökündən gəlməkdədir. Rifq işlərdə tələsməyən və yavaş-yavaş davranmaq deməkdir. Sərtliyin ziddidir. Sərtlik isə sərt davranmaq və tələsmək mənasındadır. Bu İsim Qurani Kərimdə keçməməkdədir. Bu İsim səhih hədislərdə zikr olunmuşdur. Allah qullarına qarşı son dərəcə mərhəmətli və lütfkardır. Qullarının da bir-birilərinə qarşı incə və yumşaq davranmalarını, sərtlikdən qaçınmalarını, xoş könüllüklə hərəkət etmələrini istər. Rifq ilə hərəkət etmək insanları mehribançılığa, dostluğa gətirir. Aralarında olan düşmənçiliklər yox olur. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Yumşaqlıqdan

məhrum olan, xeyirdən məhrum olur» . Peyğəmbər ﷺ Aişə رضى الله عنها buyurdu: «Ya Aişə! Şübhəsiz ki, Allah Rafiqdir (qullarına qarşı lütfkardır). Rifqi (sözdə, işdə yumşaq olmağı) sevər. Şiddətə (sərtliyə) qarşı vermədiyi (hətta) ondan başqalarına da vermədiyi şeylərə Rifqə verir» . Uca Allah fellərində Rəfiqdir. Çünki O, məxluqatını bir dəfədə ya da bir anda yaratmağa güc yetirdiyi halda, hikmətinin və Rifqi olaraq yavaş-yavaş yaratmışdır. Həmçinin digər şəriət qayda-qanunlarını da müəyyən bir mərhələ ilə qadağan etmişdir. İçkinin haram edilməsi, riba və s məsələlərdə.

Rafiq həmçinin də səfərdə birlikdə olmaq, yoldaş mənasında da işlədilmişdir. **«Onlar necə də gözəl (Rafiq) yoldaşdılar».** (ən-Nisa 69). Allah Rafiqdir. Yəni yumşaqlığı çox olandır. Ziddi sərtlikdir. Allah xeyiri bol olan, xeyir yollarını asanlaşdırandır. Allahın insan oğluna ən böyük asanlıq isə Qurani əzbərliyənlərə asanlaşdırmasıdır. **«And olsun ki, Biz Qurani ibrət almaq, öyüd-nəsihət qəbul etmək üçün belə asanlaşdırdıq».** (əl-Qəmər 32). Allahın asanlaşdırması olmasaydı heç kimsə Qurani asanlıqla əzbərləməzdi. Xattabi رضى الله عنه deyir ki: «Allah Rafiqdir. Tələsməyən deməkdir. Çünki tələsmək itirməkdən və qaçırmaqdan qorxanlar üçündür. O, isə hər şey əlində olan, tələsməyəndir. Allah yumşaqlığı sevər isə – Allah işlərində və əməllərində tələsməyənləri sevər deməkdir».

RAZZAQ - RAZIQ

ər-Razzaq – «Heç şübhəsiz ki, ruzi (RAZZAQ) verən, O mətin qüvvət sahibi olan Allahdır». (əz-Zariyat 58). Həlimi رضى الله عنه deyir ki: **«Razzaq – ruzini bol-bol və geniş şəkildə verəndir».** Buna görə də hər bir müsəlman Allahdan başqa ruzi verən Razzəq olmadığını bilməlidir.

ər-Raziq – «Sən ruzi verənlərin ən xeyirlisən». (əl-Maidə 114). **«Allah dilədiyinə hesabsız ruzi verir».** (əl-Bəqərə 212). **«Yer üzündə ruzi əldə edə bilməyən neçə-neçə canlılar vardır. Onların da, sizin də ruzinizi Allah verir».** (əl-Ənkəbut 60). Həlimi رضى الله عنه deyir ki: **«Raziq – bədənlərin sağ qalması üçün vacib olan şeyləri verən, ehtiyac duyduqları nemətləri onlara verən deməkdir».** Ənəs İbn Məlik رضى الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ dövründə qiymətlər artmağa başladı. İnsanlar: “Ey Allahın Rəsulu! Qiymətlər artdı. Bizə bir qiymət təyin et (Qiymətlərə hədd qoy)” dedilər. Peyğəmbər: “Qiymətləri tənzimliyən Allahdır,

⁸³ Müslim 2592.

⁸⁴ Müslim 2593.

⁸⁵ **Riba** – dörd mərhələdə haram edilmişdir. 1) Rum 39. 2) Nisa 160,161., 3) Ali İmran 130. 4) Bəqərə 275-279.

Genişlədib çox-çox verən (Bəsit) Allahdır, Ruzi (Raziq) verən Allahdır, Daraldıb (Qabid) qıtlıq gətirən də Allahdır. Mən Allaha yanımda kimsənin mal və qan haqqı olamadığı halda çatmağı ümüd edirəm” deyə buyurdu .

RƏBB

ər-Rəbb – «*Həmd yalnız aləmlərin Rəbbi olan Allaha aiddir*». (*əl-Fatihə 1*). İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Rəbb olaraq Allahdan, din olaraq İslamdan və Rəsul olaraq Muhəmməddən razı olan kimsə imanın şirinliyini, tamamı tapar» . **Rəbb** – kəliməsinin malik (sahib) mənasında olduğu da söylənilmişdir. Bu durumda aləmlərin Rəbbi (sahibi) doğru bir ifadədir. Çünki aləm kəliməsi bütün varlıqları əhatə edir. «*Firon dedi: «Aləmlərin Rəbbi nədir?»*. *Musa: «Əgər yəqin inanacağsansa O, göylərin, yerin və onların arasında olanların Rəbbidir!»* deyə cavab verdi». (*əş-Şuəra 23,24*). **Rəbb** – daha çox ibadət edilən Məbud mənasında işlədilir. Qəbr əzabına aid hədisdə: «Rəbbin (məbudun) kimdir?» deyə soruşurlar. Uca Allah qulların həqiqi məbududur. O, bütün mal, mülk və insanların maliki və sahibidir. Bütün varlıqları yaradan və ruziləndirən Odur. Ondən başqa olan bütün rəblər nə yarada bilərlər, nə də ruziləndirə. Bütün varlıqlar yoxdan yaradılmışlar. Hamısı Onun mülküdür. Hər şey Onun əmri ilə var olmuşdur. Allah hər şeyə sahibdir. Heç bir şey Onun mülkündən kənara çıxa bilməz. Uca Allah mülkündə dilədiyi şəkildə hərəkət edən malik, itaət edilən, əmrinin altındakıları idarə edən, onları tərbiyə edən və işlərini dilədiyi şəkildə düzəldən və yoluna qoyandır. Allah hər şeyin Rəbbi və məlikidir. O, əvvəlkilərin də sonrakıların da Rəbbidir. Məğribin də məşriqin də, göylərin və yerin, ikisi arasında olanların, dünyanın və axirətin maliki və sahibidir. Mülk Onundur. Mülkündə Ona şərək olan kimsə yoxdur. O, mal və mülkü dilədiyinə verir, dilədiyindən də alır. Dilədiyini əziz, dilədiyini də zəlil edir. Dilədiyini xoşbəxt, dilədiyini də bədbəxt edir. Dilədiyini ucaldır, dilədiyini də alçaldır. Dilədiyinə qız, dilədiyinə də oğlan, dilədiyinə də əkiz oğlan və ya qız uşağı, dilədiyinə də heç övlad bəxş etməz.

O, hər şeyi bilən güc və qüdrət sahibidir. Gecədən gündüzü, gündüzdən də gecəni çıxarır. Ölüdən diri, diridən də ölü çıxaran da odur. Ölümdən sonra yer üzünü təkrar dirildən Odur. Kimisini güldürən, kimisini də ağladan Odur. Kimisini yaşadan, kimisini də öldürən, insanları

⁸⁶ Əbu Davud 3451, Tirmizi 1314, əl-Albani “Səhih Sünnən Tirmizi” 2/32, “Səhih Sünnən İbn Məcə” 2/15.

⁸⁷ Müslim 34.

cift-cift, kişi və qadın olaraq mənindən (spermadan) yaradan odur. Kimisinə bol mülk verərək zəngin edən, kimisinə də mülk verməyərək kasıb edən Odur. Var edəndə, yox edəndə Odur, başladan və sona çatdıran da Odur. Göyləri düşməməsi üçün tutub saxlayan, gecəni qaranlıq, gündüzü aydın, yer üzünü döşək kimi sərən və qullarının yer üzündə yaşamalarını asanlaşdıran, dağları yer üzünün dirəkləri edən, göy üzünün yer üzünə düşməsinə mane olan, gəmiləri əmri ilə dənizdə üzməsinə, qaranlığın ardınca səhəri gətirən, gecəni insanlar üçün bir dincəlmə edən Odur. Günəş və ay Onun əmri ilə hərəkət edirlər. Nə günəş ayı keçə bilər, nə də gecənin gündüzü keçməsi mümkündür. Hər biri öz axarı ilə hərəkət edirlər. İnsanı yaradan Odur. İnsana qulaq, göz, qəlb verən Odur. Lakin insanlar nə az şükr edirlər. Qiyamət günü bütün insanları dirildən, dənizlərin bir-birinə qarışmasına mane olan, qullarına saysız-hesabsız ruzi verəndir. Buna görə də bu İsimlə heç kəsi nə çağırmaq, nə də müraciyyət etmək olar. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurur: «Sizdən heç kim öz (qulluqçusuna) Rəbbinə su ver, Rəbbini doydur, Rəbbinə dəstəmaz aldır və s deməsin. (Ey kölələr!) Sizdən də heç kimsə Rəbbim deyə xitab etməsin. Həmçinin qulum deyə xitab etməsin. Oğlum, qızım desin (Başqa rəvayətdə: Əslində qul və kölə sizsiniz, Allah isə Rəbbdir)» .

DƏİM

ad-Dəim – Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Zəmanəni söyməyin. Çünki Allah zəmanənin özüdür» .

DƏYYƏN

ad-Dəyyən - Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Qiyamət günü insanlar lüt olaraq həşr olunacaqlar... Sonra bir Carçı uzaq və yaxın və uzaq olanında eşitdiyi bir səsle: “Mən Məlikəm, Mən Dəyyənəm” səsleyəcəkdir⁹⁰.”

SƏLAM

əs-Səlam – Bu İsimlə isimlənməyə Uca Allah digər məxluqatdan daha mustəhaqdir. Çünki O, bütün ayıblardan, nöqsanlardan Səlamdır. «*Quddusdur* (nöqsanlıqdan münəzzəhdir), *Səlamdır* (zat və sifətlərində, fellərində hər cür qüsur və əskiklikdən uzaqdır)». (əl-Həşr 22-24). Müsəlmanların sözlərinə gəlicə isə: *Əssəlamu Aleykum* – ona salam verilənə aldatmaqdan, öldürməkdən, ondan gələcək çirkin şeydən

⁸⁸ Müslim, Əbu Davud 4975.

⁸⁹ Müslim 2246, İbn Məndə “Tovhid” 2/118, Əhməd 2/395,491.

⁹⁰ İmam Əhməd “Musnəd” 3/495, əl-Albani “Səhih”.

salamatını bildirir. O, da eyni qarşılığı verərək Uca Allah eynisini sənə də nəsib etsin. Rəhmət və bərəkətə gəlincə isə bu ikisi yalnız Allaha izafə edilir. Buna görədir ki: Mənim bərəkətim və rəhmətim sizin üzərinizə olsun – deyilməz, Məndən səlam sizin üzərinizə olsun – deyilə bilər. Səlam nöqsanlardan və ayıblardan salim olandır. Səlam ilə isimlənməsi Salim deyə isimlənməsindən daha bəlağətlidir. Məxluqatını zülmədən salamata çıxardır. Uca Allah qədr gecəsini *Səlam*, Cənnəti *Darus-Səlam*, Cənnət əhlinin salamlaşmasını isə *Səlam* deyə vəsfləndirmişdir. «**Onları Rəbbinin yanında əmin-amanlıq yurdu (Cənnət) gözləyir**». (*əl-Ənam 127*). Peyğəmbər ﷺ namazdan sonra dua edərək: «**Allahummə Əntəs Səlamu Və Minkəs Səlamu Təbərəkətə Yə Zəl Cəlali Vəl İkrəm** – Ey Allahım! Səlamsan və Səlam Səndəndir. Sən Ucasan. Ey Cəlali və İkrəm sahibi» . O, Sifətlərində bütün ayıblardan və nöqsanlardan Səlamdır. O, fellərində bütün ayıblardan və nöqsanlardan, şərldən, zülmədən Səlamdır. O, hər yöndən və hər etibar ilə haqq olan Səlamdır. Onun həyatı ölümdən, yatmaqdan və mürgüləməkdən Səlamdır. Qayyumiyəti və Qüdrəti yorğunluqdan və zorluq çəkməkdən Səlamdır. Onun elmi Ondən bir şeyin ayrılmasından və ya Ona unutulmuşluğun isabət etməsindən, xatırlamaya və düşünməyə ehtiyac duymaqdan Səlamdır. Onun iradəsi hikmətdən çıxmaqdan Səlamdır. Onun kəlimələri yalandan və zülmədən Səlamdır. Mülkündə ziddlik olmasından, ortağı olmasından, müavini və ya yardımcı olmasından və ya Onun izni olmadan Onun qatında bir şəfaətçinin olmasından Səlamdır. Ona Uluhiyyətində bir ortağının olmasından Səlamdır. Onun qəzası və qədri əbəslidən, zülmədən və açıq olan hikmətinə müxalif olaraq meydana gəlməsinin düşünülməsindən Səlamdır. Onun şəriəti dini ixtilafdən, pozulmaqdan, qulların məsləhətinə zidd olmaqdan, onlara rəhmət olmaqdan, ehsan olmaqdan və hikmətinə zidd olmaqdan Səlamdır. Əksinə Onun şəriəti hikmətdir, məsləhətdir və ədalətdir. Onun nemətlər verməsi yaltaqlıq olmaqdan və nemət verdiyi kimsəyə ehtiyac duymaqdan Səlamdır. Allahın ərşə istivası, ərşi daşımağa ehtiyac duymasından və istivaya möhtac olmaqdan Səlamdır. Əksinə ərş və onu daşıyanlar Ona möhtacdırlar. «**Özünə heç bir övlad götürməyən, mülkündə heç bir şəriki olmayan, zəif, aciz olmadığı üçün heç bir dost, hamiyə ehtiyacı olmayan Allaha həmd olsun!**». (*əl-İsra 111*). Səlam, səlam verilənə dua və onun səlamətə yetişməsini istəməkdir. Allah Ondən səlam tələb ediləndir, yoxsa Onun üçün salam tələb edilən deyildir. Əksinə Allah qullarına salamatlıq verəndir. «**Göndərilən bütün**

⁹¹ Müslim 591.

*Peyğəmbərlərə salam olsun». (əs-Saffət 181). «Salam olsun İbrahimə». (əs-Saffət 109). «Doğduğu gün, öləcəyi gün və diri olaraq qəbirdən qaldırılacağı gün ona salam olsun». (Məryəm 15). Səhəbələr: Allaha salam olsun» deyərdilər. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Salam Allaha olsun deməyin. Şübhəsiz ki, Allah özü Səlamdır» deyə buyurdu . «**Rəhimli Allahdan (onlara) salam vardır».** (Yasin 58).*

SƏMİ'

əs-Səmi' – eşidən olmasının mənası nə qədər yavaş olursa olsun, bütün səsləri idrak edən (eşidən) deməkdir. O, yaratdıqlarının eşitmələrinə bənzəməyən bir sifət olan səmi sifətilə gizli və açıq hər bir şeyi eşidir. Allahın *Səmi'* – sifəti iki yerə bölünür. 1. *Səmi' İcabə* – qəbul etmək. Məs: Peyğəmbər ﷺ rukudan qalxaraq deyərdi: «**Səmiəllahu Limən Həmidəh** – Allah ona həmd edəni eşitdi» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allahummə! Təslim olmayan qəlbədən, eşidilməyən duadan Sənə sığınırım» . 2. *Səmi' İdrak* – dərk etmək. Bu özü də üç yerə bölünür. 1) *Təyyid* – kömək. «**Qorxmayın, mən də sizinləyəm. (Hər şeyi) eşidirəm və görürəm!**». (Ta ha 46). 2) *Təhdid* – hədələmək. «**Yoxsa onlar elə güman edirlər ki, biz onların pıçıtılarını və xəlvəti danışdıqlarını eşitmirik! Xeyr, yanlarında olan elçilərimiz yazırlar. (Ya Peyğəmbər!) De ki: Əgər Rəhmanın bir övladı olsa (Ona) ibadət edənlərin birincisi mən olaram!**». (əz-Zuxruf 80). «**Allah kasıbdır, biz isə dövlətliyik! Deyənlərinin sözlərini Allah, əlbəttə eşitdi**». (Ali İmran 181). 3) Allahın eşitməsi hər bir şeyi əhatə edir. Onun eşitməsi bütün səsləri əhatə edir. Məxluqatın səsləri Ona qarışıq gəlməz. Bir-birinə bənzəyən səslər Onu aldatmaz. O, səslərdən birini eşitməsi başqa bir səsi eşitməkdən Onu yayındırmaz. «**Şübhəsiz Rəbbim duanı eşidəndir**». (İbrahim 39). «**Əgər sənə şeytandan bir vəsvəsə gəlsə Allaha sığın. Şübhəsiz ki, Allah eşidən və görəndir**». (əl-Əraf 200). Aişə رضي الله عنها deyir: «Bir qadın ərindən şikayət etmək üçün Rəsulullahın ﷺ yanına gəlir. Mən otağın bir küncündə olmağıma baxmayaraq onların nə barədə söhbət etdiklərini eşitmədim. Lakin Allah eşidib ayə nazil etdi. «**Əri barəsində səninlə mübahisə edən və Allaha şikayət edən qadının sözünü Allah eşitdi. Allah sizin danışığınızı eşidir. Həqiqətən Allah eşidən və görəndir**». (əl-Mucadələ 1) . Əbu Musa رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Ey insanlar

⁹² Buxari «Əzan» 148, Müslim «Salət» 56.

⁹³ Buxari, Müslim.

⁹⁴ Tirmizi 5/519, Əbu Davud 2/92.

⁹⁵ Buxari.

sakit olun! Siz nə bir kara, nə də burda olmayan birinə dua edirsiniz. Siz hər şeyi eşidən və yaxın olana dua edirsiniz» .

SEYYİD

as-Seyyid – Bu isim Qurani Kərimdə zikr edilmir. Hədislərbə isə belə zikr edilir. Peyğəmbərin ﷺ yanına Bəni Amrədən bir qrup gələrək dedilər: «Sən bizim Seyyidimizsən». Peyğəmbər: «Seyyid Allahdır» deyə buyurdu. Onlar: «Sən bizim böyüğümüz və şərəflimizsən» dedilər. Peyğəmbər: «Öz sözlərinizi deyin! Şeytanın sizə öyrətdiyi kimi mənə müraciət etməyin» deyə buyurdu . Peyğəmbərin ﷺ yanına bir qrup insanlar gələrək: «Ey Allahın elçisi! Ey bizim ən yaxşımız və ən yaxşımızın oğlu, bizim seyyidimiz və seyyidimizin oğlu!» dedilər. Peyğəmbər: «Məni özünüz bildiyiniz kimi çağırın, şeytan sizi yoldan çıxartmasın! Mən Allahın qulu və elçisi Muhəmmədəm. Sevmirəm ki, siz məni qüdrət və cəlal sahibi Allahın layiq bildiyindən yuxarı qaldırasınız» . *Seyyid* – mütləq olaraq möhtac olunan deməkdir. İnsanların Seyyidi (ağası, böyüyü) dedikdə əmrini yernə yetirdikləri, sözünü dinlədikləri, müraciət etdikləri kimsə mənasına gəlir. Mələklər, insanlar və cinlər Uca Allahın yaratdıqları varlıqlardır. Bu varlıqlar Onsuz var olmamışlar. Çünki hər bir varlıq sonradan yaradılmışdır. Allah isə heç bir varlıq yox ikən vardı. Əgər Allah onları yaratmasaydı bu varlıqlar var olmayacaqlardı. Eyni şəkildə var olduqdan sonra da Allah onlara yaşama fürsəti verməsəydi yenə də var olmayacaqlardı. Həqiqət bu olduğuna görə də Allah bütün varlıqların Seyyidi olmağa daha layiqdir. Varlıqların bu İsimlə Ona dua etmələri Allahın onlar üzərindəki bir haqqıdır».

SUBBUH

as-Subbuh – Bu İsim Qurani Kərimdə deyil Peyğəmbərin ﷺ hədislərində zikr edilir. Peyğəmbər ﷺ ruku vəziyyətində belə dua edərdi: «*Subbuhun Quddusun Rabbul Mələikəti Vərruhi* – Ey heç bir ayıbı və qüsuru olmayan! Ey mələklərin və ruhun Rəbbi!» . Təsbih və tənzih edilən, ucalan. Ayıb və nöqsanlardan uzaq olan deməkdir.

⁹⁶ Buxari, Müslim.

⁹⁷ Əbu Davud 4806, Əhməd 4/25, Buxari “Ədəbul Mufrad” 211, Nəsəi “Əməli Yəvmul Leyl” 2482, əl-Albani “Səhih Cəmi” 3594.

⁹⁸ Əhməd 3/153,241.

⁹⁹ Müslim 487.

SAMƏD

as-Saməd – Qurani Kərimdə sadəcə İxlas surəsində bu isim keçməkdədir. «**Allah Saməddir** (heç kəsə və heç nəyə möhtac deyildir. Hamı ona möhtacdır, O əzəli və əbədidir)». (əl-İxlas 2). Peyğəmbər ﷺ bir nəfərin dua edərək: «Allahım! Səndən başqa ilah yoxdur, Sən Əhəd, Saməd, doğmamış və doğulmamış və heç bir oxşarı olmayan Allah olduğuna şəhadət edərək səndən istəyirəm» dediyini eşitdi. Peyğəmbər: «Nəfsim əlində olana and olsun ki, o adam Allahın **İsmil Azam** – əzəmətli ismi ilə dua etdiyi zaman mütləq qəbul olundu və onunla istədiyi zaman mütləq istəyi verildi» . İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: «**Saməd** – Heç bir ehtiyacı olmayan və heç kimə möhtac olmayandır». Xattabi رحمته الله deyir ki: «**Saməd** – mühüm işlərdə yönənilən, fəlakət və ehtiyac anlarında müraciət edilən deməkdir. Saməd qəsd etmək, yönəlmək mənasındadır». İbn Qeyyim رحمته الله deyir ki: «**Saməd** – güc və qüvvəti sonsuz, hər şeyi bilən, əsla heç bir şeyi unutmaz. Göyləri və yerləri və ikisi arasında olanları yönəldib idarə edən Odur. O, bütün varlıqların yaratıcısı olduğu kimi bu valılıqların Rəbbi və məlikidir. Belə olan bir Rəbbin bənzəri əsla olmaz. Çünki O, bütün Sifət və fellərində bənzərsizdir».

SADIQ

as-Sadiq – Bu İsim Quranda həm İsim, həm də fel olaraq da keçər. «**Biz şübhəsiz ki, doğru olanlarıq**». (əl-Ənam 146). «**Allahdan daha doğru sözlü kim vardır**». (ən-Nisa 87,122). «**Biz sənə (Allahdan) doğru xəbər gətirmişik. Biz, həqiqətən, doğru danışanlarıq!**». (əl-Hicr 64). Bu İsim insanlar haqında da işlədilir. Doğruluğu çox olan kimsəyə də siddiq deyilir. Sidq yalanın ziddidir. Musaddiq doğrulayan deməkdir. Siddiq daima doğru söyləyən, doğruluqdan ayrılmayan və doğruluğu çox olandır. Bu söz daha çox sözlərini əməlində doğrulayan üçün işlədilir. Sən də Allahın ayələrini, möcüzələrini, dəlillərini, isimlərini, sifətlərini, fellərini, hökmlərini və sözlərini doğrula və bunlara qəlbdən inan. «**Allah sizə verdiyi sözündə sadiq qaldı**». (Ali İmran 152). Allah sadiqdır və hər sözü doğrudur. Allah quallarına veriyi hər vədi gerçəkləşdirir. Hər bir şeyin təməli doğruluq üzərində qurulur. Buna görə də hər sözündə və davranışında doğru olan, doğruluğunu gerçəkləşdirən qurtulmuşdur. Sən də qurtulmaq üçün doğru olmağa çalış ki, adın doğru olanlar arasında çəkilsin. «**Möminlər içərisində elələri də vardır ki, Allahla etdikləri əhdə sadiq olurlar**». (əl-Əhzab 23). «**Həqiqətən bunlar doğru olanlardır...**».

¹⁰⁰ Əbu Davud 1493, Əhməd 3/120,158,225, Tirmizi «Dəvət» 63.

(əl-Bəqərə 177). Allah sözlərində doğru olmayanlara da xitab edərək: «**Əgər onlar Allaha verdikləri sözdə sadıq olsalardı bu onlar üçün daha xeyirli olardı**». (Muhəmməd 21).

SİTTİR

as-Sittir – Beyhəqi ﷺ deyir ki: «**Sittir** – örtən deməkdir. Allah qullarının bir çox ayıblarını və qüsurlarını örtər. Onları ortaya çıxarıb insanlar arasında rəzil etməz. Buna görə də qullarda öz ayıblarını və qüsurlarını örtərək, onları ləkələyəcək əməllərdən qaçmalıdırlar» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «**Həqiqətən Əziz və Cəlil olan Allah Həyalı və Örtəndir...**»¹⁰² .

SƏTTƏR - SƏTİR

as-Səttər - as-Sətir - Əbu Hureyrə ﷺ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «**Hər kim bir mömini dünya sıxıntılarının birindən qurtararsa, Allah onu Qiyamət gününün sıxıntılarının bir sıxıntısından qurtarar. Hər kim çətinliyə düşsənin çətinliyini yüngülləşdirsə, Allah da o, kimsəyə dünya və axirətdə asanlıq, yüngüllük verər. Hər kim bir müsəlmanın qüsurlarını (yəni xətasını) Səttərə örtərsə, Allah da dünya və axirətdə onun qüsurlarını (xətasını) örtər...**» .

ŞƏDİD

aş-Şədid – “**Göy gurultusu Onun şəninə təriflər deyir, mələklər də (Allahın) qorxusundan (Onu öyüb mədh edirlər). O, ildırımlar göndərüb (kafirlər) Allah barəsində mübahisə edərkən onlarla istədiyini vurur. Allahın cəzası şiddətlidir! (Allah yenilməz qüvvət sahibidir!)**”. (ər-Rəd 13).

ŞƏKİR - ŞƏKUR

aş-Şəkir – Allah Özünü Şəkir və Şəkur deyə İsimləndirmişdir. Şükür edənləri də bu iki İsimlə adlandırıb onlara Öz sifətini vermiş və onları bu İsimlə isimləndirmişdir. Allah şükür edən qullarından razı olur. «**Hər kəs könüllü olaraq yaxşı bir iş görərsə Allah razı qalan (ŞƏKİR) və biləndir**». (əl-Bəqərə 158). «**Əgər şükür etsəniz sizdən razı olur**». (əz-Zumər 7). Şükür edənlərin kainatda az olması, onların seçilmiş qullar olduğu da bəllidir. «**Lakin qulları içində şükür edən azdır**». (əs-Səbə 13). Peyğəmbər ﷺ ayaqları şişənə qədər namaz qılmış və ona: «Allah sənə keçmiş və gələcək günahlarını bağışlamışdır. Sən nə üçün bu qədər ibadət

¹⁰¹ Beyhəqi «Əsməül Husnə» s. 91, 484.

¹⁰² Nəsəi 1/200, əl-Albani “Səhih Nəsəi” 1/86-87, H. 393.

¹⁰³ Buxari 2442, Müslim 2699.

edirsen?» deyildikdə. O: «Allaha şükr edən bir qul olmayımmı?» deyər buyurdu . Peyğəmbər ﷺ: «Ey Muaz! Vallahi səni sevirəm. Beləki hər fərz namazından sonra bu duanı et: **«Allahummə Əinni Alə Zikrikə Və Şukrukə Və Husni İbadətikə** – Allahım! Səni zikr etmək, Sənə şükr etmək və Sənə gözəl ibadət etmək üçün mənə yardım et» .

əş-Şəkur – Azacıq təşəkkürə çox qarşılıq verən İsmi Qurani Kərimdə 4 yerdə keçməkdədir. **«Həqiqətən Allah bağışlayandır və qədirbiləndir! (ŞƏKUR)»**. (əş-Şura 23). Şükür mərtəbəsi ən ucadır. Bu mərtəbə **Riza** – mərtəbəsinin üstündədir. Riza şükrün içərisində yer almaqdadır. Şükr rizasız olmaz. Şükr imanın yarısıdır. İman iki qismə ayrılır. Yarısı şükr və yarısı da səbrdir. Uca Allah qullarına şükrü əmr edər və şükrün ziddinə olan şeyləri isə qadağan edər. Şükr edən kimsələri tərif edər, onlara ən gözəl mükafatı verər. **«Mənə şükr edin, nankorluq etməyin»**. (əl-Bəqərə 152). **«Allah şükr edənləri mükafatlandıracaqdır»**. (Ali İmran 144). **«O, halda Ona ibadət edin və Ona şükr edin. Ona qaytarılacaqsınız»**. (əl-Ənkəbut 17). Şükr qəlb üçün bir sevgi və yönəlməkdir. Dil üçün bir tərif və həmddir. Bədən orqanları üçün isə itaət və görəvidir. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «İnsanlara təşəkkür etməyən Allaha şükr etməz» . Davud ؑ buyurur: «Ey Rəbbim! Sənə necə şükr edim ki, neməti verən, onunla ruziləndirən, sonra da nemət üstünə nemət verərək artıran Sənsən. Nemət də Səndən, şükr də Sənədən. (şükrüm belə Sənin bir nemətidir) Necə bunlara şükr edim». Allah: «İndi Məni tanıdın və Mənə şükr etdin ey Davud! Çünki şükr etməyin də Mənim bir nemətim olduğunu bildin». Başqa rəvayətdə: «Ey Rəbbim! Vücudumdakı tüklərdən hər birinin iki dili olsa da belə gecə və gündüz bütün vaxtlarda Səni zikr etsələr də belə yənə də mənə verdiyin nemətin haqqını belə verməmiş olmam» .

ŞƏHİD

əş-Şəhid – Bu İsim Qurani Kərimdə 20 yerdə keçməkdədir. Hər şeyə şahid olan, heç bir şeyi unutmıyandır. **«...Sən canımı aldıqdan sonra onlara nəzarətçi Özün oldun. Yalnız sən hər şeyə Şahidsən»**. (əl-Maidə 117). **«Doğrusu Allah hər şeyin üzərində şahid olandır»**. (əl-Həcc 17). **«Şahid olaraq Allah yetər»**. (ən-Nisa 79). **«(Ya Peyğəmbərim!) Sən nə iş görsən Qurandan nə oxusan, nə iş görsəniz, onlara daldığınız zaman Biz sizə şahid olarıq. Yerdə və göydə zərrə qədər bir şey Allahdan gizli**

¹⁰⁴ Buxari «Təhəccüd» 6, Müslim «Sifətül Munafiqun» 2819.

¹⁰⁵ Əbu Davud «Vitr» 26, Nəsai «Səcdə» 60, Musnəd 2/299.

¹⁰⁶ Tirmizi 1955.

¹⁰⁷ İmam Əhməd «Kitabu Zuhd» 361,362.

qalmaz». (Yunus 61). **“Onu (İslamı) bütün dinlərdən üstün etmək (onun bütün dinlərdən üstün olduğunu göstərmək) üçün Öz Peyğəmbərini hidayət və haqq dinlə göndərən Odur.** (Ya Rəsulum! Sənin peyğəmbərliyinin həqiqiliyinə) Allahın şahid olması kifayət edər!”. (Fəth 28). Allah, Şəhiddir. Çünki Şəhadət kəliməsi ilə qullar Onun bir olduğuna şahidlik etməkdə, beləcə Ona ibadət etməyi qəbul etdiklərini göstərmiş olmaqdadırlar. **«Onları öz nəfslərinə qarşı şahidlər etmişdi».** (əl-Əraf 172). Bu ayədə Allah qullarından Onun birliyinə şahidlik etmələrini tələb etmiş, qullar da bu tələbi yerinə yetirərək Allahın birliyinə şahidlik etmişlər. Bu həqiqi şahidlik olmaqla birlikdə Allaha şahidlik edildiyini göstərməkdədir. Allah da Özündən başqa İlahın olmadığına şahiddir. **«Allah özündən başqa heç bir ilah olmadığına şahidlik etdi».** (Ali İmran 18).

ŞƏƏFİ

əş-Şəəfi – Bu İsim Qurani Kərimdə fel olaraq zikr olunur. **«Xəstələndiyim zaman mənə Şəfa verən Sənsən».** (əş-Şura 80). Hədisdə isə həm Fel, həm də İsim olaraq keçir. Peyğəmbər ﷺ bir xəstənin yanına gəldiyi zaman belə dua edərdi: «Ey insanların Rəbbi! Bu sıxıntı və dərdi apar. Şəfa ver! Çünki şəfa verən sənsən. Səndən başqa şəfa verən yoxdur. Xəstənin bütün xəstəliklərini aparan bir şəfa ver!» . Həlimi ؑ deyir ki: «Allah şək və şübhələri, həsət və kini qəlblərdən silib könüllərə şəfa verdiyi kimi hər cür xəstəlikləri, bəla və müsibətləri qaldırır bədənlərə də şəfa verir. Ondən başqa kimsənin buna gücü yetməz. Bu üzdən bu isimlə yalnız Ona dua edilir». Buna görə də hər bir müsəlman şəfanın yalnız Allahdan gəldiyinə inanmalıdır. İnsan yalnız Onun şəfa verməsi ilə yaxşılaşır və şəfa tapır.

AZİZ

əl-Aziz – Qiymətli, izzət sahibi, möhtərəm, qüvvətli, heç vaxt yenilməyən, üstün, uca, şərəf sahibi. *Azzə* - kökündən gəlməkdədir. Hər şeyə gücü çatandır. İzzət – tam olaraq zillətin, düşkünlük, aşağı olmaq, acizliyin ziddidir. **«O, Əzizdir, Həlimdür** (yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir)». (əl-Həşr 22-24). O, izzətinin mükəmməliyi ilə qullarına hökm edən və bu hökmü onlar üzərində icra edəndir. Allah qullarının qəlblərini və iradələrini dilədiyi tərəfə çevirəndir. O, dilərsə qul ilə qəlbi arasına girər. Qurani Kərimdə **91** yerdə keçməkdədir. Heç vaxt tək zikr

¹⁰⁸ Buxari “Kitabu Tibb” 5675, “Fəthul Bəri” 10/210, H. 5750, Müslim “Kitabu Səlam” 2191.

edilməmiş. Başqa bir isimlə zikr edilmişdir. Bu İsmi keçdiyi 91 ayədən 50-si Məkkədə, 41 isə Mədinə surələridir.

ALİM - ĀLİM - ALLƏM

əl-Alim – əl-Ālim - Əzəli elmi ilə, böyük-küçük, gizli-aşkar, yaradılmış-yaradılmamış hər şeyi biləndir. Heç bir şey Onun elmindən qırağa çıxa bilməz və Ona gizli qalmaz. O, hər şeydən xəbərdardır. Onun elmi hər cür sirləri, gizli işləri, qəlblərin gizlətdikləri şeyləri, qeyb məsələlərini, məsələlərin arxa planlarını, hər şeyin ən incə və gizli tərəflərini əhatə edir. *«Hər şeyi bilən Sən, hikmət sahibi Sənsən»*. (*əl-Bəqərə* 32). *«Yerə daxil olanı da, yerdən çıxanı da, göydən enəni də, göyə qalxanı da O, bilir»*. (*Səba* 2). *«Göylərdə və yerdə zərrə qədər bir şey Ondən gizli qalmaz»* (*Səba* 3). *«Qeybin açarları Allahın yanındadır. Onları ancaq Allah bilir. Allah suda və quruda nə varsa bilir. Elə bir düşən yarpaq yoxdur ki, Allah onu bilməsin. Yerin zülmətləri içində elə bir toxum (kainatda) elə bir şey yoxdur ki, məhz açıq-aydın kitabda olmasın»*. (*əl-Ənam* 59). *«O, bilmədən heç bir meyvə qabığından çıxmaz, heç bir qadın hamilə olmaz və bari-hamiləni yerə qoymaz»*. (*Fussilət* 47). *«Ey Rəbbimiz! Sənin rəhmin və elmin hər şeyi ehtiva etmişdir»*. (*əl-Mumin* 7). *«Mən sizin bildiklərinizi bilirəm»*. (*əl-Bəqərə* 30). Onun üçün qeyb və bilməməzlik deyə bilinən bir şey yoxdur. O, hər hansı bir şeyi idrak etməkdən aciz deyildir. Lakin insanlar isə çox şeyləri idrak etməkdən acizdirlər. Xəttabi رضي الله عنه deyir ki: *«Alim – insanların bilmədikləri və idrak etmədikləri sirləri və gizlilikləri biləndir. Alim ən mükəmməl elm sifətinə sahib olandır»*. *“De: “Ey göyləri və yeri yoxdan yaradan, ey gizlini və aşkarı bilən Allah! Bəndələrin arasında ixtilafda olduqları (məsələlər) barəsində Sən hökm edəcəksən!”*. (*əz-Zumər* 46).

əl-Alləm – «Allah qeybləri çox gözəl biləndir». (*ət-Tövbə* 78). Həlimi رضي الله عنه deyir ki: *«Allah bu an var olan, var olmaqda olanları, var olduqlarında necə olacaqlarını, var olmayanları və əgər var olsalardı necə olacaqlarını biləndir»*. *«Şübhəsiz ki, O gizlini də, gizlinin gizlisini də bilməkdədir»*. (*Ta ha* 7). *«Allah hər şeyi bilməkdədir»*. (*ən-Nisa* 176). *«Allah zalimləri çox yaxşı tanıyandır»*. (*əl-Bəqərə* 95). *«Allah onların durumunu haqqıyla biləndir»*. (*ən-Nisa* 39). *«Əlbəttə Allah fütə-fəsad törədənləri tanıyandır»*. (*Ali İmran* 63). Bu İsim məşhur istixarə duasında belə keçər: *«Şübhəsiz ki, Sən qeyibləri çox gözəl bilənsən»* . O, bütün insanları yaratdığı andan etibarən dünyada necə yaşayacaqlarını və öldükdən sonra axirətdə necə yaşayacaqlarını biləndir. Allah bütün

¹⁰⁹ Buxari 1166.

insanların yaxşı və pis əməllərini və bu əməllərin axirətdəki nəticələrini incəliyinə kimi biləndir. Allahın elmi görünən və görünməyən, zahir və batin, gizli və aşkar hər şeyi əhatə edir. Heç bir şey Ona gizli deyildir.

ADL

əl-Adl – Allah sözündə, felində, qəzasında, qədərində, əmrində, qadağan etməkdə, mükafatlandırmaqda və cəzalandırmaqda doğru bir yol üzərədir. Onun bildirmiş olduğu xəbərlərin hamısı doğrudur. Qəzasının hamısı ədalətdir. **«Rəbbinin sözü doğruluq və ədalət baxımından tamamlandı. Onun sözlərini dəyişdirə biləcək yoxdur».** (*əl-Ənam 115*). Allahın sözləri doğru və ədalətli olduğuna görə Özüdə mütləq ədalət sahibidir. Onun ədalət İsmi haqsızlıq və zülm etmə sifətlərini yox edər. Bu üzdən də O, haqsızlıq və zülm edən deyildir. Onun qərarı doğru, hökmü adildir. İbn Məsud رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ Huneyn günü qənimətləri bölürdü. Bu bölümdə İslamda yeni olanlara daha çox üstünlük verdi. Bu vaxt bir nəfər: «Vallaahi bu iş ədalətli olmadı və Allah rızası bu işdə gözlənilmədi» dedi. Peyğəmbər: «Allah və Rəsulu ədalətli olmasa artıq kim ədalətli ola bilər» deyər buyurdu ﷺ. Ubey İbn Kəbb رضي الله عنه deyir ki: «Əgər Allah yerdəki və göydəki bütün varlıqlara əzab etmək istəsəydi onlara əzab edə bilər və buna görə də zülm etmiş sayılmaz. Eyni şəkildə əgər onlara mərhəmət etmək istəsəydi bunu da edə bilərdi və Onun bu rəhməti, qulların əməllərinə qarşılıq deyil onlara olan yaxşılığından sayılardı» ﷺ.

AFUV

əl-Afuv – Sözdə silmək, yox etmək mənasındadır. *Afv* – kökündən gələn bir sifət olaraq asanlıqla bağışlayan, qulların günahlarını silən, cəzaları qaldıran deməkdir. **«Həqiqətən Allah əfv edən və bağışlayandır».** (*əl-Həcc 60*). Allah qullarının tövbələrini qəbul edər və etdikləri pislilikləri bağışlayandır. Çünki O, əfv edicidir. Əfv etməyi sevəndir. Qullarının əfvə çatmalarına səbəb olan şeyləri yerinə yetirmək üçün çalışmalarından xoşlanır. Onun sonsuz əfiindən biri də qul nə qədər günah edərsə etsin sonunda Ona yönəlib tövbə edərsə onun etdiyi bütün günahları bağışlayar. Əfv əsən küləyin izləri sildiği kimi günahların silmək mənasına da gəlir. Günahları bağışlayan, sanki bu əfv ilə günahların izini silməkdir. **«Bəndələrinin tövbəsini qəbul eən, günahlarını bağışlayan və sizin nə etdiyinizi bilən Odur!».** (*əş-Şura 25*). Aişə رضي الله عنها deyir ki, Peyğəmbərdən

¹¹⁰ Müslim 1062.

¹¹¹ Əbu Davud 4699.

ﷺ soruşdum: «Ey Allahın Rəsulu! Qədr gecəsinə yetişsəm nə söyləyim?». Peyğəmbər: *Allahummə İnnəkə Afuvvun Kərimun Tuhibbul Əfvə Fəfu Ənni* – Allahım Sən bağışlayansan, səxavətlişən və bağışlamağı sevirşən. Məni bağışla» . Bu İsmın insanlar üçün işlədilməsi caizdir. **«Onlar insanları bağışlayanlardır»**. (Ali İmran 134). Əfv hər zaman əfv etməklə, bağışlamaqla və cəzalandırmamaqla bilinəndir. Hər kəs Onun mərhəmət və kərəminə möhtac olduğu kimi əffinə və bağışlamasına da möhtacdırlar. Əfv günahların izlərini tam aradan qaldırması, onları Kiramən Kətibin mələklərinin yazdığı dəftərlərdən silməsi, qiyamət günü qullarını bu günahlardan sorguya çəkməməsi, xatırladıqda utanmamaları üçün bu günahları onlara unutturması və hər pisiyin yerinə yaxşılıq qoymasıdır. **«Allah istədiyi şeyi məhv edər, istədiyini də sabit saxlayar (bəndələrinə aid hər hansı bir hökmü ləğv edib başqası ilə dəyişər və ya onu olduğu kimi saxlayar)»**. (ər-Rəd 39). **«Allah onların pis əməllərini yaxşı əməllərə çevirər»**. (əl-Furqan 70). Əfv, məğfirətdən daha genişdir. Çünki məğfirət günahların örtüldüyünü, əfv isə onların izlərini belə sildiyini bildirir. Ənəs رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ belə buyurduğunu eşitdim: «Allah ﷻ buyurdu: «Ey Adəm oğlu! Nə qədər ki, sən mənə dua edib məndən bağışlanma diləsən, mən sənənin nələr etdiyinə baxmadan səni bağışlayaram. Ey Adəm oğlu! Əgər sənənin günahların göylərə qədər çatsa və sonra sən məndən bağışlanma diləsən, mən sənənin günahlarını bağışlayaram. Ey Adəm oğlu! Əgər sən mənə hüzuruma yerüzü dolusu qədər günahlarla gəlsən və mənə heç bir şeyi şəriik qoşmasan mən də sənə yerüzü qədər bağışlanma verərəm» . Sən də sənə qarşı haqsızlıq edən və sənə pislik edən kimsələri əfv etməlişən. Bilməlişən ki, Allah əfv edənləri sevir.

ALİ

əl-Ali – Alçaqlığın ziddi olan yüksəklik və ucalıq mənasındadır. Allahın ucalığının üstündə heç bir ucalıq yoxdur. Bütün dərəcələr və mərtəbələr Ondən aşağıdır. Çünki Ali alçaqlığın ziddi olan Uludən törənmişdir. **«Ən uca (ALİ) və ən böyük (AZİM) varlıq Odur»**. (əl-Bəqərə 255). Hər cür qüsur, pislik və nöqsanlardan uzaq olan deməkdir. Bu İsim ucalıq mənasında gələn *Uluv* – kökündən gəlməkdədir. Uluv ust və yuxarı mənasındadır. Allahın vəsfi olaraq yaratdıqları üzərində qüdrətilə ucalıq sahibi olan deməkdir. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allahım! Səni hər cür

¹¹² Tirmizi 3513.

¹¹³ Tirmizi, əl-Albani «Səhih əl-Cəmi» 4214, «əl-Mişkət» 4336, «Təxric ət-Tərgib» 2/268-ci hədis.

nöqsan sifətlərdən təqdis edərim. Rəbbim ən ucadır, Aliy (çox uca) və qarşılıqsız ehsan edəndir» .

AZİM

əl-Azim – «O, ən Uca və ən Böyükdür (əzəmətli AZİM)». (əl-Bəqərə 255). Abdullah İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم sıxıntı anında belə dua edərdi: «Allahdan başqa ibadətə layiq haqq İlah yoxdur. O, Azim və Həlim olandır. Allahdan başqa ibadətə layiq haqq İlah yoxdur. O, böyük ərşin sahibidir. Allahdan başqa İlah yoxdur. O, göylərin və yerin Rəbbidir və O, dəyərli ərşin sahibidir» . Xattabi رحمته الله deyir ki: «*Azim* – böyüklük və ucalıq sahibi olandır». Allahın varlığı hər böyüklükdən daha böyükdür. Onun varlığı əzəli və əbədidir. Başqalarının varlığı isə belə deyildir. O, hər böyükdən daha böyükdür. Bu üzdən də heç bir ağıl Onun böyüklüyünü qavraya bilməz. Heç bir göz Onun izzətini əhatə edə bilməz. Onun əzəmətinin başlanğıcı və ucalığının isə sonu yoxdur. Böyüklük və ululuq yalnız Allaha aiddir. Hər iki vəsfın həqiqəti başa düşülməz və mahiyyətinə varılmaz. İnsanlardan heç kimsə Allahın ucalığı kimi ucalmağı haqq edə bilməzlər. Qullar Allahı qəlbləri, dilləri və bütün əzaları ilə ucaldırlar. Allahın yaratdığı, əmr etdiyi və qadağan etdiyi bir şeyi etiraz etmədən qəbul etmək Allaha sayğının və Onu ucaltmanın bir ifadəsidir.

ĞAFFƏR - ĞAFUR - ĞAFİR

əl-Ğaffər – əl-Ğafur – əl-Ğafir – «Ağah olun ki, O, yenilməz qüvvət sahibidir, (günahları) çox bağışlayandır (ĞAFFƏR)». (əz-Zumər 5, Ta ha 82). «(Ya Muhəmməd!) *Qullarıma xəbər ver ki, Mən həqiqətən, bağışlayan (ĞAFUR) və rəhm edənəm».* (əl-Hicr 49, əl-Maidə 101). «*Günahları bağışlayan (ĞAFİR), tövbələri qəbul edən...».* (əl-Mumin 3). Bu isimlər *Ğa-Fə-Rə* kökündən törənmişdir. Örtmək, pərdələmək mənasındadır. Buna görə də döyüşlərdə başı zərbələrdən qorumaq üçün geyinilən şeyə *Miğfər* deyilmişdir. Həmçinin başı örtən bez parçasına da, yaraların üzərinə sürtülən və yaraların sağalmasını tezləşdirən bir bitki adından gəlmişdir . Halimi رحمته الله deyir ki: «*Gafir* – günahkarların günahlarını örtən və onları cəzalandırmayıb insanların önündə rəzil və alçaltmayandır». *Allahumə Ğafirli* – Allahım məni bağışla, məni islah et və məni düzəlt mənasındadır. Bu isim Allahın Əfuvv isminə daha yaxındır. Əfuvv günahları silən, Ğafir isə silinən günahın yerinə nuru

¹¹⁴ İmam Əhməd «Musnəd» 4/54.

¹¹⁵ Buxari 6345, Müslim 2730.

¹¹⁶ Qurtubi 1/152.

yerləşdirmək və qulun qüsurlarını örtmək mənasındadır. Qurani Kərim də bir çox yerlərdə zikr olunurlar. «**Heç şübhəsiz ki, Allah Əfuvv** (əff edən), **Ğafur** (bağışlayandır)». (əl-Həcc 60). Halimi ﷺ deyir ki: «**Ğaffər** – qulların günahlarını örtməyə çalışandır. Belə ki, bu günahları nə dünyada, nə də axirətdə ortaya çıxarmaz. Çünki Allah qullarını sadəcə bir dəfə deyil dəfələrlə bağışlayandır. Bu İsimlər Allahın zati deyil, feli sifətlərindən alınmaqdadır». Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Uca və Böyük olan Rəbbindən belə buyurdu: «Allahın qullarından biri günah edib sonra da: «Allahım! Mən günah etdim, günahımı bağışla!» dedi. Pak və Uca olan Allah: «Qulum günah etdi! Günahı bağışlayan (məğfirət edən) və günaha görə cəzalandıran bir Rəbbi olduğunu bildiyi halda! Mən öz qulumu bağışladım!» deyə buyurdu. Sonra o, qul (günah etmədən) Allahın dilədiyi bir müddət qədər yaşayır. Sonra yenə də günah edərək: «Allahım! Mən günah etdim, günahımı bağışla!» dedi. Pak və Uca olan Allah: «Qulum günah etdi! Günahı bağışlayan (məğfirət edən) və günaha görə cəzalandıran bir Rəbbi olduğunu bildiyi halda! Mən öz qulumu bağışladım!» deyə buyurdu. Sonra o, qul (günah etmədən) Allahın dilədiyi bir müddət qədər yaşayır. Sonra yenə də günah edərək: «Allahım! Mən günah etdim, günahımı bağışla!» dedi. Pak və Uca olan Allah: «Qulum günah etdi! Günahı bağışlayan (məğfirət edən) və günaha görə cəzalandıran bir Rəbbi olduğunu bildiyi halda!». Üç dəfə: «Mən öz qulumu bağışladım! Artıq istədiyini edə bilər « deyə buyurdu .

Qulun Günahdan Törəyən Üç İsmi Vardır – 1. Zalim – «Artıq onlardan kim öz nəfsinə zülm edər». (Fətir 32). **2. Zalım – «Çünki o, (insan) çox zalım, çox cahildir».** (əl-Əhzəb 72). **3. Zallam – «(Ya Muhəmməd! Mənim adımdan qullarıma) De ki: Ey mənim (günah törətməkdə) özlərinə zülm etməkdə həddi aşmış bəndələrim!»** (əz-Zumər 53-54).

Günah etməkdə həddi aşan kimsə Zallamdır. Sanki Allah belə buyurur: «Ey qulum! Zülm etməkdə və günah etməkdə sənin üç ismin vardır. Buna qarşı Mənim də günahları bağışlamada üç İsmim vardır. Əgər sən günah edərək və zülm edərək Zalım olsan, tövbə etdikdə Mən də Ğafir oluram. Əgər Zalım olursansa, Mən də Ğafur oluram. Əgər sən Zallam olsan, onda Mən Ğaffər olaram. Bu üzədən nə qədər günahın olursa olsun Bizdən ümidünü üzmə. Tövbə edərsənsə qəbul edərik. **«De ki: «Sapıqlardan başqa Rəbbinin rəhmətindən kim ümid kəsər».** (əl-Hicr

¹¹⁷ Bu kəlmələr heç də onu açıqlamır ki, insan istədiyini edə bilər. Xeyr! Bu kəlmələr bizə onu açıqlayır ki, insan günah etdikdən sonra dərhal tövbə edərsə Allah onu bağışlayar.

¹¹⁸ Buxari 7507, Müslim 2758.

56). Allah bu dünyada gözəllikləri ortaya çıxaran, çirkinlikləri və günahları örtən, axirətdə isə çirkinlikləri cəzalandırmaqdan vaz keçib onları bağışlayandır. Onun günahları bağışlaması tam və əskiksizdir. Belə ki, bağışlamanın ən üst dərəcəsində Onun məğfirəti vardır.

Hər müsəlman Uca Allahın mütləq məğfirət sahibi olduğunu və yalnız Onun bunu haqq etdiyini bilməlidir. Ondan başqa qulların günahlarını bağışlayan kimsə yoxdur. **«Kafir olanlar iman gətirənlərə dedilər: Bizim yolumuza tabe olun. Günahlarınızı öz boyunumuza götürərik. Halbuki onların heç bir günahını öz boyunlarına götürməzlər. Onlar həqiqətən də yalançıdırlar. Şübhəsiz ki, onlar həm öz günahları, həm də başqa günahlarla yüklənəcəklər».** (əl-Ənkəbut 12-13). Tövbə edən isə sanki heç günah işləməmiş kimidir. **«O, müttəqilər ki, bir günah iş gördükləri, yaxud özlərinə zülm etdikləri zaman Allahu yada salıb günahlarının bağışlanmasını istəyərlər. Axı günahları Allahdan başqa kim bağışlaya bilər?».** (Ali İmran 135). **«Əgər vaz keçərlərsə keçmişdə (etdikləri) şeylər bağışlanacaqlar».** (əl-Ənfal 38). **«Həqiqətən Mən tövbə edən, inanan, saleh əməllər edib sonra da doğru yola yönələn kimsəni şübhəsiz ki, bağışlayacağam».** (Ta ha 82). **«Onlar səhər vaxtlarında bağışlanma diləyənlərdir».** (Ali İmran 17). **«Gecə boyunca az yatarlar. Onlar səhər vaxtlarında istiğfar diləyərlər».** (əz-Zariyə 17-18). Hər bir müsəlman bir günah işlədiyində onu insanlardan gizlətməli və əsla açığa çıxarmamalıdır. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Mənim ümmətimdən mücahirlərdən başqa hamı əff olunacaqdır». Səhabələr: «Mücahirlər kimdir ya Rəsulullah?» dedilər. Peyğəmbər: «Onlar günah edir Allah isə onların günahlarının üstünü örtər. Səhər açılmamış çölə çıxaraq öz günahlarını insanlara bildirərlər» . Bu İsimləri bilən hər bir müsəlman öz günahlarını gizlətdiyi kimi, başqalarının da günahlarını gizlətməli və açığa çıxarmamalıdır. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Kim bir müsəlmanın (xəta və günahını) örtərsə, Allah da dünya və axirətdə o, kimsənin (xəta və günahını) örtər» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Bir qul dünyada bir qulun (ayıbını) örtərsə, Allah da qiyamət günü mütləq o, qulun (ayıbını) örtər» .

ĞANI

əl-Ğani – zəngin olmaq, heç bir şeyə möhtac olmayan mənasına gələn **Ğina** – məsədərindən sifət olan Allahın gözəl İsimlərindən biridir.

¹¹⁹ Buxari, Müslim.

¹²⁰ Müslim 2699.

¹²¹ Müslim 2590.

Qurani Kərimdə 7 yerdə keçməkdədir. «**Rəbbin heç bir şeyə ehtiyacı olmayan rəhmət sahibidir**». (əl-Ənam 133, əl-Bəqərə 267). İstər zatında, istərdə sifətlərində, fellərində heç bir zaman, heç bir surətdə, heç bir şeyə möhtac olmayan, hər şeyin Ona möhtac olduğu tək zəngin Odur. Allahın ibadətlərimizə bir ehtiyacı yoxdur. Qurani Kərim bunu bir çox ayələrdə bəyan edir. «**Qurbanlıq heyvanlarının nə ətləri, nə qanları Allaha çatmaz. Ona ancaq sizdən təqva çatır**». (əl-Həcc 37). O, halda insan Allaha qulluq edərəkən, Onun əmrlərini yerinə yetirərəkən Allaha minnət etmə kimi bir hissə qapanmamalıdır. Qula yaraşan Rəbbini bu şəkildə tanıması, Ona möhtac olduğunu xatırandan çıxarmaması və bütün ehtiyaclarında Ona yönəlməsidir. Allah zəngindir. Onun heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur. Ondan başqa hər şey Ona möhtacdır. Onun rəhmi və mərhəməti olmadan bir kimsənin yaxşılıq etməsi və bu yaxşılıqda zirvəyə qalxması mümkün deyildir. Eyni şəkildə Onun ədaləti və hikməti olmadan bir kimsənin pislik etməsi və bu pislikdə zirvəyə çatması mümkün deyildir.

ĞALİB

əl-Ğalib – «**Allah öz işində (əmrində) Qalib olandır (istədiyini edəndir)**». (Yusif 21). **Ğalib** – Allahın fəli sifətlərindəndir. Allahın qalib gəlməsi dilədiyi kimsəyə qadir olması, gücü çatması və onu dilədiyi şəkildə yaxalaması deməkdir. Heç şübhə yox ki, Allahı məğlub etmək istəyən kəsinliklə yeniləcəkdir. Hər müsəlman Allahın mütləq qalib olduğunu bilməli və hər işində yalnız Ona arxalanmalıdır. Səmimiyyətlə Qalib olana arxayın olan kimsəyə qarşı bütün yer üzündəkilər belə əleyhinə olsalar sonunda o, qalib gələcəkdir. «**And olsun ki, Mən və Peyğəmbəri qalib gələcəyik...**». (əl-Mucadələ 21). Allahdan üz çevirərək başqalarına arxayın olanlar mütləq məğlub olacaqlar. «**Şeytanın dostlarıyla vuruşun! Şübhəsiz ki, şeytanın hiyləsi zəifdir!**». (ən-Nisa 76).

QĀDİR - QADİR - MUQTƏDİR

əl-Qādir – **əl-Qadir** – **əl-Muqtədir** – «**Elə isə O, Allah ölümləri diriltməyə qadir deyilmi?**». (əl-Qiyamə 40). «**Allah hər şeyə qadirdir**». (əl-Bəqərə 20). «**Haqq məclisində, qadir hökmüdar (MUQTƏDİR) Allahın hüsurunda olacaqlar**». (əl-Qəmər 55). “**De: “Allah başınızın üstündən və ayaqlarınızın altından (göydən və yerdən) sizə əzab göndərməyə, sizi dəstələr halında qarışdırmağa və birinizə digərinizin zorunu daddırmağa qadirdir!” Gör ayələrimizi onlara nə cür izah edirik ki, bəlkə, başa düşsünlər!**”. (əl-Ənam 65). Həlimi ﷺ deyir ki: «Bu isimlər heç bir şeyin Allahı aciz edə bilməyəcəyinə dəlidir. O, dilədiyini

edəndir. Heç kimsə Ona mane ola bilməz». *«Məgər onlar göyləri və yeri yaratmış və onları yaratmaqdan yorulmamış Allahın ölümləri də diriltməyə qadir olduğunu görüb anlamazlarmı?»*. (əl-Əhqaf 33). *«Allah hər şeyə qadirdir!»*. (əl-Kəhf 45). Xattabi رحمته deyir ki: *«Muqtədir – gücü və qüvvəti tam olandır. Belə heç bir şey Onun gücünə qarşı dura bilməz. Ona mane ola bilməz. Heç bir güc Onu aciz edə bilməz. Qadir, Qədirdən daha əhatəli olub mütləqiyyət ifadə edər»*.

Qādir, Qadir və Muqtədir güc və qüdrət sahibi deməkdir. Qādir – üçün bir şeyi dilədiyindən edən və ya etməyəndir. Qadir üçün diləmək bir şeyi etmək üçün mütləq olması vacib olan bir şərt deyildir. Allah qiyaməti bu an da etməyə qadirdir. Əgər O, Bunu diləyर्सə edə bilər. Lakin Qiyaməti bu an etmədiyinə görə Allah bunu bu an üçün diləməməkdir. Allahın əzəli elmi ilə qiyamət üçün müəyyən bir vaxt müəyyənləşdirməsi Onun güc və qüdrətində bir qüsurluğunu göstərməz.

Mütləq Qādir hər varlığı tək başına və diləməsi ilə heç kimsədən kömək almadan yoxdan var edəndir. Bu da ancaq Allah üçün keçərlidir. Qul da bəzi şeylər etməyə qadirdi. Lakin onun qüdrəti olduqca naqisdir (azdır). O, bu gücünü sadəcə varlığı mümkün olan bəzi şeylər üzərində göstərə bilər. Uca Allah kimi bir şeyi yoxdan var edə bilməz. Yoxdan var etmə özəlliyi yalnız Allaha məxsusdur. Qullarının gücünü də yaradan Odur. Allah qüdrət sahibi olduğuna görə dilədiyinə hidayət verir, diləyi kimsələri də sapdırır. İnanclını inanclı, inkarçını inkarçı, yaxşını da yaxşı, pisi də pis edən Odur. İbrahim عليه السلام və ailəsini inanclı edərək insanları Ona dəvət edən və onun əmri ilə hidayət yolunu göstərən və Firon və qövmini inkarçı edərək insanları Cəhənnəmə çağıran dəvətçilər edən Odur.

Allah göyləri, yeri və ikisi arasında olanları altı gündə yaratmış və Ona heç bir yorğunluq da gəlməmişdir. Varlıqlardan heç birisi Onu aciz edə bilməz. Allah heç bir şeyə möhtac deyildir. Buna görə də Ona şəriq qoşmaq. Övlad isnad etmək, Onun izni olmadan şafaətçilər olduğunu söyləmək mümkün deyildir. onun sözləri tükənməz və dəyişdirilməz. Əgər bütün dənizlər və yeddi misli qədər dəniz mürəkkəb olsaydı, bütün ağaclar da qələm olsa və bu qələm və mürəkkəblərlə sözlər yazılsa, mürəkkəblər tükənər, qələmlər qurtarardı. Amma Onun sözləri tükənməz və qurtarmazdı. Çünki sözlər yaradılanlar kimi deyildir. Yaradılan mürəkkəb və qələmin tükənməməsi və qurtarmaması mümkün deyildir. Bəzilərinin iddia etdikləri kimi Allahın sözləri yaradılmış (məxluq) deyildir. Bunu iddia edənlər Allahı layiqincə qiymətləndirməyənlərdir. Buna görə də iddiaları qələm və mürəkkəbdən də daha tez yox olur. Əgər

Allahın sözləri yaradılmış olsaydı onlar da digər məxluqlar kimi yox olurdular. Allahın sözləri əbədi, digərləri isə fanidir. Allah heç kimsəni günah etmədən və ya başqasının etdiyi bir günaha görə cəzalandırmaz. Həmçinin də Allah bir kimsənin gücü çatmadığı şeyləri tərk etməsi və tərk etməsi mümkün olmayan şeyləri etdiyinə görə cəzalandırmaz. Ondan daha çox üzürləri qəbul edən və ehsan edən yoxdur. O, Muhsindir, ehsan edənləri sevər, Şəkurdur, şükr edənləri sevər, Cəmilidir, gözəlliyi sevər, Tayyibdir, gözəl və xoş olanı sevər, Alimdir, biliyli qullarını sevər, Kərimdir, ikram edən qullarını sevər, Adildir, ədalətli olanları sevər, Bərrdir, yaxşı olanları sevər, Sadiqdir, doğru olanları sevər, Rəfiqdir, yumşaqlığı sevər, Rəhimdir, mərhəmətli olanları sevər, Vitrdir, tək olanı sevər. Allah öz İsim və Sifətlərinin hər birini sevir. Bu İsim və Sifətlərlə Ona ibadət edən, bunlarla istəyən, dua edənləri sevər. Allah bu İsim və Sifətləri bilən, mənalarını başa düşən, bunlarla Allahı tərif edənləri də sevər. İbn Məsud رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allahdan daha qısqanc bir kəs yoxdur. Allah bu qısqanlılığına görə açıq və gizli olan bütün çirkin əməlləri haram etmişdir. Təriflənməyi Allahdan daha çox sevən bir kimsə yoxdur. Buna görə Uca Allah Öz nəfsini tərifləmişdir. Allahdan daha çox dəlil sevən yoxdur. Bax, bunun üçün də bir çox müjdələyən və qorxudan Peyğəmbərlər göndərmişdir (Başqa rəvayətdə: Bax buna görə də Allah Peyğəmbərlərini göndərmiş və kitablarını endirmişdir) . Allah İsim və Sifətlərini sevdiyi üçün qullarına da bu İsim və Sifətlərlə əməl etməyi əmr etmişdir. Buna görə də qullarına ədaləti, ehsanı, mərhəməti, səbri, doğruluğu, elmi, şükrü, bağışlamağı əmr etmişdir. Allah bu İsim və Sifətləri sevdiyi üçün, insanlar arasında ən çox bu İsim və Sifətlərə sahib olmağa çılışanları da sevər. Sevmədiyi sifətlərə sahib olan və bu sifətlərə sahib olmağa çalışanları da sevməz. Allah təkəbbürlü, başqalarına xor baxan, ələ salan, haqsızlıq edənləri necə sevsin? Bu sifətlərə sahib olmaq ən böyük zülmüdür. Buna görə də bu sifətlərin heç biri Allaha yaraşmaz. Allah bu cür sifətlərdən uzaqdır. Gözəl olmayan bir İsim Onda ola bilməz. Daima ən gözəl İsimlərlə isimləndirilir.

QAHİR - QAHHAR

əl-Qahir - əl-Qahhar – «O, hər şeyə Qahhar olan tək bir Tanrıdır». (ər-Rəd 16). *«O, öz qulları üzərində Qahir olandır».* (əl-Ənam 18). *«...Hər şeyə Qadir və Qahhar olan bir Allah?».* (Yusuf 39). Həlimi رحمته deyir ki: *«Qahir – qullarının işlərini dilədiyi şəkildə düzüb-qoşan, idarə*

¹²² Buxari 7416, Müslim 1499.

edən, onların üzərində hakimi mütləq olandır. Qahhar – isə heç bir şəkildə məğlub edilməyən və üstün gəlinməyəndir». Xattabi رحمته deyir ki: «**Qahir** – canlılar arasında həddini aşanları əzab ilə digər bütün məxluqatı isə ölümlə yox edəndir». Mülkün, güc və qüvvətin, yüksəkliyin tamamı tək və qahhar olan Allaha aiddir. Ondən başqa hər şey məğlub və acizdir. Bütün hər şeyin ziddi, ortağı vardır. Yalnız Onun ziddi və ortağı yoxdur. Allah göy və yer əhlini özünə boyun əydirmişdir. Göy əhlini özünə xidmət etməklə, yer əhlini də Ona ibadət və itaət etməklə boyun əydirmişdir. Zalım və zorbaların belini qıran, üsyankar və həddi aşanların boyunlarını bükən, dünyadakı əməllərinə qovuşmağlarına mane olan Allahdır. Uşaq sahibi olmaq istədiyi halda olmayan, qocalmaq istəmədiyi halda qocalan, güclü və üstün olmaq istədiyi halda zillətdən qurtarmayan, zəngin olmaq istədiyi halda miskinləşən kimsələrin istəklərini Allahın diləməsi ilə həyata keçməməkdədir. Onların iradəsi heç bir zaman Allahın iradəsinin önünə keçməz və onu aşmaz. Allahın istək və iradəsi daima onların istəklərinin üstündədir. Bütün varlıqlar Allahın diləməsi və hökmü altındadırlar. Onun izzəti altında əzilməyən, sonsuz gücünə boyun əyməyən heç bir şey yoxdur. Varlıqların dilək və istəkləri Onun diləməsi altındadır. «**Allah istəmədikcə siz istəyə bilməzsiniz**». (İnsan 30).

QUDDUS

əl-Quddus – təmiz, heç bir ləkəsi olmayan, bütün nöqsan və qüsurlardan münəzzəh olan, hər hansı bir nöqsanı qəbul etməyən, fəzilət və gözəl sifətlərdən dolayı öyülən. «**O, Allah ki, Ondən başqa ilah yoxdur. O, Məlikdir, Quddusdur, Səlamdır...**». (*əl-Həşr* 23). O, zatına yaraşmayan hər şeydən münəzzəhdır. Bütün vəsflərdə ən mükəmməl, təhdid və təsvirə sığmayan, öyülməyə layiq fəzilət və gözəllik sifətləri özündə olandır. Bu İsim Qurani Kərimdə 2 yerdə keçməkdədir. Məlik ismi ilə birlikdə işlədilmişdir. Qurtubi رحمته deyir ki: «**Quddus** – hər cür əskiklik və nöqsanlardan uzaq olan, hər cür qüsurdan təmiz olan deməkdir». Ayrıca bir yerdə də Allahın mələklərə insan nəslini yaradacağını bildirdikdə onların verdiyi cavabda **Nuqaddisu** – zikr edilməkdədir. «**Biz Sənə şükr etdiyimiz, şəninə təriflər dediyimiz və Səni müqəddəs tutduğumuz halda...**». (*əl-Bəqərə* 30). Allahın bu İsmi Onun təşbih və təcsimdən bir başqa şeyə bənzəməkdən, bəşəri sifətlərdən münəzzəh olduğunu ifadə etməkdədir. İbn Cərir رحمته deyir ki: «İnkər edənlərin Sənə izafə etdikləri hər cür pisləkdən Səni tənzih edirəm, bütün gözəl və təmiz sifətlərin səndə olduğunu qəbul edirəm. Səni zikr edir və

¹²³ Bax: Həşr 23, Cümə 1.

ucaldıram». Bu ayədə mələklər Allahı tənzih etməkdə və təqdis etməkdədirlər. Ayədə təsbih və təqdis yan-yana zikr edilmişdir.

Bu kəlimənin əsli təharət və nəzarətdən gəlməkdədir. ***Beytul-Məqdis*** – bu kəlimədən alınmışdır. Çünki orası pak və təmiz olan bir yerdir. Yenə Cənnət təmiz bir yer olduğuna görə ***Haziratul-Quds***, Cəbrail ***Ruhul-Quds*** – deyə isimləndirilmişdir. ***Subhənəallah*** – Uca Allahı bütün pisliklərdən tənzih etmək.

Həlimi ***ﷺ*** deyir ki: «***Quddus*** – bütün gözəl təriflərlə təriflənən, mədh edilən deməkdir. Allahı təqdis edib, təsbih etmək. Allahdan pis sifətləri nəfıy etmək, Onun gözəl sifətlərə sahib olduğunu qəbul etmək. Necə ki, Onun şəriki və bənzəri yoxdur dediyimizdə Allahın bir və tək olduğunu isbat edər. Eyni şəkildə heç bir şey Onu aciz etməz dediyimizdə, Onun güclü və hər şeyə gücü çatan Qadir olduğunu, heç kimsəyə zülm etməz dediyimizdə, Onun bütün hökmlərində və fellərində Adil olduğunu qəbul etməyi isbat edər. Digər tərəfdən də Allahın gözəl sifətlərini qəbul etmək, pis sifətlərin Onda olmadığı mənasına gəlir».

QARIB - MUCİB

əl-Qarib – «***Həqiqətən O, eşidən və (QARİB dua edən bəndələrinə) yaxındır***». (*əS-Səba* 50). «(Ya Muhəmməd!) ***Bəndələrim Məni səndən soruşduqda söylə ki, Mən onlara yaxınam (QARİB) mənə dua etdiyi zaman dua edənin duasına cavab verərəm...***». (*əl-Bəqərə* 186). Əbu Musa ***ﷺ*** rəvayət edir ki, Peyğəmbər ***ﷺ*** ilə birlikdə səfərlərin birində idik. İnsanlar təkbir gətirərək səslərini ucaltmağa başladılar. Peyğəmbər: «Ey insanlar! Nəfslərinizə sahib olun. Çünki sizlər eşitməyən və uzaqda olan birini səsləmirsiniz. Heç şübhəsiz ki, sizlər ən yaxşı eşidən və sizə yaxın olan Səmi, Qarib olan Allaha dua edirsiniz. Halbuki o, hər zaman sizinlə bərabərdir» deyə buyurdu. Həlimi ***ﷺ*** deyir ki: «***Qarib*** – yaxın olan, qul ilə Rəbbi arasında bir məsafə olmadığı mənasına gəlir. Bu üzdən qulun durumu Ondən gizli deyildir. O, qulun etdiyi hər bir duanı eşidir. Allahın yaxınlığı müəyyən bir məsafəni ifadə etməz. Çünki məsafə müəyyən bir sərhədə qədərdir. Allah üçün isə sərhəd yoxdur». Xattabi ***ﷺ*** deyir ki: «***Qarib*** – bütün varlıqlara elimi ilə, dua edənlərə də duaları qəbul etməklə yaxındır».

Allahın qullarına yaxın olması iki cürdür. **1. Ümumi Yaxınlıq** – Allahın hər bir şeyə elmi ilə yaxın olması. Onları bilməsidir. O, insanlara şah damarlarından da belə yaxındır. **2. Xüsusi Yaxınlıq** – Ona dua edən və

¹²⁴ Buxari 2992, Müslim 2704.

Onu sevənlərə göstərdiyi yaxınlıqdır. Bu cür yaxınlıq sevgini, yardımı və dəstəyi əhatə edir. Allah dua və ibadət edənlərin dualarını və ibadətlərini qəbul edər.

əl-Mucib – Cavab verən deməkdir. «*Həqiqətən Nuh bizə dua etmiş, onun duası necə də gözəl (MUCİB) qəbul olunmuşdur*». (əs-Saffət 75). «*Həqiqətən Rəbbim yaxındır və (duaları MUCİB) qəbul edəndir*». (Hud 61). «*Yaxud əli hər yerdən üzülüb darda qalan bir kimsə Ona dua etdiyi zaman duasını qəbul edən...*». (ən-Nəml 62). «*Mənə dua edin Mən də sizin dualarınızı qəbul edirəm*». (əl-Mumin 60). Bəzən də Qurani Kərimdə kəsmək, biçmək, oymaq mənasında da gəlir. «*Və vadilərdə qayaları oyub-biçən Səmədə*». (əl-Fəcr 9). Qurtubi ﷺ deyir ki: «**Mucib** – kəsən mənasındadır. Yəni dua edənin arasını qəbul edərək kəsəndir. Buna görə də dua edənin duasını həməən qəbul edən və imdadına yetişəndir». Həlimi ﷺ deyir ki: «Bu isim Qarib ismilə birlikdə zikr edilir. **Qaribul-Mucib** və **Mucibud-Dua** (duaları qəbul edən) deyilir. **Mucibu Davətəl Muttarrin** (çarəsizlərin dualarını qəbul edən), istəyənə istədiyini verən deməkdir. Allahdan başqa kimsənin buna gücü çatmaz».

Bunu da bilin ki, duaların qəbul edilməsi bir neçə şərtlərə bağlıdır. Bu şərtlərin bir qismi dua edənin durumu ilə, bir qismi dua edilənlə, bir qismi də istənilən şeylə, bir qismi də zaman və məkanla bağlıdır. Duanın qəbul edilməsinə mane olan şeylər isə sayılmayacaq qədər çoxdur.

Duanın Ədəbləri Və Qəbul Olunma Səbəbləri: 1) Allaha ixlasla dua etmək. Numan İbn Bəşir ﷺ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Dua ibadətdir» . 2) Duaya Allaha həmd-səna etməklə və Peyğəmbərə ﷺ salavat gətirməklə başlamaq və elə bu cür də duanı bitirmək. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah Ona dua etməyənə qəzəblənir» . «**Allahın elçisini öz aranızda bir-birinizi çağırduğunuz kimi çağırmayın**». (ən-Nur 63). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Kim mənə bir dəfə salavat gətirərsə Allah o, kimsəyə on dəfə salavat deyər» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Qəbrimi bayram edilən yerə çevirməyin. Mənə salavat gətirin. Harda olsanız sizin salavatınız mənə çatacaqdır» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Həqiqətən də yer üzündə Allahın mələkləri vardır ki, mənim ümmətimin mənə göndərdikləri salavatı mənə çatdırırlar» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Mənə salavat deyəndə Allah mənə ruh verir ki, mən də o,

¹²⁵ Əbu Davud, Tirmizi.

¹²⁶ Buxari, Əhməd, Tirmizi.

¹²⁷ Müslim.

¹²⁸ Əbu Davud, Əhməd.

¹²⁹ Nəsai.

kimsəyə salam deyim» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Ya Əli! Ən xəsis insan bilirsənmi kimdir?». Əli: «Allah və Rəsulu daha gözəl bilir» dedi. Peyğəmbər: «Mənim adım çəkildə mənə salavat gətirməyən kimsədir» deyərək buyurdu . Ənəs رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ bir gün minbərə çıxdı və: «Amin! Amin! Amin!» deyərək buyurdu. Səhabələr: «Bu nədir ya Rəsulullah!» deyərək soruşdular. Peyğəmbər: «Cəbrail mənə gələrək dedi: «Qoy utansın (burnu yerlə sürtünsün) o, kimsə ki, sənənin adın çəkildiyi vaxt sənə salavat gətirməyən» . 3) Duada qətiyyət göstərmək və onun qəbul olunmasına yəqin olmaq. 4) Duada israrlılıq və tələsməmək. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Yer üzündə elə bir müsəlman yoxdur ki, Allahdan istəsin və Allah da ona verməsin və ya (dua vasitəsi ilə onu qarşıda gözləyən) bəladan onu xilas etməsin. Lakin o, Allahın haram etdiyi şeyləri və qohumluq əlaqələrinin kəsilməsini istəməməlidir. Həmçinin də (duasının tez qəbul olunması üçün) tələsərək deməməlidir ki: «Mən dua etdim lakin mənə cavab verilmədi» . 5) Ürəkdən dua etmək. 6) Hər bir vəziyyətdə dua etmək (həm sevindirici, həm də çətin). 7) Yalnız tək Allahdan istəmək. 8) Ailəyə, mal-dövlətə, övlada və özünə bəd dua etməmək. 9) Alçaq səslə dua etmək. 10) Günahı etiraf etmək və onun bağışlanmasını diləmək, neməti etiraf etmək və bunun üçün də Allaha şükr etmək. 11) Duada qafiyədən istifadə etməmək. 12) Yalvarış, itaətkarlıq, rəğbət və qorxu ilə dua etmək. 13) Tövbə etməklə zülm və izdirabların rədd etmək. 14) Duada istənilən şeyi üç dəfə təkrar etmək. 15). Qiblə istiqamətində dayanmaq. 16) Dua edilən an əlləri qaldırmaq. 17) Duadan qabaq dəstəmaz almaq. 18) Təcavüz və düşmənçilik istənilməməlidir. 19) Dua edən başqasına dua etdiyi təqdirdə öncə özündən başlamalıdır. 20) Dua edərkən Allahın gözəl isimlərini və sifətlərini, yaxud dua edənin özünün gördüyü saleh bir əməli, yaxud da dua edən şəxsin əli çatdığı əməli saleh, diri bir insanın duasını vasitə götürmək olar. 21) Dua edənin yeməyi, içkisi və geyimi halal olmalıdır. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «...Saçı-saqqalı bir birinə qarışmış, üst-başı toza bulaşmış halda uzun səfər etmiş, yediyi haram, içdiyi haram və haram ilə bəslənən birisini xatırladaraq, bu kişi əllərini səmaya qaldıraraq ya Rəbbim, ya Rəbbim deyərək dua etsə, necə ola bilər ki, onun duası qəbul olunsun» . 22) Dua edilərkən hər hansı bir

¹³⁰ Əbu Davud.

¹³¹ Tirmizi.

¹³² Buxari, Müslim.

¹³³ Tirmizi.

¹³⁴ Müslim 1015.

günahın edilməsi və ya qohumluq əlaqələrinin kəsilməsi kimi diləklərə yol verilməməlidir. 23) Yaxşı işləri əmr, pis işləri isə qadağan etmək. 24) Bütün günahlardan uzaq olmaq.

Duanın Qəbul Olunması Üçün Müəyyən Vaxt Və Yerlər: 1) Qədr gecəsi. 2) Gecənin son üçdə biri. 3) Fərz namazlarının ardınca. 4) Azanla iqamə arası. «Ənəs رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Azan və iqamə arasında dua rədd edilməz» . 5) Hər bir gecədə istənilən vaxtda. 6) Fərz namazlarına çağırış vaxtı. 6) Yağış yağanda. 7) Cümə günü (Əsr namazının sonuna yaxın bir vaxtdır, bəzi rəylərə görə də cümə günü xütbə və namaz vaxtlarında da ola bilər). 8). Zəm-zəm suyunu içdikdə. 9) Səcdədə. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Qulun öz Rəbbinə ən yaxın olan vaxtı səcdədir. Buna görə də səcdə də Allaha çox dua edin (Başqa rəvayətdə: Siz cavab almağa layiqsiniz)» . 10) Gecə yuxudan ayılan zaman. Əbu Umamə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم: «Hansı duaya daha tez cavab verili» deyə soruşdular. Peyğəmbər: «Gecə yarısı və hər fərz namazından sonra edilən dua» deyə buyurdu. 11) Təharətli vəziyyətdə yatıb, gecə yuxudan ayılaraq dua etdikdə. 12) İnsanların cənazə üçün duaları. 13) Sonuncu təşəhüddə salavatdan sonra edilə dua. 14) Dua etdikdə qəbul olunan və istədikdə verilən Allahın əzəmətli adı ilə. 15) Müsəlmanın qardaşı üçün gizliində etdiyi dua. 16) Ərafət dağında dua. 17) Ramazan ayında. 18) Müsibət baş verdikdə. 19) Allaha ixlasla dua etdikdə. 20). Məzlumun bəd duası. 21). Atanın övlada etdiyi xeyir-duası və bəd duası. 22). Müsafirin duası. 23) Orucunun iftaradək etdiyi dua. 23) Orucunun iftar zamanı etdiyi dua. 24). Məcburiyyət qarşısında qalan şəxsin duası. 25) Ədalətli rəhbərin duası. 26) Xeyirxah övladın valideyinə etdiyi dua. 27) Dəstəmaz aldıqdan sonra müvafiq dua ilə dua etmək. 28) Kiçik cəmrəyə daş atdıqda. 29) Orta cəmrəyə daş atdıqda. 30). Kəbənin içərisində edilən dua. Kim Hicrin içində namaz qılsa o, Kəbədə namaz qılmış hesab olunur . 31) Səfa və Mərva təpələri üstündə. 32) Məşərülhəram . ***«Rəbbinin cəmalını diləyərək səhər-axşam ona dua edənləri yanından qovma. Onların əməllərinin sənə, sənənin əməllərinin isə onlara heç bir dəxli yoxdur. Buna görə də zalimlərdən olarsan».*** (əl-Ənam 52). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم buyurdu: «əl-Mufarridunə qabaqladılar».

¹³⁵ Əbu Davud, Tirmizi.

¹³⁶ Müslim.

¹³⁷ Kəbənin şimal-qərbində yerləşən bir yer.

¹³⁸ Həcc mərasimində Ərafət dağında günbatan zamanı Zəvvərlərin olduğu yer.

Səhabələr: «Bunlar kimlərdir ya Rəsulullah?» deyə soruşdular.
Peyğəmbər: «Allahı çox zikr edən kişi və qadınlar» .

QAVİ - MƏTİN

əl-Qavi – əl-Mətin – «Şübhəsiz Allah (QAVİ) güc sahibi və Azizdir». (əl-Həcc 74). *«Allah yenilməz qüvvət sahibidir (QAVİ) və cəzası da çox şiddətlidir (ŞƏDİDUL İQAB)».* (əl-Ənfal 52). *«Heç şübhəsiz ki, ruzi verən, (MƏTİN) yenilməz qüvvət sahibi olan Allahdır».* (əz-Zariyyət 58). Xattabi رحمته deyir ki: *«Qavi – tam və mütləq güc sahibi olduğudur. Allahdan başqa bütün varlıqlar nə qədər də güc sahibi olsalar da onların gücü müəyyən bir hədd çərçivəsinə qədərdir. Bir çox şeylərə gücləri çatmaz».* Həlimi رحمته deyir ki: *«Mətin – güc və qüvvəti azalmayan və gücdən düşməyəndir. Bu yalnız Allaha xasdır. Ondan başqa bütün varlıqlar vaxt gəldikcə güclərini itirərək zəifləyirlər. Bu isə Allah üçün imkansız, varlıqlar üçün isə mümkündür».* Allahın güc və qüvvət sahibi olduğunu bilən müsəlman öz güc və qüvvəti ilə lovğalanmağı tərک edər. Uca güc sahibinə yönələr.

LƏTİF

əl-Lətif – Ən çətin işləri belə bütün incəlikləri ilə bilən və varlıqlara nemətlərini gizli yollarla, yumşaqılıqla onlara çatdırıb ehtiyaclarını qarşılayandır. Bir işi etmək xüsusunda yumşaq olmağı və faydalı şeyləri yaratdıqlarından dilədiyinə gözəlliklə və incəliklə çatdırmaqda işlərin ən incə və ən gizli yönlərini özündə toplayan zat deməkdir. «O, Lətifdir». (əl-Ənam 103). *«Allah qullarına çox lütfkardır».* (əş-Şura 19). *«Doğrusu Rəbbim dilədiyinə lütfünü ehsan edər».* (Yusuf 100). Xattabi رحمته deyir ki: *«Lətif - bilmədikləri yəndən qullarına lütf və yaxşılıq edən, onlara düşünmədikləri yərdən xeyirlər verəndir. «Allah qullarına qarşı lütf sahibidir, dilədiyini ruziləndirir».* (əş-Şura 19). Allah sənə lütf etdi.

1. İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: *«Allah qullarına qarşı lütf sahibidir»* – ayəsində: «Onlara qarşı xoş və gözəl davranandır» deyə açıqlamışdır. **2.** Onlara yaxşılıq edəndir. **3.** Yaxşı kimsəyə də, pis kimsəyə də yaxşılıq edəndir. Üsyan etmələrinə baxmayaraq onları aclıqdan öldürməz. **4.** Qullarına yumşaq davranandır. **5.** Ruzi verməkdə qullarına iki yəndən yaxşılıq edəndir. Birincisi onları gözəl şeylərlə ruziləndirir, ikincisi isə ruzilərini bir dəfədə verməyərək israf etmələrinə mane olandır. **6.** İnsanlar arasında qullarının yaxşılıqlarını yayan, pisliklərini isə örtəndir. **7.** Azı qəbul edib, çoxu isə verəndir. **8.** Qullarına çalışmasından daha artığını

verən və ona gücündən artığını yükləməyəndir. **9.** Ona üsyan edənə cəzalandırmaqda tələsməyən, ümüd edənin də ümüdünü boşa çıxarmayıdır. **10.** Dininə xidmət edənə yardım edən və çox tərif edəndir. **11.** İstəyəni geri çevirməyən, ümüd edənə ümüdsüz qoymayıdır. **12.** Xətalara bağışlayandır. **13.** Öz nəfsinə acımayan acıyandır və s .

FATİR

əl-Fatir – «Həmd göyləri və yeri yaradan Allahındır». (Fatir 1). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Ey göyləri və yeri yaradan Allahım!». Həlimi ؑ deyir ki: «**Fatir** – yeri və göyü bir-birindən ayıran, yarandır. «**Kafir olanlar göylə yer bitişik ikən Bizim onları ayırdığımızı (yardığımızı), hər bir canlınu sudan yaratdığımızı bilmirlərmi?».** (əl-Ənbiya 30). Allah göyləri yağmurla, yerləri də bitkilərlə yarmışdır. «**Sizi yaratmaq çətindir. Yoxsa göyü ki, Allah onu yaratdı. Qübbəsini ucaldı, düzəldib nizama saldı, gecəsini qaranlıq, gündüzünü işıqlı etdi. Bundan sonra da yeri döşəyib düzəltdi. Ondan suyunu və otlığını çıxartdı. Dağları yerləşdirdi.**» (ən-Nəziat 27-32). Xattabi ؑ deyir ki: «**Fatir** – varlıqları yaradandır. Yəni onları yoxdan var edəndir. Bu ayədə bu mənədadır. «**Bizi kim (bu həyata) qaytara bilər deyəcəklər. De ki: «Sizi ilk dəfə yaradan».** (əl-İsra 51). İbn Abbas ؓ deyir ki: «Mən göylərin və yerin Fatirinin nə mənə ifadə etdiyini bilmirdim. İki bədəvi bir quyunun yanında mübhisə edərkən biri: «Mən bunun fatiriyəm» dedikdə mənəsinə başa düşdüm. Bədəvi bu sözü ilə quyunun özü düzəltdiyini qəsd edirdi» .

FƏTTƏH

əl-Fəttəh – «Sənin Rəbbin (hökmini verərək haqq ilə batilin arasını açandır) və biləndir». (Səbə 21). Həlimi ؑ deyir ki: «**Fəttəh** – hökm verəndir. Allah verdiyi hökmlərlə qulları arasında qıfıllanan sorğu-sualları və haqq ilə batilin arasını açan, haqlını ucaldıb haqsızı alçaldandır. Bu dünyada ola bildiyi kimi axirətdə də ola bilir». Xattabi ؑ deyir ki: «**Fəttəh** – açan deməkdir. Allah qullarına mərhəmət və ruzi qapılarını açan, qıfıllanan işlərini açan, haqqı görmələri üçün qəlblərini və gözlərini açan deməkdir. Fatih yardım edən mənəsinə də gəlir. «**Əgər fəth istəyirsinizsə, indi sizə fəth gəldi...**» (əl-Ənfal 19).

Hər bir müsəlman kəsin bir şəkildə Allahdan başqa qullar arasında hökm edən və haqq ilə batilin arasını açan olmadığına inanmalıdır. Allahdan başqa Hakim olmadığına inanmalı və Onun hökmündən başqa

¹⁴⁰ Qurtubi 1/333-336.

¹⁴¹ Beyhaqi s. 26,27.

hökm qəbul etməməlidir. *«Allahdan başqa bir hakimmi axtarırsınız? O, isə sizə kitabı açıqlamış olaraq endirmişdir».* (əl-Ənam 114). *«Kim Allahın nazil etdiyi ilə hökm etməzsə onlar kafir olanlardır».* (əl-Maidə 44). *«Kim Allahın nazil etdiyi ilə hökm etməzsə onlar zalım olanlardır».* (əl-Maidə 45). *«Kim Allahın nazil etdiyi ilə hökm etməzsə onlar fasiq olanlardır».* (əl-Maidə 47). *«Onlar Cahiliyyət dövrünün hökmünü mü istəyirlər? Tam qənaət sahibi olan bir cəmaət üçün Allahdan daha yaxşı hökm verə bilən kimdir».* (əl-Maidə 50). Müsəlman Allahın hökmünü və bu hökmü qəbul etməli və ona boyun əyməlidir. *«Allaha və Peyğəmbərə iman gətirdik, itaət etdik – deyər. Bundan sonra isə onlardan bir dəstə (Peyğəmbərdən) üz çevirər. Belələri mömin deyillər. Aralarında hökm etmək üçün Allahın və peyğəmbərin yanına çağırıldıqda onlardan bir dəstə dərhal üz çevirər. Əgər haqq onların tərəfində olsa itaət edib (tez) onun yanına gələrlər. Onların qəlblərində xəstəlikmi vardır? Yaxud Allahın və Peyğəmbərinin onlara cövr, haqsızlıq edəcəklərindən qorxurlar? Xeyr, onlar özləri zülmkardılar! Aralarında hökm vermək üçün Allahın və Peyğəmbərinin yanına çağırıldıqları zaman möminlərin sözü ancaq: «Eşitdik və itaət etdik! Deməkdən ibarətdir. Nicat tapanlar da məhz onlardır! Allaha və Onun Peyğəmbərinə itaət edənlər Allahdan qorxub çəkinənlər məhz beləli uğura çatanlardır».* (ən-Nur 47-52).

Müsəlman qapalı olan hər şeyi ancaq Allahın açabiləcəyini bilməlidir. Qullarına ruzi və mərhəmət qapılarını açan, çətin və bağlı işləri açan, haqqı görmələri üçün qəlblərini və gözlərini açan, sıxıntı və darlıqdan sonra könuələrini açıb sevinc verən Odur. Köksləri İslama açan, qeyb qapılarını açan da Odur. Allah sənə elm, ruzi qapıları açdığı kimi sən də elmin açarı ilə cahil və biliksiz kimsələrin qapalı qəlblərini aç və onların könuələrini fəth et, sənə verilən ruzidən insanlar üçün də xərclə və qorxma ki, malından əskilər. Əksinə malına daha da bərəkət verilər. *«Allah sənə ehsan etdiyi kimi sən də ehsan et».* (əl-Qəsəs 77).

KƏFİ - KƏFİL

əl-Kəfi – «Məgər Allah öz bəndəsinə kifayət (KƏFİ) deyilmi?». (əz-Zumər 36). Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: *«Yatağına girdiyin zaman Əlhəmdulilləhil Ləzi Ətamənə Və Səqənə Və Kəfənə Və Əvənə Fəkəm Mimmə Lə Kəfiyyə Vələ Muviyə – Bizi yedirdən, içirdən, qoruyan (ehtiyaclarımızı qarşılayan) və barındıran Allaha həmd olsun. Neçə qoruyanı (ehtiyacları qarşılanmayan) və barındıranı olmayan kimsələr vardır»* . Bütün varlıqların ehtiyaclarını

¹⁴² Müslim 2715.

qarşılayan Allahdır. Bu işdə də Onun şəriki və bənzəri yoxdur. Bütün ehtiyaclar yalnız Onun tərəfindən qarşılır. Buna görə də yalnız Ona ibadət etmək, Ona yönəlmək və Ona ümid etmək lazımdır.

al-Kəfil – «*Əhd etdiyiniz zaman Allaha verdiyiniz əhdi (KƏFİL) yerinə yetirin. Allahu özünüə zamin edib möhkəm and içdikdən sonra onu pozmayın. Həqiqətən Allah nə etdiklərinizi bilir*». (ən-Nəhl 91). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Kəfil olaraq Allah ona yetər» . İnsanların dini və dünyəvi ehtiyaclarını qarşılamayı üzərinə alan Allah həqiqi Kəfildir. Buna görə də çalışan bir kimsənin əməlini boş etməyəcəyini biə xəbər verir. «***Şübhəsiz ki, Mən kişi olsun, qadın olsun sizdən bir əməl edənin əməlini boşa çıxarmaram***». (Ali İmran 195).

Müsəlman bu İsimləri gözəl mənalarını bildikdən sonra özü də başqa insanların, ələxusus da müsəlmanların üzüntülərini, sıxıntılı olan qohum-əqraba və dostlarının sıxıntılarını qaldırmağa çalışmalıdır. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Hər kim bir mömini dünya sıxıntılarının birindən qurtararsa, Allah onu Qiyamət gününün sıxıntılarının bir sıxıntısından qurtarar. Hər kim çətinliyə düşənin çətinliyini yüngülləşdirərsə, Allah da o, kimsəyə dünya və axirətdə asanlıq, yüngüllük verir. Qul öz qardaşına kömək etməyə davam etdikcə, Allah da ona kömək etməyə davam edər...» . Əbu Qatadə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Kim istəyirsəki Allah onu Qiyamət gününün əzabından qurtarsın qoy çətinliyə düşənin çətinliyini yüngülləşdirsən və ya ona bağışlasın» . Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Kim çətinliyə düşənə möhlət versə və ya ona bağışlasa Allah Qiyamət günü heç bir kölgənin olmadığı vaxt onu öz kölgəsində saxlayar» .

KƏRİM - ƏKRAM

al-Kərim – Böyük, bol, şərəf mənasında işlədilmişdir. ***Rızqun Kərim*** – bol ruzi, ***Əcrun Kərim*** – böyük mükafat, ***Quranu Kərim*** – qiymətli, şərəfli Quran mənasındadır. «***Çox qiymətli Qurandır***». (əl-Vaqiə 77). Allahın qullarının etdikləri günahları gizlətməsi, onları ortaya çıxarmaması, qüsurlarını örtməsi Onun Kərəm sahibi olmasındandır. Mömin qullarının bəsit və kiçik itaətlərinə belə baxmayaraq böyük savablar verməsi Onun Kərəm sahibi olmasındandır. «***Oxu, Rəbbin ən***

¹⁴³ Buxari 2291.

¹⁴⁴ Müslim 2699.

¹⁴⁵ Müslim 1563.

¹⁴⁶ Tirmizi.

böyük Kərəm sahibidir». (əl-Ələq 3). «Ey insan Kərəm sahibi olan Rəbbinə qarşı səni aldadan nədir?».(əl-İnfitar 6). Kərim Ona üsyan edənləri, tövbələrini qəbul etməkdə ümüdsüz buraxmayan və onları sorguya çəkmədən tövbələrini qəbul edəndir. Kərim Ondən istəyənləri boş qaytarmayan, Ona sığınanları tərək etməyən, nöqsansız və qüsuruz uca varlıqdır.

əl-Əkram – Allah Əkram – olduğunu ismi tafdil (üstünlük bildirən İsim) olaraq xəbər verməkdədir. Allah Əkramul-Əkram (Kərəm sahiblərinin ən üstünüdür). Ondən başqa mütləq Kərəm sahibi yoxdur, heç kimsə Kərəm sahibi olmadan Ona bənzər olmaz deməkdir . **«Oxu! Sənin Rəbbin ən böyük kərəm (ƏKRƏM) sahibidir». (əl-Ələq 3).** İmam Qurtubi deyir ki: «Əkram Allahın zatıyla əlaqəli, Kərim isə Onun feliylə əlaqəli bir sifətdir. Hər iki kəlimə də **Kə-Rə-Mə** sözündən törənmişlər . Bu açıqlamadan başa düşülür ki, Kərim və Əkram İsimləri eyni mənə ifadə etməkdədirlər. Bu mənə Allahın qullarına qarşı lütfkar və ehsan sahibi olmasıdır.

Allahın Kərim olmasının bir nümunəsi də göylərdə və yerdə olan hər şeyi bütün insanların xidmətinə verdiyini və onlara boyun əydirdiyini bildirmişdir. **«Göylərdə və yerdə nə varsa hamısını öz tərəfindən sizin ixtiyarınıza qoyan da Odur». (əl-Casiyə 13).** Həqiqətən də Allah Əkramul-Əkrəmindir. Kərəm sahiblərinin ən üstünüdür. Onun bənzəri bir Kərəm sahibi yoxdur.

KƏBİR

əl-Kəbir – Bu İsim fail vəznində olub böyük deməkdir. O, hər şeydən böyükdür, hər şeydən ucadır və hər şeydən uludur. Qurani Kərimdə **6** dəfə keçməkdədir . **«Əlbəttə Allah uca (ALİ) və böyükdür (KƏBİR)». (ən-Nisa 34).** **«O, qeybi də, aşkarı da biləndir. (hər şeydən) böyük (KƏBİR) və ucadır (MUTƏALİ)». (ər-Rəd 9).** Xattabi deyir ki: **«Kəbir** – şanı böyük və uca olandır. Ondən başqa hər böyük olan Onun böyüklüyünün altında və kiçikdir. İnsanlar arasında Kəbir yaşı daha çox olanlar üçün istifadə edilir».

MUTƏALİ

əl-Mutəali – Hər şeydən yüksəyə ucalmış mənasındadır. Allah öz zatında ucadır. Bu üzdən də hər şeydən daha ucadır. Ucalıqda Allahın heç

¹⁴⁷ İbn Teymiyyə «Fətvaul Kubra» 16/293,296, Beyhəqi «Şərhu Əsməul Husnə» s. 264.

¹⁴⁸ Qurtubi «Əsna fi Şərhi Əsməiləhəl Husnə» 1/131,132.

¹⁴⁹ Bax: Rəd 9, Həcə 62, Loğman 30, Səbə 23, Ğafir 12.

bir qüsur və ayıbı yoxdur. O, mütləq olaraq ən ucadır. **«O, (hər şeydən) böyük (KƏBİR) və ucadır (MUTƏALİ)».** (ər-Rəd 9).

MUMİN - MUHEYMİN

əl-Mumin – Qullarına zülm etməyən, onları şərdən qoruyan, əmin edən deməkdir. **«O, Allah ki, Ondan başqa ilah yoxdur. Məlikdir, Quddusdur, Səlamdır, Mumindir, Muhəymin».** (əl-Həşr 23). Mucahid rahiməllah deyir ki: «Tək və şəriksiz olduğunu doğrulayıdır. **«Allah özündən başqa ibadətə layiq haqq ilah olamadığına şahiddir».** (Ali İmran 18). Peyğəmbəri möcüzələrlə, möminləri vəd etdiyi savabla, inkarçıları da vəd etdiyi əzabı verməklə doğrulayıdır. Dostlarını əzabından və onlara zülm etməkdən əmin edən, qullarını da qorxudan qurtarıb əminliyə qovuşduran Odur . Xattabi rahiməllah deyir ki: «İman, təsdiq etmək, doğrulamaq deməkdir. Buna görə də mömin təsdiq edən, doğrulayan mənasındadır. Allahın mömin ismi iki mənanı verir. 1) Qullarına vəd etdiyi ruzini verməklə və yaxşı əməllərinin savabını axirətdə onlara verməklə yerinə yetirərək doğrulayıdır. 2) Möminlərin Onun haqqındakı zənlərini doğru çıxarmaq. Onların ümüdlərini boşa çıxarmamaqdır. Peyğəmbər rahiməllah öz Rəbbindən buyurdu: «Mən qulumun Mənim haqqımdakı zənnindəyəm. Artıq Mənim üçün dilədiyi zəndə olsun» .

əl-Muheymin – Doğrulayan, təsdiq edən, hamilik edən, qoruyan deməkdir. **«O, Allah ki, Ondan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. Məlikdir, Quddusdur, Səlamdır, Mumindir, Muheymin».** (əl-Həşr 23). Həlimi rahiməllah deyir ki: **«Muheymin** – Qiyamət günü Ona ibadət edənlərin ibadətlərindən və savablarından bir şey əskilməyəndir. O, simic deyildir ki, verdiyi savabı çox görsün və buna görə də bəzi əməlləri gizlətsin. Savab verməklə Ondən və mülkündən heç bir şey əskilməz. Allah yaxşılardan və savablarından bir şey əskilmədiyi kimi, asilərin də üsyanlarından və haqq etdikləri cəzalardan bir şey artırmaz. Yalan və haqsızlıq onun haqqında mümkün deyildir. **«Biz sənə Qurani haqq olaraq, özündən əvvəlki kitabı təsdiq edən və onu qoruyan kimi endirdik».** (əl-Maidə 48). İbn Abbas rahiməllah deyir ki: **«Muheymin** – doğrulayan, təsdiq edən və güvənilir mənasındadır».

MOVLƏ

əl-Movlə – **«Allah sizin (MOVLANIZ) ixtiyar sahibinizdir. O, nə gözəl Mövlə, necə də gözəl imdada yetəndir».** (əl-Həcc 78). **«O, ən gözəl**

¹⁵⁰ İbn Kəsir 8/343, Qurtubi 10/676.

¹⁵¹ Əhməd 3/491.

həvadar (MOVLƏ) və ən yaxşı imdada çatandır». (əl-Ənfal 40). Həlimi ﷺ deyir ki: «***Movlə*** – yardım və dəstək gözləniləndir. Allah mülk sahibi olduğu üçün qulun Ona sığınmaqdan başqa bir çarəsi yoxdur. Çünki kölə ancaq sahibindən yardım gözləyər».

Qul Allaha dost olmalı, Ona inanmalı, Ondan gələn hər bir şeyi doğrulamalı və təsdiq etməli, əmrlərinə uymalı, qadağalarından çəkinməli, yalnız Ona güvənməli, açıq və gizli, bolluq və darlıq kimi bütün hallarda Ona təslim olmalıdır. Yalnız Onu və Rəsulunu sevməlidir.

Bəra İbn Azim ﷺ rəvayət edir ki, (Uhud) döyüşündə müşriklərlə qarşı-qarşıya gəldik. Peyğəmbər ﷺ məharətli ox atıcılarından (əlli nəfərlik) bir qrup əskəri ayıraraq başlarına da Abdullah İbn Cubeyr ﷺ təyin etdi. Ona: «Bir an belə yerinizdən tərpənməyin. Hətta bizim onlara qalib gəldiyimizi görsəniz də belə yerinizdən tərpənməyin. Onların bizə qələbə çaldıqlarını (və quşların cəsədlərimizi diddiklərini) görsəniz də belə (mən sizə adam göndərmədikcə) bizə yardıma gəlməyin» deyərək buyurdu. Müşriklərlə qarşılaşdığımız zaman (Allah onları məğlubiyyətə uğrattı) və onlar qaçmağa başladılar. Hətta dağa doğru ətəklərini toplayaraq qaçan qadınları da gördüm. (Ayaq biləklərində olan) halqaları da belə görsənirdi. Bizimkilər belə deməyə başladılar: «Qənimət! Qənimət!» İbn Cubeyr: «Peyğəmbər ﷺ sizə nə dediyini unutdunuzmu? Yerlərinizi tərk etməyin!» deyərək tənbehlədi. Oxçular onun sözünü dinləməyərək: «(Vallahı biz də qardaşlarımızın yanına gedib qənimətdən götürəcəyik)» dedilər. Onlar bu əmrə etiraz edincə üzləri tərs çevrildi. (Nə edəcəklərini bilməyən dəlisoqlara döndülər) və məğlub oldular. Yetmiş şəhid verildi. Peyğəmbər ﷺ tərənin üzərində İbn Cubeyr ﷺ ilə qalan (on iki) nəfəri geri çağırırdı. Gecə düşdükdə Əbu Sufyan üç dəfə səsliyə: «Aranızda Muhəmməd varmı?» deyərək soruşdu. Peyğəmbər: «Ona cavab verməyin» deyərək buyurdu. Əbu Sufyan təkrar üç dəfə səsliyə: «Aranızda Əbu Kuhafə varmı?» deyərək soruşdu. Peyğəmbər yenə də: «Ona cavab verməyin» deyərək buyurdu. Əbu Sufyan yenə də üç dəfə səsliyə: «Aranızda Xattabın oğlu varmı?» deyərək soruşdu. Heç kimsə ona cavab vermədi. Bundan sonra Əbu Sufyan: «Onlar hamısı öldürüldülər. Əgər sağ olsalardı cavab verərdilər» dedi. Bu sözlərdən sonra dözə bilməyən Ömər: «Ey Allahın düşməni yalan söylədin. Allah Rəsulu da, Əbu Bəkr də və mən də burdayıq və sağıq» dedi. Əbu Sufyan: «Savaş bir rəqabətdir. Günə gün! (Uhud Bədrə qarşılıqdır)» dedi və: «Şanın uca olsun ey Hubel! «. Peyğəmbər: «Ona cavab verin» deyərək əmr

¹⁵² Bəni Kinanə qəbiləsinin ibadət etdikləri bütün adıdır. Kəbədə yerləşirdi.

etdi. Səhabələr: «Nə deyək?» deyə soruşdular. Peyğəmbər: «Allah ən uca və ən üstündür» deyə buyurdu. Əbu Sufyan: «Bizim Uzzamız var, sizin isə Uzzanız yoxdur» dedi. Peyğəmbər: «Ona cavab verin» deyə əmr etdi. Səhabələr: «Nə deyək?» deyə soruşdular. Peyğəmbər: «Allah bizim Mövlamızdır, sizin isə Mövlanız yoxdur» deyə buyurdu. Əbu Sufyan: «Həqiqətən də siz öz ölümlərinizin içindən tanınmaz hala salınmış kimsələri tapacaqsınız. Bunu mən əmr etmədim, lakin bu məni heç də məyus etmədi. Məni pisləməyin». Peyğəmbər: «Ona cavab verin» deyə əmr etdi. Səhabələr: «Nə deyək?» deyə soruşdular. Peyğəmbər: «Bizim ölümlərimiz Cənnətdə, sizinkilər isə Cəhənnəmədir» deyir .

MƏLİK – MƏLİK - MƏƏLİK

əl-Məlik – *əl-Məlik* - Hökmüdar, kral mənasında bir kəlimədir. *Mə-Lə-Kə* felindən gəlir. Məlik, sahib olmaqdır. Həm bir şeyə sahib olmağı, həm də qüvvətli olmağı əhatə edir. *O, özündən başqa heç bir ilah olmayan Məlikdir (mütləq sahibdir)*». (*əl-Həşr* 23). *Məlik* – kəliməsi də işlədilə bilər. Mütləq Məlik ancaq və ancaq Allahdır. Çünki Quranda mülkən yalnız Allaha aid olması dəfələrlə qeyd edilmişdir. «*Göylərin və yerin, ikisi arasında olanların mülkü Allahındır*». (*əl-Maidə* 18). «*De ki: «Allahım! Mülkün sahibi. Mülkü dilədiyinə verir, dilədiyindən isə alır»*». (*Ali İmran* 26). «*Haqq Məlik olan Allah ucadır*». (*əl-Muminun* 116). «*Haqq məclisində, qadir hökmüdar (MƏLİK) Allahın hüsurunda olacaqlar*». (*əl-Qəmər* 55). Allah həqiqi Rəbb, həqiqi Məlik və həqiqi İlahdır. O, Rəbb olması ilə bütün varlıqları yaratmış, Məlik olması ilə hamısına üstün gəlmiş, İlah olması ilə də onlara ibadət etmələrini əmr etmişdir. Bu üç sözün dərin mənalarnı, ucalıq və ululuğunu yaxşıca düşün. Allah bu üç sözü ən gözəl bir ifadə və üslub ilə Nəs surəsində birlikdə zikr edərək: «İnsanların Rəbbi, İnsanların Məliki, İnsanların İlahı. Bu üç tamamlama imanın bütün təməllərini və Allahın gözəl İsim və Sifətlərinin mənalarnı əhatə etməkdədir. Allah bizim tək Rəbbimiz, Məlikimiz, və İlahımız olduğuna görə sıxıntı və müsibət anlarında Ona sığınmaqdan başqa çarəmiz yoxdur. Bizim Ondən başqa bir sığınacağımız, barınacağımız məbudumuz yoxdur. Buna görə də sadəcə Ona dua edilməli, yalnız Ondən qorxulmalı və Ona ümid bağlanmalıdır. Ondən başqa kimsə sevilməməli, boyun əyilməməli və itaət edilməməlidir. Yalnız Ona güvənməliyik. Ondən başqa Rəbb yoxdur. O, bütün varlıqların məlikidir. Sən də daxil bütün varlıqlar Onun mülküdür. Rəbbin və Məlikin olan. Həm də sənin İlahındır. Bir an belə Ona ibadət

¹⁵³ Buxari 3039, Təfsir Ali İmran 10, Məğazi 9,17,20, Əbu Davud 2662.

etməkdən uzaq durma. Sənin Ona olan ehtiyacın həyata və ruha olan ehtiyacından daha çoxdur. Bütün bunları bilən Rəbbə, Məlikə və İlahə sahib olduğunu bilən Ondan başqa kimsədən yardım diləməz, başqasına sığınmaz, başqasına dua etməz, qurban kəsməz, nəzir deməz.

əl-Məəlik – “*Haqq-Hesab (Qiyamət) gününün sahibinə!*”. (*əl-Fatihə 4*).

MUTƏKƏBBİR

əl-Mutəkəbbir - «*O, özündən başqa heç bir ilah olmayan, gizlini də, aşkarı da bilən Allahdır. Mutəkəbbirdir (təkəbbürlük haqqına tək sahib olandır)*». (*əl-Həşr 22-24*). Allah mütəkəbbirdir. Ucalıq və əzəmətdə ona qarşı çıxan azgın varlıqların bellərini qırıb güclərini yox edəndir. Mütəkəbbirdə olan *Ta* hərfi təklik bildirməkdə və təkəbbürlüyün yalnız Allaha məxsus olduğunu bildirməkdədir. Təkəbbürlük varlıqların həqiqi sifəti deyildir. Çünki varlıqların özəlliyi itaət etmək və boyun əyməkdir. Həqiqi təkəbbürlük Allaha məxsusdur. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Böyüklük (*Kibriya*) mənim ridam (örtüyümdür), ucalıq isə izarımdır. Kim bu ikisindən biri üzərində mənimlə çəkişərsə onu yox edərəm (Cəhənnəmə ataram)». Qatadə ؓ deyir ki: «Pislikdən imtina edərək böyüklənəndir». Əbu İshaq ؓ deyir ki: «Qullarına zülm etməkdən uzaq və ucadır». Qazali ؓ deyir ki: «*Mütəkəbbir* özündən başqa hər şeyi kiçik görən, böyüklük, üstünlük və ucalığı yalnız özündə görən, başqasına, padşahların qullara baxdığı kimi baxandır. Əgər bu baxış gərçək və doğru isə həqiqi təkəbbürlük budur. Belə baxan həqiqi təkəbbürlüyü haqq etmişdir. Bu durum Allahdan başqa heç bir varlıq üçün düşünülməz. Bu yalnız Onun haqqıdır». Qurtubi ؓ deyir ki: «*Mütəkəbbir* – Rəbb olması ilə hər bir varlıqdan üstün və böyük olandır. Onun bənzəri, şəriki yoxdur. Hər cür pislikdən uzaqdır. Bütün çirkin sifətlərdən münəzzəhdir. Mütəkəbbir sözünün əsl imtina etmək və boyun əyməkdir. Buna görə də Allah bütün pis sifətlərdən imtina edər və heç bir varlığa boyun əyməz. Mütləq uca və böyük olan yalnız Odur».

MƏCİD

əl-Məcəd – «*Allahın rəhməti və bərəkəti sizin üzərinizə ey ev əhli sübhəsiz ki, O, tərifi layiq olandır, Məciddir*». (*Hud 73*). «*Ərşin sahibidir, Məciddir*». (*əl-Buruc 15*). Xattabi ؓ deyir ki: «*Məcəd* – ucalıq, ululuq, şanlı, şərəf, kərəm və ehsanı bol olandır. *Məcəd* – bolluq və genişlik mənasındadır». Qurani Kərimdə Həmd və Məcəd İsimləri bir

¹⁵⁴ Buxari, Müslim.

yerdə 2 ayədə zikr olunmuşlar. «**O, həmd** (övülməyə layiq) **olandır, Məcididir**». (Hud 73).

MUHİT

əl-Muhit – «**Bil ki, Allah hər şeyi ehtiva** (əhatə MUHİT) **edəndir**». (Fussilət 54). Həlimi ﷺ deyir ki: «**Muhit** – Ondan qaçmaq mümkün olmayandır. Elmi, gücü qüdrəti bütün varlıqları əhatə edəndir. «**Onun hər şeyi elmi ilə əhatə etdiyini**». (ət-Taləq 2). Allah elmi ilə hər bir şeyi bilir. O, elmi ilə bütün bilikləri, görməsi ilə bütün görünənləri, eşitməsi ilə də bütün eşidilənləri əhatə edir. Hər şey Ona boyun əymişdir.

MUHSİN

əl-Muhsin – Yaxşılıq edən, xeyirxah işlər görən, minnət etmədən verən deməkdir. **Əhsənə** felindən ismi fail olaraq alınmışdır. Qurani Kərimdə İsim olaraq deyil fel olaraq keçər. «**O, mənə yaxşılıq etdi, çünki məni zindandan qurtardı**». (Yuxuf 100). Əbu Yəla Şəddad İbn Əus ﷺ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Həqiqətən də Allah hər şeydə ehsanı yazmışdır. Öldürdüyünüz zaman gözəl şəkildə öldürün. Kəsdiyiniz zaman gözəl bir şəkildə kəsin. Sizdən (heyvan kəsən şəxs) bıçağını yaxşıca itiləsin və kəsəcəyi heyvanı rahatlasın» .

Allahın İnsanlara Olan Ehsanı: Onları yoxdan var etməsi və onlara digər varlıqlardan daha gözəl bir biçimdə yaratması. «**Sizə surət verən və surətlərinizi gözəlləşdirən ...Allahdır**». (əl-Mumin 64). Digər canlılardan fərqli olması, düşünə bilməsi və hidayət yolunu görə bilməsi üçün ona ağıl verdi. «**Biz ona hidayət yolunu göstərdik. O, ya şükr edər, ya da nankorluq**». (İnsan 3). «**Sizə şükr edəsiniz deyə qulaq, göz və qəlb verdik**». (ən-Nəhl 78). İslama hidayət etməsi. Allahın quluna ən böyük ehsanı budur. Vəhb İbn Münəbbi ﷺ deyir ki: Nemətlərin başı üçdür. İlki İslam nemətidir. Bütün nemətlər yalnız bununla tamam olur. İkinci nemət sağlamlıq nemətidir. Üçüncü nemətdə zənginlik nemətidir ki, bu nemət olmadan həyatın dadı olmaz». Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «İnsanlardan bir çoxunun qəflətdə olduqları iki nemət vardır (onların qədrini heç vaxt bilməzlər). Sağlamlılıqlarının və vaxtın» . Onu Nəbiləri Peyğəmbərin ﷺ ümmətindən etməsi. Bu ümmətin digər ümmətlərdən üstün olduğuna görə. «**Siz insanlar üçün çıxarılmış ən xeyirli ümmətsiniz**». (Ali İmran 110). Onlara kitabı olan Qurani Kərimi nazil etməsi və öyrətməsi.

¹⁵⁵ əl-Albani «Səhih Hədislər Silsiləsi» 469.

¹⁵⁶ Müslim 1955, AbdurRazzaq “Musənnaf” 4/392, əl-Albani “Səhih Cəmi” 1/129, “İrva” 7/293.

¹⁵⁷ Buxari 6412.

«Həqiqətdə bu bir öyüd-nəsihətdir. Kim istəsə Rəbbinə tərəf yol tutar». (Dəhr 29). «Bu nazil etdiyimiz mübarək bir kitabdır. Ona tabe olun ki, bəlkə sizə rəhm olunsun». (əl-Ənam 155).

MUSAVVİR

əl-Musavvir – Surət verən deməkdir. «*O, yaradan, yoxdan var edən və (hər şeyə) surət verəndir (MUSAVVİR)*». (əl-Həşr 24). Həlimi ﷺ deyir ki: «*Musavvir* – istədiyinə istədiyi şəkili və biçimi verəndir». «*Yaradanların ən gözəli olan Allah ən ucadır*». (əl-Muminun 14). «*Sənə istədiyi surəti verdi*». (əl-İnfitar 8). Allah insanı anasının bətnində ikən onu üç mərhələdən keçirərək surət verir. Birinci mərhələdə bir qan laxtası şəkildə olur, ikinci mərhələdə bir ət parçası şəkildə, üçüncü mərhələdə isə bir şəkil və biçim olaraq yadılır. Əbu AbdurRəhmən Abdulla İbn Məsud ﷺ rəvayət edir ki, doğru sözlü və doğru sözü təsdiq olunan Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Sizdən hər birinizin yaradılışı onun anasının qarında qırx gün nütfə şəkildə olaraq bir yerə gətirilir. Sonra bu müddət ərzində aləqa şəkildə olur. Sonra yenə bu müddət ərzində mudğə şəkildə olur. Sonra ona bir mələk göndərilir, hansı ki, ona ruh üflədikdən sonra dörd xüsusiyyəti yazmaqla əmr olunur. Ruzisini, əcəlini, əməlini, bədbəxt və ya xoşbəxt olacağını (Başqa rəvayətdə: «Qulaqlarını, gözlərini, dərisini, ətini və sümüklərini taradır»)». Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah surət yaradanlara lənət edib». Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Qiyamət günü insanlar arasında əzabı ən şiddətli olanlar Allahın yaratdıqlarına bənzə bir şeylər yaratmaq istəyənlərə olacaqdır». Rəsulullah ﷺ öz Rəbbindən buyurdu: «Mənim yaratdıqlarıma bənzər şeylər yaradanlardan daha zalim kim ola bilər? Belə edənlər bacarırlarsa bir zərrə və ya bir dənə yaratsınlar!». İbn Abbas ﷺ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Surət çəkənlər oddadırlar. O, surətlərə ruh veriləcək ki, onlar da (surət çəkənləri) cəzalandıracaqlar. Əgər sən bunu etmək istəyirsənsə onda canlı olmayan (təbiət və s) şəkillər çək».

MUHSƏN

əl-Muhsən – İbn Həzm ﷺ bunu zikr edir.

¹⁵⁸ *Nütfə* – məni mənasındadır. Nütfə bəzən də saf su adlanır.

¹⁵⁹ *Aləqa* – laxtalanmış qan, ziyil deməkdir. «*O, insanı laxtalanmış qandan yaratdı*». (əl-Əlaq 2).

¹⁶⁰ *Mudğə* – çeynənilmiş ət parçasına oxşadığı üçün ona bu ad verilmişdir.

¹⁶¹ Buxari, Müslim.

¹⁶² Buxari 10/293.

¹⁶³ Müslim 2107.

¹⁶⁴ Buxari 2953, Müslim 2111.

¹⁶⁵ Buxari, Müslim.

MUQADDİM - MUƏXXİR

əl-Muqaddim – *əl-Muəxxir* – Hər iki İsim Qurani Kərimdə zikr edilmir. Hətta Muqaddim ismi fel olaraq da keçmir. Ancaq Muəxxir ismi Quranda fel olaraq keçir. «*Allah onların cəzasını yubadıb elə bir günə saxlayır ki, həməən gün gözləri hədəqəsindən çıxar*». (İbrahim 42). Hədəislərdə isə İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم gecə namazlarında İstfithah dualarında buyurardı: «Ya Allahım!... *Mə Qaddəmtu Və Mə Əxxartu Və Əsrartu Və Ələntu* – əvvəldən etdiyim və sonradan etdiyim günahlarımı Allahım sən məğfirət et!» . Bu İsimlərdən yalnız biri ilə dua etmək caiz deyildir. İkisi də Allahın feli sifətlərindəndir. Dilədiyini yüksəldən, dilədiyini də alçaldan, dilədiyini əziz edən, dilədiyini də zəlil, dilədiyini Özünə yaxınlaşdıran, dilədiyini də uzaqlaşdıran O, olduğu kimi irəli aparən (əvvələ keçirən) və arxaya atan (təxirə salan) da Odur. İrəlidə olan kimsə ən yüksək mərtəbələrə çıxar, geridə qalan isə ən aşağı mərtəbələrə enər. Həlimi رضي الله عنه deyir ki: «*Muqaddim* – yüksək mərtəbələrə çıxardan. *Muəxxir* – yüksək mərtəbələrdən endirəndir. Allah nəbiləri, möminləri Özünə yaxınlaşdırmış, düşmənlərini də Özündən uzaqlaşdıraraq alçaq mərtəbələrə endirən və Özü ilə onlar arasına pərdə çəkəndir». İbn Qeyyim رحمته الله deyir ki: «Bu isimlər Allahın həm feli, həm də zati sifətlərindəndir...» . İnsanları bir-birindən üstün edən Odur. Allah dilədiyi kimsələri irəli çəkər, dilədiklərini də geri atmışdır. Hər şey Onun iradəsi və hikməti ilə həyata keçir. Geri atdığıni önə çəkməz, önə çəkdiyini də geri atmaz. Bu İsimləri bir yerdə zikr etmək tək-tək zikr etməkdən yaxşıdır. Rəsulullah صلى الله عليه وسلم ən yüksək mərtəbələrə: «*Sənin şanınnı ucaltmadıqmv*». (*əl-İnşiraq 4*). Buna qarşılıq da Əbu Ləhəbi ən aşağı mərtəbəyə endirmişdi. Allahın bu isimlərini bilən kimsə ibadət və yaxşılıqların çoxluğuna arxayın olmaz, günah və pisliklərin çoxluğu ilə də Allahdan ümüd kəsməz. Çünki Allaha uzaq görünən kimi neçə kimsələr vardır ki, yaxın, yaxın görsənən kimi də neçə kimsələr vardır ki, Ondən uzaqdırlar.

MUQİT

əl-Muqit – «*Allah hər şeyə azuqəsini (ruzisini MUQİT) verəndir*». (*ən-Nisa 85*). «*Rəbbiniz göyləri və yeri altı gündə xəlq edən, sonra arşi yaradıb isteva edən, hər işi yoluna qoyan Allahdır*». (*Yunus 3*). *Muqit* – hər insana və heyvana zamanına görə azuqəsini verən deməkdir. Allah

¹⁶⁶ Buxari 1120, Müslim 769.

¹⁶⁷ əs-Sədi «Tavdihul Kəfiyətuş Şafiyə» s. 131,132.

bütün canlıların ruzi və azuqələrini varlıqlarını davam etdirəcək şəkildə verəndir, sonda isə onlar üçün müəyyən bir müddət bitdikdə azuqələrini kəsərək varlıqlarına son verəndir. Digər mənası: **Muqit** – bir şeyi qoruyan, güclü və qüvvətli, ruzi verən – deməkdir. İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: «**Muqit** - Muqtədir güc və qüvvət sahibi, əməllərin qaşılığını verən deyə açıqlamışdır». Mucahid رحمته الله deyir ki: «Şahid, görün, hesablayan» deməkdir. Qatadə və İbn Kəsir رحمته الله deyirlər ki: «Qoruyan» deməkdir .

MUBİN

əl-Mubin – Açıq-aydın, açıq-aşkar deməkdir. «**O, gün Allah onların cəzasını layiqincə verəcək və onlar Allahın açıq-aşkar (MUBİN) bir haqq olduğunu biləcəklər**». (ən-Nur 25).

MƏNNƏN

əl-Mənnən – Mərhəməti və lütfkarlığı geniş olan deməkdir. Bu İsim quranda fel olaraq keçir. «...**Bilin ki, sizi imana müvəffəq etməklə əslində Allah sizin boynunuza minnət qoymuşdur**». (əl-Hucurat 17). «**Allah möminlərə qarşı lütf göstərdi**». (Ali İmran 164). Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ bir nəfərin belə dediyini eşitdikdə: «**Allahummə İnniy Əs'alukə Bi Ənnə Ləkəl-Həmd, Lə İlahə İllə Əntə Vəhdəkə Lə Şəriyə Ləkə, Əl-Mənnanu, Yə Bədi'as-Səmavati Val-Ard, Yə Zəl-Cəlali Val-İkram, Yə Həyyu, Yə Qəyyum, İnniy Əs'alukəl-Cənnətə Və Əuzu Bikə Minən-Nər** - Allahım, Sənə yalvarıram! Həmd Sənədir. Səndən başqa məbud yoxdur, Təksən, heç bir şərikin yoxdur. Lütfkarsan! Ey göyləri və yeri Yaradan! Ey əzəmət və ehtiram sahibi! Ey Yaşayan, ey Qəyyum! Səndən Cənnəti diləyirəm və Cəhənnəmdən Sənə sığınırım!» buyurdu: Artıq Allahadan Onun əzəmətli İsmi ilə istənilirdi. Hansıki əgər onunla istənilərsə əta olunar, dua edilərsə cavab verilər»¹⁶⁹. Minnət qoymadan lütfkar və mərhəmətli olan.

Minnət İki Cürdür: Bəyənilən - Rəsulullah ﷺ buyurdu: «İnsanlar arasında malı ilə mənə ən çox minnət edən (yaxşılıq edən) Əbu Bəkr رضي الله عنه (Başqa rəvayətdə: Mənə Əbu Kuhafənin oğlundan daha çox minnət edən yoxdur)». «**Allah qullarından dilədiyinə lütf edər**». (İbrahim 11). Bu hədis və ayələrdə keçən minnət sözü lütf etmək deməkdir. **Bəyənilməyən** - İnsanın etdiyi bir yaxşılığı təkrarlaması, xatırlaması və başa qaxmasıdır. Bu minnət də, sahibləri də pislənmişdir. «**Ey iman gətirənlər!**

¹⁶⁸ Qurtubi 1/273, İbn Kəsir 2/144, Beyhəqi s. 47.

¹⁶⁹ Əbu Davud 2/80,1495, İbn Məcə 2/1268, Nəsəi 3/52, Tirmizi 5/550, Səhih Nəsəi 1/279, H. 1233, Səhih İbn Məcə 2/329, H. 3112.

Sədəqlərinizi malını riyakarlıqla sərf edən, Allaha və axirət gününə inanmayan şəxs kimi, minnət qoymaq və əziyyət verməklə puça çıxarmayın». (*əl-Bəqərə 264*). Əbu Zərr رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Üç kimsə vardır ki, Qiyamət günü Allah onlarla danışmaz, onlara nəzər salmaz (baxmaz), onları təmizə çıxarmaz və onlar üçün şiddətli bir əzab vardır. Bunalar Paltarının ətəklərini yerlə süründürən (Başqa rəvayətdə: «İzarın ayaq biləngindən aşağı olan qismi atəşdədir», «Möminin paltarı baldırının yarısına qədərdir. Bundan ayaq bilənginə qədər olsa da bunda bir eyb yoxdur. Lakin bundan daha aşağı olan hissə atəşdədir»), verdiyi şeyi başa qaxan və yalan andlarla malını satan kimsə» . Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Üç kimsə vardır ki, Qiyamət günü Allah onlarla danışmaz, onlara nəzər salmaz (baxmaz), onları təmizə çıxarmaz və onlar üçün şiddətli bir əzab vardır. Bunalar zinakar yaşlı, yalançı dövlət başçısı və təkəbbürlü kasıb» . Əbu Hurəyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Üç kimsə vardır ki, Qiyamət günü Allah onlarla danışmaz, onlara nəzər salmaz (baxmaz), onları təmizə çıxarmaz və onlar üçün şiddətli bir əzab vardır. Bunalar susuz bir səhrada suyu olduğu halda səfər yoldaşından onu gizlədən, Əsr namazından sonra mal satar və bu malı satarkən filan-filan qiymətdir deyərək müştərini aldaraq Allaha and verər. Müşdəri də onu təsdiq edib malı alan kimsə, bir dövlət başçısına yalnız dünya malı üçün beyət edər. Əmr ona dünyalıq mal verdiyi zaman əhdinə sadıq olar, ona dünyalıq verilmədiyi zaman əhdinə sadıq olmaz» . ***«Etdiyin əməli çox bilib başa qalxma».*** (*əl-Muddəsir 6*). İbn Kəsir رحمته الله deyir ki: «Etdiyin əməlləri çox görüb Rəbbinə minnət etmə» . Bu İsimləri bilən müsəlman Allahın ona verdiyi nemətlərlə hər hansı bir kimsəyə yaxşılıq etdikdə bu yaxşılığı əsla başa qaxmamalıdır. Öz yaxşılığını kiçik görüb onu unutmalıdır. Üstünlüyü özündə deyil yaxşılığı qəbul edəndə görməlidir. Buna görə qul həqiqi lütf sahibinin O, olduğunu bilməli və bunu etiraf etməlidir. Rəsulullah ﷺ Ənsar topluluğuna buyurdu: «Sizlər dağınıq ikən Allah mənimlə sizi bir yerə toplamadımı? Sizlər fəqir ikən Allah mənimlə sizi zəngin etmədimi? Sizlər ölkənizdə qorxu içində ikən Allah mənimlə sizi hüzur və əmin-amanlığa qovuşdurmadımı?». Ənsar da Allahın üzərilərindəki lütf və ehsanını etiraf edərdilər .

¹⁷⁰ Buxari, Müslim 106, Əbu Davud.

¹⁷¹ Müslim 107.

¹⁷² Müslim 108.

¹⁷³ İbn Kəsir 8/442.

¹⁷⁴ Buxari 4330, Müslim 1061.

MUSTƏAN

əl-Mustəan – “(Peyğəmbər) dedi: “*Ey Rəbbim! (Mənimlə mənə təkzib edən Məkkə müşrikləri arasında) ədalətlə hökm et. Sizin mənə aid etdiyiniz sifətlərə (dediyiniz pis sözlərə) qarşı kömək dilənilməsi kimsə yalnız Rəhman olan Rəbbimizdir!*”. (*əl-Ənbiya* 112)¹⁷⁵.

MUSƏ'İRÜ

əl-Musə'iru - Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ dövründə qiymətlər artmağa başladı. İnsanlar: “Ey Allahın Rəsulu! Qiymətlər artdı. Bizə bir qiymət təyin et (Qiymətlərə hədd qoy)” dedilər. Peyğəmbər: “Qiymətləri tənzimliyən Allahdır, Genişlədib çox-çox verən Allahdır, Ruzi verən Allahdır, Daraldıb qıtlıq gətirən də Allahdır. Mən Allaha yanımda kimsənin mal və qan haqqı olamadığı halda çatmağı ümüd edirəm” deyər buyurdu .

VƏDUD

əl-Vədud – Sevən və sevilən mənasına gələn Vədud İsmi Qurani Kərimdə 2 dəfə keçməkdədir. İki mənası vardır: 1) Fail vəznində gələn *Sevən* mənasında. Uca Allah Peyğəmbərləri, nəbiləri, dostlarını və inanan qullarını sevər. 2) Məful – vəznində isə *Məvdud* - sevilən mənasındadır. Yəni Allah sevilməyi haqq edəndir. O, qulun sevdiklərindən daha üstün bir sevgini haqq edəndir. Hətta O, qulun öz gözündən, qulağından və nəfsindən daha sevimlidir . «*Şühəsiz ki, Rəbbim Rəhim (çox mərhəmətli) və Vədud (qullarını çox sevəndir)*». (*Hud* 90). «*O, çox bağışlayan və çox sevəndir*». (*əl-Buruc* 14). Vədud (sevmə) İsmi, Rahim (mərhəmət etmə) İsmi ilə Ğafur (bağışlama) İsminə daha yaxın bir məna ifadə edər. Lakin aralarında fərq vardır. İnsan ona qarşı pislik edəni bağışlaya bilər, lakin onu sevməyə bilər. Yenə də sevmədiyi bir kimsəyə mərhəmət etməyə də bilər. Allah isə tövbə edən qulunu bağışlar, ona mərhəmət edər və heç nəyə baxmayaraq onu sevər. Çünki O, tövbə edənləri sevər. «*Allah tövbə edənləri də sevər*». (*əl-Bəqərə* 222). Varlıqları düşündüyün zaman uca Allahın sevən və sevilən olduğunu görürsən. Allah peyğəmbərləri, mələkləri və mömin qullarını sevər, onlar da Onu sevdilər. Hətta onlar üçün Allahdan daha sevimli başqa bir şey yoxdur. Allah sevgisi heç bir tərəfdən başqa sevgililərə bənzəməz. Bu sevgi başqa sevgililərdə olmaz. O, halda Allah sevgisi hər qulun qəlbində

¹⁷⁵ Tirmizi 3021.

¹⁷⁶ Əbu Davud 3451, Tirmizi 1314, əl-Albani “Səhih Sünən Tirmizi” 2/32, “Səhih Sünən İbn Məcə” 2/15.

¹⁷⁷ İbn Qeyyim «Cəlaul Əfham» s. 28.

mütləq olması və hər sevgidən əvvəl gəlməsi lazımdır. Onun sevgisi hər sevgidən üstün gəlməlidir. Sevilənin hər istəyi yerinə yetirilməli və Ona bağlı qalınmalıdır. Allah sevgisi əməllərin özü və ruhudur. Açıq və gizli bütün ibadətlər Allah sevgisindən qaynaqlanırlar. Qulun Rəbbini sevməsi Allahın ona bir ehsanıdır. Qulun bu sevgidə bir gücü, qüdrəti və müdaxiləsi yoxdur. Qulun özünü sevməsini və sevgini qulun qəlbində yerləşdirən Allahdır.

Sevgini yaradan və onu möminlərin qəlbinə yerləşdirən uca Allah çox mübarəkdir. Daha sonra O, bu sevgini dostlarının qəlbində elə bir nöqtəyə çatdırır ki, artıq bu nöqtədə digər sevgililər çox kiçik və dəyərsiz hala gəlir, bəla və müsibətlər onlara xəfif gəlir, ibadət və itaətlərin zorluqları onlara zövq verir və sonunda sevgilərin ən ucası olan Allah sevgisini, Allah rızasını əldə etmə və Allaha yaxın olma kimi kəramətlərdən dilədiyini əldə edir .

VAHİD - VİTR

al-Vahid – Tək var olan, yanında bir başqası olmayan, ortağı və şəriki olmayan, zatında, sifətlərində, isimlərində, fellərində ortağı və bənzəri olmayan, misli və bənzəri olmayan deməkdir. Bu isim Qurani Kərimdə **21** yerdə keçməkdədir. «*Sizin tanrınız tək olan (VAHİD) Allahdır*». (*əl-Bəqərə 163*). Bu məqam Allahdan başqa ilah olmadığına şahidlik etmə məqamıdır. Çünki Allahdan başqa ilah olması, batil və belə bir şey mümkün deyildir. Ondan başqa ilah yoxdur. Ondan başqa heç kəs ibadət edilməyə və səcdə edilməyə layiq deyildir. «*(Ya Peyğəmbər!) De ki: «Əgər Rəhmanın bir övladı olsa, (ona) ibadət edənlərin birincisi mən olaram*». (*əz-Zuxruf 81*). «*Halbuki Allaha özünə övlad götürmək yaraşmaz. Çünki göylərdə və yerdə olan bütün məxluqlardan bir eləsi yoxdur ki, (Qiyamət günü) Rəhmanın hüzuruna bir qul kimi gəlməsin*». (*Məryəm 92*). Ondan başqa birisinin ilah olması o, kimsəyə əzabdır. Ondan başqa bir kimsənin heç bir şeyə möhtac olmaması sərəfçilikdir, Ondan başqa bir kimsənin izzət sahibi olması zillət və alçaqlıqdır. Ondan başqa bir kimsənin hər şeyi çoxaldıb, artırması dəyərsiz və önəmsizdir. Yaradılmış bir varlığın Ondan başqa Rəbbi olması və İlahı olması mümkün deyildir. Onunla birlikdə başqa bir ilahın olması mümkün deyildir. Çünki həqiqətdə ilah heç bir şeyə möhtac deyildir, hər şey Ona möhtacdır, heç bir kimsəyə möhtac deyildir, hər şey Onunla var olmuşdur və varlığı başqa bir şeyə bağlı deyildir. Kainatda iki ilahın da olması imkansızdır. Əgər kainatda iki ilah olsa kainatın müvazinəti çox böyük bir

¹⁷⁸ Şərhu Qasidətin Nuniyyə s. 96.

fəsadla pozular və böyük bir pozğunluqla bir-birinə qarışar. **«Əgər yerdə və göydə Allahdan başqa tanrılar olsaydı onların ikisi də (müvazinətdən çıxıb) pozulardı. Ərşin sahibi olan Allah müşriklərin aid etdikləri sifətlərdən təmamilə uzaqdır».** (əl-Ənbiya 22). **«Allah özünə heç bir övlad götürməmişdir. Onunla yanaşı heç bir tanrı yoxdur. Əgər belə olsaydı onda hər bir tanrı əlahiddə öz yaratdıqları ilə gedər və onların bir qismi (dünyadakı padşahlar kimi) digərinə üstün olmağa çalışardı. Allah müşriklərin (Ona) aid etdikləri sifətlərdən təmamilə kənardır».** (əl-Muminun 91). Bil ki, qulun bir olan Allaha ibadət etməsi, sevgi xüsusunda Ona heç bir şeyi ortaq qoşmaması, Ondən qorxma, Ona ümüd bağlama, Ona təvəkkül etmə, Onun üçün saleh əməl etmə, Onun adına and içmək, Onun üçün nəzir etmə, Onua boyun əymə, Ona xuşu duyma, təzim etmə, səcdəyə qapanmaq, Allaha ehtiyac duymaq, bədənin ruha və gözün işığa ehtiyac duymasından daha böyükdür. Bu ehtiyac duymağa müqayisə edilə biləcək bənzər bir şey daha yoxdur. Çünkü qul ruh və qəlbədən meydana gəlməkdədir.

Qulun ilahı hər halda və hər vaxta ona gərəkli olandır. O, həqiqi ilah olub Ondən başqa qalan bütün ilahlar batildir. Qul harada olursa olsun Allah sıxıntı anında və ehtiyac duyduqda onunla birlikdədir. Yox olub gedən ilahlar heç bir zaman işə yaramaz. Buna görə də İbrahim عليه السلام buyurmuşdur: **«Gecə qaranlığı İbrahimi bürüdükdə o, bir ulduz görüb: «Bu mənim Rəbbimdir» dedi. Ulduz batdıqda isə: «Mən batanları sevmirəm» dedi. Doğan ayı görüb: «Bu mənim Rəbbimdir» dedi. Ay batdıqda isə: «Doğuran da əgər Rəbbim məni doğru yola yönəltməsydi mən zəlalətə düşənlərdən olardım» dedi. Doğan günəşi görüb: «Bu mənim Rəbbimdir. Bu daha böyükdür» dedi. Günəş batdıqda isə: «Ey cəmaatım! Mən həqiqətən də sizin Allaha şəriq qoşduqlarınızdan uzağam».**(əl-Ənam76,78).

əl-Vitr – «Sizin ilahınız tək bir İlahdır. Ondən başqa heç bir İlah yoxdur». (əl-Bəqərə 163). Əli عليه السلام rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Həqiqətən Allahın oxşarı yoxdur və O, təkdir. Allahı tək olanı sevir. Ey Quran oxuyanlar! Vitr namazını qılın» . Rəsulullah ﷺ buyurur: “Allahın doxsan doqquz – yüzdən bir əskik adı vardır. Kim bu isimləri sayarsa Cənnətə girər. Allah təkdir və tək olanı da sevir” .

¹⁷⁹ Buxari 6410.

¹⁸⁰ Əbu Davud, Tirmizi.

¹⁸¹ Buxari “Kitabu Dəvə”, “Fəthul Bəri” 11/214, H. 6410, Müslim 4/2062, H. 3507.

VƏLİ

əl-Vəli – İşələri düzəldən, idarə edən, dost, köməkçi deməkdir. Buna görə də şəhərin böyüyünə Vəli deyilir. «**O, Vəlidir, Həmidir**». (*əş-Şura* 28). Həmçinin yardım edən. Dəstək verən mənasındadır. «**Allah iman edənlərin Vəlisi** (*dostu və dəstəkçisidir*). **Onları zülmətdən nura çıxarar...**». (*əl-Bəqərə* 257). «**Allah iman edənlərin Vəlisidir. Kafirlərin isə vəlisi yoxdur**». (*Mühəmməd* 11). Bu ismi bilən hər bir müsəlman inkarçılarla olan dostluğu kəsməlidir. «**Möminlər möminləri buraxıb kafirləri özlərinə dos etməsinlər. Onlardan sizə bir qorxu olmayınca bunu edən kəs Allahdan heç bir şey gözləməsin**». (*Ali İmran* 28). Onları dost və yaxın etməməlidir. «**Ey iman gətirənlər! Özünüzdən başqasını özünüzə sirdaş (dost) tutmayın. Onlar sizin barənizdə fitnə-fəsad törətməkdən əl çəkməzlər. Sizin zərərə və əziyyətə düşməyinizi istərlər. Həqiqətən onların sizə qarşı olan ədavəti ağızlarından çıxan sözlərdən aşkar olur. Amma ürəklərində gizlətdikləri isə daha böyükdür. Əgər düşünüb dərk edirsinizsə ayələri artıq sizə izah etdik**». (*Ali İmran* 118). «**Siz elə kimsələrsiniz ki, onları sevirsiniz. Onlar isə sizləri sevməzlər. Siz kitabın hamısına inanırsınız, onlar isə sizinlə görüşdükləri zaman biz də inandığ deyirlər. Xəlvətdə olduqları zaman isə sizə qarşı qəzəblərindən barmaqlarını gəmirərlər. De ki: «Acığımızdan ölü»**». Əlbəttə Allah ürəklərdə olanları biləndir». (*Ali İmran* 119). «**İndi siz Məni qoyub onu və övladını özünüzə dostmu tutursunuz?**». (*əl-Kəhf* 50).

VƏKİL

əl-Vəkil – Etibar edilən, vəkil, himayə edən mənasındadır. «**Vəkil olaraq Allah yetər**». (*ən-Nisa* 81). «**Allah bizə yetər. O, nə gözəl Vəkildir**». (*Ali İmran* 173). «**Məndən başqa heç bir Vəkil tutmayın**». (*əl-İsra* 2). İnsanın vəkil təyin etməsi öz işini başqasına etibar etməsi, başqasını vəkil təyin etməsidir. Filankəsi vəkil təyin etdim – dedikdə onu öz yerimə qoydum deməkdir. Vəkil bütün varlıqların ehtiyac duyduqları bütün işlərini tək vəkil olan Allaha həvalə etməkdir. Allaha güvənib dayanmaq, Ona sığınmaq və yalnız Ondan yardım dilməkdir. Müsəlmanların: «Allah bizə yetər. O, nə gözəl Vəkildir» sözünün mənası: «O, işlərimizə baxan, idarə edən və kifayət edəndir».

Allaha təvəkkül dinin yarısı sayılır. Din isə yardım diləmək və ibadət etməkdir. Təvəkkül isə yardım istəmək. Yönelmək isə ibadət sayılır. «**Əgər inanırsınızsa yalnız Allaha təvəkkül edin**». (*əl-Maidə* 23). «**Artıq möminlər yalnız Allaha təvəkkül etməlidirlər**». (*Ali İmran* 122). «**Kim Allaha təvəkkül edərsə Allah ona yetər**». (*ət-Taləq* 3). «**Ey Rəbbimiz! Biz**

sənə təvəkkül etdik və Sənə yönəldik. Son dönüş də Sənədir». (əl-Mumtəhinə 4). «Sən onlardan üz döndər və Allaha təvəkkül et. Vəkil olaraq Allah yetər». (ən-Nisa 81). «Allah təvəkkül edənləri sevər». (Ali İmran 159). «Allah bizə yollarımızı göstərdiyi halda, biz nə üçün Ona təvəkkül etməməliyik». (İbrahim 12). «Möminlər yalnız o, kəslərdir ki, Allahın adı çəkildikdə (onun heybət və əzəmətindən) ürəkləri qorxudan titrəyər, Allahın ayələri oxunduğu zaman həmin ayələr onların imanlarını daha da artırır, onlar ancaq öz Rəblərinə təvəkkül edərler. Namaz qılar və verdiyimiz ruzidən sərf edərler». (əl-Ənfal 2-3). «Ona ibadət edin və yalnız Ona təvəkkül edin». (Hud 123). «Allaha iman gətirirsinizsə Ona təvəkkül edin. Əgər müsəlmansınızsə». (Yunus 84).

Təvəkkül Dörd Növdür: **1.** Uca Allaha olan təvəkkül. **2.** Hansısa bir xeyirin əldə edilməsi və ya zərərin aradan qaldırılması üçün ölü bir kimsəyə güvənmək, ona təvəkkül etmək. Bu böyük bir şirk olan təvəkküldür. Bu Allahın qadir olduğu bir şeyi Allahdan qeyrisindən istəməkdir. **3.** Allahın və insanların qadir olduqları bir şeyi yalnız insanlardan istəmək. Bu kiçik şirkdir. Məs: Bir kimsə xəstələnərsə və bu xəstəliyi əsnasında yalnız həkimə arxalanarsa bu kiçik şirkdir. Çünki həkim sənin sağalmağın üçün bir səbəbdir. Şəfa verən isə Allahdır. **4.** Allahın yaratdıqlarının bacardıqları işlərdə vəkil təyin etməklə təvəkkül etmək. Ömər رضي الله عنه deyir ki: «Əgər siz haqqı ilə Allaha təvəkkül etsəniz Allah sizlərə ac olaraq gedən və tox olaraq qayıdan quşa ruzi verdiyi kimi sizi də ruziləndirər» . Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Kim evindən çıxarkən Allahın adı ilə, Allaha təvəkkül etdim. Allahdan başqa güc və qüvvət sahibi yoxdur» deyərsə ona: «Hidayət edildin, qorundun və himayə edildin» deyilər. Bunun üzərinə şeytan digər bir şeytana: «Hidayətə yönələn, qorunan və himayə edilən bir kimsəni necə sapdırım?» deyər .

VƏHHAB

əl-Vəhhab – Bu İsim bəxş etmək, ərməğan etmək, qarşılıqsız vermək və ehsan etmək mənasında gələn **Və-Hə-Bə** kökündən gəlməkdədir. *«Yoxsa sənin yenilməz qüvvət və kərəm sahibi olan Rəbbinin rəhmət xəzinələri onlara məxsusdur». (Sad 9). «Ey Rəbbimiz! Bizi doğru yola yönəltdikdən sonra ürəklərimizə şəkk-şübhə (azğınlıq, əyrilik) salma! Bizə Öz tərəfindən bir mərhəmət bəxş et, çünki Sən, doğurdan da, bəxşiş verənsən!».* (Ali İmran 8). Allah heç bir qarşılıq gözləmədən, heç bir

¹⁸² Tirmizi 2344.

¹⁸³ Tirmizi 3426, «Səhih Tirmizi» 3/151.

amac güdmədən bəxşiş verəndir. Allahın Vəhhab isminin olduğuna inanan kimsə bütün ehtiyaclarında yalnız Allaha yönəlməli və Ona güvənməlidir.

VARİS

əl-Varis – «*Həqiqətən dirildən də, öldürən də Bizik, (hər şeyə) Varis olan da Bizik!*». (*əl-Hicr 23*). *Varis* - hər bir şeyin yox olmasından sonra Bəqi (qalan) deməkdir. Bütün vəliqların varlığı Onun əlindədir və yalnız Ona bağlıdır. Onun varlığı isə heç bir varlığa bağlı deyildir.

VASİ'

əl-Vasi' – «*Allah genişdir (VASİ'), O (hər şeyi) biləndir*». (*əl-Bəqərə 115, 247*). Halimi ﷺ deyir ki: «*Vasi* – biliyi və gücü çox geniş olan deməkdir. Belə ki, heç bir şey Onu aciz edə bilməz və heç bir şey Ona gizli qalmaz. Onun mərhəməti hər şeyi əhatə edəcək genişliyindədir». O, öncəsiz (əzəli) və sonsuzdur (əbədidir). Onun biliyi bütün bilikləri əhatə edir. Onun gücü bütün güclərdən üstündür.

NASİR

ən-Nasir – Kömək edən. «*O, ən gözəl həvadar, ən yaxşı imdada çatandır (NASİR)*». (*əl-Ənfal 40*). «*(Ey möminlər!) Allah yolunda layiqincə cihad edin. O (Öz dini üçün) sizi seçdi və dində sizin üçün heç bir çətinlik yeri qoymadı – atanız İbrahimin dini (dinində olduğu) kimi. (Ey Muhəmməd ümməti!) Allah bundan (Quran nazil olmamışdan) əvvəl də, bunda (Quranda) da sizə müsəlman adını verdi ki, (Qiyamət günü) Peyğəmbər (dinin təbliği, sizin ona iman gətirməyiniz, itaət etməyiniz barədə) sizə, siz də (əvvəlki peyğəmbərlərin Allahın hökmlərini öz ümmətlərinə çatdırdıqları halda) insanlara şahid olasınız. Elə isə (vaxtlı-vaxtında) namaz qılın, zəkat verin və Allaha sığının. (Allah) sizin ixtiyar sahibinizdir. O nə yaxşı ixtiyar sahibi, necə də gözəl imdada yetəndir!*». (*əl-Həcc 78*). *Nasir* – *Nasara* kök felindən gəlməkdədir. Çox yardım edən deməkdir. *Nasir* – qorumaq, qoruyan mənasına da gəlir. «*Əgər Ona üsyan edəcək olsam Allaha qarşı kim məni qoruyar*». (*əş-Şura 41*). Bəzən də bu kəlimə vermək mənasında da işlədilir. *Unsuruna Nasaraku-Mullah* – mənə veriniz, Allah da sizə versin.

Hər bir müsəlman mütləq mənada yardım və zəfərin yalnız Allahdan gələcəyinə inanmalıdır. «*Əgər Allah sizə yardım etsə artıq heç kimsə sizə qalib gəlməz...*». (*Ali İmran 160*). Müsəlman uğursuzluğun və məğlubiyyətin də Allahdan gəldiyinə inanmalıdır. Allah üçün uğursuz, məğlub deyilməz. Allah Bədir günü Peyğəmbər, səhabələrə mələklərlə dəstəkləyib yardım etmişdir və düşmənlərinə qarşı onlara zəfər nəsib etmişdir. Möminlərin düşmənləri Allahın və mələklərin də düşmənləridirlər.

Bu üzdən də Allah möminlərə yardım etmişdir. Lakin insanın baş düşməni İblis, nəfsani arzular və istəklərdir. Bunlar insanı daima pislik etməyə sövq edirlər. Allahın görünməyən yardımı isə bunalar qarşısıdır. İnsan düşmənlərinə məğlub olarsa müsəlman buna qarşı dinində səbr etməlidir. Yenə də Rəbbinin yardımını görəcəkdir. Çünki düşmənlərinə məğlub olmaqla nəfsi istəklərinə uymamalıdır və bu da onun üçün böyük zəfərdir. Bu isə görünməyən gizli bir zəfərdir. Bu İsmi bilən müsəlman var olan gücü ilə zalıma əngəl olmalı və məzluma yardım etməlidir. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Qardaşımız istər zalım olsun, istərsə də məzlum ona yardım edin». Səhabələrdən: «Ey Allahın Rəsulu! Məzluma yardım etdik, zalıma necə yardım edək?» deyə sorudular. Peyğəmbər: «Onu zülm etməkdən çəkəndirməklə» .

NUR

an-Nur – İbn Teymiyyə رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ (İbn Arabi, İbn Vəziri, Qahtani – *Allah Onlardan Razi Olsun* –) deyir ki: “Bu Ad – İsim olaraq gəlməyib. Qurani Kərimdə İzafə olaraq zikr edilib (Yəni: *Nurus Səməvəti Vəl Ard*)”¹⁸⁵. **Lakin:** Sufyən İbn Uyeynə, Xattabi, İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, Əsbəhəni, Qurtubi, İbn Qeyyim, İbn Həcər, Səədi, Həmid, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər. **“Allah göylərin və yerin nurudur.** (Kainatı yaradıb ona nur verən, yer və göy əhlinə haqq yolu göstərən xalıqdır). **Onun** (Peyğəmbərimizin və möminlərin qəlbində olan) **nuru, içində çıraq olan bir taxçaya** (çıraqdana) **bənzər; taxcadakı o çıraq bir qəndilin içindədir, o qəndil isə, sanki parlaq bir ulduzdur. O çıraq nə şərqdə, nə də qərbdə** (aləmin ortasında) **olan mübarək bir zeytun ağacından yandırılır.** (Şərqdə deyildir ki, günəş batdıqda, qərbdə də deyildir ki, günəş doğduqda qaranlıqda qalsın). **Onun** (zeytun ağacının) **yağı özünə od toxunmasa da, sanki** (haradasa) **işıq saçır. O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyiniz öz nuruna qovuşdurur** (istədiyinə öz nurunu bəxş edib cənnət yolu olan islam dininə yönəldir). **Allah** (həqiqəti anlaya bilsinlər deyə) **insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi biləndir!**”. (*an-Nur* 35).

HƏDİ

əl-Hədi – Bu İsim Qurani Kərimdə fel olaraq keçir. Doğru yola yönəldən, hidayət verən deməkdir. **«Şübhəsiz ki, Allah iman gətirənləri doğru yola yönəldər** (HƏDİ)». (*əl-Həcc* 54). **«Rəbbinin sənə bir rəhbər** (HƏDİ) **və bir mədədkar olması kifayət edər**». (*əl-Furqan* 31). Rəsulullah

¹⁸⁴ Buxari 3/98.

¹⁸⁵ “Məcmuul Fətava” 5/74.

ﷺ buyurdu: «Şübhəsiz ki, Allah hidayətə yönəldəndir və fitnəyə salıb azdırandır» .

Hidayət İki Cürdür: 1. Yol göstərmək, dəvət etmək və yönəltmək. «*Sən yalnız bir müjdələyicisən. Hər bir millətin bir yol göstərəni vardır*». (ər-Rəd 7). «*Sən düz yola yönəldirsən*». (əş-Şura 52). **2.** Qorumaq, dəstəkləməkdir. Bu da yalnız Allaha məxsusdur. «*Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən. Amma Allah dilədiyini doğru yola salar*». (əl-Qəsəs 56). «*Onlar Rəblərindən olan hidayət üzərədirlər*». (əl-Bəqərə 5). Həmd ancaq Allahadır, ona həmd edir, ondan yardım və məğfirət diləyirik. Nəfslərimizin şərindən və pis əməllərimizdən Allaha sığınırıq. Allah kimi hidayətə yönəlmişsə, onu heç kəs azdırma bilməz, kimi də azdırmışsa, heç kəs onu hidayətə yönəldə bilməz .

Hər bir müsəlman Allahın onu yaratdığını bildiyi kimi, mərhəməti ilə hidayətə yönəldənin və ya ədaləti ilə saptıranın da Allah olduğunu bilməsi lazımdır. Bu bilikdən sonra daima Allahdan özünə hidayət istəməsi və İslam üzərə ölməsini tələb etməli və bunun üçün də dua etməlidir. «*Ey iman gətirənlər! Sizə həyat verən şeylərə çağırıldığınız zaman Allah və Rəsuluna icabət edin. Bilin ki, Allah insan ilə qəlbi arasına girər*». (əl-Ənfal 24). «*Allah kimi düz yola yönəltmək istəsə, onun köksünü İslam (dini) üçün açıb genişləndirər, kimi azdırmaq istəsə onun ürəyini daraldıb sıxıntıya salar. O, sanki göyə çıxar. Allah iman gətirməyənlərə pisliyi belə edər*». (əl-Ənam 125). Allah imanı kimin qəlbində yaradırsa ancaq o, hidayət tapır. Nə peyğəmbər, nə bir başqası buna müdaxilə edə bilməz. «*Sənə düşən yalnız təbliğ etməkdir*». (əş-Şura 48). «*Rəbbimiz hər şeyə öz surətini verən və sonra da doğru yolu göstərən Allahdır*». (Ta ha 50) ayəsində hidayət ilə bütün canlıları əhatə edən hidayət qəsd edilmişdir. Əgər bu hidayət olmasaydı kişilər qadınlara yönəlməz, heyvanlar otlaplara getməz, bal arıları pətəklərinə yönəlməz və s. sayılmayacaq qədər çoxdur» .

TAYYİB

ət-Tayyib - Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Şübhəsiz ki, Allah **Tayyibdir** (pak və nöqsansızdır) və Tayyib olandan başqasını da qəbul etməz. Allah Peyğəmbərlərinə əmr etdiyi şeyin eynisini möminlərə də əmr etmişdi. Allah buyurur: «*Ey Peyğəmbərlər!*

¹⁸⁶ İmam Məlik «Muvatta» 1729.

¹⁸⁷ Müslim 868.

¹⁸⁸ Qurtubi 1/380-383.

təmiz və halal nemətlərdən yeyin və yaxşı işlər görün» (əl-Muminun 51). Yenə Allah buyurur: «Ey iman gətirənlər! Sizə verdiyimiz ruzilərin təmiz və halalından yeyin». (əl-Bəqərə172)» .

ƏSMƏUL MƏZDUCƏT

Əsməul Məzducət – O, İsimlərdir ki, bunları tək-tək zikr edərək Allahu adlandırmaq olmaz. Müqabilini (əks) tərəfini zikr etməklə adlandırmaq lazımdır. Çünki bir İsmnin müqabilini zikr etməklə İsim kamil olur. Allahu həmd-səna etmiş olmazsan hətta müqabilini zikr etmədikcə.

ƏVVƏL – ƏXİR – ZAHİR - BATİN

əl-Əvvəl – əl-Əxir – əz-Zahir – əl-Batin - «O, Əvvəldir, Axırdır, Zahirdir, Batındır». (əl-Hədid 3). Əbu Hureyrə rəvayət edir ki, Peyğəmbər yatağına girdikdə buyurardı: «Yeddi səmanın Rəbbi, yerin Rəbbi, hər şeyin Rəbbi, toxumu və çərdəyi yaran, Tövrəti, İncili və Qurani endirən Allahım! Mən sənin alnından yaxaladığın hər şeyin şərrindən sənə sığınırım. Sən *Əvvəlsən*, səndən əvvəl heç bir şey yoxdur. Sən *Əxirsən*, səndən sonra heç bir şey yoxdur. Sən *Zahirsən*, sənin üstündə heç bir şey yoxdur. Sən *Batinsən*, səndən o, tərəfə heç bir şey yoxdur. Mənim borcumu ödə və fəqirlikdən məni qurtar» . Həlimi deyir ki: «Əvvəl, öncəsi olmayandır, Axır isə sonrası olmayandır. Çünki öncə və sonra sonu ifadə edir. Öncə varlığın başlanğıcdan öncəki sonu, sonra isə başlanğıcdan sonrakı sonu ifadə edir. Əgər varlığın başlanğıcı və sonu olmazsa, öncəsi və sonrası da olmaz. Allah öncəsi və sonrası olmayan tək varlıqdır. Digər bütün valılıqların öncəsi və sonrası vardır» . Allahın Əvvəl olması Onun hər şeydən öncə var olduğunu, Axır olması isə hər şeydən sonra Onun var olacağını və varlığının davam edəcəyini ifadə edir. Zahir hər şeyin üstündə uca olması, Batin isə hər şeyin içində və hər şeyə əslindən də yaxın olmasıdır. Onun Zahir və üstün olmasını heç bir yer və göy gizləyə bilməz. Zahir olması Batini görməsinə mane olmaz. Çünki batində Onun üçün Zahir kimidir. Onun üçün görünməyən görünən, uzaq olan isə yaxın kimidir. Müsəlman bu İsimləri bilməklə keçici varlıqlara bağlanmaz. Çünki keçici varlıqlara bağlanmaq yoxluğa bağlanmaqdır. Halbuki Axır olan Allaha bağlanmaq kəsinliklə yox olmayacaq və əbədiyyən var olana bağlanmaqdır. Heç bir şey yox ikən Onun var olduğu kimi hər şey yox olduğdan sonra da Onun var olacağını bilir, daha da səmimiyyətlə Ona ibadət etməyə çalışır. Ondan başqa heç

¹⁸⁹ Müslim “Kitabu Zəkāt” 3/85, H. 1015.

¹⁹⁰ Müslim, Əbu Davud, Tirmizi.

¹⁹¹ Beyhaqi «Əsmə vəs Sifət» s. 10.

bir şeyə bel bağlamaz. Daima Ona möhtac olduğunu unutmaz. Hər şeyin Ondan başladığına və Ona da dönəcəyini xatırdan çıxarmaz. O, hər şeyin əvvəli və sonudur. Allahın Batin ismini bilən kimsə Allahın hər şeydən daha çox, hətta canından da ona daha yaxın olduğunu anlayar. Zahir ismi bilməklə insanın qəlbi tək bir ilaha yönələr və ona ibadət edər.

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Sufyan İbn Uyeynə, Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, İbn Həzm, İbn Arabi, Əsbəhani, Səədi, İbn Məndə, Qurtubi, İbn Qeyyim, Useymin, Qahtani, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

BƏSİT - QABİD

əl-Bəsit – *əl-Qabid* – Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ in dövründə qiymətlər artmağa başladı. İnsanlar: “Ey Allahın Rəsulu! Qiymətlər artdı. Bizə bir qiymət təyin et (Qiymətlərə hədd qoy)” dedilər. Peyğəmbər: “Qiymətləri tənzimliyən Allahdır, Genişlədib çox-çox verən Allahdır, Ruzi verən Allahdır, Daraldıb qıtlıq gətirən də Allahdır. Mən Allaha yanımda kimsənin mal və qan haqqı olamadığı halda çatmağı ümüd edirəm” deyə buyurdu. *Bəsit – Bəsətə* felindən olan açan, yayan, bol verən, genişlədən, əli açıq deməkdir. Qabid isə *Qabaza* felindən olan tutan, malik olan, daraldan, az verən mənasındadır. Bəsit bəzəndə güc mənasında da işlədilir. *«Sən mənə öldürməkdən ötrü mənə əl qaldırsan da, mən səni öldürmək üçün sənə əl qaldıran deyiləm (BƏSİTUN)»*. (*əl-Maidə* 28). Allah Bəsit və Qabiddir. Varlıqların ruzisini dilərsə bol verər, dilərsə də daraldır. O, dilərsə verir. Dilərsə verməz. Dilədiyinin ruzisini bol etməklə onu sevindirər. Ehtiyaclarını ödəyərək digər qullarından daha üstün tutar. Dilədiyinin ruzisini də daraldar. Onu möhtac edər, rahat yaşamaqdan məhrum edər və onu yoxsulaşdırar.

Bu İsimlərdən xəbərdar olan hər bir müsəlman onda olan o, dini elmlərlə insanlar arasında oturub gülər üzlə və şirin dillə onlara nəsihətlər etməlidir. Sənin biliyində və mərifətidən faydalansınlar və səni örnək etsinlər. Əgər güc və qüvvət sahibisənsə bu güc və qüvvətini səni sevincə qovuşduracaq ibadətlərdə və Allah düşmənlərinə qarşı işlət. Əgər var-dövlət sahibisənsə, mal və mülkün çoxdursa insanlara yardım etmək üçün əlini aç, malını gizlətmə. Əlini simic etmə ki, Allah da sənə daha çox versin. Etdiyin yaxşılıqları sayma ki, Allah da sənə hesablı davranmasın. Əgər bu nemətlərdən hər hansı birinə sahib deyilsənsə qəlbini Allahın

¹⁹² Əbu Davud 3451, Tirmizi 1314, əl-Albani “Səhih Sünən Tirmizi” 2/32, “Səhih Sünən İbn Məcə” 2/15.

hökmərinə aç, dilinlə Onu daimə zikr və şükr et, insanlarla gülər üzlə davran. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Yaxşılıq edəcək malı və gücü olmayan kimsə qardaşını gülər üzlə qarşılсын» .

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Sufyan İbn Uyeynə, Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, İbn Həzm, İbn Arabi, Əsbəhani, Səədi, İbn Məndə, Qurtubi, İbn Qeyyim, Useymin, Qahtani, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

XAFİD - RĀFİ'

əl-Xafid – ər-Rāfi' – «*Ya İsa! Həqiqətən Mən sənün ömrünü tamam edib öz dərgahuma qaldıraram, səni kafirlərdən pak edərəm*». (Ali İmran 55). «*Allah sidən iman edənləri və elm verilmişlərin dərəcələrini ucaldar*». (əl-Mucədələ 11). Əbu Musa əl-Əşari رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah yatmır. Ona yatmaq yaraşmaz. Mizanı (Başqa rəvayətdə: Ədaləti) endirsin və ya qaldırsın. Gündüzün əməmindən əvvəl gecənin əməli, gecənin əməmindən əvvəl gündüzün əməli ona (Allaha) yüksəlir (qaldırılır) Onun örtüyü (pərdəsi, hicabı) nurdur. (Əbu Bəkrin رضي الله عنه rəvayətində pərdəsi atəşdir). Əgər üzündəki pərdəni qaldırsa üzünün nurları yaratdığı hər bir şeyi yandırar» . *Xafid – Xa-Fə-Də* felindəndir alçaldan, *Rāfi'* – *Ra-Fə-Də* felindəndir yüksəldən deməkdir. Bu dünyada və axirətdə mömin qullarını yüksəldən, inkarçı və münafıqları isə alçaldandır. «*Həqiqətən də münafıqlar Cəhənnəmin ən alt təbəqəsindədirlər*». (ən-Nisa 145). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah bu kitabla bir qrup millətləri yüksəldir, bir qrup milətləri də alçaldır» .

Hər iki İsim Qurani Kərimdə Fel olaraq keçir. Allah dilədiyi kimsələri nemətlər verərək yüksəldir, dilədiyi kimsələri də verdiyi nemətləri alaraq alçaldır. Buna görə də qulların yüksəlməsi və alçalması Allahın əlindədir. Eyni şəkildə haqqın tərəfdarlarının qalib gəlməsi, batilin və tərəfdar-larının məğlub olması, İslam və müsəlmanların üstün gəlməsi, inkar və inkarçıların alçalması Onun əlindədir. Allah tövhid kəliməsini və buna bağlı olanları yüksəldir. Ona aparan yolları asanlaşdırır. Qəlbləri özünə yaxınlaşdıraraq yüksəldir, nəfləri də özündən uzaqlaşdıraraq alçaldır. Dostlarını qorumaqla, onları sevməklə, gözəl davranmaqla, onlara verdiyi sözləri yerinə yetirməklə yüksəldir. Düşmənlərini özündən uzaqlaşdırmaq, rədd etmək, nifrət etmək və əzab təhdid etməklə alçaldır.

¹⁹³ Tirmizi 2722.

¹⁹⁴ Müslim 179/293, İmam Əhməd 4/395,401, İbn Məcə 195, Darimi «ər-Rədd ələ Mərisi» s. 173, Beyhəqi «Əsmə və Sifət» s. 402, əl-Albani «Muhtasarul Uluvv» s. 86, «Səhih Cəmius Sağir» 1860.

¹⁹⁵ Müslim 817.

Bu İsmi bilən müsəlman Allahın yüksəltmədiklərini sevməli, alçaltmışlarını da nifrət etməlidir. Çünki Allah üçün sevmək və nifrət etmək imanın bir şöbəsidir.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, Əsbəhani, İbn Arabi, Qurtubi, İbn Qeyyim, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

RATİQ - FATİQ

ər-Ratıq - əl-Fatıq – “*Məgər kafir olanlar göylə yer bitişik ikən Bizim onları ayırdığımızı, hər bir canlınu sudan yaratdığımızı bilmirlərmə?! Yenə də iman gətirməzlər?*”. (*əl-Ənbiya* 30).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondən Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUQADDİM - MUƏXXİR

əl-Muqaddim – *əl-Muəxxir* – Hər iki İsim Qurani Kərimdə zikr edilmir. Hətta Muqaddim ismi fel olaraq da keçmir. Ancaq Muəxxir ismi Quranda fel olaraq keçir. «*Allah onların cəzasını yubadıb elə bir günə saxlayır ki, həmə gün gözləri hədəqəsindən çıxar*». (*İbrahim* 42). Hədislərdə isə İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ gecə namazlarında İstfitaḥ dualarında buyurardı: «Ya Allahım!... **Mə Qaddəmtu Və Mə Əxxartu Və Əsrartu Və Ələntu** – əvvəldən etdiyim və sonradan etdiyim günahlarımı Allahım sən məğfirət et!» . Bu İsimlərdən yalnız biri ilə dua etmək caiz deyildir. İkisi də Allahın feli sifətlərindəndir. Dilədiyini yüksəldən, dilədiyini də alçaldan, dilədiyini əziz edən, dilədiyini də zəlil, dilədiyini Özünə yaxınlaşdırən, dilədiyini də uzaqlaşdırən O, olduğu kimi irəli aparan (əvvələ keçirən) və arxaya atan (təxirə salan) da Odur. İrəlində olan kimsə ən yüksək mərtəbələrə çıxar, geridə qalan isə ən aşağı mərtəbələrə enər. Həlimi رحمته deyir ki: «**Muqaddim** – yüksək mərtəbələrə çıxardan. **Muəxxir** – yüksək mərtəbələrdən endirəndir. Allah nəbiləri, möminləri Özünə yaxınlaşdırmış, düşmənlərini də Özündən uzaqlaşdıraraq alçaq mərtəbələrə endirən və Özü ilə onlar arasına pərdə çəkəndir». İbn Qeyyim رحمته deyir ki: «Bu isimlər Allahın həm feli, həm də zati sifətlərindəndir...» . İnsanları bir-birindən üstün edən Odur. Allah dilədiyi kimsələri irəli çəkər, dilədiklərini də geri atmışdır. Hər şey Onun iradəsi və hikməti ilə həyata keçir. Geri atdığıni önə çəkməz, önə çəkdiyini də geri atmaz. Bu İsimləri

¹⁹⁶ Buxari 1120, Müslim 769.

¹⁹⁷ əs-Səədi «Tavdihul Kəfiyətüş Şafiyə» s. 131,132.

bir yerdə zikr etmək tək-tək zikr etməkdən yaxşıdır. Rəsulullah ﷺ ən yüksək mərtəbələrə: «*Sənin şanınnı ucaltmadıqmv*». (əl-İnşirəq 4). Buna qarşılıq da Əbu Ləhəbi ən aşağı mərtəbəyə endirmişdi. Allahın bu isimlərini bilən kimsə ibadət və yaxşılıqların çoxluğuna arxayın olmaz, günah və pisliklərin çoxluğu ilə də Allahdan ümid kəsməz. Çünki Allaha uzaq görünən kimi neçə kimsələr vardır ki, yaxın, yaxın görsənən kimi də neçə kimsələr vardır ki, Ondən uzaqdırlar.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, İbn Həzm, İbn Arabi, Qurtubi, İbn Qeyyim, Useymin, Qahtani, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUBDİ - MUID

əl-Mubdi – Xattabi رَضِيَ اللهُ عَنْهُ deyir ki: «**Mubdi** – insanı ilk var edəndir. Yəni onu yoxdan var edib yaradandır». Bütün varlıqları yoxdan var edən Odur. Varlıqlar yox ikən Allah tərəfindən yaradılmış və varlıq aləminə çıxarılmışlar. O, istədiyi hər an olmayan bir şeyi var edə bilir. Sonra da onu ilk halına qaytarır. Sonradan yaradılan hər bir varlıq belədir. İkinci kəz yaradılış başqa bir yaradılış deyildir. Var olub yox olan şey başqa şəkildə deyil eynilə yaradılacaqlar. Dünyadakı insan necədirsə eyni də olacaqdır. «*Siz bizim hüçurumuza ilk dəfə sizi yaratdığımız kimi tək-tənha, özü də sizə verdiyimiz (var-dövləti, əhli-əyalı) arxanızda (dünyada) qoyub gəlmisiniz*». (əl-Ənam 94).

əl-Muid – Xattabi رَضِيَ اللهُ عَنْهُ deyir ki: «**Muid** – həyatdan sonra ölümə, ölümdən sonra ikinci dəfə həyata döndərəndir. Bu ayə bu mənanı ifadə etməkdədir. «*Allahı necə inkar edirsiniz ki, siz ölü idiniz O, sizi dirilti. O, sizi öldürəcək, sonra yenə də dirildəcək və daha sonra siz Ona tərəf qaytarılacaqsanız*». (əl-Bəqərə 28).

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Sufyən İbn Uyeynə, Xattabi, İbn Arabi, Qurtubi, Səədi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MU'Tİ - MƏNİ'

əl-Mu'ti – **əl-Məni'** – Muğira İbn Şöbə رَضِيَ اللهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ hər fərz namazından sonra belə buyurardı: «Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. O, təkdir. Heç bir şəriki yoxdur. Mülk və Həmd yalnız Ona aiddir. O, hər şeyə qadirdir. **Ammalummə Lə Məniə Limə Ətəytə Və Lə Mutiyə Limə Mənətə** - Ey Allahım! Sənin verdiyinə mane olan, mane olduqlarını da verən kimsə yoxdur. Sənin yardım və

ehsanın olmadığıca heç kimsənin yardımı fayda verməz» . Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Əgər Allah meyvənin yetişməsinə mane olursa qardaşının pulunu nə ilə halal sayacaqsan» . **Muti – A'ta** verən, Məni – **Mənəə** mane olan, kök felindən törənmişdir. Ərəblər dağlar üçün **Cəbəli Məni, Hisnun Məni** deyirlər. Çünki bu cür qalalar sığınanları qoruyar, zərər gəlmələrinə mane olar. «**Onlar isə öz qalalarının onları Allahın əzabından qoruyacağını zənn edirdilər**». (*əl-Həşr 2*). Həqiqətən də Allah mane olan və verəndir. Allah kimi dünyada ibadət etməkdən mən edərsə o, kimsə bütün xeyirdən məhrum edilmiş deməkdir. Dünyada ikən bu xeyirdən məhrum olan axirətdə də xeyirdən məhrum olandır. Ən böyük müsibət də elə budur. Həm dünyada, həm də axirətdə ehsanlardan məhrum edilər. Həlmi رضي الله عنه deyir ki: «**Muti – qullarına nemət verən, məni – nemət verməyən, onun qarşısını alandır**». Xattabi رضي الله عنه deyir ki: «Allah nemət verən də verməməyə də qadir olandır. Onun verməməsi simicliyindən deyil. Bir hikmətdən irəli gəlir. Verməsi isə mərhəmətindəndir». Bəzi alimlər Məni ismini həmçinin də qoruyan, yardım edən mənalarına gəldiyini də söyləmişlər. Ərəblər **Fulənun Fi Mənətin Min Qavmih** – filankəs özünü qoruyan, himayə edən və yardım edən bir qövmin himayəsindədir» deyirdilər. Bu iki İsimlə dua etmək olar. Həqiqi verən və mane olanın Allah olduğunu bilən kimsə zənginlik verildikdə bu zənginliyi Onun yolunda xərcləməyə, bir şey verilmədikdə bu hala görə səbr edərək, bunun Allahın simic olmasına görə deyil sadəcə bir hikmətdən olduğunu bilməlidir. Belə davrandıqda dünyəvi zənginlikdən daha üstün, daha dəyərli bir məqama çıxacağını bilməlidir. İnsanlar tərəfindən bir ruzi gəldikdə bunun Allah tərəfindən gəldiyinə, insanların isə sadəcə səbəb olduğuna, həmçinin də insanlardan biri maneə olduqda mane olanın Allah olduğuna inanmalıdır. «**Allahın insanlara ata etdiyi mərhəmətə heç kəs mane ola bilməz. Onun vermədiyi bir şeyi də özündən başqa heç kəs göndərə bilməz. O, yenilməz qüdrət və hikmət sahibidir**». (*Fatir 2*).

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, Qurtubi, Səədi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUIZZU - MUZİL

əl-Muizzu – əl-Muzil - Bu isimlər Qurani Kərimdə isim deyil sadəcə fel olaraq keçərlər. «**Sən istədiyin şəxsi yüksəldir və istədiyin şəxsi alçaldırsan. Xeyir yalnız Sənin əlindədir**». (*Ali İmran 26*). Allah kimi

¹⁹⁸ Buxari 744,3116, Müslim 593.

¹⁹⁹ Buxari 2199, Müslim 1555.

yüksəltmişsə onu əziz, kimi də alçaltmışsa onu da zəlil etmişdir. Axirətdə kitabı sağ əlinə verilən kimsələri əziz, sol və arxa tərəfdən verilənləri isə zəlil edərək alçaltmışdır. Hər iki İsim də Allahın feli sifətlərindəndir. Allah dostlarını ibadət və itaət ilə əziz etmişdir, asilərə isə dəstək verməyərək onları zəlil etmişdir. Buna görə də günah bataqlığında batırlar. Allah dostlarını qənaətkar, digərlərini isə dünya düşkünü etmişdir. Allah dostlarını əməllərdə səmimi və ixlash olmağı, digərlərini isə riya və göstərməklə zəlil etmişdir. Allah dostlarına nəfslərinə və şəhvtlərinə uymamaqla, digərlərini isə arzu və nəfsi istəklərə uymaqla zəlil etmişdir.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Qurtubi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUHYİ - MUMİT

əl-Muhyi – əl-Mumit – Hər iki ismin də mənası başa düşüləndir. Mumit İsim və fel olaraq keçməz. Muhyi İsmi isə həm İsim, həm də fel olaraq Quranda keçir. «**De ki: Allah sizi dirildir (YUHYİ), sonra da öldürür (YUMİT). Sonra da sizi Qiyamət günü bir yerə yığacaqdır.**» (*əl-Casiyə 26*). «**Şübhəsiz ki, dirildən də (YUHYİ), öldürən də (YUMİT) Bizik.**» (*Qaf 43*). «**Sən Allahın rəhmətinin əsər-alamətinə bax ki, torpağı öldükdən sonra necə dirildir. Doğurdan da O, ölüləri dirildəndir (MUHYİ). Allah hər şeyə qadirdir!**» (*ər-Rum 50*). Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Səhər və axşam namazlarından sonra on dəfə: Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. O, təkdir və şər iki də yoxdur. Mülk Onundur və Həmd də Onundur. O, dirildir (YUHYİ) və O, öldürür (YUMİT). O, hər şeyə gücü çatandır» . Xattabi رضى الله عنه deyir ki: «**Muhyi** – ölü spermanı dirildib Ondən canlı bir varlıq yaradandır. Öldükdən sonra ruhları təkrar çürümüş bədənlərinə qaytararaq dirildən Odur. Qəlbləri dirildən, ölümündən sonra üzərinə yağış yağdıraraq torpağı yenidən dirildən və ondan bitkilər çıxaran Odur. **Mumit** – canlı varlıqları öldürəndir. Allah ölüm ilə sağlam və güclü olanların gücünü yox edər. O, hər şeyi yaradan və öldürəndir. Allah yaratma sifəti ilə öyündüyü kimi, öldürmə sifəti ilə də öyünür» . Hər bir müsəlman mütləq olaraq yalnız Allahın yaşadan və öldürən olduğunu bilməli və unutmamalıdır. «**Allahın verdiyi hökmüranlıq üzündən İbrahim ilə Rəbbi barəsində mübahisə aparan şəxsi (Nəmrudu) görmədinmi? İbrahim: «Mənim Rəbbim həm**

²⁰⁰ Tirmizi 5/515, Əhməd 4/227.

²⁰¹ Qurtubi 1/290,291,383,384.

dirildir, həm də öldürür» dediyi zaman o: «Mən də həm dirildir, həm də öldürürəm» demişdir. İbrahim ona: «Allah günəşi şərqdən doğurur, bacarırsansa sən də onu qərbdən doğdur!» dedikdə o, kafir donub qalmışdı. Həqiqətən Allah özünə zülm edənləri düz yola yönəltməz!». (əl-Bəqərə 258).

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Sufyən İbn Uyeynə, Xattabi, İbn Arabi, Qurtubi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUNTƏQİM - AFUV

əl-Muntəqim – əl-Afuv - “Rəbbinin ayələri ilə öyüd-nəsihət verildikdən sonra onlardan üz döndərən kəsdən daha zalım kim ola bilər?! Biz, şübhəsiz ki, onlardan intiqam alacağıq!”. (əs-Səcdə 22). *“Ola bilsin ki, Allah onları əfv etsin. Allah əfv edəndir, bağışlayandır!”.* (ən-Nisa 99).

Kim Zikr Edib: Xattabi, Qurtubi, İbn Qeyyim, İbn Həcər, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUHİLLU - MUHƏRRİM

əl-Muhillu - əl-Muhərrim – “Halbukı, Allah alış-verişi halal, sələm (faiz) almağı isə haram (qadağan) etmişdir”. (əl-Bəqərə 275).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondən Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

HƏDİ - MUDİL

əl-Hədi – Bu İsim Qurani Kərimdə fel olaraq keçir. Doğru yola yönəldən, hidayət verən deməkdir. *«Şübhəsiz ki, Allah iman gətirənləri doğru yola yönəldər (HƏDİ)».* (əl-Həcc 54). *«Rəbbinin sənə bir rəhbər (HƏDİ) və bir mədədkar olması kifayət edər».* (əl-Furqan 31). Rəsulullah ﷺ buyurdu: *«Şübhəsiz ki, Allah hidayətə yönəldəndir və fitnəyə salıb azdırandır»* .

Hidayət İki Cürdür: 1. Yol göstərmək, dəvət etmək və yönəltmək. *«Sən yalnız bir müjdələyicisən. Hər bir millətin bir yol göstərəni vardır».* (ər-Rəd 7). *«Sən düz yola yönəldirsən».* (əş-Şura 52). **2.** Qorumaq, dəstəkləməkdir. Bu da yalnız Allaha məxsusdur. *«Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən. Amma Allah dilədiyini doğru yola salar».* (əl-Qəsəs 56). *«Onlar Rəblərindən olan hidayət üzərədirlər».* (əl-Bəqərə 5). Həmd ancaq Allahadır, ona həmd edir, ondan yardım və məğfirət diləyirik. Nəflərimizin şərrindən və pis əməllərimiz-

²⁰² İmam Məlik «Muvatta» 1729.

dən Allaha sığınırıq. Allah kimi hidayətə yönəlmişsə, onu heç kəs azdırma bilməz, kimi də azdırmışsa, heç kəs onu hidayətə yönəldə bilməz .

əl-Mudil – “(Ya Rəsulum!) **De: “Allah istədiyini (haqq yoldan) sapdırır. Tövbə edən (Allahın itaətinə qayıdan) şəxsi isə Öz hidayətinə (Özünün doğru yolu olan islam dininə) qovuşdurur”.** (ər-Rəd 27).

Hər bir müsəlman Allahın onu yaratdığını bildiyi kimi, mərhəməti ilə hidayətə yönəldənin və ya ədaləti ilə saptırının da Allah olduğunu bilməsi lazımdır. Bu bilikdən sonra daima Allahdan özünə hidayət istəməsi və İslam üzərə ölməsini tələb etməli və bunun üçün də dua etməlidir. «**Ey iman gətirənlər! Sizə həyat verən şeylərə çağırıldığınız zaman Allah və Rəsuluna icabət edin. Bilin ki, Allah insan ilə qəlbi arasına girər.**» (əl-Ənfal 24). «**Allah kimi düz yola yönəltmək istəsə, onun köksünü İslam (dini) üçün açıb genişləndirər, kimi azdırmaq istəsə onun ürəyini daraldıb sıxıntıya salar. O, sanki göyə çıxar. Allah iman gətirməyənlərə pisliyi belə edər.**» (əl-Ənam 125). Allah imanı kimin qəlbində yaradırsa ancaq o, hidayət tapır. Nə Peyğəmbər, nə bir başqası buna müdaxilə edə bilməz. «**Sənə düşən yalnız təbliğ etməkdir.**» (əş-Şura 48). «**Rəbbimiz hər şeyə öz surətini verən və sonra da doğru yolu göstərən Allahdır.**» (Ta ha 50) ayəsində hidayət ilə bütün canlıları əhatə edən hidayət qəsd edilmişdir. Əgər bu hidayət olmasaydı kişilər qadımlara yönəlməz, heyvanlar otlaqlara getməz, bal arıları pətəklərinə yönəlməz və s. sayılmayacaq qədər çoxdur» .

Kim Zikr Edib: Qurtubi, Şərbisi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

DARR - NƏFİ

əd-Darr – **ən-Nəfi** – Bütün İslam alimləri bu İsimləri İsim olaraq qəbul etmişlər. Yalnız bu iki ayədə bu şəkildə zikr olunurlar. «**Əgər Allah sənə bir zərər versə (səni ondan) Allahdan başqa heç kəs qurtara bilməz. Əgər Allah sənə bir xeyir yetirsə (heç kəs Ona mane ola bilməz). Çünki O, hər şeyə qadirdir.**» (əl-Ənam 17). «**De ki: «Mən Allahın istədiyindən başqa özümə nə bir xeyir, nə də bir zərər verə bilərəm.**» (əl-Əraf 188). Həlimi ﷺ deyir ki: “Allaha yalnız Dar ismi ilə dua etmək caiz deyildir. Buna görə də hər iki İsimlə birlikdə Allaha dua etmək lazımdır”. Xattabi ﷺ deyir ki: «Bu iki İsmın bir yerdə zikr edilməsi Allahın dilədiyinə xeyir, dilədiyinə də zərər verməyə qadir olduğunu göstərir...». Əbul-Abbas Abdullah İbn Abbas ﷺ rəvayət edir ki, bir gün (minikdə) Peyğəmbərin

²⁰³ Müslim 868.

²⁰⁴ Qurtubi 1/380-383.

arxasında oturmuşdum. O, buyurdu: «Ey oğul! Mən sənə bir neçə kəlimə öyrədəcəm. Allahı qoru ki, Allah da səni qorusun. Allahı qoru ki, onu öz qarşında tapasan. Bir şey dilədikdə, Allahdan dilə. Kömək istədikdə yenə də Allahdan kömək istə. Bunu da bil ki, əgər bütün insanlar sənə xeyir vermək üçün bir yerə yığışsalar da belə Allahın yazdığından artıq sənə heç bir xeyir verə bilməzlər...» . Hər müsəlman Allahdan başqa xeyir və zərər verə bilən birinin olmadığını bilməlidir.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Qurtubi, İbn Qeyyim, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

YUXARIDA GÖSTƏRİLƏN CƏDVƏLLƏRƏ ƏSASLANARAQ ALİMLƏRİN QURAN VƏ SÜNNƏDƏ İZAFƏ²⁰⁶ OLARAQ GÖRDÜKLƏRİ ALLAHIN İSİMLƏRİ ƏLLƏZİ ALLƏMƏ BİL QALƏM

Əlləzi Alləmə Bil Qaləm – “*(Ya Peyğəmbər!) Oxu! Sənin Rəbbin ən böyük kərəm sahibidir! O Rəbbin ki, qələmlə (yazmağı) öyrətdi.*” (əl-Ələq 3-4).

ƏLLƏZİ LƏHUL MULK

Əlləzi Ləhul Mulk – “*O Allah ki, göylərin və yerin ixtiyarı Onun əlindədir. Allah hər şeyə şahiddir!*”. (əl-Buruc 9).

ƏHSƏNUL XALİQİN

Əhsənul Xaliqin – “*Sonra nütfəni laxtalanmış qana çevirdik, sonra laxtalanmış qanı bir parça ət etdik, sonra o bir parça əti sümüklərə döndərdik, sonra sümükləri ətlə ördük və daha sonra onu bambaşqa (yeni) bir məxluqat olaraq yaratdıq. Yaradanların ən gözəli olan Allah nə qədər (uca, nə qədər) uludur!*”. (əl-Muminun 14).

ƏHKƏMUL HƏKİMİN

Əhkəmul Həkimin – “*Məgər Allah hakimlərin hakimi (ən ədalətli, ən üstün hakim) deyilmi?!.*” (ət-Tin 8). ***Nuh Rəbbinə (dua ilə) müraciət edib dedi:*** “*Ey Rəbbim! Oğlum (Kənan) mənim ailə üzvlərimdəndir. Sənin vədin, sözsüz ki, haqdır. Sən hakimlərin hakimisən!*”. (Hud 45).

²⁰⁵ Tirmizi 2516, əl-Albani «Səhih əl-Cəmi» 7834-cü hədis.

²⁰⁶ ***İzafə - İzafət*** – bir şeyi bir kimsəyə və ya bir şeyə nisbət etmək, yaxın etmək, isnad etmək, qatmaq, qarışdırmaq, bir şeyə meyl etdirmək, həvalə etmək və s deməkdir.

ƏRHƏMUR RAHİMİN

Ərhəmur Rahimin – “(Musa) dedi: “Ey Rəbbim! Məni də, qardaşımı da bağışla. Bizi Öz mərhəmətin altına al. Sən rəhm edənlərin ən rəhmlisən!”. (əl-Əraf 151).

ƏSRAUL HƏSİBİN

Əsraul Həsibin – “(Allah) Öz bəndələri üzərində hakimi-mütləqdir. O sizə (yaxşı və pis əməllərinizi yazan, sizi Şeytandan qoruyan) gözətçi mələklər göndərir. Nəhayət, birinizin əcəli gəlib çatdıqda onun canını (göndərdiyimiz) mələklər alar. Onlar (öz vəzifələrində) heç bir əyər-askikliyə yol verməzlər!”. (əl-Ənam 62).

ƏHLUT TƏQVA

Əhlut Təqva – “Bununla belə, Allah istəməsə, onlar əsla öyüd ala bilməzlər. Qorxub çəkinməyə də, bağışlamağa da layiq olan ancaq Odur!”. (əl-Muddəssir 56).

ƏHLUL MƏĞFİRA

Əhlul Məğfira – “Bununla belə, Allah istəməsə, onlar əsla öyüd ala bilməzlər. Qorxub çəkinməyə də, bağışlamağa da layiq olan ancaq Odur!”. (əl-Muddəssir 56).

ƏLİMUL-ƏXZ

Əlimul-Axz – Cəzası ağır və şiddətli olan, acı yaxalamaq, tutmaq deməkdir. «Onun cəzası doğurdan da ağır və şiddətlidir». (Hud 102). Bu ayədə işlədilən Axz sözü intiqam və cəzalandırmanı ifadə edir. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah zalıma möhlət verir. Elə ki, onu yaxaladı bir daha buraxmaz» . Allahın yaxalaması çox acı və cəzalandırması isə çox şiddətlidir. «(Hud) Mən özümün və sizin Rəbbiniz olan Allaha təvəkkül etdim. Onun alınından yaxalayıb tutmadığı heç bir canlı toxdur». (Hud 56).

İLƏHİN NƏS

İləhin Nəs – “İnsanların ixtiyar sahibinə”. (ən-Nəs 2).

BƏLİĞU ƏMRİ

Bəliğu Əmri – “Və ona gözləmədiyi yerdən ruzi verər. Kim Allaha təvəkkül etsə, (Allah) ona kifayət edir. Allah Öz əmrini yerinə yetirəndir. Allah hər şey üçün bir ölçü (hədd, müddət) təyin etmişdir”. (ət-Taləq 3).

²⁰⁷ Buxari 4686, Müslim 2583.

BƏDİUS SƏMƏVƏTİ VƏL ARD

Bədius Səməvəti Vəl Ard – “Göyləri və yeri icad edən (yoxdan yaradan) **Odur**. **Bir işin yaranmasını istədiyi zaman, ona (o işə) yalnız: “Ol !”** –deyər, o da (fövrən) olar”. (əl-Bəqərə 117).

CƏALƏL LEYLƏ SƏKƏNƏ

Cəaləl Leylə Səkənə - “(Gecənin zülmətindən) səhəri yarıb çıxaran, gecəni bir istirahət vaxtı, günəşi və ayı (vaxt üçün) bir ölçü vasitəsi edən **də Odur**. (Bütünü) bunlar yenilməz qüvvət sahibi, (hər şeyi) bilən Allahın təqdiridir (əzəli hökmüdür)”. (əl-Ənam 96).

CƏMIUN NƏS

Cəmiun Nəs – “**Ey Rəbbimiz! Olacağına şübhə edilməyən bir gündə (qiyamətdə) bütün insanları (bir yerə) toplayan Sənsən. Allah Öz vədəsindən əsla dönməz!**”. (Ali İmran 9).

XAYRUL FƏTİHİN

Xayrul Fətihin – “**Allah bizi sizin (batil) dininizdən xilas etdikdən sonra biz sizin dininizə dönsək, (sizin bütpərəst dininizin haqq olduğunu etiraf etməklə) Allaha qarşı yalan uydurmuş olarıq. Rəbbimiz Allah istəməsə, biz əsla sizin dininizə dönə bilmərik. Rəbbimiz elm ilə (Öz əzəli elmi ilə) hər şeyi ehtiva etmişdir. Biz yalnız Allaha təvəkkül emişik. Ey Rəbbimiz! Bizimlə tayfamız arasında ədalətlə hökm et. Axı Sən hökm verənlərin ən yaxşısısan!**”. (əl-Əraf 89).

XAYRUL HƏFİZİN

Xayrul Həfizin – “(Yəqub) dedi: “**Bundan əvvəl qardaşını (Yusif) sizə etibar etdiyim kimi, heç onu sizə etibar edə bilərəmmi? Allah Özü (onu) ən yaxşı qoruyandır və rəhmlilərin ən rəhmlisidir!**”. (Yusuf 64).

XALİQUL İNSƏN

Xaliquəl İnsən – “**İnsanı yaratdı**”. (ər-Rahmən 3).

XAYRUL HƏKİMİN

Xayrul Həkimin – “**Əgər sizin bir qisminiz mənimlə göndərilən (dini hökmlərə) inanmış, bir qisminiz isə inanmamışsa, Allah aramızda öz hökmünü verincəyə qədər səbr edin. Axı O, hökm verənlərin ən yaxşısıdır!**”. (əl-Əraf 87).

XAYRUR RAHİMİN

Xayrur Rahimin – “**Çünki bəndələrimdən bir zümrə (möminlər) var idi ki, onlar: “Ey Rəbbimiz! Biz (Sənə) iman gətirdik. Artıq bizi bağışla,**

bizə rəhm et. Sən rəhm edənlərin ən yaxşısısan!” – deyirdilər”. (əl-Muminun 109).

XAYRUR RAZIQİN

Xayrur Raziqin – “Məryəm oğlu İsa dedi: “Ya Allah , ey bizim Rəbbimiz! Bizə göydən bir süfrə nazil et ki, o bizim həm birincimiz, həm də axırıncımız (həm bizim, həm də bizdən sonra gələnlər) üçün bir bayram və Səndən (Sənin qüdrətindən) bir möcüzə olsun. Bizə ruzi ver ki, Sən ruzi verənlərin ən yaxşısısan!”. (əl-Maidə 114).

XAYRUL ĞAFİRİN

Xayrul Ğafirin – “Musa Bizim (Sina dağında) təyin etdiyimiz vaxt üçün öz tayfasından yetmiş (mötəbər) adam seçmişdi. Onları sarsıntı yaxalayanda (ildırım vuranda Musa) dedi: “Ey Rəbbim! Əgər istəsəydin, bundan qabaq onları da, məni də məhv edərdin. Aramızdakı səfehlərin törətdiyi günahlar üzündən bizi məhvimi edəcəksən? Bu (baş verən işlər) Sənin sınağından başqa bir şey deyildir. Sən onunla (bu sınaqla) istədiyini zəlalətə düşür edər, istədiyini doğru yola salarsan. Sən bizim hamimizsən (ixtiyar sahibimizsən). Bizi bağışla və rəhm et. Axı sən bağışlayanların ən yaxşısısan!”. (əl-Əraf 155).

XAYRUL FƏSİLİN

Xayrul Fəsilin – “De: “Mən Rəbbimdən açıq-aydın bir dəlilə (Qurana) istinad edirəm. Siz isə onu yalan hesab etdiniz. Sizin tələm-tələsik istədiyiniz (ilahi əzab) məndə (mənim əlimdə) deyildir. Hökm ancaq Allahındır. Haqqı yalnız O bəyan edər. O (haqla batili) ayırd edənlərin ən yaxşısıdır!”. (əl-Ənam 57).

XAYRUL MƏKİRİN

Xayrul Məkirin – “Onlar (İsaya inanmayanlar) hiyləyə əl atdılar. Allah da onların hiyləsinə (İsanı göyə qaldırıb münafıqlardan birini isə İsa surətində onlara öldürməklə) əvəz verdi. Allah (bütün) hiyləgərlərdən tədbirlidir (hiyləgərlərə ən yaxşı cəza verəndir)”. (Ali İmran 54).

XAYRUL MUNZİLİN

Xayrul Munzilin – “Həmçinin (gəmidən enəndə) belə de: “Ey Rəbbim! Məni mübarək (xeyir-bərəkətli) bir yerə endir. Sən sığınacaq verənlərin ən yaxşısısan!”. (əl-Muminun 29).

XAYRUN NƏSİRİN

Xayrun Nəsirin – “(Ya Rəsulum!) Söylə: “Sizə bunlardan (dünya zinətlərindən) daha yaxşısını xəbər verimmi? Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənlər üçün Rəbbi yanında (ağacları) altından çaylar axan cənnətlər (bağlar) vardır ki, orada əbədi qalacaqlar. Onlardan ötrü orada (hər cür eyibdən) pak olan zövcələr və (ən böyük nemət olan) Allah rızası (razılığı, hüsn-rəğbəti) vardır. Allah, həqiqətən, bəndələrini görəndir!”. (Ali İmran 15).

XAYRUL VARISİN

Xayrul Varisin – “(Ya Rəsulum!) Zəkəriyyəni da (yada sal)! Bir vaxt o: “Ey Rəbbim! Məni tək (kimsəsiz, varissiz) buraxma. Sən varislərin ən yaxşısısan! (Bütün məxluqat yox olar, ancaq Sən qalarsan!)” – deyə yalvarıb Rəbbinə dua etmişdi”. (əl-Ənbiyə 89).

ZUL BƏTŞ

Zul Bətş – “Onları lap möhkəm yaxalayacağımız gün (Qiyamət, yaxud Bədr vuruşu günü), şübhəsiz ki, Biz (onlardan) intiqam alacağıq!”. (əd-Duxan 16).

ZU İNTİQAM

Zu İntiqam – “Ey iman gətirənlər! İhramda olarkən ovu (əti yeyilən heyvanları) öldürməyin. Sizdən ovu qəsdən öldürən hər bir kəsin boynuna cəza və ya kəffarə düşür. Onun cəzası içərinizdən olan iki ədalətli şəxsin hökmü ilə öldürdüyünə bənzər (onun qiymətinə bərabər) bir heyvanı Kəbəyə çatası (Kəbənin yaxınlığında kəsilib oradakı yoxsullara paylanacaq) qurban etmək, kəffarəsi isə, gördüyü işin zərərini, acısını dadsın deyə, (öldürdüyü heyvanın dəyəri müqabilində) yoxsullara yedirtmək, yaxud ona bərabər (hərəsi üçün bir gün olmaq şərtilə yedirəcəyi yoxsulların sayı qədər) oruc tutmaqdır. Allah keçmişdə olanları bağışlamışdır. Hər kəs bundan sonra belə bir iş görsə, Allah ondan intiqam alar. Allah yenilməz qüvvət sahibi, intiqam sahibidir!”. (əl-Maidə 95).

CƏLİL - ZUL-CƏLƏLİ VƏL İKRAM

Cəlil – *Zul-Cələli Vəl İkrām* – Cəlil ismi Qurani Kərimdə Zul Cələli vəl İkrām ayəsində İzafə olaraq işlənmişdir. ər-Rahmən surəsində iki yerdə zikr olunur. «Ancaq Əzəmət və Kərəm sahibi olan Rəbbinin üzü baqidir». (ər-Rahmən 27). «(Ya Peyğəmbər!) Sənin Əzəmət və Kərəm sahibi olan Rəbbinin adı nə qədər uca və nə qədər uludur». (ər-Rahmən 78). *Cəlil* – əmir və qadağa qoyma haqqına sahib olan mənasındadır.

İnsanlar arasında birinin Cəlal sahibi olması başqaları üzərində sözü keçərli olması, güclü olması və ona itaət edilənə deyilir. Xattabi رحمته deyir ki: «**Cəlal** – Allahın ucalığına və ululuğuna dəlalət edər. Onun şanı ucadır. Ondan başqa hər bir böyük kiçikdir, hər bir üstün isə aşağıdır». **Zul Cələli və İkrəm** – ululuq və ikram sahibidir. Bütün üstün sifətlər Onadır, heç kimsə Ondan üstün olmaz. Duaların birində Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allahım! Həmdin təkçə Sənə məxsusuyyətə naminə Səndən diləyirəm. Səndən başqa ibadətə layiq haqq məbud yoxdur. Lütfkar və səxavətli sən. Ey səmələrin və yerin yaradıcısı! Ey Cəlal, əzəmət və kərəm sahibi. Ey əbədi və əzəli olan! Səndən (Cənnəti) diləyirəm və (Cəhənnəm odundan) Sənə sığınırım» . Qurtubi رحمته deyir ki: «**Zul Cələli və İkrəm** – əzəmət və ikram sahibi olan deməkdir». O, halda Cəlal Allahın zatına xas bir sifətdir. Əzəmət və ikram Ona aiddir. Bütün əmr və qadağalar Ondən qaynaqlanır. O, öz zatında cəlal və ikram sahibidir. Bütün ikramlar Ondən insanlara axar. Allah səni bağışladığı kimi, sənə nemətlər verdiyi ki, sən də başqalarına yaxşılıq et və bağışla. İnsanların etdikləri xətaları bağışla. Bir-birinizə etdiyiniz yaxşılıqları unutmayın. «**Aranızda yaxşılığınızı unutmayın**». (əl-Bəqərə 237). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Səninlə əlaqəsini kəsənlə sən əlaqəni kəsmə, sənə verməyənlə sən verməyə davam et, sənə haqsızlıq edənə bağışla» . Səni pisləyənlə sənə söyənlə qarşılıq vermə, səbr et. Allahın sənə yaxşılıq etdiyi kimi sən də başqalarına yaxşılıq et.

ZUR RAHMƏTİL VASİA

Zur Rahmətil Vasia – “Əgər onlar səni yalançı hesab etsələr, de: “Rəbbiniz böyük mərhəmət sahibidir. Onun günahkar bir tayfaya (verəcəyi) əzabın da qarşısı alın bilməz!”. (əl-Ənam 147).

ZUT TAVL

Zut Tavl – “Günahları bağışlayan, tövbələri qəbul edən, cəzası şiddətli, kərəmi böyük olan (Allahdandır)! Ondən başqa heç bir tanrı yoxdur. Axır dönüş də Onadır!”. (əl-Mumin 3). Halimi رحمته deyir ki: «**Zut Tavl** – xeyri və yaxşılıq bol olan deməkdir. Qullarına yaxşılıq etmək istədikdə Allahın edəməyəcəyi yaxşılıq yoxdur. Lakin insanlardan **Zut Tavl** olanlar belə deyillər. Çünki onlardan biri bir yaxşılıq etmək istədikdə yaxşılıq edəcəyi şeyi tapa bilməyə bilər. İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: «**Zut Tavl** - ifadəsini bol lütf və zənginlik sahibi olaraq açıqlamışdır». İbn Kəsir رحمته deyir ki: «**Zut Tavl** – geniş lütf, zənginlik, bağışlayan, nemət və fəzilət

²⁰⁸ Əbu Davud 2/80, İbn Məcə 2/1268, Nəsai 3/52, Tirmizi 5/550.

²⁰⁹ Heysəmi 8/188.

sahibidir»²¹⁰. Qurtubi ﷺ deyir ki: «*Zut Tavl – O, Lə İlhə İlləllah* deyən kimsəyə möhtac deyildir. Bağış və ehsan sahibi, günahları əff edən deməkdir»²¹¹.

ZUL ARŞ (ZUL ARŞİL AZİM)

Zul Arş (Zul Arşil Azim) – “Dərəcələri yüksəldən (mələklərin, peyğəmbərlərin, övliyaların və möminlərin mərtəbələrini ucaldan, yaxud hər şeydən uca), arşin sahibi Allah öz əmrindən olan vəhyi bəndələrindən istədiyinə nazil edir ki, (o, insanları) görüş günü (yer və göy əhlinin, ibadət edənlə ibadət olunanın, zalımla məzlumun bir-birilə görüşəcəyi, ruhla bədənin qovuşacağı qiyamət günü) ilə qorxutsun!”. (əl-Mumin 15).

ZUL FADLİL AZİM

Zul Fadlil Azim – “(Allah) Öz nemətini istədiyi şəxsə aid edər. Allah böyük kərəm sahibidir!”. (Ali İmran 74).

ZUL QUVVƏTİL MƏTİN

Zul Quvvətıl Mətin - “Şübhəsiz ki, ruzi verən də, quvvət sahibi də, yenilməz olan da Allahdır!”. (əz-Zariyat 58).

ZUL MƏARİC

Zul Məaric – “O əzab yüksək) dərəcələr sahibi olan Allahdandır!”. (əl-Məaric 3).

ZUL İQAB

Zul İqab – “(Ya Rəsulum!) Sənə ancaq səndən əvvəlki peyğəmbərlərə deyilənlər deyilir. Həqiqətən, sənin Rəbbin həm bağışlayandır, həm də şiddətli cəza verəndir!”. (Fussilət 43).

ZUL MƏĞFİRA

Zul Məğfira – “(Müşriklər) səni tələsdirib (özlərinə) yaxşılıqdan əvvəl pislik (Allahın mərhəmətindən qabaq əzabını) istəyirlər. Halbuki onlardan öncə (Allaha asi olan tayfalar, xalqlar barəsində) bu kimi (ibrətamiz) cəzalar olub keçmişdir. Həqiqətən, Rəbbin insanların zülmünə baxmayaraq onlara qarşı mərhəmət sahibidir. Və şübhəsiz ki, Rəbbinin cəzası da şiddətlidir!”. (ər-Rəd 6).

²¹⁰ İbn Kəsir 7/95.

²¹¹ Qurtubi 8/5939.

RAZİQU Bİ ĞEYRİ HİSƏB

Razıqu Bi Ğeyri Hisəb – “Belə olduqda, Rəbbi (Məryəmi) yaxşı qəbul etdi, onu gözəl bir fidan kimi böyütdü və Zəkəriyyaya tapşırırdı. Zəkəriyya hər dəfə (Məryəmin) ibadət etdiyi mehraba girdikdə, onun yanında bir ruzi olduğunu görürdü. (Zəkəriyya:) “Ya Məryəm, bunlar sənin üçün haradandır?” - dedikdə, o: “Allah tərəfindəndir!” - deyə cavab verərdi. Həqiqətən, Allah istədiyi şəxsə hədsiz ruzi verər!”. (Ali İmran 37).

RĀFIUS SƏMƏ

Rafius Səmə - “Gördüyünüz göyləri dirəksiz olaraq yüksəldən, sonra ərşi yaradıb (Ərşə) ucalan, müəyyən vaxta (dünyanın axırına – qiyamətə) qədər (səmada) dolanan Günəşi və Ayı ram edən, bütün işləri yoluna qoyan, ayələri müfəssəl izah edən məhz Allahdır. (Bütün bu dəlillərdən sonra) Rəbbinizlə qarşılaşacağınıza (Qiyamət günü dirilib haqq-hesab üçün hüzurunda duracağınıza), bəlkə, inanasınız!”. (ər-Rəd 2).

RABBUL BEYTI

Rabbul Beyti – “Bu evin Rəbbinə (Kəbənin sahibi Allaha) ibadət etsinlər!”. (əl-Qureys 3).

RABBUŞ Şİ'RA

Rabbuş Şi Ra – “Şiranın (Şira ulduzunun) da Rəbbi Odur!”. (ən-Nəcm 49).

RABBUL İZZƏ

Rabbul İzzə – “Sənin Rəbbin – yenilməz qüvvət sahibi (mülkündə hər şeyə qalib) olan Rəbbin (müşriklərin) Ona aid etdikləri sifətlərdən tamamilə uzaqdır!”. (əs-Saffət 180).

RABBUL MƏŞRİQİ VƏL MƏĞRİB

Rabbul Məşriqi Vəl Məğrib – “(Musa) dedi: “Əgər (ağıllı-başlı) düşünə bilərsinizsə, (anlayın ki) O, şərqin, qərbin və onların ikisinin arasında olanların Rəbbidir!”. (əş-Şuəra 28).

RABBUL MƏŞƏƏRİQİ VƏL MƏĞƏƏRİBİ

Rabbul Məşəəriqi Vəl Məğəəribi – “Məşriqlərin və məğriblərin Rəbbinə and olsun ki, Biz, həqiqətən, qadirik”. (əl-Məəric 40).

RABBUL MƏŞRİQEYİNİ VƏ RABBUL MƏĞRİBEYN

Rabbul Məşriqeyni Və Rabbul Məğribeyn – “İki məşriqin və iki məğribin Rəbbi (günəşin və ayın yazda və qışda çıxıb batdığı yerlərin sahibi) *Odur*”. (ər-Rahmən 17).

RABBUN NƏS

Rabbun Nəs – “(Ya Peyğəmbər!) *De: “Pənah aparıram insanların Rəbbinə*”. (ən-Nəs 1).

RABBUL ALƏMİN

Rabbul Aləmin – “*Həmd (şükür və tərif) olsun Allaha (və ya: Həmd məxsusdur Allaha) – aləmlərin Rəbbinə*”. (əl-Fatihə 2).

RAFİUD DƏRACƏT

Rafiud Dəracət – “*Dərəcələri yüksəldən (mələklərin, peyğəmbərlərin, övliyaların və möminlərin mərtəbələrini ucaldan, yaxud hər şeydən uca), ərşin sahibi Allah öz əmrindən olan vəhyi bəndələrindən istədiyinə nazil edir ki, (o, insanları) görüşünü (yer və göy əhlinin, ibadət edənlə ibadət olunanın, zalımla məzlumun bir-birilə görüşəcəyi, ruhla bədənin qovuşacağı qiyamət günü) ilə qorxutsun!*”. (əl-Mumin 15).

SƏRİUL İQAB

Səriul İqab – Tezliklə cəza verən. “(Ey insanlar!) *Verdiyiniz nemətlərlə sınamaq üçün sizi yer üzünün varisləri təyin edən, dərəcələrə görə birinizi digərinizdən üstün edən Odur. (Ya Rəsulum!) Həqiqətən, sənin Rəbbin (kafirlərə, müşriklərə, Onun birliyini inkar edənlərə) tezliklə cəza verən və şübhəsiz ki, (möminləri) bağışlayan, (onlara) rəhm edəndir!*”. (əl-Ənam 165). «*O, ən tez haqq-hesab çəkəndir*». (əl-Ənam 62).

SƏRİUL HİSƏB

Səriul Hisəb – Tezliklə haqq-hesab çəkən. “*Belə şəxslərin qazandıqlarına (qazandıqları əməllərinə) görə (axirətdə) mükafat gözləyir. Allah tezliklə haqq-hesab çəkəndir!*”. (əl-Bəqərə 202). «*O, ən tez haqq-hesab çəkəndir*». (əl-Ənam 62).

SƏMİ'UD DUA

Səmi'ud Dua – “(O zaman) *Zəkəriyyə Rəbbinə dua edərək dedi: “Ey Rəbbim! Mənə də Öz tərəfindən pak bir övlad bəxş et! Sən, həqiqətən, duaları eşidənsən!*”. (Ali İmran 38).

ŞƏDİDUL BƏTŞ

Şədidul-Bətş – Hər iki İsim Qurani Kərimdə zikr olunur. İntiqam alan. «*Həqiqətən də sənin Rəbbinin intiqamı çox şiddətlidir*». (əl-Buruc 12). «*Şübhəsiz ki, biz intiqam alacağıq*». (əd-Duxan 16). *Bətş* – tez, sərt və şiddətli yaxalamaq deməkdir. Həsən və İkrimə ﷺ bu ayəni təfsir edərkən deyirlər ki: «Bu yaxalama Qiyamət günü olacaqdır». İbn Abbas, İbn Məsud ﷺ deyir ki: «Bu yaxalanma Bədr günü həqiqət olmuşdur».

ŞƏDİDUL İQAB

Şədidul-İqab – Bu isim Qurani Kərimdə bir çox yerlərdə zikr olunur. «*Günahları bağışlayan, tövbələri qəbul edən, cəzası şiddətli olan (ŞƏDİDUL-İQAB) və kərəmi böyük olan Allahdır!*». (əl-Mumin 3). Bütün İslam alimləri Allahın belə bir İsmi olduğunda müttəfiqdirlər. İsmi mənəsi son dərəcə də aydındır. Allah inkarçıları inkarları ilə, günahkarları da günahlarına görə cəzalandırandır. Dilədiyinin cəzasını bu dünyada verir, dilədiyinin də axirətdə. *İqab* – cəza deməkdir. İnsan etdiyi günaha görə cəzalandırılır. Cəza edilən günahın qarşılığıdır. Allah qullarını, qadağan olunan əməlləri etdikdə və ya əmr edilən fəlləri etmədikdə cəzalandırır. Allahın qullarını cəzalandırması iki cürdür. 1) Allahın cəzanı haqq etmiş qullarını dünyada ikən cəzalandırması. Allah dilədiyi günahkar qullarını bu dünyada fəlakətlərlə, xəstəliklərlə, zəlzələlərlə və s. bəlalarla cəzalandırır. Dünyada verilən bu cəza inkarçılar üçün bir əzab, günahkar möminlər üçün sə bir rəhmət və günahlarının kəffarəsidir. Bu fəlakətlər günahkar möminlərin qəlblərini arındırır, qəflətdən oyanmalarına və etdikləri günahları tərki etmələrinə vəsilə olur. Əgər bütün bunlara əhəmiyyət vermədən öz günahlarına və üsyanlarına davam edərlərsə bu vaxt Allah dilərsə onları axirətdə cəzalandırır, dilərsə də bağışlayar. 2) Allah cəzanı haqq edən qullarını axirətdə cəzalandırması. Bütün cəzalar ruhun bədəndən ayrıldığı andan başlayar. Qəbr əzabı, dirilmək sıxıntıları, hesab vermək və Cəhənnəm atəşi cəzaları. «*Allahdan ötrü həcc və ümrə (kiçik həcc) əməllərini tam yerinə yetirin, əgər arada sizə maneçilik olarsa, (sizə) müyəssər olan bir qurbanlıq göndərin, qurbanlıq öz yerinə (Minaya) çatıncaya qədər başınızı qırxdırmayın. Əgər (ihramda ikən, ziyarət zamanı) sizdən xəstələnən və yaxud baş ağrısına tutulub əziyyət çəkən olarsa, belə şəxs (başını qırxdırmağın əvəzində) fidyə olaraq (üç gün) oruc tutmalı və ya sədəqə verməli, yaxud da bir qurban kəsməlidir. (Maneçiliyin aradan qalxmasına) əmin olduqda isə həcc vaxtına qədər ümrə ziyarətindən istifadə edən şəxs müyəssər etdiyi bir heyvan kəsməlidir. Qurbanlıq tapmayanlar bunun*

avəzində həcc ziyarəti günlərində üç gün və (vətəninə) qayıdandan sonra yeddi gün oruc tutmalıdırlar ki, bu da tam on gün edir. Bu (ümrə ziyarəti) ailəsi Məscidülhəramda (Məkkədə və ətrafında) sakin olmayanlara aiddir. Allahdan qorxun və bilin ki, Allahın əzabı şiddətlidir". (əl-Bəqərə 196).

ŞƏRİHUL SUDUR

Şərihul Sudur – “(Müşriklərin) içərisində səni dinləyənlər də vardır. Lakin (müsəlmanlara qarşı düşmən hərəkətlərinə görə) onu (Qurani) başa düşməsinlər deyə, onların ürəklərinə pərdə çəkdik, qulaqlarına da karlıq (ağırlıq) verdik. Onlar hər hansı bir möcüzə görsələr, yenə də ona inanmazlar. Hətta yanına gəldikdə sənənlə höcətləşərlər. Kafir olanlar isə: ”Bu, qədimlərin əfsanələrindən (nağıllardan) başqa bir şey deyildir!, - deyərlər”. (əl-Ənam 25).

ŞƏDİDUL BƏ’S

Şədidul Bə’s – “(Ya Rəsulum!) Allah yolunda vuruş (cihad et). Sən yalnız özünə cavabdehsən, lakin möminləri də (cihada) təşviq et! Ola bilsin ki, Allah kafirlərin gücünü qırmiş (sizi kafirlərin qəzəbindən saxlamış) olsun. Allahın qəzəbi (qəhri) də, əzabı da çox şiddətlidir!”. (ən-Nisə 84).

ŞƏDİDUL MİHƏL

Şədidul Mihəl – “Göy gurultusu Onun şəninə təriflər deyir, mələklər də (Allahın) qorxusundan (Onu öyüb mədh edirlər). O, ildirımlar göndərib (kafirlər) Allah barəsində mübahisə edərkən onlarla istədiyini vurur. Allahın cəzası şiddətlidir! (Allah yenilməz qüvvət sahibidir!)”. (ər-Rəd 13).

SAHİBUL ƏMR

Sahibul Əmr – “Həqiqətən, Rəbbiniz göyləri və yeri altı gündə xəlq edən, sonra ərşi (və onun əhatə etdiyi hər şeyi) yaratıb (Ərşə) ucalan, (bir-birini) sürətlə təqib edən gündüzü gecə ilə (gecəni də gündüzlə) örtüb bürüyən, günəşi, ayı və ulduzları əmrinə boyun əymiş halda yaradan Allahdır. Bilin ki, yaratmaq da, əmr etmək də Ona məxsusdur. Aləmlərin Rəbbi olan Allah nə qədər ucadır (nə qədər böyükdür!)”. (əl-Əraf 54).

SAHİBUL BƏLƏ’

Sahibul Bələ’ – “(Ya Rəsulum!) Sən onlara (yəhudilərə) de. ”Əgər (sizin iddianıza görə) Allah yanında axirət evi (Cənnət) başqa insanlara deyil, yalnız sizə məxsusdursa və əgər siz (bunu) doğru deyirsinizsə,

onda (Allahdan) ölüm istəyin!” (Çünkü Cənnətin yalnız özünə aid olduğunu iddia edən kimsə ona qovuşmaga səbəb olan ölümü mütləq arzulayar)”. (əl-Bəqərə 94).

SAHİBUS SIRAT

Sahibus Sirat – “Bu, Rəbbinin doğru yoludur. Biz ayələrimizi düşünüb anlayan bir camaat üçün artıq müfəssəl izah etmişik”. (əl-Ənam 126).

SAHİBUL KEYDİ MƏTİN

Sahibul Keydi Mətin – “Onlara (daha çox günaha batmaq üçün bir müddət) möhlət verərəm. Həqiqətən Mənim əzabım dözülməz dərəcədə şiddətlidir”. (Nun 45).

SAHİBUL VƏ'DİL HƏQQ

Sahibul Və'dil Həqq – “(Ya Peyğəmbər! Müşriklərin əziyyətlərinə) səbr et. Allahın (sənə və möminlərə verdiyi zəfər) vədi haqdır. Ya onlara vəd etdiyimizin (əzabın) bir qismini (diri ikən) sənə göstərəcəm, ya da səni Öz dərgahımıza aparacağıq. Onlar Bizim hüzzurumuza qaytarılıb gətiriləcəklər! (Qiyamət günü dünyadakı əməllərinə görə şiddətli əzaba düşər olacaqlar!)”. (əl-Mumin 77).

SADİQUL VƏ'D

Sadiqul Və'd – “Sonra onlara verdiyimiz vədi yerinə yetirdik. (Peyğəmbərlərə) və istədiyimiz kəslərə (onlara iman gətirənlərə) nicat verdik, (Allaha şərik qoşmaqla, küfr etməklə) həddi aşanları isə məhv etdik”. (əl-Ənbiya 9).

ALİMUL ĞAYBİ VƏŞ ŞƏHƏDƏ

Alimul Ğaybi Vəş Şəhədə - “De: “Ey göyləri və yeri yoxdan yaradan, ey gizlini və aşkarı bilən Allah! Bəndələrin arasında ixtilafda olduqları (məsələlər) barəsində Sən hökm edəcəksən!”. (əz-Zumər 46).

ALİMUL BİZƏTİS SUDUR

Alimul Bizətis Sudur – “Bu qəm qüssədən sonra Allah sizə rahatlıq üçün xəfif bir uyğu göndərdi. O sizin bir qisminizi bürüdü. O biri qisminiz isə ancaq öz canlarının harayına qalaraq: “Bu işdə bizim üçün bir şey (xeyir) varmı?” – deyər Allaha qarşı haqsız yerə, cahiliyyətə xas olan düşüncələrə qapıldılar. (Ya Rəsulum!) Onlara de: “Əlbəttə, bütün işlər Allaha məxsusdur (Allahın əlindədir)”. Onlar (münafıqlar) sənə açıb bildirmədikləri şeyləri öz ürəklərində gizlədərək: “Əgər bu işdə bizim üçün bir şey (bir qələbə) olsaydı, elə buradaca öldürülməzdik”, -

deyirlər. (Ya Rəsulum!) De: “Əgər siz evlərinizdə olsaydınız belə, alınlarına ölüm yazılmış kəslər yenə çıxıb əbədi yatacaqları (öləcəkləri) yerlərə gedərdilər ki, Allah (bununla) sizin ürəklərinizdə olanları (səmimiyyət və ikiüzlülüüyü) yoxlayıb aşkara çıxartsın və qəblələrinizdə olanları (niyyətlərinizi) təmizləsin. Allah ürəklərdə olanları biləndir!”. (Ali İmran 154).

ALLƏMUL ĞUYUB

Alləmul Ğuyub – “De: “Rəbbim haqqı (vəhyi və risaləti Öz peyğəmbərlərinə) nazil edər. O, qeybi ən yaxşı biləndir!”. (Səba 48).

ADUVVU KƏFİRİN

Aduvvu Kəfirin – “Hər kim Allaha, onun mələklərinə və peyğəmbərlərinə, Cəbrailə və Mikailə düşməndirsə, şübhəsiz, Allah da (belə) kafirlərə düşməndir”. (əl-Bəqərə 98).

ĞAAFİRUZ ZƏNBİ

Ğaafiruz Zənbı – “Günahları bağışlayan, tövbələri qəbul edən, cəzası şiddətli, kərəmi böyük olan (Allahdandır)! Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. Axır dönüş də Onadır!”. (əl-Mumin 3).

ĞALİBU ALƏ ƏMRİ

Ğalibu Alə Əmri – “(Yusifü) Misirdə satın alan (padşahın Əziz ləqəbli vəziri Qitfir) öz zövcəsinə belə dedi: “Ona hörmət et (yaxşı bax). Ola bilsin ki, bizə fayda versin və ya onu oğulluğa götürək!” Beləliklə, Yusifü o yerdə (Misirdə) yerləşdirdik, həm də ona yuxu yozmağı öyrətdik. Allah Öz işində (əmrində) qalibdir (istədiyini edəndir), lakin insanların əksəriyyəti (bunu) bilməz!”. (Yusuf 21).

FƏLİQUL İSBƏH-FƏLİQUL HƏBBİ VƏNNƏVƏ

Fəliqul İsbəh - Fəliqul Həbbi Vənnəvə – Yarmaq, yaran deməkdir. Hər iki İsim Qurani Kərimdə zikr olunur. «Şübhəsiz ki, toxumu da, çərdəyi də cücərdib çatladan (FƏLİQUL HƏBBİ VƏNNƏVƏ), ölüdən diri, diridən də ölü çıxardan Allahdır. Budur Allah! Axı siz ondan nə cür üz döndərsiniz». (əl-Ənam 95). «(Gecənin zülmətindən) Səhəri yarıb çıxardan (FƏLİQUL İSBƏH)». (əl-Ənam 96). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ yatağa girdikdə bizə belə söyləməyimizi əmr edərdi: «Ey göylərin və yerin, böyük ərşin Rəbbi olan Allahım! Ey Rəbbimiz! Ey hər şeyin Rəbbi olan toxumu və çərdəyi yaran Allahım» . Bu İsimlərin Allahdan başqası üçün işlədilməsi caiz deyildir. Dəhhaq رضي الله عنه

deyir ki: «*Fəliqul İsbəh* – gündüzü ortaya çıxaran, Allah toxumu və çərdəyi yaran, gecə qaranlığından sonra qaranlığı yarıb səhəri ortaya çıxarandır. O, ölü toxum və çərdəkləri yarar, onlardan insanlar və heyvanlar üçün yararlı olan yaşıl və təzə ruzilər çıxarar. Həsən və Qatadə رضي الله عنه deyirlər ki: «Ölüdən dirini çıxarır, diridən də ölünü». İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: «*Fəliq* – yaradan deməkdir». Mucahid رضي الله عنه deyir ki: «*Fəliq* – yarmaq mənasındadır. Allahdan başqa heç bir güc toxum və çərdəyi yarıb onlardan yararlı şeylər çıxara bilməz». Möminlərin qəlblərini iman ilə yaran və ehsan qapılarını onlara açan Odur. Ondan başqa İlah yoxdur.

FƏ'ALU LİMƏ YURİD

Fə'Alu Limə Yurid – “*O, istədiyini edəndir*”. (*əl-Buruc* 16).

FATİRAS SƏMƏVƏTİ VƏL ARD

Fatiras Səməvəti Vəl Ard – “*Göyləri və yeri yoxdan yaradan, ikiqanadlı, üçqanadlı və dördqanadlı mələkləri (peyğəmbərlərə) elçi edən Allaha həmd olsun! (Allah) məxluqatda istədiyini artırar. Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir!*”. (*Fatir* 1).

FƏ'ALU LİMƏ YƏŞƏ

Fə'Alu Limə Yəşə - “*(Ey insan!) Məgər göylərdə və yerdə olanların (bütün canlıların), Günəşin, Ayın və ulduzların, dağların, ağacların və heyvanların, insanların bir çoxunun (möminlərin) Allaha səcdə etdiyini görmürsənmi? Bir çoxuna da (kafirlərə də) əzab vacib olmuşdur. Allahın alçaltdığı kimsəni heç kəs yüksəldə (səadətə qovuşdura) bilməz. Həqiqətən, Allah dilədiyini edər!*”. (*əl-Həcc* 18).

QAIMU ALƏ KULLİ NƏFSİN BİMƏ KƏSƏBƏT

Qaimu Alə Kullü Nəfsin Bimə Kəsəbət – “*Hər bir kəsin (dünyada yaxşıdan, pisdən) nə qazandığına nəzarət edən Allah bunu bacarmayan bütələr kimidirmi?! (Əsla yox!) (Bununla belə, müşriklər götürüb) Allaha (cürbəcür) şəriklər qoşdular. (Ya Rəsulum!) De: “Bunlara bir ad verin görək! (Axı onlar kimdirlər, nəçidirlər?) Yoxsa Allaha yer üzündə (özünə şərik) bilmədiyi bir şeyimi xəbər verirsiniz? Yaxud sözün zahirinə uyub (belə həqiqətdən uzaq şeyləri) deyirsiniz? Xeyr, kafirlərə öz hiylələri (iftiraları, Allaha qarşı uydurub düzəlttikləri yalanlar) gözəl göstərildi və onlar (haqq) yoldan döndərildilər. Əslində, Allahın zəlalətə saldığı kimsəyə doğru yolu göstərən olmaz*”. (*ər-Rəd* 33).

QABİLUT TOVBA

Qabilut Tovba – “Günahları bağışlayan, tövbələri qəbul edən, cəzası şiddətli, kərəmi böyük olan (Allahdandır)! Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. Axır dönüş də Onadır!”. (əl-Mumin 3).

QAZİFU BİL HƏQQ

Qazifu Bil Həqq – “De: “Rəbbim haqqı (vəhyi və risaləti Öz peyğəmbərlərinə) nazil edər. O, qeybi ən yaxşı biləndir!”. (əs-Səba 48).

KƏŞİFUD DURR

Kəşifud Durr – “Biz (Əyyubun) duasını qəbul buyurduq, onu düçar olduğu bəladan (xəstəlikdən və ailəsinə üz vermiş müsibətdən) qurtardıq. Dərgahımızdan (Əyyuba) bir rəhmət və (Allaha) ibadət edənlərə ibrət dərsi (öyüd-nəsihət) olsun deyə, (həlak olmuş) övladlarını qaytarıb ona verdik, üstəlik bir o qədər də əlavə etdik”. (əl-Ənbiya 84). *əl-Kəşifud Durr* – «Əgər Allah sənə bir sıxıntı (zərər KƏŞİF) versə (səni ondan) Allahdan başqa heç kəs qurtara bilməz. Əgər Allah sənə bir xeyir yetirsə (heç kəs ona mane ola bilməz). Çünki O hər şeyə qadirdir». (əl-Ənam 17). «Əgər Allah sənə bir zərər yetirsə (KƏŞİF), səni ondan Allahdan başqa heç kəs qurtara bilməz». (Yunus 107). *Kəşifəd-Dur* – zərəri qaldıran, *Kəşifəl-Kərb* – sıxıntını aparan və s. mənasındadır. Allah sıxıntı və çətinliyi qaldıraraq qəlbə rahatlıq verən, üzüntü və kədəri qaldırıb yerinə sevinc və fərəh verəndir.

MƏƏLİKUL MULK

Məlikul Mulk – “(Ya Rəsulum!) De: “Ey mülkün sahibi olan Allah! Sən mülkü istədiyən şəxsə verər, istədiyən şəxsi yüksəldər və istədiyən şəxsi alçaldarsan. Xeyir yalnız Sənin əlindədir. Həqiqətən, Sən hər şeyə qadirsən!”. (Ali İmran 26).

MƏƏLİKİ YƏVMİD DİN

Məəliki Yəvmid Din – “Haqq-Hesab (Qiyamət) gününün sahibinə!”. (əl-Fatihə 4).

MUTİMMU NURİH

Mutimmu Nurih – “Onlar Allahın nurunu (İslam dinini) öz ağızları (öz iftiraları və şər sözləri) ilə söndürmək istəyirlər. Allah isə - kafirlərin xoşuna gəlməsə də, öz nurunu (dinini) tamamlayacaqdır”. (əs-Saff 8).

MUXRİUL HƏYY MİNƏL MEYYİT - MUXRİCUL MEYYİT MİNƏL HƏYY

Muxricul Həyy Minəl Meyyit – Muxricul Meyyit Minəl Həyy – “Şübhəsiz ki, toxumu da, çəyirdəyi də cücərdib çatladan, ölüdən diri, diridən də ölü çıxardan (ölü yumurtadan diri toyuq, diri toyuqdan ölü yumurta yaradan) Allahdır. Budur Allah! Axı siz Ondan (haqq olan Allahdan) nə cür döndərilirsiniz?”. (əl-Ənam 95).

MƏLİKİN NƏS

Məlikin Nəs – “İnsanların ixtiyar sahibinə”. (ən-Nəs 2).

MƏHIY BATİL

Məhiy Batil – “Yoxsa onlar: “(Muhəmməd) Allaha qarşı yalan uydurdu!” – deyirlər. (Ya Peyğəmbər!) Əgər Allah istəsə, sənin qəlbini möhürləyər (Allahın adından yalan danışacağıın təqdirdə Quranı sənə büsbütün unutturar). Allah batili məhv edər və haqqı Öz sözləri ilə gerçəkləşdirər. Şübhəsiz ki, O, ürəklərdə olanları biləndir”. (əş-Şura 24).

MƏRİCUL BƏHREYN

Məricul Bəhreyn – “(Suları şirin və acı olan) iki dənizi O qovuşdurdu (bir-birinə qovuşmaq üçün açıb buraxdı)”. (ər-Rahmən 19).

MUTİY HİKMƏTƏ

Mutiy Hikmətə - “Allah istədiyi şəxsə hikmət (elm, mərifət, müdriklik) bəxş edər. Kimə hikmət bəxş edilmişsə, ona çoxlu xeyir (əbədi səadət) verilmişdir. Bunu ancaq ağıllı adamlar dərk edirlər!”. (əl-Bəqərə 269).

MUBTİLUL BƏTL

Mubtilul Bətl – “(Allah bununla) günahkarların xoşuna gəlməsə də, haqqı (İslamı) bərqərar etmək və batili (küfrü) yox etmək istəyirdi”. (əl-Ənfal 8).

MUTUFFİ ƏNFUSƏ

Mutuffi Ənfusə - “Allah (əcəli çatan kimsələrin) canlarını (ruhlarını) onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin (hələ əcəli çatmayanların) canlarını isə yuxuda alar (çünki yuxu da ölüm kimi bir şeydir, yuxu zamanı ruh bədəni tərk edər). Ölümünə hökm olunmuş kimsələrin canlarını (ruhlar aləmində) saxlayar (onların ruhu bir daha bədənlərinə qayıtmaz, beləliklə də bədən ölüb gedər). Digər (ölümünə hökm olunmamış) kimsələrin canlarını isə müəyyən bir müddətədək (əcəlləri

gəlib çatıncaya qədər yuxudan oyandıqda bədənlərinə) **qaytarar. Həqiqətən, bunda düşünən bir qövüm üçün** (Allahın hər şeyə qadir olmasına, Qiyamət günü ölümləri dirildəcəyinə dəlalət edən) **əlamətlər vardır!**". (əz-Zumər 42).

MUHIQQUL HƏQQİ Bİ KƏLİMƏTİ

Muhiqqul Həqqi Bi Kəliməti – “**Günahkarlar istəməsələr də, Allah sözləri (əmr və hökmləri) ilə haqqı gerçəkləşdirəcək** (bərqərar edəcəkdir!)”. (Yunus 82).

MUXRİCUL SƏMƏRAT

Muxricul Səmərat – “**Küləkləri Öz mərhəməti önündə** (yağışdan qabaq) **müjdəçi olaraq göndərən Odur. Belə ki, küləklər** (yağmur yüklü) **ağır buludları hərəkətə gətirdiyi** (daşdığı) **zaman Biz onları** (buludları) **ölü** (qurumuş) **bir məmləkətə tərəf qovur, ora yağmur endirir və onunla hər cür meyvə yetişdiririk. Biz ölümləri də** (dirildib qəbirlərindən) **belə çıxaracağıq. Bəlkə, düşünüb ibrət alınız!**”. (əl-Əraf 57).

MUDRİKUL ƏBSAR

Mudrikul Əbsar – “**Gözlər Onu** (görüb) **dərk etməz. O, gözləri dərk edir. O, lətifdir** (cismlikdən uzaqdır), (hər şeydən) **xəbərdardır!**”. (əl-Ənam 103).

MURSİLUL RİYƏH

Mursilul Riyəh – “**Küləkləri Öz mərhəməti önündə** (yağışdan qabaq) **müjdəçi olaraq göndərən Odur. Belə ki, küləklər** (yağmur yüklü) **ağır buludları hərəkətə gətirdiyi** (daşdığı) **zaman Biz onları** (buludları) **ölü** (qurumuş) **bir məmləkətə tərəf qovur, ora yağmur endirir və onunla hər cür meyvə yetişdiririk. Biz ölümləri də** (dirildib qəbirlərindən) **belə çıxaracağıq. Bəlkə, düşünüb ibrət alınız!**”. (əl-Əraf 57).

MUSTƏVİ ALƏ ARŞ

Mustəvi Alə Arş – “**Rəhman olan Allah Ərşə ucaldı!**”. (Ta ha 5).

MUSƏXXİRUL FULK

Musəxxirul Fulk – “**Göyləri və yeri yaradan, göydən yağmur endirən, o yağmurla sizin üçün ruzi olaraq** (cürbəcür) **meyvələr yetişdirən, əmri ilə dənizdə üzmək** (yüklerinizi bir yerdən başqa yərə daşımaq) **üçün gəmiləri sizə** (sizin mənafeyinizə) **təbə və çayları sizə ram edən Allahdır!**”. (İbrahim 32).

MUSARRİFUL ƏYƏT

Musarriful Əyət – “Təmiz (torpağı münbit) bir məmləkətin bitkiləri Rəbbinin iznilə (bol, vaxtında) çıxar. Pis (torpağı qeyri-münbit) bir məmləkətin bitkiləri isə yalnız çox çətinlikdə (özü də az) yetişər. Biz ayələrimizi (nemətlərimizə) şükür edən bir tayfa üçün belə müfəssəl izah edirik”. (əl-Əraf 58).

MUALLİMUL QURAN

Muallimul Quran – “Rəhman! (Mərhəmətli olan Allah!) (Öz peyğəmbərinə) Quranı öyrətdi”. (ər-Rahmən 1-2).

MUFASSİLUL ƏYƏT

Mufassilul Əyət – “Allahın doğru yola yönəltdiyi kimsə kimsə doğru yoldadır. Onun (haqq yolundan) sapdırdığı kimsələr isə ziyana uğrayanlardır”. (əl-Əraf 178).

MUMƏSİKUL MƏKR

Muməsikul Məkr – “Əgər (Allah) Öz ruzisini kəssə, sizə kim ruzi verə bilər?! Xeyr onlar (cahillikləri üzündən) dikbaşlıqdan və (haqqa) nifrət etməkdən (boyun qoymamaqdan) əl çəkmirlər”. (əl-Mulk 21).

MUNƏZZİLUS SƏKİNƏ

Munəzzilus Səkinə - “(Ya Peyğəmbər!) And olsun ki, (Hüdeybiyyədə) ağac altında sənə beyət etdikləri zaman Allah möminlərdən razı oldu. (Allah) onların ürəklərində olanı (sənə sadıq qalacaqlarını, əhdə vəfa edəcəklərini) bildi, onlara (öz dərgahından) arxayınlıq (rahatlıq, səbir, səbat, mənəvi qüvvə) göndərdi və onları yaxın gələcəkdə qazanılacaq bir qələbə (Xeybərin fəthi) ilə mükafatlandırdı”. (Fəth 18).

MUNŞİUS SƏHƏB

Munşius Səhəb – “Sizə qorxu və ümid (bir tərəfdən ildırımın verəcəyi tələfatdan qorxmaq, digər tərəfdən də yağış istəmək) məqsədilə şimşək göstərən, (yağışla yüklənmiş) ağır buludları yaradan da Odur”. (ər-Rəd 12).

MUNƏZZİLUL KİTƏB

Munəzzilul Kitəb – “Həmd olsun O Allaha ki, Kitabı (Quranı mənasında və sözlərində) heç bir əyriliyə (yanlışlığa və ziddiyyətə) yol vermədən Öz bəndəsinə (Muhəmmədə) nazil etdi!». (əl-Kəhf 1).

MUHİNU KEYDİL KƏFİRİN

Muhinu Keydil Kəfirin – “Bu (hadisələr) biq həqiqətdir. Allah, sözsüz ki, kafirlərin hiyləsini zəiflədəndir!”. (əl-Ənfal 18).

MUXZİY KƏFİRİN

Muxziy Kəfirin – “(Ey müşriklər!) Yer üzündə dörd ay sərbəst gəzib dolaşın və bilin ki, siz Allahu aciz qoya bilməzsünüz (Allahın əzabından qaçıb canınızı qurtara bilməzsünüz). Allah kafirləri (dünyada və axirətdə) rüsvay edəcəkdir!”. (ət-Tövbə 2).

MUSARRİFUL QULUB

Musarriful Qulub – Aişə rəvayət edir ki, Rəsulullah başını səməyə qaldıraraq buyurdu: “Yə Musarrifəl Qulub Səbbit Qalbi Alə Taətik – Qəlbləri Yöndəndən Allahım! Qəlblərimizi Sənə İtaət Üçün Yöndəlt!”²¹³.

MUQALLİBUL QULUB

Muqallibul Qulub – İbn Ömər rəvayət edir ki, Rəsulullah buyurdu: “Yə Muqallibəl Qulub Səbbit Qalbi Alə Dinik – Ey Qəlbləri Döndərən! Qəlbimi Dinin Üzərində Sabit Et!”²¹⁴.

MUSƏBBİTUL QULUB

Musəbbitul Qulub – Peyğəmbər buyurdu: “Yə Musəbbitəl Qulub! Səbbit Qalbi Alə Dinik – Ey Qəlbləri Sabit edən! Qəlbimi Dinin Üzərində Sabit Et!”²¹⁵.

Nİ’MƏL QADİR

Ni məl Qadir – “Biz (nütfədən insan yaratmağa) qadir olduq. Nə gözəl qadir olanlarıq Biz!”. (əl-Mursələt 23).

Nİ’MƏL MƏHİD

Ni məl Məhid – “Yeri də Biz döşədik. (Onu) döşəyənlər necə də gözəldir! (Biz necə də gözəl döşəyənlərik!)”. (əz-Zəriyat 48).

Nİ’MƏL MOVLƏ

Ni məl Movlə - “Onlar həqiqi möminlərdir. Onların öz Rəbbi yanında dərəcələri vardır. Onları (Qiyamət günü) bağışlanma və (Cənnətdə) tükənməz (gözəl, minnətsiz) ruzi gözləyir!”. (əl-Ənfal 4).

²¹³ Əhməd 2/391, 418, 452, Həkim 1/509, əl-Albani Səhih.

²¹⁴ Fəthul Bəri 11/523, H. 6628, Tirmizi 5/238.

²¹⁵ İbn Məcə 1/39, H. 187.

Nİ'MƏL NASİR

Ni məl Nasir – “Onlar həqiqi möminlərdir. Onların öz Rəbbi yanında dərəcələri vardır. Onları (Qiyamət günü) bağışlanma və (Cənnətdə) tükənməz (gözəl, minnətsiz) ruzi gözləyir!”. (əl-Ənfal 4).

Nİ'MƏL VƏKİL

Ni məl Vəkil – “O kəslər ki, xalq onlara: “Camaat (Əbu Süfyan və tərəfdarları) sizə qarşı (qüvvə) toplamışdır, onlardan qorxun!” - dedikdə, (bu söz) onların imanını daha da artırdı və onlar: “Allah bizə bəs edər. O nə gözəl vəkildir!” – deyə cavab verdilər”. (Ali İmran 173).

NURUS SƏMƏVƏTİ VƏL ARD

Nurus Səməvəti Vəl Ard – “Allah göylərin və yerin nurudur. (Kainatı yaradıb ona nur verən, yer və göy əhlinə haqq yolu göstərən xaliqdir). Onun (Peyğəmbərimizin və möminlərin qəlbində olan) nuru, içində çıraq olan bir taxçaya (çıraqdana) bənzər; taxçadakı o çıraq bir qəndilin içindədir, o qəndil isə, sanki parlaq bir ulduzdur. O çıraq nə şərqdə, nə də qərbdə (aləmin ortasında) olan mübarək bir zeytun ağacından yandırılır. (Şərqdə deyildir ki, günəş batdıqda, qərbdə də deyildir ki, günəş doğduqda qaranlıqda qalsın). Onun (zeytun ağacının) yağı özünə od toxunmasa da, sanki (haradasa) işıq saçır. O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyiniz öz nuruna qovuşdurur (istədiyinə öz nurunu bəxş edib cənnət yolu olan islam dininə yönəldir). Allah (həqiqəti anlaya bilsinlər deyə) insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi biləndir!”. (ən-Nur 35).

NƏSİRÜ ABDİ

Nəsiru Abdi – “(Ey möminlər!) Əgər siz ona (Peyğəmbərə) kömək etməsəniz, Allah ona kömək göstərmiş olar. Necə ki, kafirlər onu (Məkkədən) iki nəfərdən biri (ikinin ikincisi) olaraq çıxartdıqları, hər ikisi mağarada olduğu və öz dostuna (Əbu Bəkrə): “Qəm yemə, Allah bizimlədir!” – dediyi zaman (göstərmişdi). O vaxt Allah ona bir arxayınlıq (rahatlıq) nazil etmiş, onu sizin görmədiyiniz (mələklərdən ibarət) əsgərlərlə müdafiə etmiş, kafirlərin sözünü alçaltmışdı. Yalnız Allahın sözü (kəlmeyi-şəhadət) ucadır. Allah yenilməz qüvvət, hikmət sahibidir!”. (ət-Tövbə 40).

HƏZİMUL ƏHZƏB

Həzimul Əhzəb – “Onlar (müşriklər) burada (yaxın zamanlarda baş verəcək Bədr vuruşunda, yaxud Məkkənin fəthində) müxtəlif firqələrdən ibarət məğlubiyyətə uğrayacaq bir ordudurlar”. (Sad 11).

VADIUL MİZƏN

Vadiul Mizən – “Göyü. O ucaltdı, tərəzini (ədalət tərəzisini) O qoydu!”. (ər-Rahmən 7).

VASIUL MƏĞFİRA

Vasiul Məğfira – “(O yaxşılıq edənlər ki) kiçik günahlar (xətalər) istisna olmaqla, böyük günahlardan və rəzil işlərdən (zinadan) çəkinərlər. Həqiqətən, sən Rəbbin çox bağışlayandır. Sizi torpaqdan yaradan da, siz analarınızın bətnlərində rüşeym halında olanda da sizi ən gözəl tanıyan Odur. Özünü təmizə çıxartmayın. O, Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənin kim olduğunu ən gözəl biləndir!”. (ən-Nəcm 32).

VƏLIYYUL MU’MİNİN

Vəliyyul Mu’minin – “Şübhəsiz ki, insanların İbrahimə ən yaxın olanı onun ardınca gedənlər, bu Peyğəmbər (Muhəmməd) və ona iman gətirənlərdir. Allah möminlərin dostudur!”. (Ali İmran 68).

ALLAH DAHA DOĞRU BİLİR!

Bu bölümdə zikr edəcəyimiz İsimləri “Mutəqid Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Əsməilləhi Vəl Husnə” kitabında Muhəmməd İbn Xəlifəti ət-Təmiri – *hafizəhullah* – deyir ki: “Bu İsimlərin sübutu üçün Quran və Sünnədən dəlil yoxdur”. Şeyxin tərtibatını olduğu kimi saxladım. Bunlar ya Fel, ya da Xəbər formasında zikr edilirlər. Lakin yuxarıda zikr etdiyimiz cədvəllərdə alimlərin bir çoxu burada zikr edilən İsimləri İsim kimi qəbul etmişlər. Yenədə məsələ qayıdır alimin öz ictihadına. *Allah Daha Doğru Bilir!*

ƏBƏDƏ

əl-Əbədə - Dəlilini tapmadım. *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ƏXAZƏ

əl-Əxazə - “Onlar Rəbbinin peyğəmbərinə asi olmuş, O da onları *siddəti getdikcə artan bir əzabla yaxalamışdı*”. (*əl-Həqqə 10*). Fel olaraq zikr edilir.

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ƏHKƏM

əl-Əhkəm - “Məgər Allah hakimlərin hakimi (ən ədalətli, ən üstün hakim) deyilmi?!”. (ət-Tin 8). Nuh Rəbbinə (dua ilə) müraciət edib dedi: “Ey Rəbbim! Oğlum (Kənan) mənim ailə üzvlərimdəndir. Sənin vədin, sözsüz ki, haqdır. Sən hakimlərin hakimisən!”. (Hud 45). İsim olaraq deyil, yalnız bu ayələrdə izafə olaraq keçir **Əhkəmul Həkimin**.

Kim Zikr Edib: İbn Həzm, İbn Vəziri – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

Ə'ZAM

əl-Ə'zam – Nə İzafə, nə də İsim olaraq keçməz. *əl-Azim* – İsmindən alınmışdır.

Kim Zikr Edib: İbn Vəziri – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

Ə'LƏM

əl-Ə'ləm – İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir. “*Halbuki, Allah onların (bütün) gizlətdiklərini çox yaxşı bilir!*”. (Ali İmran 167).

Kim Zikr Edib: İbn Vəziri – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ƏQRAB

əl-Əqrab – İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir. “*Biz ona sizdən daha yaxınıq, amma siz (bunu) görmürsünüz!*”. (əl-Vaqiə 85).

Kim Zikr Edib: İbn Vəziri – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ƏQVƏ

əl-Əqvə - Ola bilər ki, bu ayədən götürülüb. “*Ad qövmünə gəlincə, onlar yer üzündə nahaq yerə təkəbbür göstərüb dedilər: “Bizdən daha qüvvətli kim ola bilər?!” Məgər onlar düşünmədilərmi ki, özlərini yaratmış olan Allah onlardan daha qüvvətlidir?! Onlar ayələrimizi inkar edirdilər*”. (Fusillət 15).

Kim Zikr Edib: İbn Vəziri – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ƏKBƏR

əl-Əkbər – Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “*Allahu Əkbər, Allahu Əkbər, Həsbiyallahu Və Nimal Vəkil, Allahu Əkbər, əl-Əkbər*”²¹⁶.

²¹⁶ Əbu Davud 2/174, 1508.

Kim Zikr Edib: İbn Həzq, Qurtubi, İbn Vəziri – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

ƏMİN

əl-Əmin – Dəlili yoxdur. İbn Qeyyim deyir ki: “**Əmin** – Allahın İsimlərindən deyildir”²¹⁷.

Kim Zikr Edib: Qurtubi, – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

BƏDİ

əl-Bədi - İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir. “**Göyü kitab səhifəsi kimi büküb qatlayacağımız günü (Qiyamət gününü) yadınıza salın. (O gün insanları) ilk dəfə (yoxdan) yaratdığımız kimi qaytarıb (dirildib) əvvəlki halına salarız...**”. (*əl-Ənbiya 104*).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

BƏRR

əl-Bərr – İsim olaraq gəlməyib, bu hədisdən götürülüb. Peyğəmbər buyurdu: “Allahın qullarından elələri vardır ki, Allaha and içsə Allahı onun andını yrtinə yetirir”²¹⁸.

Kim Zikr Edib: İbn Məndə – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

BƏİS

əl-Bəis – Bu İsim Quranda Fel olaraq zikr edilir. «**Bəlkə şükr edəsiniz deyə biz sizi sonra yenidən diriltдик (BƏİS)**». (*əl-Bəqərə 56*). «**Şühə yox ki, Allah qəbirlərdə olanları dirildəcəkdir**». (*əl-Həcc 7*). “**Allah onların hamısını dirildəcəyi gün onlar sizə (yalandan) and içdikləri kimi, Allaha da and içəcəkdir və (bununla axirətdə) bir şey qazanacaqlarını zənn edəcəklər. Bilin ki, onlar əsl yalançıdırlar!**”. (*əl-Mucadələ 18*). Bu İsim diriltmək, ruh vermək, bədənəri yenidən diriltmək, bir şeyə həyat vermək deməkdir. Bəzən də Peyğəmbər göndərən. «**And olsun ki, biz hər ümmətə Allaha ibadət edin və tağutdan çəkinin deyə Peyğəmbər göndərdik (BƏİS)**». (*ən-Nəhl 36*). Qul öyrənmək üçün səy göstərsə sanki ruhu ölümdən sonra yenidən dirilməkdədir. Elmi cahil kimsələrə öyrətdikcə sanki onların ruhlarını ölümdən sonra təkrar dirilməkdədir .

²¹⁷ “Fəvaid” 2/143.

²¹⁸ Buxari 2703, Müslim 3/1302, H. 24.

²¹⁹ Qurtubi «əl-Əsmə» 1/478.

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, Qurtubi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

BĀTİŞ

əl-Bātış - İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir. “*Həqiqətən, sənin Rəbbinin intiqamı çox şiddətlidir!*”. (əl-Buruc 12).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

BƏLİ

əl-Bəli – İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir. “*Hənsuzun əməlcə daha gözəl olduğunu sınamaq (bəlli etmək) üçün ölümü və həyatı yaradan Odur. O, yenilməz qüvvət sahibidir, (çox) bağışlayandır*”. (əl-Mulk 2).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Qurtubi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

BƏNİ

əl-Bəni - İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir. “*Biz göyü qüdrətimizlə (qüdrət əlimizlə) yaratdıq və Biz (istədiyimiz hər şeyi yaratmağa) qadirik. (Və ya: Biz göyü qüdrətimizlə yaratdıq və Biz onu genişləndirməkdəyik)*”. (əz-Zariyat 57).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

BURHƏN

əl-Burhən – “*Bu, Firona və onun əyanlarına qarşı sənin Rəbbindən olan iki tutarlı dəlildir*”. (əl-Qəsəs 32). “*Ey insanlar! (Bu Muhəmməd) sizə Rəbbiniz tərəfindən dəlil gəlmişdir. Biz sizə aydın bir nur (Quran) endirdik*”. (ən-Nisa 174). İsim kimi gəlməyib. *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Qurtubi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

TƏMM

ət-Təmm - *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

CƏƏİLÜ

ac-Cəəilu - İsim olaraq deyil, yalnız bu ayədə izafə olaraq keçir. **“Göyləri və yeri yoxdan yaradan, ikiqanadlı, üçqanadlı və dördqanadlı mələkləri (peyğəmbərlərə) elçi edən Allaha həmd olsun! (Allah) məxluqatda istədiyini artırır. Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir!”**. (Fatir 1).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

HƏƏSİB

əl-Həəsib – **“Allah tezliklə haqq-hesab çəkəndir”**. (ən-Nur 39).

Kim Zikr Edib: Qurtubi, İbn Vəzir, Həməud, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

HƏƏKİM

əl-Həəkim – **“Şübhəsiz ki, Allah istədiyini hökm edər!”**. (əl-Məidə 1). *əl-Həəkəm, əl-Həkim* İsimləri isim olaraq keçir, lakin *əl-Həəkim* yox²²⁰.

Kim Zikr Edib: İbn Vəzir, Həməud, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

HƏNNƏN

əl-Hənnən – Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Kişi Cəhənnəmdə 1000 il nida (səsləyərək) deyəcəkdir: **“Yə Hənnən, Yə Mənnən...”**”²²¹.

Kim Zikr Edib: Həlimi, Beyhəqi, Qurtubi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

XATİM

əl-Xatim – **“(Ya Rəsulum!) De: “Bir deyin görüm, əgər Allah sizin qulaqlarınızı və gözlərinizi əlinizdən alsa, ürəklərinizə möhür vursa, onları sizə Allahdan qeyri hansı tanrı qaytara bilər?” Gör Biz ayələrimizi onlara necə izah edirik, sonra onlar ondan gör necə üz döndərirlər”**. (əl-Ənam 46). İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir.

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

²²⁰ Qurtubi “Təfsir” 7/70.

²²¹ Beyhəqi “Əsməu və Sifət” 105,106.

XAFİ

əl-Xafi – Dəlilini tapmadım. Qurtubi رحمته deyir ki: “Bəzi hədislərdə keçir”²²².

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

XALİFƏTU

əl-Xalifətu – İsim olaraq deyil, yalnız Xəbər formasında keçir. İbn Ömər رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: (*Allahu Əkbər, Allahu Əkbər, Allahu Əkbər*). *Subhanəlləzi Səxxara Lənə Həzə Və Mə Kunnə Ləhu Muqrinin, Və İnnə İlə Rabbina Ləmunqalibun, Allahummə İnnə Nəs'alukə Fi Səfərinə Həzə Əl-Birra Vət-Təqva, Və Minəl Aməli Mə Tərda, Allahummə Həvvin Aleynə Səfəranə Həzə Vətvi Annə Bu'dəhu, Allahummə Əntəs-Sahibu Fis-Səfəri Vəl-Xaliyfətu Fil-Əhli. Allahummə İnniy Əuzu Bikə Min Və'sais-Səfəri Və Kəabətil-Mənzari Və Suil-Munqaləbi Fil-Mali Vəl-Əhli* - «Allah ən Böyükdür, Allah ən Böyükdür, Allah ən Böyükdür. «Bunu bizə tabe edən (Allah) pak və müqəddəsdir. (Yoxsa) bizim ona gücümüz çatmazdı. Şübhəsiz ki, biz Rəbbimizə qayıdacağıq». Allahım! Bu səfərimizdə Səndən yaxşılıq, Allah qorxusu və razı qalacağıın əməl diləyirik. Allahım! Bu səfərimizi bizim üçün rahat et və onun uzaqlığını bizə yaxın et. Allahım! Səfərdə dost və ailəmiz üçün hami (*əl-Xalifətu*) Sənsən. Allahım! Səfərin ağırlığından, məyus edən mənzərədən, malda və ailədə xoşagəlməz dəyişiklikdən Sənə pənah aparıram»²²³.

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

DƏHR

əd-Dəhr – Allahın İsimlərindən deyildir. Zaman və Vaxtdır. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ öz Rəbbindən buyurdu: «Adəm oğlu mənə əziyyət verir, zəmanəni söyür (pisləyir). Zaman isə Mənəm. Mən gecə ilə gündüzü bir-biri ilə əvəz edirəm» .

Kim Zikr Edib: İbn Həzm – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

²²² “Şərh Əsməul Husnə” 425.

²²³ Müslim 4/104, 998.

²²⁴ Buxari 8/441, 13/389, Müslim 2246.

DƏFİ'

ad-Dəfi' – “Şübhəsiz ki, Allah iman gətirən kəslərdən (kafirlərin əzab-əziyyətinə) dəf edər. Allah, həqiqətən, heç bir xaini, nankoru sevməz!”. (əl-Həcc 38). İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir.

Kim Zikr Edib: İbn Məndə – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ZƏRİ

əz-Zəri – “Göyləri və yeri yoxdan yaradan (Allah) sizin üçün özünüzdən (öz cinsinizdən) zövcələr, heyvanlardan da (erkek və dişi olmaqla özləri üçün) ciftlər yaratmışdır. O sizi bu minvalla çoxaldır. Ona bənzər heç bir şey yoxdur. O, (hər şeyi) eşidəndir, (hər şeyi) görəndir!”. (əş-Şura 11). İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir.

Kim Zikr Edib: Həlimi, Beyhəqi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

RƏŞİD - RAŞİD

ər-Rəşid – *ər-Raşid* – *Raşədə* felindən törənmişdir doğruluğa yönəldən, doğruluq sahibi deməkdir. «*Ey Rəbbimiz! Bizə öz dərgahından mərhəmət bəxş et və işimizə fəvq ver (RƏŞİD)*». (əl-Kəhf 10). Bu isimlər insanlar üçün də istifadə edilə bilər. «*Allahın doğru yola saldığı kəs doğru yoldadır. Allahın yoldan çıxartdığı şəxsə isə əsla doğru yolu göstərən bir rəhbər tapa bilməzsən (MURŞİD)*». (əl-Kəhf 17). «*Məgər aranızda ağılı başında olan bir adam yoxdur (RƏŞİD)*». (Hud 78). «*Sən doğurdan da həlim xasiyyətli və çox ağıllısan (RAŞİD)*». (Hud 87). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Hər kim Allah və Rəsuluna itaət edərsə doğru (RƏŞİD) yolu tapmışdır. Hər kim də bu ikisinə asi olursa heç şübhəsiz ki, azmışdır» . Bu hədisdə doğruluğun və rüşdün Allaha və Rəsuluna itaət etməkdə olduğunu bildirməkdir. Buna görə də hər bir müsəlman Allahın qullarına doğru yolu göstərməli və onları İslama uyğun olmayan, onları ibadət və itaətdən uzaqlaşdıran, Allah və Rəsuluna üsyan etmələrinə, əmr və qadağalarını aşmağa aparan bütün adət və ən-ənələri tərək etməyə çağırmalıdır.

Kim Zikr Edib: *ər-Rəşid* – Qurtubi, Şərbsi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

Kim Zikr Edib: *ər-Raşid* – İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Qurtubi, İbn Vəzir, Səədi, Şərbasi, Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

RAMADAN

ər-Ramadan – Əbu Hureyrə رضي الله عنه deyir ki: “Ramazan deməyin. Çünki Ramazan Allahın İsimlərindən bir İsimdir. Lakin deyin Ramazan ayı.”²²⁶

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

RADI - RIDA

ər-Radı - ər-Rıda – “*Allah onlardan, onlar da Allahdan razıdırlar. Bu, (möminlər üçün) böyük qurtuluşdur (uğurdur)!*”. (*əl-Maidə 119*). İsim olaraq deyil, yalnız Fel olaraq keçir. Sifət babından.

Kim Zikr Edib: *ər-Rıda* - İbn Arabi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

Kim Zikr Edib: *ər-Radı* – Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ZƏRİ'

əz-Zəri' – “*Onu bitirən sizsiniz, yoxsa Biz?!*”. (*əl-Vaqiə 64*).

Kim Zikr Edib: İbn Vəzir – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

SƏƏMİ'

əs-Səəmi' – “*Həqiqətən, Allah (hər şeyi) eşidəndir, (hər şeyi) görəndir!*”. (*əl-Mucadələ 1*).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

SƏRİ'

əs-Səri' – “*Allah tezliklə haqq-hesab çəkəndir!*”. (*əl-Bəqərə 202*).

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, İbn Məndə, İbn Vəzir – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

SƏQİ

əs-Səqi – “*Və onları etdikləri səbr müqabilində Cənnətlə və (geyəcəkləri) ipəklə mükafatlandıracaqdır*”. (*əl-İnsan 12*).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

²²⁶ İbn Kəsir 1/310, Zəif hədis.

SƏXİTA

as-Səxita – “*Onların (kitab əhlinin) bir çoxunun kafirlərlə dostluq etdiyini görürsən. Gör nəfslərinin əvvəlcədən onlar üçün hazırladığı şey (küifr) necə pisdir ki, Allahın onlara qəzəbi tutmuşdur. Onlar əbədi əzaba düçar olanlardır!*”. (*əl-Maidə 80*).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ŞƏƏHİD

aş-Şəəhid - «*Allah özündən başqa heç bir ilah olmadığına şahidlik etdi*». (*Ali İmran 18*).

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, İbn Vəzir – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

ŞƏFİ'

aş-Şəfi' – “*Sizin Ondan başqa heç bir haminiz və şafaət (əzabı dəf) edəniniz yoxdur. Məgər öyüd-nəsihət qəbul etməyəcəksiniz?*”. (*as-Səcdə 4*).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Qurtubi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

ŞƏRİ'

aş-Şəri' – “*(Ya Peyğəmbər!) Allah: “Dini doğru-dürüst tutun (qoruyub saxlayın), onda ayrılığa düşməyin!” – deyə Nuha tövsiyə etdiyini, sənə vəhy buyurduğunu, İbrahimə, Musaya, və İsayə tövsiyə etdiyini dində sizin üçün də qanuni etdi. Sənin dəvət etdiyin (tövhid dini) müşriklərə ağır gəldi. Allah istədiyi kimsəni özünə (peyğəmbər) seçər və tövbə edib Ona tərəf qayıdan kimsəni də doğru yola yönəldər!*”. (*aş-Şura 13*).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

SAHİB

as-Sahib - İsim olaraq deyil, yalnız Xəbər formasında keçir. İbn Ömər rəvayət edir ki, Peyğəmbər buyurdu: (*Allahu Əkbər, Allahu Əkbər, Allahu Əkbər*). *Subhanəlləzi Səxxara Lənə Həzə Və Mə Kunnə Ləhu Muqrinin. Və İnnə İlə Rabbinə Ləmunqalibun. Allahummə İnnə Nəs'əlukə Fi Səfərinə Həzə Əl-Birra Vət-Taqva, Və Minəl Aməli Mə Tərdə. Allahummə Həvvin Aleyinə Səfəranə Həzə Vətvi Annə Bu'dəhu. Allahummə Əntəs-Sahibu Fis-Səfəri Vəl-Xaliyfətu Fil-Əhli. Allahummə İnniy Əuzu Bikə Min Və'sais-Səfəri Və Kəabətil-*

Mənzəri Və Suil-Munqaləbi Fil-Mali Vəl-Əhli - «Allah ən Böyükdür, Allah ən Böyükdür, Allah ən Böyükdür. «Bunu bizə tabe edən (Allah) pak və müqəddəsdir. (Yoxsa) bizim ona gücümüz çatmazdı. Şübhəsiz ki, biz Rəbbimizə qayıdacağıq». Allahım! Bu səfərimizdə Səndən yaxşılıq, Allah qorxusu və razı qalacağıın əməl diləyirik. Allahım! Bu səfərimizi bizim üçün rahat et və onun uzaqlığını bizə yaxın et. Allahım! Səfərdə dost (**əs-Sahib**). və ailəmiz üçün hamı (**əl-Xalifətu**) Sənsən. Allahım! Səfərin ağırlığından, məyus edən mənzərədən, maldə və ailədə xoşagəlməz dəyişiklikdən Sənə pənah aparırım»²²⁷.

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, Qurtubi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

SANI'

əs-Sani' – **“Bu, hər şeyi bacarıqla (yerli-yerində) edən Allahın gördüyü işdir”**. (*ən-Nəml* 88). İsim olaraq deyil, Xəbər və Fel olaraq keçir²²⁸.

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, Əsbəhani, Şərbasi, Sıddıq Həsən Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

SABUR

əs-Sabur – Bu İsim Qurani Kərimdə deyil, hədislərdə keçir. Əbu Musa əl-Əşəri rəvayət edir ki, Peyğəmbər buyurdu: «Allahdan daha çox səbrli heç kimsə yoxdur. Çünki Ona şərik qoşulur və övlad isnad edərlər. Sonra yenə də O, bu kimsələri ruziləndirər və onları salamat edər» . **«Müşriklər Allah özünə övlad götürmüşdür – dedilər. Siz doğurdan da olduqca pis bir iş gördünüz. Buna görə az qaldı ki, göylər parçalansın, yer yarılsın və dağlar yerindən qopub ucsun! Müşriklərin Allaha övlad isnad etdiklərinə görə»**. (*Məryəm* 88-91). Uca Allahın Səbr sifəti qullarının səbrindən fərqlənir. Onun səbri bir çox tərəfdən qullarının səbrinə bənzəməz. Uca Allahın səbri tam bir qüdrətə sahibdir. Qulların güc və qüvvətləri müəyyən həddlər çərçivəsindədir. Bu səbəblə də hər dilədiklərini edə bilməzlər. Səbr etməsi ilə Allah heç bir acı və üzüntü hiss etməz. Heç bir tərəfdən nöqsanlılığı olmaz. Lakin insan isə səbr əsnasında acı, üzüntü və sıxıntı keçirir. Allah səbr edənlərə mükafatını hesabsızca

²²⁷ Müslim 4/104, 998.

²²⁸ “Fəvaid” 1/161.

²²⁹ Buxari «Ədəb» 71, Müslim 2804.

verəcəyi ilə müjdələmiş və onları tərif etmişdir . Onun səbri ilə qullarının səbri, Onun diri olması ilə qullarının diri olması, Onun bilməsi ilə qullarının bilməsi, Onun eşitməsi ilə qullarının eşitməsi arasında fərq kimidir. Əbul Aliyə ر.ه deyir ki: «Səbr edənlər dünya və axirət sevincini əldə edib Allah ilə bərabər olma şərafinə nail olmuşlar». **«Şühbəsiz ki, Allah səbr edənlərlə bərabərdir»**. (*əl-Bəqərə 153*). Burada çox incə bir sirr vardır. O, da hər kim Allahın sifətlərindən bir sifətə sarılacaq olursa o, sifətin o, kimsəni Allaha yaxınlaşdırmasıdır. Uca Allah İsimlərini və Sifətlərini sevdiyi kimi bunların izlərini də qullarında görməsini də sevər. Çünki Allah gözəldir və gözəl olanı da sevər, Allah bağışlayandır və bağışlayanları da sevər, Allah alimdir və elm əhlini də sevər, Allah təkdir və tək olanı da sevər, Allah qüvvətli və güclüdür və güclü mömini də zəif mömindən daha çox sevir, Allah əs-Səburdur və səbr edən qullarını da sevər, Allah əş-Şəkurdur və şükr edən qullarını da sevir.

Allah Uğrunda Olan Səbr - Allahla Bərabər Olan Səbr – səbrin ən yüksək mərtəbəsidir ki, buna da *Vəfa* ismini vermişlər. Allahı sevməsi və Ondan gələn hər şeyə razı olması deməkdir. Bu mənə doğrudur və səbrin üç növünü də özündə əhatə edir. AbdurRahmən əs-Səədi ر.ه deyir ki: «Səbr Allah haqqında işlədildikdə mənası: Uca Allahın düşmənlərinin Onu söymələri, yalanlamaları, Peyğəmbərlərini yalanlama-ları, Ona övlad nisbət etmələri, şirk qoşmalarına baxmayaraq onlara əzab verməkdə tələsməyən, onlara qarşı nemətlərini verməsi, ruzilərini bol-bol verməsidir. Uca Allahın səbri ən mükəmməl səbrdir. Qüdsi hədislərin birində: Allah س.ه buyurur: «Mən yaradıram, məndən başqasına ibadət edirlər. Mən ruzi verirəm, məndən başqasına şükr edirlər» . Əbu Hureyrə ر.ه rəvayət edir ki, Peyğəmbər س.ه Uca Rəbbindən buyurdu: «Adəm oğlu məni yalanladı, Mənə uyğun olmayan sözlər söyləyir. Lakin o, belə etmək haqqına sahib deyildir. Onun məni yalanlaması: «Məni ilk yoxdan yaratdığı kimi təkrar məni yaratmayacaqdır» deməsidir. Halbuki təkrar yaratmaq mənim üçün onu ilk yaratmaqdan daha çətin deyildir.

²³⁰ *Səbr* – həps etmək deməkdir. Üç növdür. 1. Qəza və Qədər ilə təqdir edilənlərə səbr (bəla, müsibətlər və s). 2. Ömr edilənlərə səbr etmək (namaz, oruc və s). 3. Qadağan edilənlərə səbr (haramlara qarşı səbrli olmaq). **«Ey iman gətirənlər! Səbr və dua ilə Allahdan kömək diləyin. Allah səbr edənlərlədir»**. (*əl-Bəqərə 153*). **«Ey iman gətirənlər! Səbr edin, dözüün, həzır olun və Allahdan qorxun ki, bəlkə nicat tapasınız»**. (*Ali İmran 200*). **«And olsun ki, biz içərinizdəki mücahidləri və səbr edənləri ayırd edib bilmək üçün sizi imtahana çəkəcəək və əməllərinizi də yoxlayacağıq»**. (*Mühəmməd 31*). **«Əlbəttə biz sizi bir az qorxu, aclıq, bir az malnan və məhsul qıtlığı ilə imtahan edirik. Səbr edən şəxslərə müjdə ver»**. (*əl-Bəqərə 155*). Ömər ر.ه deyir ki: «Biz gözəl həyatı səbrlə hiss etdik» Buxari, Öhməd. Əli ر.ه deyir ki: «İmansız səbr başsız adam kimidir. Səbri olmayanın imanı da olmaz». İbn Məsud ر.ه deyir ki: «İnam imanın hamısıdır. Səbr isə imanın yarısıdır».

²³¹ Beyhəqi «Şuabul İman» 4/134.

Mənə uyğun olmayan sözlər söyləməsi isə: «Allahın övladı vardır» deməsidir. Halbuki mən təkəm. Samədəm (heç bir şeyə möhtac deyiləm). Doğmadım, doğulmadım. Heç kimsə Mənə oxşar deyildir» . Buna görə də Allah Saburdur. Qullarından səbr edənləri də sevir.

Kim Zikr Edib: Xattabi, İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Qurtubi, İbn Qeyyim, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

SAFUH

əs-Safuh – “Siz (Allaha şərik qoşmaqla) **həddi aşan bir qövmsünüzdəyə, (sizi başlı-başına buraxıb) Qurani sizə təbliğ etməkdən vaz keçməliyikmi?! (Və ya: siz müşriksiniz deyə, sizi adam yerinə qoymayıb Quranla sizə öyüd-nəsihət verməməliyikmi?!)**”. (əz-Zuxruf 5).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

TABİB

ət-Tabib – Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ xəstələndikdə əlini sinəsinə qoyaraq buyurdu: “Ey insanların Rəbbi! Xəstəliyimi apar. **Əntə Tabibun, Əntə Şafi** - Sən həkimsən, Sən Şəfa verənsən”²³³.

Kim Zikr Edib: Xattabi, İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Qurtubi, İbn Qeyyim, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

TALİB

ət-Talib – Dəlili yoxdur. *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: Həlimi, Beyhəqi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

TABİ'

ət-Tabi' – “**Ancaq varlı olduqları halda (döyüşə getməmək üçün) səndən izin istəyənlər məzəmmətə layiqdirlər. Onlar (cihada getməyib) arxada qalanlarla (qadınlar və uşaqlarla) bir yerdə qalmağa razı oldular. Allah onların ürəklərini (qazandıqları günaha görə) möhürləmişdir. Buna görə də onlar (başlarına gələcək müsibəti) bilməzlər!**”. (ət-Tövbə 93).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

²³² Buxari «İxlas Surəsi Təfsiri» 1, Nəsəi 4/112, Musnəd 2/317,350.

²³³ Əbu Davud 2407, Əhməd “Musnəd” 6/107.

TAHİR

əl-Tahir - Dəlili yoxdur. *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: İbn Məndə – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

ĞİYƏS

əl-Ğiyəs - İsim olaraq deyil, Xəbər formasında keçir. Ənəs رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم əllərini səmaya qaldıraraq buyurdu: “Allahummə! Bizə yağış yağdır, Allahummə! Bizə yağış yağdır”²³⁴.

Kim Zikr Edib: Həlimi, Beyhəqi, Qurtubi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

ĞUYUR

əl-Ğuyur – Sifət olaraq hədisdə keçir. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Şübhə yox ki, Allah qısqanır. Allahın qısqanması mömin bir qulun Allahın haram (qadağan) etdiyi şeyləri etməsi ilədir» .

Kim Zikr Edib: İbn Arabi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

FATİH

əl-Fatih – Səhih olan *əl-Fəttəh* İsmidir. “*Allahın insanlara ata etdiyi mərhəmətə (verdiyi nemətə, ruziyə) heç kəs mane ola bilməz. Onun vermədiyi bir şeyi də Özündən başqa heç kəs göndərə (verə) bilməz. O, yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibidir!*”. (Fatir 2).

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, İbn Vəzir, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

FATİN

əl-Fatin – İsim olaraq deyil, Fel olaraq keçir²³⁶. “*And olsun ki, Biz Süleymanı (etdiyi bir xəta üzündən) imtahana çəkdik. Taxtının üstünə (ruhsuz) bir cəsəd atdıq (və ya: taxtının üstünə bir cin oturtduq). Sonra o (peşman olub tövbə etdi və yenidən öz mülkünə, öz taxtına) qayıtdı*”. (Sad 34).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Qurtubi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

²³⁴ Buxari 1014.

²³⁵ Buxari 5223.

²³⁶ “Fəvaid” 1/161, “Mədaricus “Salikin” 3/410.

FAİL

əl-Fail – İbn Qeyyim رَضِيَ اللهُ عَنْهُ deyir ki: “Allah Özünü Fail olaraq adlandırmayıb”²³⁷. **“Göyü kitab səhifəsi kimi büküb qatlayacağımız günü (Qiyamət gününü) yadınıza salın. (O gün insanları) ilk dəfə (yoxdan) yaratduğumuz kimi qaytarıb (dirildib) əvvəlki halına salırıq. Biz yerinə yetirməli olduğumuz vədi mütləq yerinə yetirəcəyik. (Biz Qiyamət günü sizi dirildib lüt-üryan, anadangəlmə vəziyyətdə məhsərə gətirməyi vəd etmişdik. Biz onu mütləq edəcəyik)”**. (əl-Ənbiya 104).

Kim Zikr Edib: İbn Vazir – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

FƏRD

əl-Fərd - Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Mən Şəhadət edirəm ki, Sən – *Fərdun* – *Əhadun* – *Samədun* – »²³⁸.

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Həlimi, Beyhəqi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

FƏ'ALU

əl-Fə'alu – **“O, istədiyini edəndir”**. (əl-Buruc 16).

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Sufyən İbn Uyeynə, Həlimi, Beyhəqi, Qurtubi, İbn Vəzir, Səədi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

QADI

əl-Qadı – İsim olaraq deyil, Fel olaraq keçir. **“Allah (Qiyamət günü) ədalətlə hökm edər. Ondən (Allahdan) başqa ibadət etdikləri (bütələr) isə heç bir şey hökm edə bilməzlər. Həqiqətən, Allah (hər şeyi) eşidəndir, görəndir!”**. (əl-Mumin 20).

Kim Zikr Edib: Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Qurtubi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

QADİM

əl-Qadim – İbn Teymiyyə رَضِيَ اللهُ عَنْهُ deyir ki: “Nə Quranda, nə də Sünnədə İsim olaraq keçməz”²³⁹.

Kim Zikr Edib: Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Qurtubi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

²³⁷ “Mədaricus Salikin” 3/410.

²³⁸ “Beyhəqi “Əsməul Husnə” 116-117.

²³⁹ “Minhac Sunnə” 2/123, “Məcmuul Fətava” 1/245, 300-301.

QAİM

əl-Qaim – “*Hər bir kəsin (dünyada yaxşından, pisdən) nə qazandığına nəzarət edən Allah bunu bacarmayan bütlər kimidirmi?! (Əsla yox!) (Bununla belə, müşriklər götürüb) Allaha (cürbəcür) şəriklər qoşdular. (Ya Rəsulum!) De: “Bunlara bir ad verin görək! (Axı onlar kimdirlər, nəçidirlər?) Yoxsa Allaha yer üzündə (özünə şərik) bilmədiyi bir şeyimi xəbər verirsiniz? Yaxud sözün zahirinə uyub (belə həqiqətdən uzaq şeyləri) deyirsiniz? Xeyr, kafirlərə öz hiylələri (iftiraları, Allaha qarşı uydurub düzəltmələri yalanlar) gözəl göstərildi və onlar (haqq) yoldan döndərildilər. Əslində, Allahın zəlalətə saldığı kimsəyə doğru yolu göstərən olmaz”.* (ər-Rəd 33).

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Sufyan İbn Uyeynə, İbn Məndə, Əsbəhəni, İbn Vəzir, İbn Həcər, Şərbasi – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

QABİL

əl-Qabil – İsim olaraq deyil, İzafə olaraq keçir. “*Günahları bağışlayan, tövbələri qəbul edən, cəzası şiddətli, kərəmi böyük olan (Allahdandır)! Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. Axır dönüş də Onadır!*”. (əl-Mumin 3).

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, Sufyan İbn Uyeynə, Şərbasi – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

QİYƏM

əl-Qiyəm – İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ gecə namazlarına (Təhəccüd) durduqda buyurdu: “*Allahummə Ləkəl Həmdü, Əntə Nurus Səməvəti Vəl Ard, Və Ləkəl Həmdü, Əntə Qiyəmus Səməvəti Vəl Ard* – Allahummə! Həmd Sənindir (Sənə məxsusdur). Sən Göylərin və Yerlərin Nurusan. Həmd Sənindir. Sən Göyləri və Yerləri (tutub) saxlayansən”²⁴⁰.

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, İbn Məndə – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

QAYYİM

əl-Qayyim - İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ gecə namazlarında (Təhəccüd) buyurdu: “*Allahummə Ləkəl Həmdü, Əntə Qayyimus Səməvəti Vəl Ard, Bə Mən Fihinnə* - Allahummə! Həmd Sənindir. Sən Göylərin, Yerlərin və orada olanların İdarəçisisən”²⁴¹.

²⁴⁰ İbn Məndə “Tovhid” 2/166, H. 312.

²⁴¹ Buxari 1120.

Kim Zikr Edib: İbn Arabi – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

KƏİN

əl-Kəin – “*Allaha (özü üçün) övlad götürmək yaraşmaz. O, pakdır, müqəddəsdir. O, hər hansı bir şeyi yaratmaq istədikdə ona yalnız: “Ol!” deyər, o da dərhal olar*”. (Məryəm 35).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

KƏTİB

əl-Kətib – “*Ayələrimizə iman gətirənlər yanına gəldikdə onlara de: “Sizə salam olsun! Rəbbiniz Özü-Özünə rəhmli olmağı yazmışdır (bəndələrinə qarşı rəhmli olmağı əzəldən Özü Özü üçün müəyyən etmişdir) ki, sizlərdən hər kəs pis iş görsə, sonra tövbə edib düzəlsə (Allah onun günahından keçər). Şübhəsiz ki, Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!*”. (əl-Ənam 54). Nə Fel, nə də İsim olaraq keçməz.

Kim Zikr Edib: Qurtubi, İbn Vəzir – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

KƏŞİF

əl-Kəşif - İsim olaraq deyil, Fel olaraq keçir. “*Əgər Allah sənə bir zərər toxundursa (sıxıntı versə), onu Özündən başqa (səndən) heç kəs sovuşdura bilməz. Əgər Allah sənə bir xeyir diləsə, heç kəs Onun nemətini (lütfünü) geri qaytara bilməz. Allah onu bəndələrindən istədiyinə nəsisib edər. O, bağışlayandır, rəhm edəndir*”. (Yunus 107).

Kim Zikr Edib: Həlimi, Beyhəqi, Qurtubi, İbn Vəzir, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MƏƏCİD

əl-Məəcicid - Rəsulullah ﷺ öz Rəbbindən buyurdu: “*Həqiqətən Mən - Cəvədun – Məəcicidun – Samədun* -”²⁴².

Kim Zikr Edib: Xattabi, İbn Məndə, Əsbəhani, Şərbasi – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MƏNİ'

əl-Məni' - Muğira İbn Şöbə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ hər fərz namazından sonra belə buyurardı: «*Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. O, təkdir. Heç bir şəriki yoxdur. Mülk və Həmd yalnız Ona aiddir. O, hər şeyə qadirdir. Ammalummə Lə Məniə Limə Ətəytə Və*

²⁴² Əhməd “Musnəd” 5/154,177, Tirmizi 2495.

Lə Mutiyə Limə Mənətə - Ey Allahım! Sənin verdiyinə mane olan, mane olduqlarını da verən kimsə yoxdur. Sənin yardım və ehsanın olmadığıca heç kimsənin yardımını fayda verməz» .

Kim Zikr Edib: Xattabi, İbn Məndə, Əsbəhani, İbn Qeyyim, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUƏLLİF

əl-Muəllif – *“Və onların (birini düşmən Ovs və Xəzrəc qəbilələrindən olan ənsarın) ürəklərini (ülfətlə, dostluqla) birləşdirdi. Əgər sən yer üzündə nə varsa, hamısını xərcləsəydin belə, yənə də onların ürəklərini birləşdirə bilməzdin. Lakin Allah onları birləşdirdi, çünki O, yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibidir”.* (əl-Ənfəl 63).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUƏYYİD

əl-Muəyyid – İsim olaraq deyil, Fel olaraq keçir. *“Əlbəttə, Allah istədiyinə Öz köməyi ilə qüvvət verir”.* (Ali İmran 13).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUBARƏK

əl-Mubarək - *“Sizin üçün yeri məskən, göyü tavan edən, sizə surət verən, surətlərinizi gözəlləşdirən, sizə təmiz (pak) nemətlərdən ruzi verən Allahdır! Bu sizin Rəbbiniz olan Allahdır. Aləmlərin Rəbbi olan Allah nə qədər ucadır (nə qədər uludur)! (Ucalardan ucadır, xeyir-bərəkəti bol və daimidir!)”.* (əl-Mumin 64).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUBTƏLİ

əl-Mubtəli – *“(Ya Rəsulum!) Xatırla ki, bir zaman Musa öz tayfasına belə demişdi: “Allahın sizə bəxş etdiyi neməti yadınıza salın, çünki O sizi Firon əhlinin əlindən qurtardı. Onlar sizə dəhşətli əzab verir, oğullarınızı öldürüb, qadınlarınızı (özlərinə xidmət etmək üçün) diri saxlayırdılar. Bunda Rəbbiniz tərəfindən sizin üçün böyük bir imtahan vardır!”.* (İbrahim 6).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, İbn Vəzir – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

²⁴³ Buxari 744,3116, Müslim 593.

MUBRİM

əl-Mubrim – “*Yoxsa onlar (Peyğəmbərə hiylə qurmaqla) düzgün iş görmüşdülər?! Elə isə Biz də (onlara əzab verməklə) düzgün iş görürük!*”. (əz-Zuxruf 79).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Qurtubi, İbn Vəzir – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUBĞİD

əl-Mubğid – İsim deyil, Sifət babındandır. Bəra عليه السلام rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: “*Ənsarı* – mömindən başqası sevməz, Münafiqdən başqası da onlara nifrət etməz. Kim onları seversə Allah onu sevər, kim onlara nifrət edərsə Allah ona nifrət edər”²⁴⁴.

Kim Zikr Edib: İbn Arabi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUBQİ

əl-Mubqi – “*Sizdə olan (dünya malı) tükənər, Allah dərgahında olan (axirət nemətləri) isə əbədidir. (Allah yolunda əziyyətlərə) dözənləri etdikləri yaxşı əməllərin müqabilində mükafatlandıracağıq (yaxud gördükləri yaxşı işlərin əvəzində onlara daha yaxşı mükafat verəcəyik!)*”. (ən-Nəhl 96).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUBLİ

əl-Mubli – “*(Ey möminlər Bədrdə) onları (kəfirləri) siz öldürmədiniz, Allah öldürdü. (Ya Peyğəmbərim! Düşmənlərin gözüne bir ovuc torpar) atdığı zaman sən atmadın, Allah atdı. Allah bununla möminləri (qənimət əldə etmək və zəfər çalmaq üçün) yaxşı bir imtahandan keçirdi. Allah (hər şeyi) eşidəndir, biləndir!*”. (əl-Ənfal 17).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Qurtubi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUTƏFƏDDİL

əl-Mutəfəddil – “*(Ya Peyğəmbərim!) Sən nə iş görsən, Qurandan nə oxusan, (ümmətinlə birlikdə) nə iş görsəniz, onlara daldığınız (onları etdiyiniz) zaman Biz sizə şahid olarıq. Yerdə və göydə zərrə qədər bir şey sənə Rəbbindən gizli qalmaz. Ondən daha böyük, daha kiçik elə bir şey də yoxdur ki, açıq-aydın kitabda (ləvhi-məhfuzda) olmasın!*”. (Yunus 60).

²⁴⁴ Buxari 3783.

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUTƏQABBİL

əl-Mutəqəbbil – “*Belələri (dünyadakı) yaxşı əməllərini qəbul edəcəyimiz, günahlarından keçəcəyimiz və onlara verilmiş doğru vədə görə cənnət əhli içərisində olacaq kimsələrdir!*”. (*əl-Əhqaf* 16).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUTƏVƏFFİ

əl-Mutəvəffi – “*Allah (əcəli çatan kimsələrin) canlarını (ruhlarını) onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin (hələ əcəli çatmayanların) canlarını isə yuxuda alar (çünkü yuxu da ölüm kimi bir şeydir, yuxu zamanı ruh bədəni tərk edər)*”. (*əz-Zumər* 42).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUSƏBBİT

əl-Musəbbit – “*Allah iman gətirənləri dünyada da, axirətdə də möhkəm bir sözlə (kəlmeyi-şəhadətlə) sabitqədəm edər. Allah zalımları (haqq yoldan) sapdırar. Allah istədiyini edər!*”. (*İbrahim* 27).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUCTƏBİ

əl-Muctəbi – “*...Allah istədiyi kimsəni özünə (peyğəmbər) seçər və tövbə edib Ona tərəf qayıdan kimsəni də doğru yola yönəldər!*”. (*əş-Şura* 13).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUCİR

əl-Mucir – “*De: “Əgər bilirsinizsə, (bir deyin görək) hər şeyin hökmü əlində olan, (istədiyini) himayə edən, amma Özünün himayəyə ehtiyacı olmayan kimdir?”*”. (*əl-Muminun* 88).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUHİBB

əl-Muhibb – “*Ey iman gətirənlər! Sizdən hər kəs dinindən dönsə, (bilsin ki) Allah (onun yerinə) elə bir tayfa gətirər ki, (Allah) onları,*

onlar da (Allahı) sevərlər. Onlar möminlərə qarşı mülayim, kafirlərə qarşı isə sərt olar, Allah yolunda vuruşar və heç kəsin tənəsindən qorxmazlar. Bu, Allahın lütfüdür, onu istədiyinə verər. Allah (öz lütfü ilə) genişdir, (O, hər şeyi) biləndir!” (əl-Maidə 54).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUHSİ

əl-Muhsi – Bu isim Quranda fel olaraq belə zikr olunur. «*Allah hər şeyi say olaraq sayıb-təsbit etmişdir*». (Cin 28). Həlimi ﷺ deyir ki: «*Muhsi* – Allah insanların ruzi, itaət və günahlarını, hər nəfsi, yağış və qum dənələrini, bütün bitkiləri, heyvan növlərini, ölüləri və canlıları say olaraq bilməkdədir. Qısaca Allah bütün varlıqların sayını, qalanları və yox olanları da biləndir».

Kim Zikr Edib: Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUXTƏR

əl-Muxtər – “*Rəbbin istədiyini yaradar və (istədiyini də peyğəmbər) seçər. Onların (bəndələrin istədiklərini etməyə) heç bir ixtiyarı yoxdur. Allah pakdır, müqəddəsdir və (müşriklərin) Ona şərik qoşduqlarından (bütəldən) ucadır! (Allah eyibsizdir, nöqsansızdır. O, hamıdan uludur!)*” (əl-Qəsəs 68).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondən Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUXRİC

əl-Muxric – “(Allah) *ölüdən diri, diridən də ölü çıxardır, öləndən sonra torpağı dirildir. Siz də (Qiyamət günü dirildilib qəbirlərinizdən) belə çıxardılacaqsınız*” (ər-Rum 19).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondən Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUDƏBBİR

əl-Mudəbbir – “*O, göydən yerə qədər olan bütün işləri idarə edir...*” (əs-Səcdə 5). Həlimi ﷺ deyir ki: «*Mudəbbir* – işləri, sonunu gözəl olaraq edən, idarə edən mənasına gəlir. Buna görə də Allah həmişə işlərin sonuna baxar.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, İbn Arabi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUDƏVİL

əl-Mudəvil – “**Əgər siz (Ühüd müharibəsində) yara aldıınızsa, o biri (kafir) dəstə də (Bədr müharibəsində) o cür yara aldı. Biz bu günləri (bu hadisələri) insanlar arasında növbə ilə dəyişdiririk ki, Allah iman gətirən şəxsləri (başqalarından) ayırd etsin və içərinizdən şəhidlər (şahidlər) seçsin. Allah zülmkarları sevməz!**”. (Ali İmran 140).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – Allah Ondan Razi Olsun – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUDƏMDİM

əl-Mudəmdim – “**Lakin onlar (Salehi) yalançı saydılar və onu (dəvəni) tutub kəsdilər. Rəbbi də bu günahlarına görə onların kökünü kəsib yerlə yeksan etdi**”. (əş-Şəms 14).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – Allah Ondan Razi Olsun – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MƏZKUR

əl-Məzkur – Doğrusunu Allah Bilir!

Kim Zikr Edib: İbn Arabi – Allah Ondan Razi Olsun – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MURSİL

əl-Mursil – “**Onu (İslamı) bütün dinlərdən üstün etmək (onun bütün dinlərdən üstün olduğunu göstərmək) üçün Öz Peyğəmbərini hidayət və haqq dinlə göndərən Odur. (Ya Rəsulum! Sənin peyğəmbərliyinin həqiqiliyinə) Allahın şahid olması kifayət edər!**”. (Fəth 28).

Kim Zikr Edib: Qurtubi, İbn Vəzir – Allah Onlardan Razi Olsun – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MURŞİD

əl-Murşid – kəliməsi isə *Ərşədə* felindən törənmiş və birinə doğru yolu göstərən deməkdir. “(Ya Rəsulum!) **Xatırla ki, o zaman gənclər mağaraya sığımb: “Ey Rəbbimiz! Bizə Öz dərgahından mərhəmət bəxş et və işimizə fərc ver! (Bizi kafirlərin bəlasından, düşmənlərin təhlükəsindən qoru, bizə ruzi verib doğru yola yönəlt!)” – demişdilər**”. (əl-Kəhf 10). «Allahın doğru yola saldığı kəs doğru yoldadır. Allahın yoldan çıxartdığı şəxsə isə əsla doğru yolu göstərən bir rəhbər tapa bilməzsən (MURŞİD)». (əl-Kəhf 17).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – Allah Ondan Razi Olsun – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MURİD

al-Murid – “*Biz hər hansı bir şeyi (yaratmaq) istədikdə ona sözüümüz: “Ol!” deməkdir. O da dərhal olur*”. (ən-Nəhl 40). İbn Teymiyyə, İbn Qeyyim deyirlər ki: “*Murid* – Allahın İsimlərindən deyildir”²⁴⁵.

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUSTƏCİB

al-Mustəcib – “*O zaman siz (dua edərkən) Rəbbinizdən kömək diləyirdiniz. (Allah) “Mən sizin imdadınıza bir-birinin ardınca gələn min mələklə çataram!” – deyə duanızı qəbul buyurmuşdu*”. (əl-Ənfal 9).

Kim Zikr Edib: Qurtubi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUSTƏQİM

al-Mustəqim – Dəlil tapa bilmədim. *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUSTƏMİ’

al-Mustəmi’ – “(Allah) *buyurdu: “Xeyr! (Firon səni əsla öldürə bilməz!) Hər ikiniz möcüzələrinizlə (Fironun yanına) gedin. Şübhəsiz ki, Biz də sizinlə birlikdə (Firon tayfasının nə dediyini) eşidəcəyik!”*. (əş-Şüəra 15).

Kim Zikr Edib: İbn Vəzir – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUSTAFİ

al-Mustafi – “*Allah mələklərdən də elçilər (Peyğəmbərlər) seçər, insanlardan da. Həqiqətən, Allah (hər şeyi) eşidəndir, görəndir!*”. (əl-Həcc 75).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUSTANI’

al-Mustani’ – “*Və Mən səni Özümə (Peyğəmbər) seçdim! (Qırx yaşına çatan kimi sənə peyğəmbərlik bəxş edib möcüzələrlə Fironun yanına göndərdim)*”. (Ta ha 41).

²⁴⁵ “Şərh Əsfəhaniyyə” səh. 5, “Mədaricus Səlikin” 3/315,316.

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUSLİH

əl-Muslih – “*Biz (Zəkəriyyənin) duasını qəbul buyurduq, ona Yəhyanı bəxş etdik və zövcəsini (doğmağa) qabil bir hala gətirdik. Onlar keyirli işlər görməyə tələsər (yaxşı əməllər etməkdə bir-birini ötməyə çalışar), ümid və qorxu ilə (rəhmətimizə ümid bəsləyib əzabımızdan qorxaraq) Bizə ibadət edirdilər. Onlar Bizə müti idilər*”. (əl-Ənbiya 90).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUDAİF

əl-Mudaif – “*Mallarını Allah yolunda sərif edənlərin halı yeddi sünbül verən bir toxuma bənzər ki, bu sünbüllərin hər birində yüz ədəd dən vardır. Allah istədiyi kimsə üçün bunu qat-qat artırır. Allah (lütfü ilə) genişdir*”. (əl-Bəqərə 261).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUDİL

əl-Mudil – “*(Qorxudan) üz çevirib qaçacağınız gün sizi Allahdan (Allahın əzabından) qoruyan tapılmaz. Allahın yoldan etdiyi kimsəyə də yol göstərən olmaz!*”. (əl-Mumin 33). İbn Qeyyim deyir ki: “Nə İsim, nə Fel, nə də xəbər formasında keçməz...”²⁴⁶.

Kim Zikr Edib: Qurtubi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUTİM

əl-Mutim – “*(Ya Rəsulum!) De: “Mən göyləri və yeri yaradan, hamısını bəsləyib Özü bəslənməyən (hamını yedirdib Özü yeməkdən uzaq olan) Allahdan başqasını özümə Rəbbmi edərəm?!” De: “Mənə ilk müsəlman olmaq əmr edildi və müşriklərdən olma!” (deyə buyuruldu)*”. (əl-Ənam 14).

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, Şərbasi – *Allah Onlardan Razı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

²⁴⁶ “Fəvaid” 1/161.

MUTTALİ'

əl-Muttali' - Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Bədirdə iştirak edən səhabəni, nə bilirsən bəlkə də Allah Bədr əhlinə muttali olub buyurmuşdu: İstədiyinizi edin, Mən sizi bağışladım, Sizə Cənnət vacib oldu»²⁴⁷.

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUTAHHİR

əl-Mutahhir – “*Ey kitab əhli, nə üçün İbrahim barəsində höcətlaşırsınız? Tövrat da, İncil də ancaq ondan sonra nazil edilmişdir, məgər başa düşmürsünüz?*”. (Ali İmran 65).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUZHİR

əl-Muzhir – “*Müşriklərin xoşuna gəlməsə də, onu (İslamı) bütün dinlərin fəvqündə (bütün dinlərdən üstün) etmək üçün Öz Peyğəmbərini doğru yolla və haqq dinlə göndərən Odur!*”. (ət-Tövbə 33).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUAFİ

əl-Muafi - Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “*Allahumməhdiniy Fiymən Hədeyt, Və Afiniy Fiymən Afeyt* - Allahım! Hidayət verdiyin kimsələr arasında mənə də hidayət ver! Salamətliq bəxş etdiyin kimsələr arasında mənə də salamətliq bəxş et!...”²⁴⁸

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MƏABUD

əl-Məabud – “*Mən cinləri və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaratdım!*”. (əz-Zariyat 56).

Kim Zikr Edib: İbn Arabi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUAZZİBU

əl-Muazzibu – “*(Cihada getməməyə görə) kora günah gəlməz, topala-şilə günah gəlməz, bir də xəstəyə günah gəlməz. Kim Allaha və Peyğəmbərinə itaət etsə, (Allah) onu (ağacları) altından çaylar axan*

²⁴⁷ Buxari 3983.

²⁴⁸ «Səhih Tirmizi» 1/144, H. 464, «Səhih İbn Macə» 1/194, əl-Albani «İrvaul Gəlib» 2/172.

cənnətlərə daxil edər. Kim (onlardan) üz döndərsə, (Allah) onu şiddətli bir əzaba düşür edər!” (əl-Fəth 17).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUİN

əl-Muin - Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “*Allahummə Əinniy Alə Zikrikə, Və Şukrikə, Və Husni İbadətikə* - Allahım! Səni zikr etmək, Sənə şükür etmək və Sənə gözəl tərzdə ibadət etmək üçün mənə yardım et!”²⁴⁹.

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MU'Tİ

əl-Mu'ti - Muğira İbn Şöbə رَوَى عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ hər fərz namazından sonra belə buyurardı: «Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. O, təkdir. Heç bir şəriki yoxdur. Mülk və Həmd yalnız Ona aiddir. O, hər şeyə qadirdir. *Ammalummə Lə Məniə Limə Ətəytə Və Lə Mu'tiyə Limə Mənətə* - Ey Allahım! Sənin verdiyinə mane olan, mane olduqlarını da verən kimsə yoxdur. Sənin yardım və ehsanın olmadıqca heç kimsənin yardımı fayda verməz» .

Kim Zikr Edib: İbn Həzm, Useymin, Qahtani, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUĞNİ

əl-Muğni – *Ğani* – tam, əksiksiz, *Muğni* – isə tamdan da üstün olaraq ifadə edilir. Uca Allah nə zətı ilə, nə də zətı sifətləri ilə heç bir şeyə bağlı deyildir. O, öz varlığı ilə daimidir. Varlığının başqasına bağlı olmaqdan münəzzəhdir. Əksinə varlılıqlar Allaha bağlı və Ona möhtacdırlar. Bu varlılıqlar Allahın var etməsi ilə ancaq var ola bilirlər. Başqalarının yardımına ehtiyacı olan *Ğani* (zəngin) olmaz. Belə bir şeyin Allah üçün düşünülməsi mümkün deyildir. Bu üzdən O, mütləq *Ğanidir*. Allah eyni zaman da *Muğni* (zənginlik verən, zənginləşdirəndir). Lakin hər zənginlik verənin mütləq *Ğani* olması düşünülməz. Çünki zənginlik verən zəngin olma ehtiyacını duyar. Ehtiyac duyan isə zəngin olmaz. Allah isə zəngin olmağa ehtiyac duymaz. Bu üzdən O, mütləq *Ğani* və *Muğnidir*. «*Ey insanlar! Siz Allaha (qarşı fəqir olan) möhtacsınız. Allah isə Ğani (heç bir şeyə ehtiyacı olmayan), Həmididir*». (Fatir 15).

²⁴⁹ Əbu Davud 2/86, H. 1522, Nəsəi, 3/53, əl-Albani «Səhih Əbu Davud» 1/284.

²⁵⁰ Buxari 744,3116, Müslim 593.

Allahın qatında ən dəyərli və ən mükəmməl olan varlıq, Ona nöqsansız bir şəkildə ibadət edən, Ona möhtaclığını heç bir zaman unutmayan, daima Rəbbinə möhtac olduğunu düşünən, bir an belə Ondan üz çevirməyəndir. Peyğəmbər ﷺ belə qəlbinin Allahın əlində olduğuna, onu dilədiyi tərəfə çevirə biləcəyindən və bu üzəndən heç bir şeyə malik olmadığını bilirdi. «**Əgər biz sənə səbat verməsəydik, yaqin ki, az da olsa onlara uyacaqdın**». (əl-İsra 74). İnsanlar arasında ən zəngin olan Allaha ən çox möhtac olduğunu biləndir.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Qurtubi, Səədi, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUĞİS

əl-Muğis – İbn Qeyyim رھ دەیر کی: “O, bütün məxluqat üçün Muğis (məxluqatın yardımına gələn). Yenə də darda qalan kimsələrə yardım etməyə icabət edəndir”. AbdurRahmən əs-Səədi رھ دەیر کی: “**Muğis - Gavs** kəliməsindən törənmiş bir ismi faildir. **Gavs** – sıxıntılarını yox edən, üzüntüləri aradan qaldıran deməkdir. Buna görə də Uca Allah çətin işlər və müsibətlər anında bütün məxluqatın yardımına gələn (Muğisdir)”. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Rəbbimiz sıxıntılı vəziyyətin dəyişəcəyi zaman yaxın olmasına rəğmən qullarının ümüdsüzlüyünə və sıxıntılı vəziyyətlərinə baxar, gülməyə davam edər və sıxıntının bitməsinin yaxın olduğunu bilir» . «**Ümüdsüzlüyə düşmələrinin ardından yağışı yağdıran, rəhmətini hər tərəfə yayan Odur**». (əş-Şura 28). Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah dərdində olan kimsələrə yardım etməyi sevar» . Buna görə də kim sıxıntılı anında Allahdan yardım diləyərsə, Allah o kimsəyə sıxıntılı halında yardım edər və onu kədərdən qurtarır.

Kim Zikr Edib: Əsbəhəni, Qurtubi, İbn Qeyyim, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUFTİ

əl-Mufti – “(Ya Rəsulum!) **Səndən fətva istəyirlər. De: “Atası və övladı olmayan şəxs (şəxsin mirası) haqqında Allah sizə belə fətva verir...”**. (ən-Nisa 176).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

²⁵¹ İbn Kəsir «Təfsiru Quran» 1/259, İbn Məcə «Muqəddimə» 13, Əhməd 4/11, Təbərani «Mucəmmul Kəbir» 19/207, İbn Əbu Asim «Sünnət» 1/244, Taylasi «Musnəd» 1/147.

²⁵² Əbu Yala «Musnəd» 7/147, Beyhəqi «Şuabul İman» 2/254, 6/116.

MUFƏRRİC

əl-Mufərric - Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Hər kim bir mömini dünya sıxıntılarının birindən qurtararsa, Allah onu Qiyamət gününün sıxıntılarının bir sıxıntısından qurtarar...»²⁵³.

Kim Zikr Edib: İbn Məndə – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUFƏDDİL

əl-Mufəddil – “*Ya Rəsulum!*) *Bu peyğəmbərlərin bəzisini digərindən üstün etdik*”. (*əl-Bəqərə* 253).

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, Qurtubi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUFNİ

əl-Mufni – Dəlil tapa bimədim. *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUQSİT

əl-Muqsit – “*Biz qiyamət günü üçün ədalət tərəzisi qurarıq. Heç kəsə əsla haqsızlıq edilməz. Bir xardal dənəsi ağırlığında olsa belə onu (hər hansı bir əməli tərəziyə) gətirərik. Haqq-hesab çəkməyə Biz kifayətik*”. (*əl-Ənbiyə* 47). Əbu Musa رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah yatmır. Ona yatmaq yaraşmaz. Mizanı (Başqa rəvayətdə: Ədaləti) endirsin və ya qaldırsın. Gündüzün əməlindən əvvəl gecənin əməli, gecənin əməlindən əvvəl gündüzün əməli ona (Allaha) yüksəlir (qaldırılır) Onun örtüyü (pərdəsi, hicabı) nurdur. (Əbu Bəkr رضي الله عنه nun rəvayətində pərdəsi atəşdir). Əgər üzündəki pərdəni qaldırsa üzünün nurları yaratdığı hər bir şeyi yandırar» .

Kim Zikr Edib: Xattabi, İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, Əsbəhəni, İbn Arabi, Qurtubi, İbn Qeyyim, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUQADDİR

əl-Muqaddir – “*Biz (nüfədən insan yaratmağa) qadir olduq. Nə gözəl qadir olanlarıq Biz!*”. (*əl-Mursələt* 23).

²⁵³ Buxari 2442, Müslim 8/18, 2698.

²⁵⁴ Müslim 179/293, İmam Əhməd 4/395,401, İbn Məcə 195, Darimi «ər-Rədd aləl Mərisi» s. 173, Beyhəqi «Əsmə və Sifət» s. 402, əl-Albani «Muhtasarul Uluvv» s. 86, «Səhih Cəmius Səğir» 1860.

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, İbn Arabi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUKRİM

əl-Mukrim – “**Biz, Adəm övladını şərəfli və hörmətli elədik, onları suda və quruda (gəmilərə, heyvanlara və başqa nəqliyyat vasitələrinə) mindirib sahib etdik, özlərinə (cürbəcür nemətlərdən) təmiz ruzi verdik və onları yaratdığımız məxluqatın çoxundan xeyli üstün etdik. (İnsan şüur, nitq qabiliyyəti, gözəl surət, boy-buxun, əllə yemək və s. bu kimi məziyyətlərinə görə həmişə Allaha şükür edib yalnız Ona tapınmalı, Rəbbinə heç bir şərik qoşmamalıdır!)**”. (*əl-İsra* 70).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUMTƏHİN

əl-Mumtəhin – “**Həqiqətən, Allahın Peyğəmbəri yanında astadan danışanlar (səslərini asta çıxardanlar) o kimsələrdir ki, Allah onların ürəklərini təqva üçün imtahana çəkmişdir (möminliyə layiq etmişdir). Onları (günahlardan) bağışlanma və böyük mükafat (Cənnət) gözləyir!**”. (*əl-Hucurat* 3).

Kim Zikr Edib: Qurtubi, İbn Arabi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUMİDD

əl-Mumid – “(Bundan) sonra sizə onların üzərində təkrar zəfər çaldırdıq, (yenidən) var-dövlət, oğul-uşaq verməklə kömək göstərdik və sayca sizi (əvvəl olduğunuzdan və ya düşmənlərinizdən) daha çox etdik”. (*əl-İsra* 6).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUMLİ

əl-Mumli – “**Mən onlara möhlət verirəm. Lakin dolaşdırıb bəla toruna salmağım da (naz-nemət içində yaşadıkları halda gözlənilmədən onları əzabla yaxalamağım da), sözsüz ki, çox ağırdır!**”. (*əl-Əraf* 183).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUMHİL

əl-Mumhil – “**Elə isə (ya Peyğəmbər!) kafirlərə möhlət ver! Onlara azacıq möhlət ver!**”. (*ət-Tariq* 17).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUNTƏQİM

əl-Muntəqim – İbn Teymiyyə رحمته deyir ki: “**Muntəqim** – Allahın İsimlərindən deyildir”²⁵⁵. İntiqam alan deməkdir. Allaha üsyan edənlərin belini qıran, əmr və qadağalarını aşanları şiddətli cəzalarla cazalandırandır. Onun intiqamı tez cəzalandırmasından daha ağırdır. Çünki tez gələn cəza insanın daha çox günah işləməsinə mane olur. “**Rəbbinin ayələri ilə öyüd-nəsihət verildikdən sonra onlardan üz döndərən kəsdən daha zalım kim ola bilər?! Biz, şübhəsiz ki, onlardan intiqam alacağıq!**”. (*əs-Səcdə* 22). «**Şübhəsiz ki, biz intiqam alacağıq (MUNTƏQİM)**». (*əl-Duxan* 16). Aişə رضي الله عنها rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم öz nəfsi üçün intiqam almamışdır. Ancaq Allahın haqları tapdanıldığı zaman Allah üçün intiqam alardı» . **Muntəqim** – ismi-fail olan **Naqamə** feli dörd mənada işlədilir. Bunlardan: Azmaq, həddi aşmaq, yaxalamaq, qınamaq, cəzalandırmaq. «**Bizi qəzəbləndirdikdə onlardan intiqam alıb hamısını (suda) qərq etdik**». (*əz-Zuxruf* 55). «**Sənin bizdən intiqam almağın isə ancaq Rəbbimizin möcüzələri gələn kimi bizim iman gətirməməyimizə görədir**». (*əl-Əraf* 126). Bu ayədə intiqam qınamaq və pisləmək mənasındadır. Allah intiqam haqqı olan və intiqam sahibidir. Onun intiqamı qulun əmr və qadağalara uymaması, Ona və Peyğəmbərinə itaət etməməsinə görədir. İntiqamı haqq edən heç bir qul Ondan qaça bilməz. İntiqam almaq üçün də başqalarının yardımına ehtiyacı yoxdur.

Mömin qul Allahın intiqamından qorxmalı və Ona üsyan etməkdən qaçınmalıdır. İxtiyar sahibi olanlar Allahın sərhədlərini aşdıqlarına görə İslamda olan cəzalara uyğun onlardan (həddi aşanlardan) Allah üçün intiqam almalıdır. Hər müsəlman Allahdan başqa həqiqi intiqam sahibi olmadığını bilməlidir.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Beyhəqi, İbn Vəzir, Qurtubi, İbn Həcər, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUNƏBBİ

əl-Munəbbi – “(Peyğəmbər) əhvalatı (Həfsəyə) bildirdikdə o: “**Bunu sənə kim xəbər verdi?**” – deyər soruşmuş, o da: “**Bunu mənə (hər şeyi) bilən, (hər şeydən) əgah olan (Allah) xəbər verdi!**” – deyər cavab vermişdi”. (*ət-Təhrim* 3).

²⁵⁵ “Məcmuul Fətava” 8/96.

²⁵⁶ Buxari 3/331, Müslim 2327.

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUNCI

əl-Munci – “*Musa və onunla birlikdə olanların hamısını xilas etdik*”. (əş-Şuəra 65).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUNZİL

əl-Munzil – “*Həmçinin (gəmidən enəndə) belə de: “Ey Rəbbim! Məni mübarək (xeyir-bərəkətli) bir yerə endir. Sən sığınacaq verənlərin ən yaxşısısan!”*”. (əl-Muminun 29).

Kim Zikr Edib: İbn Vəzir, Qurtubi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUNZİR

əl-Munzir – “*Həqiqətən, Biz sizi yaxın bir əzabla (Qiyamət gününün əzabı ilə) qorxutduq. O gün insan öz əlləri ilə etdiyi (yaxşı, pis) əməlləri görəcək, kafir isə: “Kaş (bu əzabı görməmək üçün) torpaq olaydım!” – deyəcəkdir*”. (ən-Nəbə 40).

Kim Zikr Edib: İbn Vəzir, Qurtubi, İbn Arabi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUNŞİ

əl-Munşi – “*(Ya Rəsulum!) De: “Yer üzünü gəzib (Allahın) məxluqatı (ilk əvvəldən) nə cür yaratdığına baxın. Sonra da Allah axirət həyatını yaradacaqdır. (Birinci yaradılışdan sonra ikinci yaradılış gələcəkdir). Allah hər şeyə qadirdir!”*”. (əl-Ənkəbut 20).

Kim Zikr Edib: İbn Vəzir – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUNİM

əl-Munim – “*(Süleyman qarışqanın) bu sözündən gülümsəyib dedi: “Ey Rəbbim! Mənə mənim özümə və ata-anama ehsan buyurduğun nemətə şükür etmək, Sənin razi qalacağın yaxşı iş görmək üçün ilham (qüvvət) ver! Və məni öz mərhəmətinə saleh bəndələrinin zümrəsinə daxil et!”*”. (ən-Nəml 19).

Kim Zikr Edib: Cəfər Sadiq, İbn Məndə – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUNİR

əl-Munir – “*Göyləri və yeri (yoxdan) xəlq edən, zülmətləri və nuru yaradan Allaha həmd (şükür və tərif) olsun! (Bu qüdrəti gördükdən) sonra kafir olanlar yenə (bütləri) öz Rəbbinə tay tuturlar*”. (*əl-Ənam 1*).

Kim Zikr Edib: Əsbəhani – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUHLİK

əl-Muhlik – “*(Ya Rəsulum!) Sənin Rəbbin mərkəzlərinə (ən böyük şəhərlərinə) ayələrimizi oxuyan bir Peyğəmbər göndərməmiş məmləkətləri məhv etmədi. Biz yalnız əhalisi zalım olan məmləkətləri yox etdik!*”. (*əl-Qəsəs 59*).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUHİN

əl-Muhin – “*(Ey insan!) Məgər göylərdə və yerdə olanların (bütün canlıların), Günəşin, Ayın və ulduzların, dağların, ağacların və heyvanların, insanların bir çoxunun (möminlərin) Allaha səcdə etdiyini görmürsənmi? Bir çoxuna da (kafirlərə də) əzab vacib olmuşdur. Allahın alçaltdığı kimsəni heç kəs yüksəldə (səadətə qovuşdura) bilməz. Həqiqətən, Allah dilədiyini edər!*”. (*əl-Həcc 18*).

MUCİD

əl-Mucid – Dəlil tapa bilmədim. *Doğrusunu Allah Bilir!*

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUHİ

əl-Muhi – “*(Ya Rəsulum!) Biz Nuha və ondan sonrakı peyğəmbərlərə vəhy göndərdiyimiz kimi, sənə də vəhy göndərdik*”. (*ən-Nisa 163*).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUZI

əl-Muzi - “*(Süleyman qarışqanın) bu sözündən gülümsəyib dedi: “Ey Rəbbim! Mənə mənim özümə və ata-anama ehsan buyurduğun nemətə şükür etmək, Sənin razı qalacağın yaxşı iş görmək üçün ilham (qüvvət) ver! Və məni öz mərhəmətinə saleh bəndələrinin zümrəsinə daxil et!”*”. (*ən-Nəml 19*).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUSİ

əl-Musı - “*Biz göyü qüdrətimizlə (qüdrət əlimizlə) yaratdıq və Biz (istədiyimiz hər şeyi yaratmağa) qadirik. (Və ya: Biz göyü qüdrətimizlə yaratdıq və Biz onu genişləndirməkdəyik)*”. (əz-Zaruyat 47).

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, İbn Arabi, İbn Vəzir – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

MUSİ

əl-Musı - “*Allah övladlarınız haqqında sizə tövsiyə buyurur ki, oğula iki qız hissəsi qədər pay düşür...*”. (ən-Nisa 11).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MOVİL

əl-Movil - “*Rəbbin bağışlayandır, mərhəmətlidir. Əgər (Rəbbin) onları günahlarına görə cəzalandırmaq istəseydi, onların əzabını sürətləndirərdi. Lakin onların (öz əzab) vaxtı vardır (O zaman) onlar (Allahın əzabından qaçıb canlarını qurtarmağa) əsla bir yer tapa bilməzlər!*”. (əl-Kəhf 58).

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

MUYƏSSİRÜ

əl-Muyəssiru – “*Varlı-karlı olan öz varına görə (süd haqqı) versin. İmkani az olan isə Allahın ona verdiyindən versin. Allah heç kəsi Özünün ona verdiyindən artıq xərcləməyə məcbur etməz. Allah hər bir çətinlikdən sonra asanlıq (yoxsulluqdan sonra dövlət) əta edər*”. (ət-Talaq 7).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

NĀSİR

ən-Nāsir – “*(Ya Rəsulum!) Söylə: “Sizə bunlardan (dünya zinətlərindən) daha yaxşısını xəbər verimmi? Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənlər üçün Rəbbi yanında (ağacları) altından çaylar axan cənnətlər (bağlar) vardır ki, orada əbədi qalacaqlar. Onlardan ötrü orada (hər cür eyibdən) pak olan zövcələr və (ən böyük nemət olan) Allah rızası (razılığı, hüsn-rəğbəti) vardır. Allah, həqiqətən, bəndələrini görəndir!*”. (Ali İmran 15).

Kim Zikr Edib: Beyhəqi, Qurtubi, Həməud, İbn Vəzir, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

NĀZİR

an-Nāzir – İsim deyil, Xəbər formasında gəlib. Əbu Zərr رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Üç kimsə vardır ki, Qiyamət günü Allah onlarla danışmaz, onlara nəzər salmaz (baxmaz), onları təmizə çıxarmaz və onlar üçün şiddətli bir əzab vardır...» .

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

NĀSİX

an-Nāsix – “**Biz** (zaman, məkan və şəraitin tələbinə görə) hər hansı bir ayəni (ayənin hökmünü) ləğv edir və ya onu unuttururuqsa, ondan daha yaxşısını, yaxud ona bənzərini gətiririk. Allahın hər şeyə qadir olmasını bilmirsənmi?!”. (əl-Bəqərə 106).

Kim Zikr Edib: Şərbasi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

NƏXİR

an-Nəxir - İsim deyil, Xəbər formasında gəlib.

Kim Zikr Edib: İbn Məndə – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

HUVƏ

əl-Huvə - Rabia İbn Kəb əl-Əsləm رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ evində gecələdim. Gecə namazına qalxdıqda buyurdu: “**Subhənə Rəbbil Aləminə Huvə, Subhənəllah Vəlhəmdulilləh Huvə**”²⁵⁸. Qurtubi deyir ki: “Huvə - Allahın Sifəti deyildir. Huvə - gecənin vəsfidir”.

Kim Zikr Edib: Qurtubi – *Allah Ondan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

VACİD

əl-Vacid – İsim deyil, Xəbər formasında gəlib. “**Sənin şaşqın** (yaxud: uşaq vaxtı Məkkə vadisində azmış) **vəziyyətdə tapıb yol göstərmədimi?!**”. (əd-Duhə 8).

Kim Zikr Edib: Xattabi, Həlimi, Beyhəqi, Əsbəhani, İbn Qeyyim, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

²⁵⁷ Buxari 2358, Müslim 106, Əbu Davud.

²⁵⁸ Nəsəi 1600, Tirmizi 3416, əl-Albani “Səhih Əbu Davud” 1193, “Səhih İbn Məcə” 3129.

VĀLİ

al-Vali - İsim deyil, Xəbər formasında gəlib.

Kim Zikr Edib: Xattabi, Əsbəhani, Qurtubi, İbn Qeyyim, Şərbasi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

VƏQİ

al-Vəqi – Qurani Kərimdə bu İsim Həfiz (qoruyan) ismi mənasında, Xəbər formasında işlədilmişdir. «**Onları pisləklərdən qoru. O, gün pisləklərdən kimi qorusan, şübhəsiz ki, ona rəhm etmiş olursan. Ən böyük uğur və qurtuluş budur.**» (*əl-Mumin* 9). «**Bizi Cəhənnəm əzabından qoru.**» (*əl-Bəqərə* 201). «**Onları Allahın əzabından qoruyan (VƏQİ) olmaz.**» (*ər-Rəd* 34). Hər bir müsəlman qoruyucunun Allah olmasını bilməsi sonra da özü və başqaları üçün qoruyucu tədbirlərini görməlidir. «**Ey iman gətirənlər! Özünü və yaxınlarınızı atəşdən qoruyun.**» (*ət-Təhrim* 6). Allah qorxusu təqva²⁵⁹ olmadıqca qorunmaq da mümkün deyildir. Buna görə də böyük və kiçik bütün günahlardan çəkinmək və başqalarını da çəkindirməliyik. Beləcə həm özünü, həm də başqalarını qorumuş olur. Allahın qadağalarından birini edən və ya Allahın əmrlərindən birinə zidd davranan kimsə Allahdan qorunmamış deməkdir. Bu kimsə özü ilə Allahın əzabı arasına bir qalxan qoymamış, Allahı qoruyucu olaraq dəyərləndirməmiş və özünü təhlükələrə atmış deməkdir.

Kim Zikr Edib: Qurtubi, Şərbasi – *Allah Onlardan Razi Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

VĀFİ

al-Vāfi – İsim deyil, Xəbər formasında gəlib. «**Ey İsrail oğulları! Sizə bəxş etdiyim nemətimi xatırlayın, (Tövratda axirüzzəman Peyğəmbər barəsindəki) buyurduğumu yerinə yetirin ki, Mən də sizinlə (sizi Cənnətə**

²⁵⁹ *Təqva – Vuqayə* – sözüəndən alınmışdır. Qalxan, qorunmaq deməkdir. Yəni Allahın əzabı ilə özü arasında bir maneə, qalxan tutmaqdır. Allahın əzabından qorunmaq isə Onun qadağalarından çəkinməklə, əmr etdiklərini yerinə yetirməklə mümkündür. «**Ey iman gətirənlər! Allahdan haqq təqvayı ilə qorxun.**» (*Ali İmran* 102). «**O, halda Allahdan gücünüz çatdığı qədər qorxun.**» (*ət-Təğabun* 16). «**Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz söyləyin.**» (*əl-Əhzab* 70). «**Kim Allahdan qorxarsa Allah ona çıxış yolu verir və heç ummadığı yerdən də onu ruziləndirər.**» (*ət-Taləq* 2,3). «**Ey iman gətirənlər! Əgər Allahdan qorxsanız O, sizə haqla-nahaqqı ayırd edən (bir nur) verir. Günahlarınızın üstünü örtüb sizi bağışlayar. Allah böyük lütf, mərhəmət sahibidir.**» (*əl-Ənfal* 29). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, səhəbələr: «Ya Rəsulullah! İnsanların ən şərəfli kimdir?» deyə soruşdular. Peyğəmbər: «Təqvaca ən üstünlər...» deyə buyurdu. Buxari 3353, Müslim 2562.

varid etmək barəsində) olan əhdə vəfa edim. Yalnız Məndən qorxun!”. (əl-Bəqərə 40).

Kim Zikr Edib: Vəlid İbn Muslim – *Allah Ondan Rızı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmiş.

VAFİ

əl-Vafi – “**O gün Allah onların cəzasını layiqincə verəcək və onlar Allahın (Allahın onlara verdiyi vədin) açıq-aşkar bir haqq olduğunu biləcəklər!**”. (ən-Nur 25).

Kim Zikr Edib: İbn Məndə, Həlimi, Beyhəqi, Qurtubi, Həsən Sıddıq Xan – *Allah Onlardan Rızı Olsun* – bunu İsim olaraq zikr etmişlər.

İLHAD

İlhad – dildə «əyilmək» deməkdir. **İstilahi Mənası** – inanılması və ya edilməsi lazım olan şeydən başqa yana əyilmək deməkdir. İki növdür:

1. Allahın İsimlərində ilhad. Bu özü də dörd qismə bölünür.

1) Tətilçilərin etdikləri kimi İsimlərin hər hansı birini və ya bunların göstərdikləri sifətləri inkar etmək.

2) Təşbihçilərin etdikləri kimi Allahın İsimlərini və Sifətlərini məxluqatın isim və sifətləri kimi olduğunu qeyd etmək (bənzətmək).

3) Allahın İsimlərini bütələrə qoymaq. Məs: Allahın **əl-İlah** adını, **əl-Lat** adı ilə dəyişərək öz bütələrinə qoymuşlar. **əl-Lat** – Taif şəhərində ağ dağın adı idi. **əl-Əziz** adını, **əl-Uzza** – İbn Cərir ﷺ deyir: «Məkkə ilə Taif arasında, Nəxl adlanan yerdə ağac adı idi». **əl-Mənnan** adını, **əl-Manat** – Məkkə ilə Mədinə arasında, Hudeydə adlanan yerin adı idi.

4) Allahın özü-özünə vermədiyi bir qisim İsimlərlə Allahı adlandırmaq. Məs: Yəhudi və Xristianların dediyi kimi Ata, oğul və bizim dilimizdə işlənən o, kişiyyə qurban olum və s. «**Bir deyin görək Lat və Uzza nəyə qadirdir. Digəri üçüncüsü olan Manat da həmçinin... O, bütələr sizin və atalarınızın qoyduqları adlardan başqa bir şey deyildir. Allah onlara dair bir dəlil endirməmişdir**». (ən-Nəcm 19-23).

2. Allahın ayələrində ilhad. Bu da iki qismdir:

1) Şəri ayələrdə ilhad - bu ayələri təhrif etmək, ayələrin bildirdiyi xəbərləri yalanlamaq ya da bu ayələrin hökümlərinə qarşı çıxmaq ilə olur.

2) Kovni ayələrdə ilhad – bu ayələri Allahdan başqasına nisbət etmək və ya bu ayələrdə bir ortağı (şeriki), köməkçisi olduğuna inanmaqdır.

İbn Qeyyim ﷺ deyir: «Allahın İsimlərində ilhad (əyriyyə, inkara sapmaq) o, İsimləri həqiqətləri və mənalarını onlar haqqında sabit olmuş haqq mənalarından uzaqlaşdırmaq deməkdir. Bu kəlmə meyl etmək, sapmaqdan alınmışdır. Həmçinin «**Ləhadə**» kökü də buna dəlalət

etməkdədir. *Ləhd* – ortasından yana doğru qazılmış qəbrin yan tərəfində yarıq açmaq deməkdir. Haqdan meyl edən və haqq olmayan şeyləri dinə salan kimsə haqqında da işlədilər. Mulhid kəlməsi də buradan gəlməkdədir.

İSTİVA

İstiva – Allahın feli sifətlərindəndir. *İstiva* – üstə olmaq, yüksəlmək, çıxmaq deməkdir. Allahın yeddi səmanın üstündə yaratdıqlarından ayrı olaraq Ərşin üzərinə istiva etdiyinə və elmi ilə hər bir şeyi əhatə etdiyinə iman gətirilməlidir. Qatadə İbn ən-Numan رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Allah yaratmağı qurtardıqdan sonra Ərşin üzərinə istiva etdi» .

Əbu Muhəmməd Abdulqadir əl-Ceylani : «Hər cür əskiklikdən və qüsurdan münəzzəh olan Allah, yüksəklik yönündə (yuxarı tərəfdə) Ərşinə İstiva edəndir, mülkü əhatə edəndir» sözlərini açıqlayaraq demişdir: «Allahın hər yerdə olduğunu qeyd etmək düzgün deyildir. Əksinə Allah göydə, Ərşə İstiva etmişdir deyilməsi daha mötəbərdir. Allah buyurur: «*Rahmən ərşə istiva etdi*». (*Ta ha* 5). İstiva kəlməsini hər hansı bir təvilə yol vermədən olduğu kimi işlətmək lazımdır. Belə ki, bu İstiva Ərşə edilən Zatı İstivasıdır. Nə Mucəssimə, nə də Kərramiyyənin dediyi kimi Ərşin üzərinə oturmaq və onunla doğrudan-doğruya təmasda olmaq (yəni ona, ərşə doğrudan) dəymək mənasında deyildir. Nə də Mutəzilənin dediyi kimi (Ərşi) istilə (*İstəvlə* – zəbt etmək, hökmü altına almaq) və ona qələbə çalmaq mənasındadır. Nə də Əşəriyyənin dediyi sifətlərin yüksəkliyi və ucalığı mənasındadır. Çünki Quran və Sünnədə olan dəlillər İstiva sözüylə bunları qəsd etməmişlər». Əhli Sünnə Allahın ərşinin üstündə olduğu inancında birləşmişlər (icma etmişlər). Onlardan heç biri Allahın Ərşin üzərində olmadığını söyləməmişlər. Heç kimsənin onlardan bu mənada nə nass, nə də zahir olaraq bir söz nəql etməsi mümkün deyildir .

²⁶⁰ Zəhəbi "Uluw" 52, İbn Qeyyim "İctimai Cuyuşil İslamiyyə2 s. 54, əl-Albani "Muxtəsər Uluw" s. 98, "Səhili". Başqa rəvayətdə: Allah sevdiyi şeyləri yaratmağı bitirdikdə Ərşə İstiva etdi. Təbəri 1/240-242, 607, İbn Məndə "Kitabu Tövhid" 3/93-94, 486, Suyuti "Durrul Mənsur" 1/94-98.

²⁶¹ İmam, alim, zahid, arif, Şeyxul-İslam Əbu Muhəmməd Muhyiddin Abdulqadir İbn Əbu Saleh Abdullah İbn Cəngi Dust əl-Ceyli əl-Hənbəli. Bağdadın şeyxi h. 471-ci il Ceylan qəsəbəsində doğulmuşdur. H. 571-ci ildə vəfat etmişdir. Əsərləri: «əl-Gunyə», «Tuhfetul Muttaqin», «Səbilul Arifin». Bax: İbn Rəcəb «Zeylu Tabaqatil Hanabilə» 1/290,310, «ən-Nucmuz Zahirə» 5/85,86, «Şəzəratuz Zəhəb» 4/119,202.

²⁶² «əl-Gunyə» s. 56,57, İbn Teymiyyə «Məcmuul Fətava» 5/85,86, Zəhəbi «Uluwv» (muxtəsər s. 284), İbn Qeyyim «İctimau Cuyuşil İslamiyyə» s. 175.

Bu kəlməni Müxaliflərin yozduqları kimi zəbt etdi, hökmü altına aldı, qüdrəti ilə və s. mənalar ilə dəyişməməliyik. **İstiva** – məlumdur, keyfiyyəti isə məchuldur. Ona iman gətirmək isə vacibdir. Əbu Nuaym Cəfər İbn Abdullah deyir ki, biz İmam Məlikin rah. yanında idik. Bir nəfər: «Ey Abdullahın atası! Allah Ərşə necə istiva etdi?» İmam Məlik rah. bu sualı eşidəndə bərk qəzəbləndi. Başını aşağı salaraq, əlindəki çubuqla yerə sürtərək fikrə daldı. Sonra başını qaldırıb əlindəkini atdı və: «Necəliyi ağılla dərk olunmaz. İstiva Allah üçün məlumdur (yəni bilinməz deyildir). Buna iman vacib, bu haqda sual vermək bidətdir. Səni də bir bidətçi kimi görürəm və bu adamın qovulmasını əmr etdi» . İbn Qeyyim rah. deyir ki: «Allaha verilən İsim və Sifətlər tamamən **Tovqifidir** – Allah və Rəsulunun bildirməsi ilə bilinə bilər» . İmam İshaq İbn Rahaveyh rah. deyir ki: «Elm əhlinin inancına görə O, ərşə istiva etmişdir. Yeddinci yerin dibindəki hər şeyi də bilir» .

«**İstiva Bilinməz Deyildir**» sözü: Yəni dildə mənası bilinməz deyildir. Çünki mənası yüksəklik, üstə olmaq, yüksəlmək, çıxmaq deməkdir.

«**Necəliyi Ağılla Dərk Olunmaz**» sözü: Ağıllarımızla Allahın ərşinə istivasının necəliyini anlamağımız mümkün deyildir, deməkdir. Bunun yolu ancaq və ancaq nəqli dəlillər olan Quran və Sünnə (hədislərdir). Quran və Sünnədə Allahın ərşinə istivasının necəliyini bildirən hər hansı bir dəlil yoxdur. Buna görə də bu haqda bizdə dəlil olmadığı üçün bu mövzuda susub danışmamağımız daha məsləhətlidir. Sual ola bilər ki: «Allahın Sifətlərinin necəliyi varmıdır?». Cavab olaraq deyirik ki: «Allahın Sifətlərinin mənaları tərəfimizdən bilinməkdədir. Necəliyi isə bizim üçün bilinməzdir. Çünki Allah bizə, bu Sifətlərin mənalarını bildirmiş, necəliyini isə bildirməmişdir. Sələf mütləq olaraq necəliyi rədd etməmişdir. Əsla, çünki bu bir tətildir. Allahın Sifətlərinin necəliyi vardır. Fəqət bu necəlik bizim üçün bir bilinməzdir. Çünki bir şeyin necəliyi, yalnız o, şeyi görməklə, ya bənzərini görməklə və ya onun haqqında gələn doğru xəbərlərlə bilinə bilər. Bu yolların heç biri Allahın Sifətləri

²⁶³ Bu Söz İmam Əbu Həniyədən rah. də rəvayət edilir: "Mirkatul Məfatih Mişkətul Məsəbih" 8/251, "Firəhul Emali" s.31, İbn Qudamə "İsbat" 104, Əbu Nuaym "Hilyətul Əvliyə" 6/325, Darimi "Raddu Alə Cəhmiyyə" s. 33, Lələkai "664, Beyhəqi "Əsmə" 408, 2/150-151, İbn AbdülBərr "Təhmüd" 7/151, Zəhəbi "Uluv" s. 141, İbn Teymiyyə "Məcmuul Fətava" 5/365, İbn Həcər "Fəthul Bəni" 13/417, əl-Albani "Muxtəsər Uluv" 141, "Əqidətul Təhaviyyə" s. 281,302. Bu söz Ummu Sələmədən rah. də Məvquf və ya Mərfu əsər olaraq rəvayət edilir. Lələkai "Usulu Sünnə" 663. Lakin daha çox İmam Məlikin rah. sözü kimi məşhurdur. *Doğrusunu Allah Bilir!*

²⁶⁴ Bədəiul Fəvaid 1/166.

²⁶⁵ İmam Zəhəbi «Uluv».

haqqında mövcut deyildir. Sifətlər haqqında söz, zat haqqında sözün bir budağıdır. Biz Allahın zatının necəliyinə varmadan qəbul etdiyimiz kimi, Sifətlərini də eyni onun kimi necəliyinə varmadan qəbul etməliyik. Sələflər deyirlər ki, müxaliflərdən biri sənə: «Allahın sifətlərindən hər hansı birinin necə olduğunu soruşarsa» ona belə de: «Yaxşı, Allah zatıyla necədir?» Heç şübhəsiz ki, Allahın zatının necəliyinə varmayacaqdır. O, zaman ona de: «Onun zatının necəliyini demək mümkün olmadığı kimi, Onun Sifətlərinin necəliyini deməkdə mümkün deyildir. Çünki sifətlər zata tabedirlər.

«**Buna İman Vacibdir**» sözü: Allahın özünə yaraşır bir şəkildə Ərşinin üzərinə İstiva etdiyinə inanmaq vacibdir. Çünki Allah özünü belə tanıtmışdır.

«**Bu Haqda Sual Vermək Bidətdir**» sözü: Bu isə İstivanın necəliyi haqqında sual vermənin bidət olduğu mənasına gəlməkdir. Çünki belə bir sualı Peyğəmbər ﷺ və səhabələrin zamanında verilməmişdir.

Allah, Qurani Kərimdə 7 yerdə: əl-Əraf **54**, Ta ha **5**, ər-Rad **2**, Yunus **3**, əs-Səcdə **4**, Furqan **59**, əl-Hədid **4**-də **Alə** – üzərinə ön qoşması ilə, «**Rahmən ərşin üzərinə yüksəldi**». (Ta ha 5). İki yerdə isə: əl-Bəqərə **29**, Fussilət **11**-də **İlə** – tərəf ön qoşması ilə, «**Sonra səmaya tərəf üz tutaraq**». (əl-Bəqərə 29)-də İstiva etdiyini bəyan etmişdi.

Müxaliflər İstiva kəlməsini bir çox mənalar ilə dəyişmişlər. Bunlardan ən məşhuru **İstiva** – sözünə **Lə** – şəkilçisi artıraraq **İstəvlə** – zəbt etmək, hökmü altına almaq mənasıdır. Heç bir qrammatika alimləri bu sözlərin eyni məna ifadə etdiklərini qeyd etməmişlər. **İstiva** – felin səkkizinci fəslinə aiddir və kökü **Sin-Vav-Yə** – dən ibarətdir. **Əlif-Tə** artırılaraq əmələ gəlib. **İstəvlə** – felin onuncu fəslinə aiddir və kökü **Vav-Ləm-Yə** – dən ibarətdir. **Əlif-Sin** artırmaqla düzəlir.

Şairin: **Qad İstəvə Bişrun Aləl İraqi**

Min Ğayri Səyfin Və Dəmin Mihraqi

Bişr İraqi İstilə (zəbt etmiş, hökmü altına aldı),

Qılıncsız qan tökmədən.

Sözlərinə gəlincə bu beytin sənədi olmadığı kimi, onu kimin söylədiyi və ondan bu beyti kimin nəql etdiyi bilinməməkdir. İbn Teymiyyə ر.ھ. deyir: «Bunun ərəb şəri olduğuna dair səhih bir nəql yoxdur. Dil (qramatika) imamlarından bir çoxu onu inkar etmiş və dildə bilinməyən uydurma bir beyt olduğunu söyləmişlər. Bilindiyi kimi Rəsulullah ﷺ bir hədis dəlil olaraq irəli sürülsə şübhəsiz ki, onun səhih olması lazımdır. O, halda isnadı belə bilinməyən və dil imamlarının inkar etdiyi bir beytin nə hökmü ola bilər? Əbul Muzəffərin «**əl-İfsah**» adlı

əsərində Xəlilə: «Dildə «*İstiva*» kəlməsinin «*İstavlə*» mənasına gəldiyinə heç rast gəldinmi?» deyər soruşdular. O: «Bu həm ərəblərin bilmədiyi bir şeydir, həm də dillərində belə bir şey caiz (qəbul) deyildir. Xəlil dildə imamdır. O, halda İstivaya (dildə) bilinməyən bir mənə yükləmək, batil bir mənə yükləmək adlanır» .

Həmçinin bizə Qurani Kərimdən göründüyü kimi, sonra Ərşə yüksəldi. Müxaliflərin dediyi kimi olsa, sonra hökmü altına aldı – belə çıxır ki, əvvəl Ərş Allahın hökmü altında deyildi, həmçinin hökmü altına almaq acizliyin əlamətidir. Allah əvvəl aciz olub, sonra güc toplayaraq öz hökmü altına alıb. İkinci tərəfdən əgər Allah, onların dediyi kimi Ərşi hökmü altına alıbsa bəs qalan məxluqlar necə? Biz bilirik ki, Allah göyləri və yeri yaratmamışdan əlli min il əvvəl də hər bir şey Allahın hökmü altında olub və olacaqdır. İstivanın həqiqətini inkar edən hər kəs Muattıl olur. Yenə istivanı yaradılmışların bir-birlərinə olan istivasına bənzədən kimsə də Müşəbbih olur. Hər kimdə Allahın İstivasının bənzəri heç bir şey yoxdur deyərsə o, Muvahiddir (Tövhid əhlidir), Munəzzihdir (Allahı askiklik və qüsür sifətlərindən təmizliyandır).

ƏRŞ VƏ KURSİ

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat - Ərş və Kursinin də haqq olduğuna inanırlar. **Ərş** – kəlməsi Qurani Kərimdə **21** yerdə qeyd olunur. «**Şanlı ərəşin sahibi də odur**». (*əl-Buruc 15*). «**Ərşin sahibi olan Allah**». (*əl-Mumin 15*). «**O, böyük ərəşin sahibi olan Allahdan başqa ilah yoxdur**». (*ən-Nəml 26*). «**O, uca və kərim olan ərəşin sahibidir**». (*əl-Muminun 116*). **Ərş** – *Taxt deməkdir*. «**Onun çox böyük əzəmətli ərəşi (taxtı) də vardır**». (*ən-Nəml 23*). «**Yusif ata-anasını taxt (öz taxtının) üstünə qaldırdı**». (*Yusif 100*).

Ərş mələklərin daşdığı və tutacağı taxtdır. Ərşin tutacağı vardır. Rəsulullah ﷺ buyurur: «Qiyamət günü İnsanların çaşqın olan vaxtı ilk oyanan mən olacağam. Bir də baxıb görəcəm ki, Musa ﷺ Ərşin dirəklərindən birindən tutub» . Aləmin üzərində Qübbə formasındadır Rəsulullah ﷺ buyurdu: «...Yazıqlar olsun sənə! Sən Allahın (böyüklüyünün və ucalığının) nə olduğunu bilmirsən? Şübhəsiz ki, Onun Ərşi göylərin (Başqa rəvayətdə: Yerlərin) üstündədir. (Allahın Ərşi) belədir deyib: «(Peyğəmbər ﷺ bu an) barmaqlarıyla işarə edərək: «Eynilə Qübbə kimidir. Kursünün yeni düzəldilmiş Dəvə palanının minənin

²⁶⁶ «Məcmul Fətava» 5/146. İbn Qeyyim "İctimaul Cuyuşil İslamiyya" s. 197-202 adlı əsərində İstiva barəsində bir çox şairlərin şerhlərini də vermişdir. "Şərh Əqidətul Vasitiyya" 1/378-379.

²⁶⁷ Buxari 6991, 7427.

ağırlığı (səbəbilə) qıçırdaması kimi qıçırdaması vardır» dedi .²⁶⁹ Bütün məxluqatın tavanıdır. Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allahdan Cənnəti istədiyiniz zaman Firdovsu diləyin. Çünkü o, Cənnətin orta yerində ən yüksək yerdədir. Onun üstündə Rəhmənin Ərşi vardır. Cənnətin çayları oradan qaynayır» . Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: “Allah bütün məxluqatı xəlq etməyi təqdir etdiyi zaman (Başqa rəvayətdə: Məxluqatı xəlq etməmişdən qabaq) Ərşinin üzərində, yanında olan (Başqa rəvayətdə: Kitabda – Lövi Məhfuzda) bunu qeyd etmişdir: Rəhmətim Qəzəbimi keçmişdir (Başqa rəvayətdə: Allah məxluqatı xəlq etdiyi zaman Öz nəfsi yanında: Rəhmətim Qəzəbimə qələbə çalmışdır²⁷¹)»²⁷².

Ərş – kəlməsini mülk, qüdrət kimi təhrif (dəyişmək) etmək istəyənlər bu ayələrə nə deyirlər. «*Həmin gün Rəbbinin ərşini onların (başı) üstündə səkkiz mələk daşıyacaqdır*». (əl-Həqqə 17). «*Onun ərşi suyun üzərindədir*». (Hud 7). İmran İbn Huseyn رضي الله عنه rəvayət edir ki, Bəni Təməim qəbiləsindən bir qrup insan Rəsulullahın ﷺ yanına gəldilər. Peyğəmbər: “...(əzəldən) Allah vardı və Ondan öncə heç bir şey yox idi. Ərşi də su üzərində idi. Sonra Allah göyləri və yerləri yaratdı. Sonra hər bir şeyin zikrini təqdir etdi (Başqa rəvayətdə: Əbu Rəzin əl-Ukayl رضي الله عنه deyir ki: “Ey Allahın Rəsulu! Rəbbimiz bu məxluqatı yaratmamışdan əvvəl harada idi?”). Rəsulullah ﷺ buyurdu: «O, tək başına heç bir şey

²⁶⁸ Darimi "Rəddü Alə Bişri Mərisi" s. 105, İbn Əbi Asim "Sünnə" 55-576, İbn Huzeymə "Tovhid" s. 103-104, Təbəri "Kəbir" 1547, Darakutni "Sifət" s. 50-51, İbn Məndə "Tovhid" s. 188, 643, Lələki 656, Beyhəqi "Əsmə" s. 417-418, 2/159, Zəhəbi "Ululv" s. 37-39, İbn Kəsir "Bidayə" 1/7-439, əl-Albani "Silsilə Daif" 2639, "Zilzələ Cənnə" 575,576, "Mişkət" 5727, "Daif Sünnə Əbu Davud" 1017, "Şərh Əqidatul Təhaviyyə" s. 278,295, əl-Albani رضي الله عنه deyir ki: "Ərşin (Kursinin) qıçırdaması barədə Səhih rəvayət yoxdur". "Mişkət" 3/1596, "Silsilə Daif" 2/257, 2/307.

²⁶⁹ İbn Kəsirin رضي الله عنه söz açdığı hədisin mətni belədir. Peyğəmbərin ﷺ yanına bir qadın gələrək: "Allahın məni Cənnətə salması üçün dua et" dedi. Peyğəmbər ﷺ Rəbbinə təzim etdikdən sonra buyurdu: Allahın Kursüsü (Başqa rəvayətdə: Ərşi) göyləri və yeri əhatə etmişdir. (Allah Kurusun üzərinə oturur və ondan (Başqa rəvayətdə: Ərşdən) dörd barmaq belə boş yer qalmaz) Kursünün yeni düzəldilmiş Dəvə palanının minənin ağırlığı (səbəbilə) qıçırdaması kimi qıçırdaması vardır". İbn Kəsir 1/318, "əl-Bidayə" 1/11, İbn Əbi Asim "Sünnə" 574, Bəzzar "Musnəd" 1/317, İbn Həcər "Məcmuuz Zəvaid", Əbu Yəla "Musnəd", İbn Huzeymə "Təhmüd" s. 106, Təbəri 5798, Ömər رضي الله عنه yoluyla "Mərfu" olaraq Peyğəmbərdə Darimi "Rəddü Alə Bişri Mərisi" s. 74, Əhməd "Sünnə" 585, 593, Həkim, Tirmizi "Raddü Alə Mutəzilə", İbnul Covzi "Mutənahiyə" 1/4, Zəhəbi "Ululv" s. 39, Hədiiz həm mətin, həm də sənədinə görə Muzadər ibdir, əl-Albani "Silsilə Daif" 2/256-257, 866, "Zilzələ Cənnə" 1/252, 574 "Munkər" hədis. **Həcinin** – Əbu Musa əl-Əşəri رضي الله عنه yoluyla: "Kursi iki ayağın qoyulduğu yerdədir. Kursünün palanın qıçırdaması kimi qıçırdaması vardır". Əhməd "Sünnə" 588, Təbəri 5790, İbn Məndə "Raddü Alə Cəhmiyyə" s. 46, Beyhəqi "Əsmə" s. 404, 2/148, Zəhəbi "Ululv" s. 84, İbn Həcər "Təhziibut Təhziib" 7/356, əl-Albani "silsilə Daif" 2/306,307, "Muxtəsər Ululv" s. 124.

²⁷⁰ Buxari 6987, Tirmizi 2530, əl-Albani "Səhih".

²⁷¹ Tirmizi 2/271, Əhməd 2/433, İbn Məcə 4295, əl-Albani "Səhih Silsilə" 1629.

²⁷² Buxari 6986, 7115, Müslim 2751.

olmadan O, vardı. Altı hava, üstü hava (boşluq) idi. Ərşi də su üzərində yaratdı²⁷³)»²⁷⁴. Abbas İbn AbdulMuttalib رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ səhabələrə buyurdu: «Bilirsinizmi, səma ilə yer arasında nə qədər məsafə var?» Səhabələr: «Allah və Rəsulu daha gözəl bilir». Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Onlar arasında məsafə **500**-ildir. Həmçinin hər bir səma ilə (o, biri səma qatı arası) **500**-ildir. Hər bir səmanın qalınlığı da **500-il** yürümə qədərdir. Yeddinci səma ilə Ərşin arasında dəniz vardır (Başqa rəvayətdə: Yeddinci səma ilə kürsi arasında məsafə **500**-ildir. Kürsi ilə dəniz arasında da **500**-ildir. Ərş isə dənizin üzərində yerləşir. Allah isə Ərşin üzərindədir²⁷⁵). Bu dənizin dibi ilə səthi arası səma ilə yer arasında olan məsafə qədərdir. Allah bunların hamısından yuxarıdadır. Adəm övladlarının heç birinin əməli ondan gizli qalmaz»²⁷⁶ ²⁷⁷ Mucahid رحمته الله deyir ki: “Yeddinci səma ilə Ərş arasında **70000** min hicab var. Musa عليه السلام yaxınlaşmağa davam edirdi. Hətta o, qədər yaxınlaşdı ki, Musa və Ərş arasında bir hicab qaldıqda o, öz yerini gördü və (Qədəri) yazan qələmin cırıltısını eşitdikdə buyurdu: “Ya Rəbbim! İzin ver Sənə baxım”²⁷⁸. Həsənül Bəsri رحمته الله deyir ki: “Məxluqatdan İsrafil عليه السلام qədər Allaha yaxın olan məxluq (mələk) yoxdur. Onunla Rəbbi arasında **70** hicab vardır və hər bir hicab (arasında) **500**-illik məsafə vardır. İsrafil عليه السلام bütün bunlardan yüksəkdədir. Onun başı Ərşin altında, çiyinləri isə yeddi səmanın sonundadır”²⁷⁹.

²⁷³ Tirmizi «Tuhvətül Əhvəzi» 8/528, İbn Məcə «Muqəddimə Fi Mə Ənkərat Həsən əl-Cəhmiyyə», Əhməd «Musnəd» 4/11, əl-Albani əs-Sunnənin təhricində 216 zəif.

²⁷⁴ Buxari 6982.

²⁷⁵ İmam Zəhəbi "Muxtəsər Uluv" 103, Darimi "Raddu Cəhmiyyə" 26, İbn Huzüymə "Tövhid" 105,376, Beyhəqi "Əsmə" 301.

²⁷⁶ Tirmizi 3317, Əbu Davud 4723-4725, Əhməd 1/206-207, İbn Məcə 193, Beyhəqi "Əsmə" 401, əl-Albani "Zəif" 1247.

²⁷⁷ Bu hədisi bu cür ləfisdə göstərilən qaynaqların heç birində tapa bilmədim. Bu qaynaqlarda gələn və əl-Albaninin "Zəif" 1247-andlandırdığı hədisin ləfisi budur: Abbas İbn AbdulMuttalib رضي الله عنه rəvayət edir ki, Bathada Rəsulullah ﷺ ilə bərabər bir məclisdə isim. Bir bulud keçdikdə Rəsulullah ﷺ buyurdu: "Buna nə ad verirsiniz?". Orada olanlar: "Səhab (bulud)" dedilər. Rəsulullah ﷺ buyurdu: "Muznə" deyirsinizmi? Onlar: "Bəli" dedilər. Rəsulullah ﷺ buyurdu: "Bəs – Anan" deyirsinizmi? Oradakılar: "bəli, elə də deyirik" dedilər. Peyğəmbər: "Yerlə səma arasında nə qədər məsafə olduğunu bilirsinizmi?" deyərək buyurdu. Onlar: "Xeyr" bilmirik. Peyğəmbər: "Yer ilə Səma arasında **71, 72** və ya **73-illik** məsafə vardır. Bunun üzərində olan ikinci səma da eynilədir. (Beləcə bütün səmaları zikr etdikdən sonra) buyurdu: Yeddinci səma üzərində elə bir dəniz vardır ki, səthi ilə dibi arasında olan məsafə iki göy arasında olan məsafə qədərdir. Sonra onların üzərində səkkiz (Mələk - *Allah Dəha Doğru Bilir*) vardır ki, onların dıqnaqları ilə belləri (diz qapaqları) arasında olan məsafə iki səma arasında olan məsafə qədərdir. Onların bellərində altı ilə üstü iki səma arası məsafə qədər olan Ərş vardır. Uca və Böyük olan Allah bunların üzərindədir".

²⁷⁸ Beyhəqi "Əsmə" 508, Zəhəbi "Uluv", əl-Albani "Səhih".

²⁷⁹ İbn Qudamə "İsbət" 111, Zəhəbi "Uluv", Bəğəvi "Təfsir".

Rəhmanın Ərşinin ağırlığı, böyüklüyü haqqında Rəsulullah ﷺ buyurur: «Yaratdıqlarının sayı qədər, özünün razı olacağı qədər, Ərşinin ağırlığı qədər və kəlmələrinin sayı qədər Allaha həmd edərək o, pak və nöqsansızdır»²⁸⁰. Rəsulullah ﷺ sıxıntı anlarında buyurardı: «Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. O, çox böyükdür, Həlimdir. Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. O, böyük Ərşin Rəbbidir. Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah yoxdur. Göylərin Rəbbidir, yerin Rəbbidir. Kərim olan Ərşin Rəbbidir»²⁸¹. Cabir رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Sad b. Muaz رضي الله عنه barəsində buyurdu: "Onun ölümünə görə (Rəbbimin) Ərşi titrədi, səma qapıları açılaraq oradan **70** min mələk (enərək onun cənazəsində) iştirak etdi. İlk öncə (Qəbir) onu sıxdı, sonra isə bu sıxıntıdan qurtardı»²⁸².

Kursi Ərşdən sonra gəlib, ondan ayrıdır. Kursi dildə – döşək və ya üzərində oturlan hər şey deməkdir. «*And olsun ki, biz Süleymanı imtahana çəkdik. Taxtının üstünə bir cinn oturduq (və ya ruhsuz bir cəsəd atdıq). Sonra o (peşman olub tövbə etdi və yenidən öz mülkünə taxtına) qayıtdı.*» (Sad 34). Allahın Kursisi isə onun iki ayağının qoyduğu yerdir. İbn Abbas رضي الله عنه dedi: «Kursi iki ayağın qoyulduğu yerdir. Ərşin böyüklüyünü isə Allahdan başqa heç kəs bilməz»²⁸³. O, da Qurani Kərimdə yalnız bir yerdə qeyd olunur. «*Onun kursisi göyləri və yeri əhatə etmişdi.*» (əl-Bəqərə 255). Kursinin elm olması haqda bəzi alimlər hədislər də gətirirlər. Lakin bu hədislərin hamsı zəifdir²⁸⁴.

²⁸⁰ Müslim.

²⁸¹ Buxari, Müslim.

²⁸² Buxari 3808, Səhih Sünən Nəsəi 1942.

²⁸³ İbn Abbasın رضي الله عنه sözü olaraq "*Movquf*" səhihdir: Əhməd "Sünnə" 586,1020,1021, İbn Əbi Şeybə "Kitabul Arş" 61, İbn Huzüymə "Tovhid" s. 107, 248, Həkim "Mustədrək" 2/310, 3116, Darakutni "Kitabul Nuzul" 36,37, 49-50, Təbəri 5789, Darimi "Rəddul Mərisi" s. 67,71-73, İbn məndə "Rəddul Cəhmiyyə" 15, Beyhəqi "Əsmə" s. 404, 2/148, İbn Kəsir 1/317, Zəhəbi "Uuv" 45, Əhməd Şakir "Umdatul Təfsir" 2/162, Heysəmi "Məcmuus Zəvaid" 6/323, əl-Albani "Muxtəsər Uluv" s. 102, "Şərh Əqidətul Təhaviyyə" s. 279, 299, *Mərfu* – Peyğəmbər sözü olaraq edilən rəvayət zəifdir. Bax: "Silsilə Daif" 906. *Həmçinin* – Əbu Musa əl-Əşəri yolu ilə "Movquf" olaraq rəvayət edilmişdir. Əhməd "Sünnə" 588,1022, Təbəri 5790, İbn Əbi Şeybə "Kitabul Ərş" 60, Beyhəqi "Əsmə" s. 404, 2/148, əl-Albani "Muxtəsər Uluv" 124, "Silsilə Daif" 2/306,307.

²⁸⁴ əl-Albani رضي الله عنه Kursinin elm olduğuna dair İbn Abbasdan رضي الله عنه edilən rəvayət haqqında deyir ki: "Bu rəvayətin İbn Abbasa رضي الله عنه isnadı səhih deyildir". "Silsilə Səhih" 1/226. *Həmçinin* – Kursinin Ərş olduğu barədə Həsənül Bəsridən رضي الله عنه rəvayət edilən söz də İbn Kəsirin رضي الله عنه söylədiyi kimi zəif olub Ondan səhih olara gəlməmişdir. İbn Cərir 5796, İbn Kəsir 1/318, "Təhziibut Təhziib" 2/113, Qurtubi "Cəmiul Əhkəmul Quran" 3/180-181, əl-Albani رضي الله عنه deyir ki: "Kursinin öz mənasından başqa digər bütün mənalari (elm olması, arş olması) rəvayətləri zəifdir". "Səhih Silsilə" 1/226. «Fəthu Rəbbil Bəriyyə bi Təlhisil Həməviyyə» Ərş və Kursi bölümü. Useyminin رضي الله عنه şərhli ilə.

Ərş – ilə Kursinin müqayisəsini Əbu Zərr رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم belə izah edir. «Yeddi qat göy və yeddi qat yer, Allahın Kusisi yanında geniş səhraya atılmış bir halqa kimidir. Ərşin Kursiyə üstünlüyü isə bu geniş səhranın halqaya üstünlüyü kimidir» . İbn Zeyd رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Yeddi qat göy və yeddi qat yer Kursi ilə müqayisədə qalxanın içərisinə atılmış yeddi dirhəmə oxşayır» . İbn Abbas رضي الله عنه dedi: «Yeddi səma və yeddi yer Rəhmanın əlinin içində (ovcunda) sizdən birinizin əlinin içində tutduğu xardal dənəsinə oxşar».

Sələflər deyirlər ki, müxaliflərdən biri sənə: «Allahın Ərşinə İstivasını, Ərşin üzərində, üstündə olmasıyla açıqlayırınsızsa deməli Allahı üstündə daşıyacaq bir taxta (Ərşə) möhtac olduğunu irəli sürmüş olursunuz». Buna cavab olaraq belə deyirik: «Allahın Ərşə də Kursiyə də ehtiyacı yoxdur. Allah Ərşə ehtiyacı olduğu üçün İstiva etməmişdir. Allah Ərşə də, başqa şeylərə də möhtac olmaqdan münəzzəhdir. Allahın böyüklüyünü, qüdrət, qüvvət və zənginliyinin mükəmməlliyini bilən hər kəs Allahı üstündə daşıyacaq bir taxta ehtiyacı olduğunu aqlının ucundan belə keçirməz. Necə keçirsin ki? Allahın izzəti və uluhiyyəti Ərş və Kursidən də çox ucadır. Ərş də, Kursi də və digər yaradılmışlar da Allaha möhtacdırlar və Onun qüdrəti və hökmü ilə daşınmaqdadır. **«Əlbəttə, Allah ələmlərə möhtac deyildir».** (Ali İmran 97). **«Ey insanlar! Siz Allaha möhtacsınız. Allah isə (heç nəyə) möhtac deyildir».** (Fatir 10). Bütün bu yaradılmışlar O, olmadan nə var ola bilirlər, nə də ayaqda dura bilirlər. Necə ki, göyün və yerin Onun əmri ilə ayaqda durması Onun (varlığının və qüdrətinin) əlamətlərindəndir. **«Göyün və yerin Onun əmrində durması... Onun qüdrət əlamətlərindəndir».** (ər-Rum 25). İmam Təhavi رحمته الله Əbu Hənifənin رحمته الله Ərş və Kursi barəsində olan inancını bu sözlərlə ifadə edir: "Ərş və Kursi haqdır. Allahın Ərşədə, aşağı olan şeylərə də ehtiyacı yoxdur. Allah hər şeyi və bunun üzərindəki Ərşi də (elmi ilə) əhatə etmişdir. Özünü əhatə etməkdən isə yaratdıqlarını aciz buraxmışdır"²⁸⁷. Sələflər deyirlər: «Biz Allahın ehtiyac olmadan Ərş üzərinə İstiva və istiqrar etdiyini iqrar edirik. O, ehtiyac olmadan Ərşi də başqalarını da mühafizə edər» .

²⁸⁵ Əhməd 5/178,179, Bəzzar 160, Nəsəi 9/180, İbn Əbi Şeybə "Kitabul Ərş" 58, İbn Hibban "İhsan" 361, Zəhəbi "Uluv" 105, Beyhəqi "Əsmə" 2/149, əl-Albani "Səhih" 109, 1/226, "Muxtəsər Uluv" s. 130, "Şərh Əqidətul Təhaviyyə" s. 280,300.

²⁸⁶ İbn Cərir ət-Təbəri.

²⁸⁷ əl-Albani "Şərh Əqidətul Təhaviyyə" s. 277,280.

²⁸⁸ «Əqidətul Vasitiyyə» s. 73.

ALLAHIN ﷻ ULUV – UCALIQ SİFƏTİ VƏ SƏMADA OLMASI

Ərşin üzərində olmasına baxmayaraq, bütün yaratdıqları üzərində uca, onlardan ayrı olmasına baxmayaraq, onları görən, onların nə halda olduqlarını bilən, hər şeyi elmi ilə əhatə edən də odur. Heç bir şey ondan gizli qalmaz, kimsə onunla çəkişməz, ona qarşı çıxmaz, ona heç bir şeydə əngəl olmaz. Əksinə hər şey onun əzəməti önündə boyun əyər, izzəti qarşısında zəlidir. Hər şey onun hökmü, idarəsi altındadır. O, şanı etibarı ilə ən yüksəkdir. O, bütün kamil sifətlərin sahibidir, bütün əskikliklər ondan uzaqdır. *Əzizdir, Cəlidir*, şanı mübarək və çox ucadır.

Uluv – Ucalıq deməkdir. Allahın zati sifətlərindən olub iki qismə ayrılır:

1. Sifətlərin Uluvvu – Bu var olan hər kamil sifətin hər baxımdan ən ucasının və ən mükəmməlinin sadəcə Allaha aid olması deməkdir. İstər bu sifət *Məcd* (şərəf) və *Kahr* (kahr etmə) sifətlərindən, istərsə *Cəmal* (gözəllik) və *Qadr* (şan, şərəf, hörmət) sifətlərindən olsun heç fərq etməz.

2. Zatin Uluvvu – Bu isə Uca Allahın zatiyla bütün yaratdıqlarının üstündə olması deməkdir. Sələflər deyirlər ki: «Hər kim Allahın (zatiyla) göydə olduğunu inkar edərsə heç şübhəsiz ki, kafir olmuşdur» .

Allahdan bir şey istədikdə yuxarıdan istənilir, aşağıdan deyil. Çünki aşağı heç bir şeydə Rububiyyət və Uluhiyyət sifətlərindən deyildir. Həmçinin yüksəklik alçaqlığın ziddidir. Alçaqlıq da əskiklik sifətindəndir. Zatiyla yüksəkdə olan Allah isə bütün əskik sifətlərdən münəzzəhdir. Allahın zatiyla yüksəkdə, yuxarıda olduğunu göstərən üç İsmi vardır. Bunlar *əl-Aliyy* , *əl-Ələ* və *əl-Mutəlidir* . Bunların üçü də Qurani Kərimdə zikr edilmişdir. Allah daima uca və böyükdür. Allahın uca və böyük olmasını isə: **1.** Qurani Kərim. **2.** Sünnə. **3.** Səhabələrin icması. **4.** Ağıl. **5.** Fitrət sübut edir.

Allahın səmada olmasına Quran və Sünnədə **18**-cür isbat vardır:

1. Min – dan, dən, ön qoşması ilə Allahın yüksəkdə olması - Fövq. «*Onlar, onların fəvqündə olan Rəblərindən qorxarlar*». (ən-Nəhl 50).

2. Min – dan, dən, ön qoşması gəlmədən. «*O, öz qulları üzərində hakim-mütləkdir*». (əl-Ənam 18 və 61).

²⁸⁹ Zəhəbi «Müxtəsər əl-Uluvv» s. 137.

²⁹⁰ Bax: əl-Bəqərə 255, ən-Nisa 34, əl-Həcc 62, Loğman 30, Səba 23, əl-Mumin 12, əş-Şura 51.

²⁹¹ Bax: ən-Nəziət 24, əl-Ələ 1, əl-Leyl 20.

²⁹² Bax: ər-Rəd 9.

3. Ona doğru yüksəliş. **«Mələklər və ruh onun dərgahına müddəti əlli min olan bir gündə qalxarlar»**. (əl-Məaric 4). Rəsulullah ﷺ buyurur: «Onların arasında gecələyən mələklər yuxarıya qalxarlar (uruc edərlər). Allah onlardan soruşar...» .

4. **Saadə – Suud** – qalxmaq sözündən. **«Pak söz ona tərəf yüksələr»**. (Fatir 10). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurur: «Allaha gözəl olandan (halaldan) başqa bir şey yüksəlmə » . Əbu Musa əl-Əşari رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah yatmır. Ona yatmaq yaraşmaz. Mizanı (Başqa rəvayətdə: Ədaləti) endirsin və ya qaldırsın. Gündüzün əməmindən əvvəl gecənin əməli, gecənin əməmindən əvvəl gündüzün əməli ona (Allaha) yüksəlir (qaldırılır) Onun örtüyü (pərdəsi, hicabı) nurdur. (Əbu Bəkrin رضي الله عنه rəvayətində pərdəsi atəşdir). Əgər üzündəki pərdəni qaldırsa üzünün nurları yaratdığı hər bir şeyi yandırar» .

5. **Rafə – Yarfəu** – qalxmaq sözündən. Bir çox məxluqatı özünə doğru yüksəldən. **«Ya İsa! Həqiqətən mən sənin ömrünü tamam edib öz dərgahına qaldıraram»**. (Ali İmran 55). **«Xeyir! Allah onu öz dərgahına qaldırmışdı»**. (ən-Nisa 158).

6. Mütləq **Uluv** (ucalıq) həm zətı, həm də sifətləri ilə. **«O, Alidir (ucadır) və Azimdir (böyük)»**. (əl-Bəqərə 255). **«Allah hər şeydən uca və böyükdür»**. (əl-Həcc 62).

7. Kitabın onun tərəfindən endirilməsi. Nazil olması. **«O, yeri və uca göyləri yaradan Allah tərəfindən endirilmişdi»**. (Ta ha 4). **«De ki, onu Ruhul-Qüds (Cəbrail) Rəbbindən haqq olaraq endirmişdi»**. (ən-Nəhl 102). **«Həqiqətən biz Qurani dünyə səmasına nazil etdik»**. (Qədir 1).

8. Bəzi məxluqların ona yaxın olması. **«Rəbbinin yanında olanlar»**. (əl-Əraf 206). **«Göylərdə və yerdə nə varsa onundur. Onun yanında olanlar isə...»** (əl-Ənbiyə 19). Rəsulullah ﷺ buyurur: «O, kitab onun yanında Ərşin üstündədir» . **«Fironun yoldaşı (Asya dua edərək) Ey Rəbbim! Öz dərgahında mənim üçün ev qərar et və məni Firon və onun əməmindən qurtar. Məni zalım qövmdən xilas et»**. (Təhrim 11).

²⁹³ Buxari 555,3223,7429,7486, Müslim 632, Məlik 1/155, H. 82, əl-Albani "Səhih" 8019, "Mişkət" 626.

²⁹⁴ Buxari 1410,6993,7340, Müslim 1014, İmam Əhməd 3/33,418, əl-Albani «Muxtasarul Uluvv» s. 86, 11, "İrva2 886, "Mişkət" 1/431, "Səhih" 5600,6152.

²⁹⁵ Müslim 179/293, İbn Məcə 195, İmam Əhməd 4/395,401, İbn Məcə 195, Darimi «ər-Rədd ələl Mərisi» s. 173, Beyhəqi «Əsmə və Sifət» s. 402, əl-Albani «Muhtasarul Uluvv» s. 86, «Səhih Cəmius Səğir» 1860.

²⁹⁶ Buxari, Müslim.

9. *Fi* – da, də, ön qoşması ilə Allahın göydə olması. «*Göydə olanın yeri titrədir sizi onun dibinə göndərməyəcəyinə əminsizmi. Göydə olanın sizin üstünüzə daş yağdıran bir yel göndərməyəcəyinə arxayınızımı?*» (Mulk 16,17). İbn Ömər رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Rəhman olan Allah Rəhm edənlərə Rəhm edər. Yerdə olanlara rəhm edin ki, səmada olan da sizə rəhm etsin» . Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Siz mənə iman gətirmirsiniz (Etibar etmirsiniz). Mən səmada olanın əminiyəm (Səmada olan mənə etibar etdiyi halda). Səhər-axşam mənə səmalardan xəbərler gəlir» .

Allahın göydə olması bu iki mənadan birini kəsb edir²⁹⁷ .

1) Burada göy ilə yüksəklik qəsd edilmişdir. Buna görə də mənə: «Allah yüksəkdir, yəni yüksəklik yönündədir». Göy, Qurani Kərimdə sabit olan yüksəklik mənasındadır. Məs: «*Göydən üstünüzə yağış yağdırmışdır*». (əl-Ənfal 11) . Yəni göyün özündən deyil, yüksəkdən su (yağış) endirir. Çünki yağış buluddan enər (yağar).

2) Ayədə keçən «*Fi* – *Səmavi*» ləfsindəki «*Fi*» «*Alə*» mənasındadır ki, bundan da «Allah göyün üstündədir» olur. Qurani Kərimdə bir çox yerlərdə «*Fi*» (da, də içində), «*Alə*» (üstə, üzərində) mənasına gəlməkdədir. Məs: «*Yer üzündə dolaşın*». (ət-Tövba 2). Yəni yerin üzərində dolaşın, içində deyil. (Firon dedi) *Mən də sizin əl-ayağınızı çarpaz kəsdirib xurma ağaclarının kötüklərindən asacağam*». (Ta ha 71). Yəni xurma ağacının üzərinə asacağam, içinə deyil.

²⁹⁷ Buxari, Müslim.

²⁹⁸ Buxari 3344,3610,4351,5058,6931,7562, Müslim 1063, Huzeymə 2373, Əbu Davud 4764, əl-Albani "Muxtəsər Uluv" s.84, "Səhih" 2645, "İrva" 864.

²⁹⁹ *Yön (Tərəf, İstiqamət, Məkan)* Bu bölmədə Allah üçün yön olub-olmadığı barədə danışacağıq. Allah üçün yön (məkan) təyin etmək doğru deyildir. Əgər yön (məkan) deməklə alçaqlıq (aşağı) qəsd edilmişsə bu Allah üçün qəbul ediləməzdir. Çünki Allah zatıyla, sifətlərilə Ucadır. Əgər yön (məkan) deməklə yüksəklik tərəf qəsd edilmişsə, bu da Allah üçün qəbul ediləməzdir. Çünki Allahı yaratdıqlarından heç bir şey əhatə edə bilməyəcək qədər Böyük və Ucadır. Kursisi göyləri və yerləri əhatə etmişkən yaratdıqları Onu necə əhatə edə bilər? Əgər yön (məkan) ilə Allahı əhatə etmək olmadan Onun Böyüklüyünə və Ucalığına yaraşır yüksəkliyi yönü qəsd edilmişsə, bu Allah üçün var olan həqiqətdir. Əgər səndən: Siz Allahın yaratdıqlarından bir şeyin Onu əhatə etmiş ola biləcəyini rədd edirsiniz. Allahı Kitabında və Peyğəmbərin Sünnəsində: Allahın göydə olması – sözlünə nə deyirsini? Cavab: Allahın göydə olması göyün Onu əhatə etməsini bildirməz. Allahın göydə olmasını – göyün Onu əhatə etdiyini söyləyən kimsə sapıq, əgər başqasına nisbət edərək söyləmişsə yalançı və xətalidir. Allahın böyüklüyünü, Onun hər şeyi (Elmilə) əhatə etdiyini, Qiyyamət günü yer üzünün Onun ovcunda olacağını, göyü kitab səhifəsi kimi bükəcəyini bilən bir kimsə əsla yaratdıqlarından hər hansı bir şeyin Onu əhatə etdiyini ağılına belə gətirməz"²⁹⁹. *Cism* - Allahın Cism olması mümkün deyildir. Cism haqqında danışmaq və Allahın cism olub-olmadığını söyləmək Kitab, Sünnət və Sələfin sözlərində keçməyən biddətdir. Cism iki və daha çox maddədən əmələ gələn bir şeydir, kütlə. Əgər cisimdən hər bir parçası digərinə möhtac olan bir neçə parçalardan yaranan, sonradan var olmuş bir şey qəsd edilirsə bu diri və Qayyum olan Allah haqqında mümkün deyildir²⁹⁹.

³⁰⁰ Bax: əl-Bəqərə 22, İbrahim 32, ər-Rəd 17, əl-Hicr 22, Ta ha 53, əl-Həcc 5, 63.

10. İstiva – ucalması. «*Rahmən ərşin üzərinə yüksəldi*». (Ta ha 5). «*O, böyük əzəmətli Ərşin sahibi*». (əl-Muminun 86).

11. Dua edərkən əllərin qaldırılması. Salman Fərisi رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Həyə və Kərəm sahibi olan Rəbbimiz əllərini ona tərəf qaldıran qulunun əllərini geri boş qaytarmaqdan utanır» . Əbu Həniyə رضي الله عنه deyir ki: «Uca Allaha əllər yuxarıya qaldırılaraq dua edilir. Aşağıdan dua edilməz. Aşağıda olmanın Rububiyyətdən və Uluhiyyətdən heç bir əlaqəsi yoxdur» .

12. Allahın dünya səmasına enməsi. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Rəbbimiz hər gecənin 1/3-də dünya səmasına enir və buyurur: Mənə dua edənin duasını qəbul edərəm, məndən istəyənin istədiyini verərəm, bağışlanma diləyəni bağışlayaram» .

13. Rəsulullahın ﷺ vida həcci. Cabir İbn Abdullah رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ vida həcci zamanı xütbəsində buyurdu: «Mən sizə dində olan hər bir şeyi çatdırdımmı?» Səhabələr: «Bəli, ya Rəsulullah!» Allah Rəsulu şəhadət barmağını qaldıraraq: «Ya Rəbbim! Sən şahid ol ki, mən onlara hər bir şeyi çatdırdım» .

14. Əynə – harada? Sözüünün işlədilməsi. Müaviyə İbn əl-Həkəm əs-Sələmi رضي الله عنه rəvayət edir ki, bir cariyəm var idi. Çöldə qoyun otarırdı. Bir gün canavar qoyunlardan birini yediyinə görə çox qəzəbləndim. Hətta cariyəyə sillə də vurdum. Peşmançılıq çəkdim və hadisəni Rəsulullah ﷺ danışdım. Allah Rəsulu buyurdu: «Cariyəni yanıma çağır». Cariyə gəldikdə, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Sən möminəsən?» O, da bəli dedikdə Rəsulullah ﷺ buyurdu: «**Əynəallah** – Allah haradadır?» .

15. Allahın səmada olmasını söyləyənin iman sahibi olması. Muaviyə İbn əl-Həkəm əs-Sələmi رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ cariyədən soruşdu: «**Əynəallah** – Allah haradadır?» Səma üzərində. Bəs mən kiməm? «Sən Allahın Rəsulu» . Bəlkə də bizlərin Allah haradadır deyə sual verməyimizə gülə bilərlər. Lakin yaradılmışların ən

³⁰¹ Əbu Davud 1488, Tirmizi 3551, İbn Məcə 3865. Musnəd 5/438, əl-Albani "Səhih".

³⁰² Fikhul Əbsat s. 51.

³⁰³ Buxari 1145, Müslim 168, 758, Əbu Davud 1315,4733, Tirmizi 446,3498, İbn Məcə 1366, Darimi 1478, Əhməd "Sünnə" 153, Lələkai 745, Zəhəbi "Uluv" 78, əl-Albani "Ziləlul Cənnə" 492-503, "İrva" 450, "Səhih" 8165, Mişkət "1223.

³⁰⁴ Müslim 1218, Əbu Davud 1905, İbn Məcə 3074, Darimi 1850, Zəhəbi "Muhtəsər Uluv" 2, əl-Albani "Uluv" 83, "İrva" 4/210-209, 1017, "Mişkət" 2/783-787, 2555.

³⁰⁵ Müslim 537, «əl-Fiqhul Əbsat» s. 47,48.

³⁰⁶ Müslim 537.

mükəmməli, Rəbbimizi ən gözəl tanıyan Allah haqqında haradadır deyə sual verdiyini unutmuşlar? O, da cariyənin gözəl cavabını qəbul etmişdir.

16. Fironun Allahın səmada olmasını yalanlaması. ***Firon dedi: «Ey Haman! Mənim üçün bir qəsr tik ki, bəlkə göylərin yollarına yetişim və Musanın Rəbbini görüm. Doğrusu mən onu yalançı sayıram».*** (*əl-Mumin 36-37*). Yəni Firon, Musanın ﷺ İlahının səmada olmasına dair vermiş olduğu xəbərin yalan olduğunu sayırdı. Buna görə də Firon öz qövmünə bunu sübut etmək üçün Hamana onun üçün Qəsr tikməsinə əmr edir və sonra: ***«Doğrusu mən onu yalançı sayıram».*** (*əl-Mumin 36-37*). O, halda belə bir sual ortaya çıxır: «Nisbət etibarlı ilə kim Firona daha yaxın olur? Allahın səmada olmasını qəbul edən bizlər? Yoxsa???» Heç şübhəsiz ki, Firon, Musanın ﷺ İlahının səmada olmasını yalan saymışdı. Allahın ucalığını və səmada olmasını qəbul etməyənlər Firon, səmada olmasını qəbul edənlər isə Musa və Muhəmmədin ﷺ yolundadırlar.

17. Rəsulullahın ﷺ merac səfəri. Onun orada Peyğəmbərlərlə görüşməsi, Allahın dərgahında namazın fərz olması və s . Zeynəb رضي الله عنها möminlərin anası, Rəsulullahın ﷺ zövcəsi – o biri qadınların yanında daima fəxr ilə deyirdi: «Sizi atalarınız ərə verib, məni isə Allah yeddi qat səma üzərində evləndirib» .

18. Qiyamət günü Cənnət əhlinin öz Rəblərini görmələri. ***«O, gün neçə-neçə üz öz Rəbbinin camalına baxıb sevinəcəkdir».*** (*əl-Qiyamət 22-23*).

Mən deyirəm ki, Allah Qurani Kərimdə bir çox ayələrin sonlarında buyurur ki, bu ayələrdə ağıl sahibləri, hikmətli insanlar üçün ibrətlər vardır. Ağıl olmayan insan yalnız bu qədər dəlilləri inkar edib Allahın göydə olmasını qəbul etməyə bilər. Səhabələrin, Tabiiələrin, Sələfi Salihin alimlərinin və bütün haqq yolda olan müsəlmanların da qəbul etdiyi, Allahın səmada olmasıdır. Əbu Muti deyir ki, Əbu Hənifədən رحمته: “Mən Rəbbimin səmada, yoxsa yerdə olduğunu bilmirəm deyən kimsə barəsində soruşdum”. O, dedi: «Bu kimsə kafir olur». Çünki Allah buyurur: ***«Rahmən ərşin üstünə yüksəldi».*** (*Ta ha 5*). Onun Ərşi isə yeddi səmanın üstündədir. Mən: «Əgər o, Ərşin üzərindədir dediyi halda,

³⁰⁷ Buxari, Müslim.

³⁰⁸ Buxari 6984, Beyhəqi “Əsməu Və Sifət” səh:315,316, №880, Suyuti “Durul Mənsur” 6/611,612, “Xəsisul Kubra” 2/368, İbn Qudamə “İsbat Uluv” səh 109, İbn Kəsir “Təfsirul Quran” 6/407, “Səhih Sünən Tirmizi” 3213.

bilmirəm Ərş səmadadır, yoxsa yerdədir?” desə? O, dedi: «Yenə o, kafirdir. O, Allahın səmada olmağını inkar edir»³⁰⁹.

Ağıl və Fitrət ilə isbata gəlincə, bütün insanlar təbiətləri və səlim qəlbləri ilə dua etdikləri zaman əllərini yuxarı qaldırırlar. Uca Allaha yalvarıb-yaxardıqda da qəlbləri ilə yuxarını qəsd edərlər. Bu Allahın onları yaratmamışdan əvvəl qəblərində fitrət olaraq yerləşdirdiyi hislərdir. Onlar bunu bir insandan, müəllimdən öyrənməmişlər. Bu sadəcə qəlbə olan Allahın ucalığını göstərən hislərdir.

ALLAH ﷻ BARƏSİNDƏ: “ƏYNƏALLAH – ALLAH HARADADIR?” DEYƏ SORUŞMAQ OLARMI?

Əynə – harada? Sözünün işlədmək olarmı? Müaviyə İbn əl-Həkəm əs-Sələmi رضي الله عنه rəvayət edir ki, bir cariyəm var idi. Çöldə qoyun otarırdı. Bir gün canavar qoyunlardan birini yediyinə görə çox qəzəbləndim. Hətta cariyəyə sillə də vurdum. Peşmançılıq çəkdim və hadisəni Rəsulullah ﷺ danışdım. Allah Rəsulu buyurdu: «Cariyəni yanıma çağır». Cariyə gəldikdə, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Sən möminəsən?» O, da bəli dedikdə, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «**Əynəallah** – Allah haradadır?» deyə buyurdu. Cariyə: “Səma üzərində”. Peyğəmbər: “Bəs mən kiməm?”. Cariyə: «Sən Allahın Rəsulu». Peyğəmbər: “Onu azad et! Çünki o, möminədir” deyə buyurdu. Rəsulullahın ﷺ bu barədə bu cür sual verməsi ən gözəl və ən açıq-aydın bir dəlildir ki, bu tərzdə sual vermək olar – Allah Haradadır? Bəlkə də bizlərin Allah haradadır? deyə sual verməyimizə gülə bilərlər. Lakin yaradılmışların ən mükəmməli, Rəbbimizi ən gözəl tanıyan Allah haqqında haradadır deyə sual verdiyini unutmuşlar?

Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Nəfsim əlində olan Allaha and olsun ki, kişi öz zövcəsini yatağa dəvət etdiyi zaman qadın imtina edərsə, əri (ondan) razı olana qədər Səmada olan ona qəzəb edər”³¹². Əbu Bəkr رضي الله عنه Peyğəmbərin ﷺ yanına girir. Üzərindəki örtüyü qaldıraraq onu öpür və: «Atam, anam sənə fəda olsun! Sağlığında da səndən gözəl iy gəlirdi, öləndən sonra da səndən gözəl iy gəlir. Nəfsim əlində olan Allaha and olsun ki, Allah ölümü sənə iki dəfə daddırmaz. Əbu Bəkr رضي الله عنه cəmaatın yanına çıxır. Allaha həmd sənə etdikdən sonra: «Ey insanlar! Kim Muhəmmədə ibadət edirdisə bilsin ki, artıq o, vəfat etmişdir. Kim Allaha

³⁰⁹ Əbu İsmail əl-Ənsari əl-Faruk əsəri “Fikhul Əbsat” səh: 46, İbn Teymiyyə “Məcmuul Fətava” 5/48, Zəhəbi “Uluv” səh: 101,102, İbn Qudamə “Uluv” səh: 116.

³¹⁰ Müslim 537.

³¹¹ Müslim 537, «əl-Fikhul Əbsat» s. 47,48.

³¹² Buxari 5193, Müslim 1436, Nəvəvi “Riyadus Salihin” 281, “Buluq əl-Məram” 1021.

ibadət edirdisə bilsin ki, Allah Səmadadır, Allah əbədi və ölməzdir: **«Şühəsiz ki, sən də öləcəksən, onlar da öləcəklər!»**. (əz-Zumər 30)³¹³. Məsruk عليه السلام Aişədən عليها السلام rəvayət edir ki: “Sıddıqın qızı sıddıqə, Allahın sevimlisinin sevimlisi olan (Aişə) mənə danışdı ki: “İfk hadisəsində bəraət yeddi səma üzərindən gəldi mənə”³¹⁴. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Uca və Böyük olan Allah hər gecə dünya səmasına enər və buyurar: Məndən istəyəne verərəm, Bağışlanma diləyəni bağışlayaram bu da günəş doğana qədər davam edər”³¹⁵.

Sələf İmamlarının Bu Barədə Olan Sözləri: Ömər رضي الله عنه: “Məni saxlayıb uzun müddət şikayət etdən qadının sözlərindən sonra” dedi – Bu qadının şikayətini Allah yeddi səma üzərindən eşitdi”³¹⁶. **«Sən məni azdırıb yoldan çıxartdığın üçün mən də sənə düz yolunun üstündə oturub insanlara mane olacağam. Sonra onların qarşılarından və arxalarından, sağlarından və sollarından gələcəyəm və Sən onların əksəriyyətini şükr edən görməyəcəksən»**. (əl-Əraf 14-17). İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: «Sonra onlara qarşılarından – onları axirətləri haqqında şübhəyə salacağam, sonra onlara arxalarından gələcəyəm – yəni onlara dünyanı çox sevməyə təşviq edəcəyəm, sağlarından gələcəyəm – yəni dinlərində onları tərəddüdə salacağam (yaxşı əməllər tərəfdən), sollarından gələcəyəm – yəni onları günah etməyə həvəsləndirəcəyəm. Şeytan üstlərindən deməyə (cürət etmədi) bacarmadı. Çünki bilirdi ki, üstlərində nəzarətçi Allahdır. İmam Şabi رضي الله عنه deyir ki: «Uca və Böyük olan Allahın rəhməti onların üzərindən enər»³¹⁷. Qatadə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Yunus عليه السلام buyurdu: «Ya Rəbbim! Sən göydəsən, bizlər isə yerdə. Sənə qəzəbinin və rızanın əlaməti nədir?». Allah: «Sizə ən xeyirli idarəçiləri başçı təyin etmişəmsə bu sizdən razı olduğumun əlamətidir. Əgər ən şərli idarəçini sizə başçı təyin etmişəmsə bu da sizə olan qəzəbimdir»³¹⁸. İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: “İstənilən bir şey barəsində düşün, lakin Allahın Zatı barəsində düşünmə. Həqiqətən yeddi səma ilə Kürsi arasında yeddi min il vardır. O, isə bütün bunlardan yuxarıdadır”³¹⁹. İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: “Allah Musa

³¹³ İbn Qudamə “İsbat Uluy” səh: 102, Buxari “Tarix əl-Kəbir” 1/201/623.

³¹⁴ Zəhəbi “Uluy” №317, səh: 121,122, İbn Həcər “Təhziib” 12/386, № 2840, Əhməd “Musnəd” 2336, 2496, Darimi “Raddu Alə Cəhmi” 27.

³¹⁵ Darimi, İbn Məcə 1367, əl-Albani “İrva” 450 səhih.

³¹⁶ Buxari 2/494.

³¹⁷ Təbəri «Camiul Bəyan» 5/133-136, Lələkai «Uslu Etiqad» 3/397.

³¹⁸ Əhməd “Musnəd”, Darimi “Raddu Alə Cəhmi” 59.

³¹⁹ İbn Qudamə “İsbat Uluy” səh: 34, Beyhəqi “Əsməu Və Sifət” səh: 420. İsnadda Asim İbn Əli və atası zəif rəvilərdir. Lakin əsər digər bir hədis ilə gücləndirilir: Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Allah barəsində düşünməyin, lakin onun yaratdıqları barəsində düşünün...”. əl-Albani “Səhih Silsilə” 1788.

ilə səmadan gələn nida ilə danışdı. Allah isə səmada idi”³²⁰. Əbu Muti رضي الله عنه deyir ki, Əbu Hənistədən رضي الله عنه: “Mən Rəbbimin səmada, yoxsa yerdə olduğunu bilmirəm deyən kimsə barəsində soruşdum”. O, dedi: «Bu kimsə kafir olur». Çünkü Allah buyurur: «**Rahmən ərşin üstünə yüksəldi**». (Ta ha 5). Onun Ərşi isə yeddi səmanın üstündədir. Mən: «Əgər o, Ərşin üzərindədir dediyi halda, bilmirəm Ərş səmadadır, yoxsa yerdədir» desə? O, dedi: «Yenə o, kafirdir. O, Allahın səmada olmağını inkar edir»³²¹. Bir qadın Allah haradadır? deyə soruşduqda İmam Əbu Hənistə رضي الله عنه: «Allah səmadadır, yerdə deyil» cavabını verdi. Bəs Allah: «**Siz harda olsanız, o sizindədir**». (əl-Hədid 4) sözünə nə deyirsən?» sualına isə belə cavab verdi. «Bu sənənin bir kimsəyə məktub yazıb mən sənənlə bərabərəm deməyin kimidir. Halbuki sən onun yanında deyilsən»³²². Abdullah İbn Mubərək رضي الله عنه- deyir ki: “Biz Rəbbimizi belə tanıyırdıq: O, yeddi səma üzərində, Ərşə İstiva etmişdir, məxluqatından ayrıdır və biz Cəhmilərin dediyi kimi də demirik, o filan yerdədir”³²³. Suleyman İbn Tarhan ət-Teymi Əbu əl-Mutamar əl-Basri رضي الله عنه deyir ki: “Əgər məndən soruşsalar ki, Uca və Böyük olan Allah haradadır?”. Mən: “Səmada” deyərəm. Əgər məndən soruşsalar: “Onun Ərşi göylər yaradılmamışdan öncə harada idi?”. Mən: “Su üzərində” deyərəm. Əgər məndən soruşsalar: “Su yaradılmamışdan öncə Ərş harada idi?”. Mən: “Bilmirəm?” deyərəm. Buxari رضي الله عنه bu sözlərə əlavə olaraq deyir ki: “Bu da Allahın buyurduğuna uyğundur: **“Onlar (yaranmışlar) Allahın elmindən Onun Özünün istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər”**. (əl-Bəqərə 255) Allahın izin verdiyindən başqa”³²⁴. Səid İbn Amir رضي الله عنه deyir ki: “Cəhmilə öz sözlərində Kitab Əhli olan Yəhudi və Xaçpərəstlərdən pisdirlər. Yəhudi və Xaçpərəstlər Allahın Ərşin üzərində olduğunu qeyd edirlər. Lakin bu Cəhmilə deyirlər ki: “Ərşin üzərində heç nə yoxdur”³²⁵. Muhəmməd İbn Yusuf رضي الله عنه- deyir ki: “Kim desə ki, Allah Ərşin üzərinə İstiva etməyib artıq küfr etmişdir. Kim də desə ki, Allah Musa ilə danışmayıb artıq küfr etmişdir”³²⁶. İmam Zəhəbi رضي الله عنه Cariyə ilə bağlı hədisi rəvayət etdikdən sonra deyir ki: “Biz görürük ki, istənilən bir kimsə Allah

³²⁰ Buxari “Xalqu Əfəlu İbəd” səh: 53.

³²¹ Əbu İsmail əl-Ənsəri əl-Faruk əsəri “Fikhul Əbsat” səh: 46, İbn Teymiyyə “Məcmuul Fətava” 5/48, Zəhəbi “Uluy” səh: 101,102, İbn Qudamə “Uluy” səh: 116.

³²² Beyhəqi «əl-Əsma və əs-Sifət» 429, Zəhəbi «Uluyv» müxtəsər: s. 135.

³²³ İmam Buxari “Xalqu Əfəlu İbəd” səh: 25, İmam Darimi “Cəhmilərə Rədd” səh: 272, İbn Qudamə “İsbət Uluy” səh: “48, Beyhəqi “Əsməu Və Sifət” səh: 427.

³²⁴ İmam Buxari “Xalqu Əfəlu İbəd” səh: 37,42, Zəhəbi “Uluy” 130, Lələkai “Usulu Etiqadi” 3/401.

³²⁵ İmam Buxari “Xalqu Əfəlu İbəd” №18, səh: 7,26, Zəhəbi “Uluy” №430, səh: 158.

³²⁶ İmam Buxari “Xalqu Əfəlu İbəd” səh: 42.

haradadır? Deyə soruşulduqda fitrəti onu qabaqlayaraq: “Səmadadır” deyir. Bu xəbərdə bizim üçün iki qayda vardır: 1. Şəriətdə “**Allah Haradadır?**” sualının verilməsinin caiz olması. 2. Soruşulanın isə “**Səmada**” deyə cavab verməsinin caiz olmasıdır. Kim ki, bu iki qaydaya zidd gedirsə artıq Peyğəmbərin ﷺ gətirdiyi şəriətə qarşı çıxmış olur³²⁷. Əbul Həsən əl-Əşəri ؒ dedi ki: “Bu hədis açıq-aydın dəlildir ki, Uca Allah səmada, Ərşin üzərindədir”³²⁸. Müaviyə İbn əl-Həkəm əs-Sələmi ؓ rəvayət edir ki, bir cariyəm var idi. Çöldə qoyun otarırdı. Bir gün canavar qoyunlardan birini yediyinə görə çox qəzəbləndim. Hətta cariyəyə sillə də vurdum. Peşmançılıq çəkdim və hadisəni Rəsulullah ﷺ danışdım. Allah Rəsulu buyurdu: «Cariyəni yanıma çağır». Cariyə gəldikdə, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Sən möminəsən?» O, da bəli dedikdə Rəsulullah ﷺ buyurdu: «**Əynəllah** – Allah haradadır?» deyə buyurdu. Cariyə: “Səma üzərində”. Peyğəmbər: “Bəs mən kiməm?”. Cariyə: «Sən Allahın Rəsulu». Peyğəmbər: “Onu azad et! Çünki o, möminədir” deyə buyurdu³²⁹.³³⁰. Kəlam əhlindən olan Abdullah İbn Kulləb deyir ki: “Məxluqatın ən xeyirlisi, Allahın seçdiyi, məxluqlar içərisində Allahı ən çox tanıyan Muhəmməd ﷺ “**Allah Haradadır?**” sualının verilməsinə, “**Səmadadır**” cavabının doğru olmasına və cavab verənin iman əhli olmasına icazə verməsi açıq-aydın buna dəlildir. Lakin Cəhm İbn Saffan³³¹ və onun tərəfdarları (həmfikirləri) Allah haradadır sualının verilməsinə qadağan edirlər. Əgər bu tərzdə sual vermək qadağan olunsaydı Peyğəmbər ﷺ daha haqlı idi cariyənin bu kimi cavabına etiraz edib: Bu cür demək olmaz, çünki bu cür demək Allaha məkan verməkdir (məhdud) etməkdir”. Lakin əksinə Peyğəmbər ﷺ bu cür suala verilən cavabı imandan saydı. Bu sözlərdə bir neçə görüş vardır: 1. **Allah haradadır?** Sualının verilməsinin caiz olması. 2. **Səmadadır** – cavabının doğru olması. 3. Bu da icmadır³³². Əbul Həsən əl-Əşəri ؒ “əl-İbanə”

³²⁷ İmam Zəhəbi “Uluv” 28.

³²⁸ İbn Batta “İbanə” səh: 103.

³²⁹ Müslim 537.

³³⁰ Müslim 537, «əl-Fiqhul Əbsat» s. 47,48.

³³¹ **Cəhmilər** - Əbu Muxriz kimi tanınır. H. 128-ci il Mərvəzdə öldürülür. İbn Teymiyyə “əl-Fətava əl-Hənbəliyə əl-Kubra” deyir ki: “(Allahın bütün sifətlərini inkar edənlərdir) İlk olaraq bu fikirləri Cud İbn Dirhəm təbliğ etməyə başlamışdır. Ondən da Cəhm İbn Saffan bu fikirləri alır və yaymağa başlayır. Cəhmilər də ona nisbət edilərək belə adlanmışlar. Rəvayət edilir ki: Cud İbn Dirhəm bu görüşləri (fikirləri) Abana İbn Səbanadan, o da Talutdan, o da öz əmisi Lubeyd İbn əl-Əsləmdən almışdır. Lubeyd İbn Əsləm isə Peyğəmbər ﷺ sehr (cadu) edən Yəhudi schirbaz idi”.

³³² İbn Teymiyyə “Tarud Aql Məa Nəql” səh: 6/193, “Məcmuul Fətava” 5/319, İbn Favraq “Məqalət İbn Kulləb”.

kitabında böyük bir başlıq açmışdır *İstiva* (Uluv) barəsində. O, deyir ki: “Bir kimsə soruşa ki, Allahın İstivası barəsində nə düşünürsüz? Ona cavabımız: Uca və Böyük olan Allahın Ərşin üzərinə İstivası Onun əzəmətinə yaraşır bir şəkildədir. **«Rahmən ərşə istiva etdi»**. (Ta ha 5). **«Pak söz ona tərəf yüksələr»**. (Fatir 10). **«Xeyir! Allah onu öz dərğahına qaldırmışdı»**. (ən-Nisa 158). **Firon dedi: «Ey Haman! Mənim üçün bir qəsr tik ki, bəlkə göylərin yollarına yetişim və Musanın Rəbbini görüm. Doğrusu mən onu yalançı sayıram»**. (əl-Mumin 36-37). Firon belə düşünürdü ki, Musanın ﷺ Allahın səmada olması barəsində olan moizələri yalandır. **«Göydə olanın yeri tıtrədib sizi onun dibinə göndərməyəcəyinə əminsiniizmi. Göydə olanın sizin üstünüzdə daş yağdıran bir yel göndərməyəcəyinə arxayınısınızmi?»** (Mulk 16,17). Allah – *subhənəhu və təalə* - səmada olduğunu, səmalar üzərində yerləşən Ərşin üzərinə İstiva etdiyini buyurdu. Nə ki, səmada yerləşir, onları səmalara daxil etmək olar (Səmadadır deyə adlandırmaq olar). Ərş isə səmalarda olan ən əzəmətli məxluqdur. Allah bütün səmaları əhatə edir deyə buyurmadı, əksinə səma üzərində (Ərşin üzərinə İstiva) etdiyini buyurur. Allah: **“Məgər görmürsünüz ki, Allah yeddi göyü (bir-birinin üstündə) qat-qat necə yaratdı?! Orada ayı bir nur, günəşi də bir çıraq etdi”**. (Nuh 15-16). Allah buyurur ki: **“Orada ayı bir nur etdik”** Lakin bu o, demək deyil ki, Ay bütün səmaları əhatə edir. Biz görürük ki, necə bütün müsəlmanlar dua etdikləri zaman əllərini səmaya doğru qaldırırlar. Çünki Uca və Böyük olan Allah səmalar üzərində yerləşən Ərşin üzərinə İstiva etmişdir. Əgər Uca və Böyük olan Allah Ərşin üzərində olmasaydı müsəlmanlar dua edərkən əllərini səmaya doğru qaldırmazdılar. Kifayədir ki, onlar namaz vaxtı əllərini yerə doğru uzatmırlar”. İbn Qudamə ﷺ rəvayət edir ki, Əbu Həniyə ﷺ dedi: “Kim Allahın səmada olduğunu inkar edərsə artıq küfr etmişdir (kafir olmuşdur)”³³³. İmam Məlik ﷺ deyir ki: “Allah səma üzərindədir, elmi isə hər yerdədir”³³⁴. AbdurRahman İbn Amr əl-Auzai ﷺ deyir ki: “O, öz Ərşi üzərindədir, Özü özünü vəsf etdiyi kimidir”³³⁵. Dahhaq və Vəhb İbn Munəbbih ﷺ deyirlər ki: “Ərş Allahın ilk yaratdığıdır”³³⁶. Əbu Bakr Abdullah İbn Zubeyr əl-Qureyşi əl-Humeydi ﷺ deyir ki: “Biz deyirik ki: Rahmən Ərşə İstiva etmişdir və kim bundan qeyrisini düşünərsə o, Allahın sifətlərini təvil edən

³³³ “İsbat Uluv” səh: 116,117.

³³⁴ Zəhəbi “Uluv” 140, İbn Qudamə “İsbat Uluv” 115.

³³⁵ İmam Zəhəbi “Uluv” 367.

³³⁶ İmam Zəhəbi “Uluv” №340, səh: 127.

Cəhmidir”³³⁷. Vəhb İbn Cərir ☪ deyir ki: “Cəhmilər bidət əhlidir və onlar istəyirlər ki, biz deyək: “Allah Ərşə İstiva etməmişdir”³³⁸. İmam Əbu Zura əz-Razi ☪ deyir ki: “Əziz və Cəlil olan Allah Ərşin üzərində, məxluqatdan ayrılır”³³⁹. İmam ən-Nablusi ☪ deyir ki: “Rahmən Ərşə yüksəldi. O, məxluqatından ayrılır”³⁴⁰. İmam Muhəmməd əl-Bağdadi ☪ deyir ki: “Allah Ərşə İstiva etmişdir. Bütün mülk Ona məxsusdur və Onun elmi hər bir şeyi əhatə etmişdir”³⁴¹. Şeyxulİslam İsmail əl-Nişapuri, Əbu Osman əs-Sabuni ☪ deyir ki: “Mən şəhadət edirəm ki, Rahmən Ərşə İstiva etmişdir”³⁴². İmam İbn Cüreyc ☪ deyir ki: “O, məxluqatı yaratmamışdan öncə Ərşi su üzərində idi”³⁴³. Muqatil İbn Həyyan ☪ deyir ki: **«Məgər görmürsənmi ki, Allah göydə və yerdə nə varsa, hamısını bilir. Aralarında gizli söhbət edən üç adamın dördüncüsü, beş adamın altıncısı Allahdır. Onlar bundan az da, çox da olsalar və harda olsalar, Allah yenə də onların yanındadır. Sonra Qiyamət günü Allah onlara etdikləri əməlləri (bir-bir) xəbər verəcəkdir. Allah hər şeyi biləndir».** (əl-Mucadələ 7). O, Ərşi üzərindədir, elimi isə Onunladır”³⁴⁴. Muhəmməd İbn İbrahim əl-İsfəhani ☪ deyir ki: Mən eşitdim ki, Əbu Zura əz-Razi ☪: “Rahmən Ərşə yüksəldi” ayəsinin təfsirini soruşdular. O, qəzəblənərək: Bu ayənin təfsiri sənin oxuduğun kimidir. O, Ərşin üzərindədir, Onun elimi isə hər bir şeyi əhatə etmişdir. Allahın lənəti olsun o, kəslərə ki, buna zidd olan bir söz söyləyərlərsə”³⁴⁵. İmam Hafiz Nueym İbn Həmməd ☪ deyir ki: “Kim Allahı yaratdığı məxluqatla müqayisə edərsə o, kafirdir. Kim Allahın özü-özünü necə vəsf etdiyini inkar edərsə kafirdir. Allahın və Onun Rəsulunun Onu necə vəsf etdiyində Təşbih (bnzətmə) yoxdur”. İshaq İbn Rahaveyh ☪ deyir ki: “Təşbih nə zaman baş verir? Əgər bir kimsə desə ki: Əli mənim əlimə bənzəyir və ya eşidirəm necə O, eşidir. Artıq bu Təşbihdir. Lakin Allahın buyurduğu kimi desə: Əl, eşitmək, görmək və necəliyinə varmasa, bənzətməsə bu zaman bu Təşbih sayılmır. **«Onun bənzəri heç bir şey yoxdur. O, eşidən və görəndir».** (əş-Şura 11). Biz Onu özü-özünü vəsf etdiyi kimi vəsf etməliyik”. İmam Şafii ☪ “Risalə” kitabında deyir ki: “O, özünü vəsf

³³⁷ Muhəmməd əl-Humeyyis “İtiqadu Aimmətus Sələf” səh: 71.

³³⁸ Buxari “Xalqu Afalul İbad” №6, səh: 5.

³³⁹ Muhəmməd əl-Humeyyis “İtiqadu Əimmətus Sələf” səh: 132.

³⁴⁰ Muhəmməd əl-Humeyyis “İtiqadu Əimmətus Sələf” səh: 158.

³⁴¹ Muhəmməd əl-Humeyyis “İtiqadu Əimmətus Sələf” səh: 168.

³⁴² Muhəmməd əl-Humeyyis “İtiqadu Əimmətus Sələf” səh: 179.

³⁴³ Zəhəbi “Uluv” səh: 137.

³⁴⁴ Zəhəbi “Uluv” səh: 138.

³⁴⁵ Zəhəbi “Uluv” səh: 203.

etdiyi kimidir və məxluqatın Onu vəsf etməsindən Ucadır³⁴⁶. Muhəmməd İbn Abdulkərim əş-Şəhristani رحمته deyir ki: “**Sələflər** – bənzətməkdən o, qədər qorxardılar ki, hətta kim ayəni oxuduğu zaman: “...**iki əlimlə yaratdığıma**” (Sad 75). əlini tərpedərsə (göstərsə) və ya hədisi söylədiyi zaman: “Qulların qəlbləri Rəhmanın barmaqlarından iki barmağı arasındadır...” söylədiyi zaman barmaqları ilə işarə edərsə, qoy o, kimsə əlini kəssin, barmaqlarını isə çıxartsın³⁴⁷. İbn Teymiyyə رحمته deyir ki: “Kim Allahın sifətlərini məxluqatın sifətlərinə oxşadaraq deyərsə: Allahın yüksəlməsi, enməsi və digər əməlləri oxşardı məxluqatın enməsinə, qalxmasına o, kimsə zəlalətə düşmüş bidət əhlidir³⁴⁸. Əhməd İbn Hənbəl رحمته deyir ki: “Allah özünü Həyy, Alim, Səmi, Basir, Rauf, Rahim adlandırmışdır. Onun bu sifətləri məxluqatda olan sifətlərə oxşar deyildir³⁴⁹. İbn Teymiyyə رحمته deyir ki: “Quran, Sünnə və sağlam ağıl şahidlik edir ki, Allah yaratdığı məxluqatdan heç birinə bənzər deyildir...”³⁵⁰. İbn Teymiyyə رحمته deyir ki: “Kim desə ki, Allah müəyyən bir yerdədir və ya Allah məxluqatı ilə bir yerdədir, məxluqat və göylər onu əhatə etmişdir, yaratdıqlarından bir çoxu Ondən hündürdədir, bəziləri Ondən aşağıdır belə bir kimsə zəlalətə düşmüş bidətçidir”³⁵¹. İbn Teymiyyə رحمته deyir ki: “Kim desə ki: “Allahın Ərşə və ya başqa bir yerə ethiyacı vardır o, kimsə zəlalətə düşmüş bidət əhlidir”³⁵².

Sonda sizə Şeyx əl-Albaninin رحمته başına gəlmiş ibrətli bir hadisəni qeyd etmək istəyirəm. Şeyx əl-Albani رحمته deyir ki: «Həcc ziyarətində Minada idik. Bir məclisdə oturmuşduq. O, gecə bir çox cavanlarla, o cümlədən də “Ənsara Sünnə Muhəmmədiyyə” cəmiyyətinə mənsub cavanlarla da görüşdük. Bu vaxt Əhzar Universitetinin Şeyxlərindən biri yanıma daxil oldu. Eşitdi ki elm məclisidir. Məclisdə əyləşdikdə başa düşdü ki, məclis onların Vəhhabi adlandırdığı məclisdir. O: «Hörmətli Vəhhabilər!³⁵³ Siz Allahı cisimləşdirirsiniz». əl-Albani: «Bu necə ola bilər?» dedim. O: «Siz deyirsiniz ki, Allah Ərşin üzərindədir». əl-Albani: «Subhənəllah! Biz belə demirik. Allah buyurur: «**Rahmən ərşə istiva etdi**». (Ta ha 5). O: «Bəli, lakin siz deyirsiniz ki, Allahın məkanı var». Bizim aramızda mübahisə oldu. Bu da fəlsəfəyə bənzəyirdi. Çünki bu ağıl

³⁴⁶ “Məcmuul Fətava” 5/195.

³⁴⁷ Şəhristani “Din Və Məzhəblər Barədə Kitab” 80.

³⁴⁸ “Məcmuul Fətava” 5/199.

³⁴⁹ “Məcmuul Fətava” 5/196.

³⁵⁰ “Məcmuul Fətava” 5/199.

³⁵¹ “Məcmuul Fətava” 5/199.

³⁵² “Məcmuul Fətava” 5/199.

³⁵³ **Subhənəllah!** Şeyxə də Vəhhabi deyirlər?

və məntiq mübahisəsi idi. Ümumən müsəlmanlar əqidə məsələlərində ağılla mübahisə etməsinlər. Çünki ağılı nəqldən (Quran və Sünnə) üstün tutan zəlalətə düşər. Bu cür insanla bir az məntiqlə mübahisə etmək məcburiyyətində qaldım. O: «Siz Allaha məkan təyin edirsiniz». Şeyx: «Səndən bir sual soruşacağam. Xahiş edirəm cavab verəsən». O: «Buyur, soruş» dedi. Şeyx: «Məkan mövcud olan bir şeydir, yoxsa yox». O: «Mövcud olan bir şeydir» dedi. Şeyx: «Bu məkan əzəlidir. Əzəldən olub, yoxsa sonradan yaradılıb?» deyə soruşdum. O: «Sonradan yaradılıb» dedi. Şeyx: «Biz indi məkandayıq?». O: «Bəli» dedi. Şeyx: «İndi bizim üstümüzdə səmanın birinci qatıdır və o məkandır?» deyə soruşdum. O: «Bəli» dedi. Beləcə Şeyx yeddinci səmaya qədər sadaladı. O, da bəli deyərək cavab verirdi. Şeyx: «Yeddinci səmadan sonra nə var?» deyə soruşdum. O: «Ərş» dedi. Şeyx: «Ərş məkandır, yaradılıb». O: «Bəli» dedi. Şeyx: «Ərşdən sonra nə var?». Söhbətin bu yerində o, məni qərribə bir cavabla təəccübləndirdi. O: «Kurrabiyun mələklər» dedi. Şeyx: «Sən elə bir ayə bilirsən ki, orada Kurrabiyun mələklərdən söhbət getsin?». O: «Xeyr» dedi. Şeyx: «Bəs hədis?». O: «Xeyr» dedi. Şeyx: «Çox qərribədir» dedim. Əhzar Universitetinin Şeyxisən, lakin bu məsələni bilmirsən? O: «Bizə belə öyrədiblər» dedi. Şeyx: «Yaxşı indi gəl biz sənənlə müvəqqəti də olsa razılaşaq (Buna cədəl deyilir)». Yaxşı sən iddia edirsən ki, Ərşin üzərində Kurrabiyun mələklər vardı. Bəs ondan sonra nə vardır. O, bir anlığa susdu. Mən: “Kainatın sonu var, yoxsa sonsuzdur?” deyə soruşdum. O: «Sonu var». Şeyx: «Bu son bizə görə Ərşdir, sənə görə isə Kurrabiyun mələklərdir». Onlardan yuxarıda heç bir şey yoxdur, Elədir? Çünki sən dedin ki, kainatın sonu var. O: «Bəli» dedi. Deməli Sələflər dedikdə ki, Rəhmən Ərşə İstiva edib sən nəyə görə elə başa düşürsən ki, onlar məkan nəzərdə tuturlar. (Ərşin üzərində məkan yoxdur Allah da oradadı). O, da susdu³⁵⁴.

**MÜXALİFLƏRİN GƏTİRDİKLƏRİ BƏZİ
ŞÜBHƏLƏR VƏ ONLARA VERİLƏN CAVABLAR**

Müxaliflərin Şübhələri: Müxaliflər müsəlmanların qəlblərinə şübhə salmaq üçün bəzi ayələri dəlil gətirirlər. **«Göydə olanın».** (Mulk 16-17). Zahirini qəbul etsək, səmanın Allahı kölgələdiyini, Onu daşdığı, Onu əhatə etdiyini desək düzgün olmaz. Bu sözləri söyləyən kimsə əgər bunu özündən demişsə sapıq, yox əgər başqasına nisbət edərək söyləmişsə o, təqdirdə yalançı və xətalı olmuşdur. Allahın böyüklüyünü: **«Ən Uca və ən böyük varlıq da Odur!».** (əl-Bəqərə 255). **«O, (hər şeydən) Ucadır, (hər**

³⁵⁴ ət-Təqva studiyası kasset 1579, Kuveyt «İhyə ət-Turass əl-İslam».

şeydən) **Uludur!**». (əş-Şura 4). Onun hər şeyi elmi ilə əhatə etdiyini (**MUHİT**) : «**Halbuki Allah kafirlərin bütün işlərini biləndir**». (əl-Bəqərə 19). «**Allahın hər şeyi öz elmi ilə ehtiva etdiyini biləsiniz deyə...**». (ət-Talaq 12). Qiyamət günü yer üzünün Onun ovcunda olacağını: «**Halbuki Qiyamət günü yer bütünlüklə onun ovcunun içində olacaq, göylər isə onun sağ əli ilə büküləcəkdir**». (əz-Zumər 67). Göyü də kitab səhifəsi kimi bükəcəyini: «**Göyü kitab səhifəsi kimi büküb qatlaycağımız gün (Qiyamət gününü) yadınıza salın**». (əl-Ənbiya 104). Göyün də Allaha ehtiyacı olduğunu: «**Onun izni olmadan yerə düşə bilməməsi üçün göyü tutub saxladığını görmürsənmi**». (əl-Həcc 65). Bilən bir kimsə əsla yaratdıqlarından hər hansı bir şeyin Allahı kölgələdiyini, daşdığı, əhatə etdiyini belə ağına gətirməz.

Həmçinin: «**And olsun ki, insanı biz yaratdıq və nəfsinin ona nə vəsvəə etdiyini də biz bilirik. Biz ona şah damarından da yaxırıq**». (Qaf 16). Bəli, bu ayəni oxuduqda biz fikirləşə bilərik ki, Allah bizə şah damarımızdan da yaxındır. Lakin nə ilə yaxın olduğunu biz sonrakı ayədən başa düşürük. «**Xatırla ki, sağında və solunda yazan iki mələk oturmuşdur**». (Qaf 17). O, mələklər ki, insanın ağızından çıxan hər bir kəlməni qeyd edirlər.

Həmçinin: «**Göylərdə də, yerlərdə də yalnız o Allahdır. Sizin gizlində də, aşkarda da nəyiniz varsa onu, tutduğunuz əməlləri O bilir**». (əl-Ənam 3). Bu ayə Allahın zatiyla göydə olduğu kimi, yerdə də olduğu mənasına gəlməz. Bu cür fikirləşən çox böyük xəta etmişdir. Qurani Kərimdə olan digər bir ayə bunu çox gözəl açıqlayır. «**Göydə də ilah (ibadət olunan) yerdə də ilah Odur. O, hikmət sahibidir, biləndir**». (Əz-Zuxruf 84)³⁵⁶. Şübhəsiz ki, Allah göylərdə də, yerlərdə də ibadət olunan ilahdır. Göydə də, yerdə də olan hər bir şey ilah olaraq yalnız Allaha ibadət və itaət edirlər. Çünki Allahın göylərin üzərində olması sizin gizlində də, aşkarda da etdiyinizi bilməsinə əngəl törətməz. Hər nə qədər Allah zatiyla göydə isə ilahlığı (tanrılığı) isə hər iksindədir. Bunun bir bənzəri də: «**Filankəs Məkkədə də əmirdir, Mədinədə də**». Yəni o, kimsə hər nə qədər bu şəhərlərdən birində olursa olsun əmirliyi hər iki şəhərdə də keçərlidir. İmam Məlik deyir ki: «**Allah göydədir, elmi isə hər yerdədir**» .

Həmçinin: «**Can boğaza yetişdiyi zaman, siz ona baxıb durursunuz. Biz ona sizdən daha yaxırıq, amma siz görmürsünüz**». (əl-Vaqiə 83-85).

³⁵⁵ Bu İsim üçün bax: Ali İmran 120, ən-Nisa 108, 126, əl-Ənfal 47, Hud 92, Fussilət 54, əl-Buruc 20.

³⁵⁶ Bax: Təfsir İbni Kəsir.

³⁵⁷ Əbu Davud «Məsailü İmam Əhməd» s. 263, İbn Əbdul Bərr «Təmhid» 7/138.

Allah: «*Biz Ona Sizdən Də Yaxınıq*» buyurduqda, ölüm anında **Ölüm** – mələyinin ölən insana yaxın olduğunu buyurur. Bəs nə üçün Allah birinci şəxsin adından danışır? Mələklər Allahın elçiləridir və onlardan danışıldıqda birinci şəxsin adından danışılır. **“Biz onu (Cəbrailin dili ilə) oxuduğumuz zaman oxunmasını diqqətlə dinlə”**. (əl-Qiyamət 18). **“İbrahimin qorxusu çəkildikdə və ona (İshaqın doğulacağı haqqında) müjdə gəldikdə Lut tayfası barəsində Bizimlə (mələklərimizlə) mübahisə etməyə başladı**. (Əzabın onlardan dəf edilməsini istədi)”. (Hud 74). Hər iki ayədə söhbət mələklərdən gedir. **Həmçinin** - Bu ayədə ölüm anı xüsusiləşdirilmişdi. Əgər biz desək ki, Allah bizə yalnız ölüm anında yaxındır, bu düz olmaz, çünki Allah bizə hər an yaxındır. Ölüm anının xüsusiləşdirilməsi isə o, anda ölüm mələyinin yaxın olmasına görədir. Allahın bizə hər an yaxın olması isə Quran və Sünnə ilə sabitdir. Bu da duadır. **«Bəndələrim məni səndən soruşsalar söylə ki, mən onlara yaxınam. Dua edib məni çağıranın duasını qəbul edəram»**. (əl-Bəqərə 186). Burada söhbət Allahdan nə isə istəmək və Allaha ibadət etmək üçün olunan duadan gedir.

Qayda: İstək duası zamanı insan bir şeyə diqqət etməlidir! Allahın adlarından öz istədiyi şeyə münasib olanını istədiyindən qabaq çəkməlidir. Məs: «Ey Rəhmən olan Allah! Mənə rəhm et, məni bağışla!» «Ey qoruyan, məni qoru!» və s. Rəsulullah ﷺ buyurur: «Sizin dua etdiyiniz Allah sizdən hər hansı birinizin dəvəsinin boynundan da ona yaxındır» . Allahın yaxın olması əcəliyinə və yuxarıda olmasına zidd deyildir. Çünki bütün sifətlərində Allaha bənzər bir şey yoxdur. O, yaxın olması ilə də ucadır, əcəliyi ilə də yaxındır. **«Allah (müşriklərin) ona aid etdikləri sifətlərdən tamamilə uzaqdır»**. (əs-Saffət 159). Həsənül Bəsri ؒ deyir ki: **“Allahummə - kəliməsi özündə istənilən növ istəyi əhatə edir”**. Əbu Radca əl-Ataridi ؒ deyir ki: **“Allahummə - kəliməsində olam “Mim” hərifini özündə Allahın 99 İsmi əhatə edir”**. ən-Nadr İbn Şamil ؒ deyir ki: **“Kim Allahummə - deyərək Allaha dua etməyə başlayarsa artıq Allahı bütün İsimləriylə çağırmış olar”**.

Həmçinin: **«Məgər görmürsənmi ki, Allah göydə və yerdə nə varsa, hamısını bilir. Aralarında gizli söhbət edən üç adamın dördüncüsü, beş adamın altıncısı Allahdır. Onlar bundan az da, çox da olsalar və harda olsalar, Allah yenə də onların yanındadır. Sonra Qiyamət günü Allah onlara etdikləri əməlləri (bir-bir) xəbər verəcəkdir. Allah hər şeyi biləndir»**. (əl-Mucadələ 7). **«Siz harda olsanız, o, sizinlədir. Allah sizin**

³⁵⁸ Buxari, Müslim.

nə etdiklərinizi görəndir». (əl-Hədid 4). İlk baxışdan bu ayələr insana şübhə gətirə bilər. O, sizinlə bərabərdir buyuruğu: Allah yaradılmışlar ilə qarışmış, onların yanlarındadır demək deyil. Xeyr! Allah Ərşin üzərindədir, məxluqatın üzərində **Raqibdir** (nəzarət edəndir). Əgər ayələrin sonlarına fikir versəniz görərsiniz ki, Allahın bizimlə bərabər olması, Onun bizim etdiklərimizi bilməsi və görməsi ilədir. Elm, qüdrəti ilə hər bir şeyi idarə edən, əhatə edən, himayə edən haqqında düşünmək ki, o məxluqlarla, naqislarla, günahkarlarla birlikdədir. Bu ağla sığmazdır. Sufyan əs-Souri ؒ deyir ki: **“...Allah yenə də onların yanındadır”**. Yəni: Elimi ilə onlardır”³⁵⁹. Sələflər (Səhabə və Tabiinlər) bu barədə icma etmişlər: “O, Ərşi üzərindədir, elimi isə hər bir yerdədir”³⁶⁰. İbn Kəsir ؒ bu ayənin təfsirində deyir ki: “Məhz bu səbəbə görə bir çox insanlar deyirlər ki, İcma vardır **“Yanında”** kəliməsinə görə. Yəni, burada qəsd olunan “Yanıdadır Elimilə” deməkdir³⁶¹.”

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat alimləri Allahın yaratdıqları ilə bərabər olmasını, Zati ilə deyil məhz elmi ilə onlarla bərabər olması şəkildə açıqlamışlar. Burada məqsəd sapıq Hüluliyyəçilərə cavab verməkdir . Pak və nöqsansız olan Allahın yaratdıqlarıyla bərabər olması Ona yaraşır bir bərabərlik olub əsla yaradılmışların bir-birləriylə olan bərabərliyi kimi deyildir. Heç şübhəsiz ki, onların dəlilləri Allahın həm zatiyla yaratdıqlarının üstündə, həm də onlarla bərabər olduğunu ifadə etməkdədir. Bunların hər iksinin də sübut və dəlili güclüdür. Allahın bu buyurduğunda hər iksinə də dəlil vardır. **«Göyləri və yerləri altı gündə xəlq edən, sonra ərşin üzərinə yüksələn (istiva edən) Odur. O, yerə girəni də, yerdən çıxanı da, göydən enəni də, göyə qalxanı da bilir. Siz harda olsanız O, sizinlədir. Allah sizin nə etdiklərinizi görəndir!».** (əl-

³⁵⁹ Zəhəbi “Uluv” 139.

³⁶⁰ Zəhəbi “Uluv” 572.

³⁶¹ Bax: Fəxrəddin Razi “Məfətihal Qeyb” ayənin təfsiri.

³⁶² **Hululiyyə** – Allahın Zatiyla hər yerdə olduğunu qeyd edənlərdir. Onlar Allahın **Məiyyə** – Birlikdə, bərabər olmaq sifətində həddi aşaraq Allahın ona yaxın olan (əl-Mukərrəbun) şəxslərə hulul etdiyini (yəni nüfuz etmək, girmək, iki şeyin bir şeymiş kimi birləşməsinə) irəli sürən sapıq fırqədir. Onlara görə kim nəfsini itaətlə tərbiyə edər, dünya ləzzətləri və şəhvtlərinə səbr edərsə Allaha yaxın olanların (əl-Mukərrəbun) məqamına yüksəlir. Sonra o, başəriyyə sifətlərindən təmizlənməyə qədər, saflaşmaya və saflaşmış olanların dərəcəsinə yüksəlməyə davam edəcəkdir. Saflaşma əsnasında başəriyyətdən bir parça da belə qalmadıqda İsa İbn Məryəmə hulul edən Allahın ruhu ona da hulul edər. O, zaman istədiyi kimi olan şeydən başqasını diləməz və əməllərinin tamamı Allahın feli olur, sonunda da Allaha birləşərək, Allah olur!? AbdulQahir əl-Bağdadiyyənin bölüminə görə **11** qururpudur. Bunlar: **Hululiyyə, Səbəiyyə, Beyaniyyə, Cənahiyyə, Hatabiyyə, Şurayiyyə, Nemiriyyə, Rizamiyyə, Mukannaiyyə, Hulmaniyyə, Hallaciyyə və Azafira**. Hululiyyə eyni zamanda müşəbbihlərin (bənəzənlərin) həddi aşanlarıdır. Rafizilər içərsində də Allahın imamlara Hulul etdiyini deyənlər də vardır. Bax: «Məqəlatul İslamiyyə» 1/81,82, «Fərq Beynəl Firaq» s. 198,205.

Hədid 4). Bu ayədə Allah yaradılmışların (məxluqatın) ən üstündə, ən yüksəkdə olan Ərşə İstiva etdiyini bildirdiyi kimi, bizimlə bərabər olduğunu da bildirmişdir. Yüksəkliklə bərabərlik arasında bir ziddiyyət yoxdur. Bir şey həm zət ilə yüksəkdə də ola bilər, həm də ona bərabərlik nisbət edilə bilər. Əgər biz Allahın yaratdıqlarından olan Aya baxsaq görürük ki, o səmada yerləşdirilmişdir. Bununla bərabər o, səfərdə olan hər bir kəsə hara gedirsə getsin onunla birlikdədir. Halbuki Ay göydədir və bizimlə bərabər hərəkət etməkdədir. Ayın bərabər olması onun işıq saçması və görülməsinə görədir. Ay isə Allahın ayələrindən ən kiçiyidir. Bir qadın Allah haradadır? deyə soruşduqda İmam Əbu Həniyə: «Allah səmadadır, yerdə deyil» cavabını verdi. Bəs Allah: «*Siz harda olsanız, o sizinlədir*». (əl-Hədid 4) sözünə nə deyirsən?» sualına isə belə cavab verdi. «Bu sənin bir kimsəyə məktub yazıb mən sənənlə bərabərim deməyin kimidir. Halbuki sən onun yanında deyilsən» .

Həmçinin: Ubadə İbn Samit رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «İmanın ən üstünü harada olursansa ol, Allahın sənənlə bərabər olduğunu bilməkdir»³⁶⁴. Bu hədis, bu ləfzlə hədis alimləri tərəfindən zəif qəbul edilmişdir. Əyyub Səhtiyani رحمته الله Mutəzilə və Cəhmilər barədə deyir ki: “Onların (etiqaadının) əsası: Səma üzərində heç nə yoxdur – deməkdir»³⁶⁵. «*O, Əvvəldir, Axırdır, Zahiridir, Batındır*». (əl-Hədid 3). Muqatil İbn Həyyan رحمته الله deyir ki: “Sən *Əvvəlsən*, səndən əvvəl heç bir şey yoxdur. Sən *Axırsən*, səndən sonra heç bir şey yoxdur. Sən *Zahirsən*, Sən hər bir şeyin üzərindəsən (sənin üstündə heç bir şey yoxdur). Sən *Batınsən*, sən hər bir şeydən yaxınsən (Səndən o, tərəfə heç bir şey yoxdur). Yəni, gücü və elimi ilə hər bir şeyə yaxındır, Özü isə Ərşin üzərindədir və O, hər bir şeydən xəbərdardır»³⁶⁶.

ALLAHIN ﷻ MƏİYYƏ – BİRLİKDƏ, BƏRABƏR OLMAQ SİFƏTİ

Məiyyə – birlikdə olmaq sifəti iki cürdür:

1. Ümumi – yəni Allah elmi ilə, qüdrəti ilə, tədbiri ilə (işləri düzüb qoşmaq və idarə etməsi ilə) hamı ilə bərabərdir. Zət ilə yox. Heç bir şey

³⁶³ Beyhəqi «əl-Əsma və əs-Sifət» 429, Zəhəbi «Uluvv» müxtəsər: s. 135.

³⁶⁴ Təbərani "Kəbir", "Əvsat", Huzeymə "Məcmuuz Zəvaid" 25, Əbu Nuaym "Hilyətül Əvliya" 6/124, Beyhəqi "Əsmə" 2/172, Suyuti "Cəmius Sağir" 1/49, əl-Albani "Daif Cəmius Sağir" 1002, "Silsilə Daif" 2589. Lakin Abdullah İbn Muaviyə əl-Ğadiridən رضي الله عنه gələn rəvayətdə: «Nəfsin təmizlənməsi (yaxşılığı) harada olursansa olsun Allahın onunla bərabər olduğunu bilməsidir» Beyhəqi «Sünnə Kubra» 4/95, əl-Albani «Səhih Hədislər Silsiləsi» 1046.

³⁶⁵ Zəhəbi "Muxtəsər Uluvv" 132, Əhməd "Musnəd" 6/457, 27627, İbn Batta "İbanə" 3/194.

³⁶⁶ Beyhəqi "Əsmə" 2/173.

ondan gizli deyildir. **«Çünkü mən sizinlə bərabərəm. Eşidirəm və görürəm».** (Ta ha 46). **«Bir də səbr edin. Allah səbr edənlərlə bərabərdir».** (əl-Ənfal 46). **«Həqiqətən Allah ondan qorxub pis əməllərdən çəkinənlər və yaxşı işlər görənlərlədir».** (ən-Nəhl 128). Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا deyir: «Bir qadın ərindən şikayət etmək üçün Rəsulullahın ﷺ yanına gəlir. Mən otağın bir küncündə olmağıma baxmayaraq onların nə barədə söhbət etdiklərini eşitmədim. Lakin Allah eşidib ayə nazil etdi. **«Əri barəsində sənənlə mübahisə edən və Allaha şikayət edən qadının sözünü Allah eşidi. Allah sizin danışığınızı eşidir. Həqiqətən Allah eşidən və görəndir».** (əl-Mucadələ 1)» .

2. **Xüsusi** – yəni Allah elmi, qüdrəti ilə yalnız Peyğəmbərlərlə, möminlərlə, müsəlmanlarla birlikdədir. **«Müşriklərin hamısı sənənlə vuruşduğu kimi siz də onlarla vuruşun və bilin ki, Allah müttəqilərlədir».** (ət-Tövbə 36). **«Allah həqiqətən möminlərlədir».** (əl-Ənfal 19). Rəsulullah ﷺ Əbu Bəkr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ilə mağarada olarkən Əbu Bəkr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ müşrikləri gördükdə qorxaraq: «Allaha and olsun ey Allahın Rəsulu, onlardan biri ayağının altına baxsa bizi mütləq görəcəkdir. Rəsulullah ﷺ ona Allahın buyurduğu şəkildə: **«Qəm yemə, Allah bizimlədir».** (ət-Tövbə 40). «Üçüncüləri Allah olan iki kişi barəsində sən nə düşünürsən» . O, halda buradakı bərabərlik yardım və düşmənlərdən qorumaq mənasındadır. **Həmçinin** – Allah Musa və Haruna رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا müraciət edərək: **“(Allah) buyurdu: “Qorxmayın, Mən də sizinləyəm, (hər şeyi) eşidirəm və görürəm!”.** (Ta ha 46). **Həmçinin** - Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah zatiyla yüksəkdə olmasına baxmayaraq namaz qılanın qarşısındadır. Onun üzünə baxar» . Onun yerdə, namaz qılanın qarşısındakı divarda olması mənasına gəlməz. Yüksəkliklə, qarşıda olmaq arasında bir ayrılıq yoxdur. Bir şey həm yüksəkdə həm də qarşıda ola bilər. Çünki qarşıda olmaq yerdə olmaq demək deyil. Məs: Doğan günəşə baxan kişi, onun yəni günəşin qarşısında olduğunu söyləyir. Lakin günəş göydədir. İbn Teymiyyə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ deyir ki: “Allahın məxluqatı ilə bərabər olması ayələrdən aslı olaraq dəyişilir. **«Göyləri və yerləri altı gündə xəlq edən, sonra ərşin üzərinə yüksələn (istiva edən) Odur. O, yerə girəni də, yerdən çıxanı da, göydən enəni də, göyə qalxanı da bilir. Siz harda olsanız O, sizinlədir. Allah sizin nə etdiklərinizi görəndir!».** (əl-Hədid 4). Ayədən açıq-aydın

³⁶⁷ Buxari.

³⁶⁸ «əl-Lulu Vəl Mərcan» 1540, Buxari 3653,3922,4663, Müslim 2381, Əhməd 1, Tirmizi 3096, əl-Albani "Səhih Cəmius Sağir" 7814.

³⁶⁹ Buxari 406,753,1213,6111, Müslim 547, Məlik 1/173, Əhməd 2/6,29, Nəσαι 2/51, İbn Məcə 731, Beyhəqi «Əsmə və Sifət» s. 465. əl-Albani «Səhihul Tərgib» 1/186,188, «Səhihul Cəmius Sağir» 753.

görsənir ki, Allahın məxluqatı ilə bərabər olması Allahın insanları görməsi, onlardan xəbərdar olmasıdır. (Elmi, eşitməsi, görməsi, bilməsi) Allahın bəndələrilə olması elmilədir və bu fikirdə ilk əsr imamları olmuşlar³⁷⁰.

Nəticə: 1) Allahın yaratdıqları ilə bərabər olması Quran, Sünnə və Saleh Sələflərin icması ilə sabitdir. 2) Allahın yaratdıqları ilə bərabər olması Onun Ucalığına və Əzəmətinə yaraşır tərzdə olan bir haqqdır və bu yaradılmışların bir-birilərlə bərabər olmalarına bənzəməz. 3) Allahın yaratdıqları ilə bərabər olmasının mənası, Allahın məxluqatından elmi, eşitməsi, görməsi, bilməsi ilə xəbərdar olmasıdır. 4) Buradan belə anlaşılmaz ki, Allah yaratdıqları ilə eyni məkanı paylaşdırır. 5) Allahın yaratdıqları ilə bərabər olması Onun Ərşin üzərinə İstiva etməsinə zidd deyildir. Əgər səndən: «Bərabərlik Allahın zati sifətlərindəndir, yoxsa feli sifətlərindəndir?» deyə soruşularsa cavabımız: «Ümumi bərabərlik Allahın zati sifətlərindəndir. Çünki bunlar əzəldən əbədi Allahda vardır. Xüsusi bərabərlik isə Allahın feli sifətlərindəndir. Çünki müəyyən səbəblərə bağlıdır. Səbəblərin var olmasıyla bərabərlik olur, yox olmasıyla da ortadan qalxar».

ALLAHIN ﷻ KƏLAM SİFƏTİ

Bu xüsusda da insanlar çaşqınlığa düşmüşlər. Əhli Sünnə vəl Cəmaata görə Allah hər zaman istədiyi vaxt danışır. Müxaliflərin dediyi kimi, Allahın kəlam sifəti ondan ayrı və məxluq deyildir. Kəlam Allahın zati sifətlərindəndir. Allah dilədiyi kimi hərf və səslə danışır. Allah, Adəm və Həvvə ﷺ ilə səslə danışmış, Musa ﷺ ilə vasitəsiz danışmış, həmçinin də Qiyamət günü qulları ilə tərcüməçi olmadan danışacaqdır. **«Allahdan daha doğru danışan kim ola bilər».** (ən-Nisa 87,122). **«Rəbbin sözü düzgün və ədalətli şəkildə tamam oldu».** (əl-Ənam 115). **«Biz Peyğəmbərlərin bəzisini digərindən üstün etdik. Allah bunlardan bəzisi ilə danışmışdır».** (əl-Bəqərə 253). İmam Əbu Hənifə ﷺ deyir: «Allah öz kəlamı ilə danışır. Kəlam Onun əzəli sifətidir», «Allah danışır, lakin bizim danışmağımız kimi deyildir» .

«Xatırla ki, o zaman (Qiyamət günü) Allah buyuracaq: Ya Məryəm oğlu İsa! Sənmi insanlara: Allahla yanaşı məni və anamı da özünüzdə ilah bilin! demişdin?» (əl-Maidə 116). Allahın Qiyamət günü İsa ﷺ ilə danışması onun ilah olmamasını sübut etmək üçün olacaqdır.

³⁷⁰ «Fətava əl-Həməviyyə».

³⁷¹ «Fikhul Əkbər» s. 58,59.

«Rəbbi onlara (Adəm və Həvvaya) müraziət edib buyurdu: Məgər mən sizə bu ağaca (yaxınlaşmağı) qadağan etməmişdimmi?». (əl-Əraf 22). Buradakı səsələnış, nida onların günah etmələrindən sonra olmuşdur. Həmçinin Qiyamət günü Adəm ﷺ ilə danışıması. Əbu Səid əl-Xudri رضی اللہ عنہ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah (Qiyamət günü): «Ey Adəm!» deyə buyurur. Adəm: «Ya Rəbbim! Mən sənə qarşıdayam. Əmr et, hər əmrini yerinə yetirim və hər xeyir bütünlüklə sənə əlindədir» deyə cavab verir. Allah ona səsəl: «Soyundan Cəhənnəmə girəcəkləri seçib çıxarmağı əmr edir!». Adəm: «Ya Rəbbim! Cəhənnəmə girənlərin sayı nə qədərdir?» deyə soruşur. Allah: «Hər min nəfərdən 999-zu! Hər bir hamiləli qadının bari-həlmini (vaxtından əvvəl) yerə qoyması və uşaqların saçlarının ağaracağı zaman o, zamandır. **İnsanları sərxoş görərsən, halbuki onlar sərxoş deyillər. Bu ancaq Allahın əzabının şiddətli olmasındandır!».** (əl-Həcc 2). Peyğəmbərin ﷺ bu cavabı oradakılara (səhabələrə) çox ağır gəlmişdi. Elə ki, hətta üzlərinin rəngi də dəyişmişdi. Oradakılar: «Ya Rəsulullah! (Cəhənnəmdən qurtulan) Bu mindən bir nəfər kimdi?» deyə soruşdular. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Sevinin ki, sizdən bir nəfərə Yəcuc və Məcucdan min nəfər» deyə buyurdu. Sonra sözüne davam edərək: «Nəfsim əlində olan Allaha and olsun ki, mən sizlərin Cənnət əhlinin dördə birini təşkil edəcəyinizə ümüd edirəm» deyə buyurdu. Sonra Allaha həmd etdik və təkbir gətirdik. Sonra yenə də: «Nəfsim əlində olan Allaha and olsun ki, mən sizlərin Cənnət əhlinin üçdə birini təşkil edəcəyinizə ümüd edirəm» deyə buyurdu. Bundan sonra biz yenə də Allaha həmd etdik və təkbir gətirdik. Sonra Peyğəmbər: «Nəfsim əlində olan Allaha and olsun ki, mən sizlərin Cənnət əhlinin yarısını təşkil edəcəyinizə ümüd və arzu edirəm» deyə buyurdu. Çünki ümmətlərə nisbətdə sizin məsələiniz qara öküzün dərzi üzərindəki ağ bir tük kimidir (Başqa rəvayətdə: «Ağ öküzün dərzi üzərindəki qara tük kimi») və ya Eşşəyin ön ayaqlarının iç tərəfində olan dairə formasında möhür kimi» .

«Musaya vəd etdiyimiz vaxt gəlib çatanda Rəbbi onunla (arada heç bir vasitə olmadan) danışdı». (əl-Əraf 143). **«Allah Musa ilə sözlə danışdı».** (ən-Nisa 164). Musa ﷺ ilə heç bir mələyin köməyi olmadan, vasitəçi olmadan danışımışdır. **«Biz Musanı Tur dağının sağ tərəfindən səsəl».** (Məryəm 52). **«Yadına sal ki, bir zaman Rəbbin Musaya belə buyurmuşdu: Get o, zalım tayfanın yanına».** (əş-Şuəra 10). İmam Əbu Həniyə رضی اللہ عنہ deyir: **«Allah Musa ilə sözlə danışdı».** (ən-Nisa 164) ayəsində

³⁷² Buxari 3348,4741,6530,7483, Müslim 222, Əhməd 2/166, 3/32-33, Tirmizi 3168,3169, əl-Albani "Səhih Cəmius Sağir" 8142, "Mişkət" 5541.

buyurduğu kimi Musa ﷺ Allahın kəlamını eşitdi. Şübhəsiz Allah Musa ilə danışmadan öncə də Mutəkəllim (danışıcı) idi», «Allah Musa ilə əzəli sifəti olan kəlamıyla danışmışdır» . Başqa bir yerdə: «Biz Allahın Musa ﷺ ilə danışdığına da iman, təsdiq və təslimiyyət olaraq söyləyirik» . Əbu Yəla, İmam Əhməd ر.ه. belə dediyini rəvayət edir: «Mən atamdan, Allah ﷻ Musa ilə danışdıqda səs ilə onunla danışmadı deyən bir topluluq haqqında soruşdum». Atam: «Allah bir səs ilə danışdı və biz bu hədisləri gəldikləri kimi rəvayət edirik» .

«Allah həmin gün onlara xitab edib belə buyuracaqdır: Peyğəmbərlərə nə cavab verdiniz?» (əl-Qəsəs 65). «Rəhmli Allahda (onlara) salam deyiləcəkdir». (Yasin 58). Rəsulullah ﷺ buyurur: «Qiyamət günü Allah ilə qulun arasında heç bir tərcüməçi (vasitə) olmadan Allahın danışmadığı heç bir qul yoxdur» .

Möminlərdən fərqli olaraq Allahın Qiyamət günü **«Allah onlarla danışmaz...»**. (əl-Bəqərə 174). **«Allah ilə olan əhdlərini və andlarını ucuz bir qiymətə satan şəxslərə axirət nemətlərindən heç bir pay yoxdur. Allah Qiyamət günündə onları dindirməz....»**. (Ali-İmran 77). Onlarla danışmaması onlar üçün bir əzabdır. **Allah buyurur: «Orada zəlil, məyus vəziyyətdə durub qalın və mənə heç bir şey deməyin»**. (əl-Muminun 107).

Bu ayələrdən görüldüyü kimi Allah kəlam sifətinə malikdir və yaradılmış məxluqların səs və həriflərinə bənzəməz. Onun danışması vəhiydir. Peyğəmbər ﷺ buyurur: «Allah bir əmri vermək istədikdə vəhy ilə danışır» . Allahdan daha doğru söz söyləyən olmadığı üçün hər bir şeyi hər baxımdan gözəl bilən də odur.

QURAN ALLAHIN KƏLAMIDIR

Quran hərfləri və mənaları etibarı ilə Allahın kəlamıdır. Allah Qurani Kərimi söz ilə söyləmiş, Cəbrail ﷺ onu Allahdan eşitmiş və onu vəhy yolu ilə Peyğəmbərə ﷺ endirmiş, möminlər də ona iman gətirmişlər. Ondən başlamış və Ona da dönəcəkdir. Qurani Kərim hər nə qədər əllərlə yazılırsa yazılınsın, dillərlə oxunursa oxunsun, qəlblərdə əzbərlənsə əzbərlənsin, qulaqlarda dinlənilirsə dinlənsin, gözlər onu görsə də bu hallar onu Rəhmən olan Allahın kəlamı olmasından çıxarmaz. Əllər, mürəkkəblər, qələmlər, vərəqlər yaradılmışdır, lakin yazdıqları Quran

³⁷³ «Fikhul Əkbər» s. 58,59.

³⁷⁴ «Əqidətul Təhaviyyə» əl-Albani təhqiqi ilə s. 293.

³⁷⁵ «Tabaqatul Hanabilə» 1/185.

³⁷⁶ Buxari, Müslim.

³⁷⁷ İbn Xuzeyfə «Kitabu Tövhid» 1/348, «Kitabus Sunnə» 1/227.

məxluq deyildir. Dillər, səslər yaradılmışdır, lakin oxuduqları Quran məxluq deyildir. Qəlblər, hafizələr yaradılmışdır, lakin əzbərlənən, hafizələrdə olan Quran məxluq deyildir. Eşidən qulaqlar yaradılmışdır, lakin bu qulaqların duyduqları Quran məxluq deyildir. **«Çox qiymətli Qurandır. O, (Allah dərgahında) qorunub-saxlanılan bir kitabdır».** (əl-Vaqiə 77-78). **«Xeyr, bu Quran elm verilmiş kəslərin sinələrində (əzbər) olan açıq-aydın ayələrdir».** (əl-Ənkəbut 49). **«Onun sözlərini heç kəs dəyişdirə bilməz».** (əl-Kəhf 27). **«Əgər müşriklərdən biri səndən aman istəsə, ona aman ver ki, Allah kəlamını dinləsin».** (ət-Tövbə 6). **«Bu yalnız bəşər sözüdür. Biz onu (Cəhənnəmin təbəqələrindən biri olan) Səqərə atacağıq».** (əl-Muddəssir 25-26). Cabir b. Abdullah رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Məkkədə Həcc mövsümündə insanlara buyurdu: «Rəbbimin kəlamını (sözünü) söyləmək üçün məni öz qövmünə götürəcək bir adam yoxdur mu? Çünki Qureyş Rəbbimin kəlamını söyləməyi qarşısını aldı»³⁷⁸. Bəra b. Azim رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: "Yatağa uzandıqda namaz üçün dəstəmaz aldığım kimi dəstəmaz al, sonra sağ tərəfin üstə uzanıb de: **Allahummə, Əsləmtu Nəfsiy İleykə, Və Fəvvədtu Əmriy İleykə, Və Vəccəhtu Vəchiy İleykə, Və Əlcə'tu Zahriy İleykə, Rağbətən Və Rahmətən İleyk. Lə Məlcə'a Və Lə Məncəə Minkə İllə İleyk. Aməntu Bikitəbikəlləzi Ənzəltə Və Binəbiyyikəl-Ləzi Ərsəltə** - Allahım! Sənə ümid edərək və Səndən qorxaraq canımı Sənə təslim etdim, işimi Sənə həvalə etdim, üzümü Sənə çevirdim, kürəyimi Sənə etibar etdim. Sığınacaq və Səndən (əzabından) xilas olmaq üçün nicat yeri yalnız Sənə yönəlməkdir. Sənin nazil etdiyin Kitaba və göndərdiyin Peyğəmbərə iman gətirdim!»³⁷⁹. Əbu Həniyə رضي الله عنه deyir ki: "Bizim Qurani Kərimi tələffüzümüz yaradılmışdır, lakin Quran yaradılmış deyildir"³⁸⁰. "Mürəkkəb, kağız və yazıların hamısı yaradılmışdır. Çünki bunlar Qulların felləridir. Lakin Allahın kəlamı yaradılmış deyildir"³⁸¹.

Allah ﷻ Qurana bəşər sözüdür deyənləri Cəhənnəm əzabı ilə qorxutmuşdur. İmam Əhməd رضي الله عنه deyir ki: "Kim mənin Qurani tələffüz etməyim yaradılmışdır deyərsə və bununla Qurani qəsd edərsə o,

³⁷⁸ Əhməd 3/222,339, Əbu Davud 4734, Darimi 3354, Həkim 4220, Tirmizi 2925, İbn Məcə 201, əl-Albani "Səhih Sünən Tirmizi" 2925, "Səhih Sünən İbn Məcə" 167, «Səhih Hədislər Silsiləsi» 1947, «Fikhus Sirə» s. 114.

³⁷⁹ Peyğəmbər ﷺ demişdir: «Əgər bunu deyib ölsən, fitrət üzərində (heç bir günahı olmadan, anadan doğulmuş uşaq kimi) ölmüş olarsan». Buxari 6311,6313,7488, Müslim 2710, Əbu Davud 5046, Tirmizi 3394, İbn Məcə 3876, Darimi 2683, əl-Albani "Kəlimatu Tayyib" 34, "Mişkət" 2385, "Riyadus Salihin" 1470.

³⁸⁰ "Fikhu'l Əkbər" s. 58.

³⁸¹ "əl-Vasiyyə" 74.

Cəhmidir"³⁸². Əgər öz tələffüzünü qəsd edərdisə - Cəhmi olmazdı. İmam Əbu Həniyə deyir: «Kim Quranı eşidir və onun bəşər (insan) sözü olduğuna inanırsa o, kafir olmuşdur. Allah beləsini qınamış, ayıblamış və: **«Biz onu (Cəhənnəmin təbəqələrindən biri olan) Səqərə atacağıq»**. (əl-Muddəssir 25-26) deyə buyurmuşdu. Allah Quran üçün: **«Bu yalnız bəşər sözüdür»**. (əl-Muddəssir 25-26) deyəni Cəhənnəm əzabı ilə cəzalandıracağını buyurduqda biz bilmiş və kəsin olaraq başa düşürük ki, Quran bəşərin yaradıcısının sözüdür və əsla insan sözünə bənzəməz»³⁸³. **Vakifə** – deyə bilinən bir cərəyan da vardır ki, onlar deyirlər: «Biz o, Allahın kəlamıdır da demirik. Həmçinin də məxluq olduğunu da söyləmirik». İmam Əhməd deyir ki: «Bu elmi bilməyib cəhəllərdən söyləyərsə ona qarşı dəlillər verərik. Əgər tövbə edib onun Uca Allahın yaradılmamış kəlamı olduğuna iman edərsə məsələ yox. Əksitəqdirdə belə bir kimsə Cəhmiyyədən də pisdir».

Qurani Kərimin yaradılmamış olduğunun dəlilləri bunlardır: **«...Günəşi, ayı və ulduzları əmrinə tabe edərək yaradan Allahdır. Bilin ki, yaratmaq da, əmr etmək də Ona məxsusdur. Aləmlərin Rəbbi olan Allah nə qədər uca, nə qədər böyükdür!»**. (əl-Əraf 54). **«Əvvəl də, sonunda da əmr Allahındır»**. (ər-Rum 4).

Diqqət ediləcək olursa Allah bu iki ayədə yaratmaqla əmr etməyi bir-birindən ayırmış və əmr etmənin yaratmaqdan ayrı bir şey olduğunu bildirmişdir. Çünki Allah Qurani Kərimdə bir şeyi yaratmaq və ya həlak etmək istədikdə bunu əmriylə etdiyini xəbər vermişdir. Əmr isə onun kəlamından başqa bir şey deyildir. **«Göyün və yerin Onun əmrində durması...»**. (ər-Rum 25). **«Bir şeyi yaratmaq istədiyi zaman Allahın əmri ona ancaq «OL» deməkdir. O, da dərhal olar»**. (Yasin 82). **«O, (külək) Rəbbinin əmri ilə hər şeyi məhv edər!»**. (əl-Əhqaf 25). Bütün bu ayələr əmrin yaratmaqdan ayrı bir şey olduğunu, əmrin əvvəli və sonu olmayan Allaha aid olduğunu, onunla dilədiyi zaman dilədiyi şeyi yaradıb, dilədiyi zaman dilədiyi şeyi yox etdiyini açıqca göstərməkdədir. Həmçinin Allah Quranın da əmrindən olduğunu bizə xəbər verməkdədir. **«Və onlara (israil oğullarına) əmrdən açıq-aşkar dəlillər vermişdik.... Sonra (Ya Muhəmməd!) səni də əmrdən şəriət sahibi etdik. Sən o, şəriətə tabe ol və (haqqı) bilməyənlərin nəfslərindən gələn istəklərə uyma!»**. (əl-Casiyə 17-18). **«Bu Allahın sizə nazil etdiyi əmridir (buyuruğdur)»**. (ət-Talaq 5). **«(Ya Rəsulum! Əvvəlki Peyğəmbərlərə vəhy nazil etdiyimiz kimi)**

³⁸² Əhməd "Sünne" 131,175, əl-Həllal "Sünne" 1783,1790, Lələkai 602, Beyhəqi "Əsmə" s. 264, 1/406, "Səhih".

³⁸³ «Əqidətül Təhaviyyə» əl-Albani təhqiqi ilə s. 168.

sənə də beləcə əmrimizdən olan bir vəhy (Quranı) göndərdik...». (əş-Şura 52). Son ayədə Allah Peyğəmbərə ﷺ vəhy edilən şeyin Quran olduğunu söyləməkdədir. Əgər Quran yaradılmış olsaydı, vəhy edilməsi doğru olmazdı. O, halda əgər Quran vəhy olunursa deməli yaradılmamışdır. Çünki Quranla danışan Allahın özüdür. Quran Allahın kəlamıdır. Kəlam isə başlı-başına baxımsız bir şey deyildir ki, Allahdan ayrı olsun. Əgər başlı-başına baxımsız bir şey olsaydı biz ona yaradılmış deyərdik. Lakin kəlam onunla danışanın bir sifətidir. Çünki Allahın sifətlərindən heç biri yaradılmamışdır.

Möminlər, Quranın bəşər sözü kimi yaradılmamış olduğuna kəsinliklə iman edirlər. Onun sözü əlbəttə ki, insanların sözüne bənzəməz. Nəcə ki, Allahın zəti qulların zatlarına bənzəmədiyi kimi, sifətləri də qulların sifətlərinə bənzəməz. Məs: Bir kimsə Quran oxuyarkən ***Əlhəmdulilləhi Rəbbil Aləmin*** – deyərsə, ondan eşidilən bu söz Allahın kəlamıdır. O, kimsənin sözü deyildir. Onu oxuyan şəxs isə Allahın səsi ilə deyil öz səsi ilə oxumuş olur. O, özü yaradılmış olduğu üçün, səsi də yaradılmışdır (məxluqdur). İmam Əbu Hənifə رحمته deyir: «Quran qulların kəlamı kimi yaradılmış deyildir» .

Quran və ya Quranın bir hissəsi məxluqdur deyən bir kimsə, insanı İslamdan bütünlüklə çıxardan ən böyük küfr etməklə kafir olur. Çünki Quran Allahın kəlamıdır, ondan gəlmiş və ona da dönəcəkdir. ***«Siz kitabın bir hissəsinə inanır, digər hissəsini isə inkar edirsiniz».*** (əl-Bəqərə 85).

Allah istədiyi təqdirdə, istədiyi zaman, istədiyi şəkildə, istədiyi kimsələrlə onların başa düşdükləri şəkildə bir kəlam ilə danışır. ***«Əgər Rəbbinin sözlərini yazmaq üçün dəryalar mürəkkəb olsaydı və bir o, qədər ona əlavə olunsaydı yenə də Rəbbinin sözləri tükənməzdən əvvəl onlar tükənərdi».*** (əl-Kəhf 109). ***«Əgər yerdə hər bir ağac qələm olsaydı və dəryalar mürəkkəb olsaydı və yeddi dərya belə ona qoşulsaydı yenə də Rəbbinin sözləri tükənməzdi. Həqiqətən Allah yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir».*** (Loğman 27). ***«Onun sözlərini dəyişdirə biləcək bir kimsə yoxdur».*** (əl-Ənam 115).

Bəzi İslam alimlərinin Quran haqqında sözləri.

Əbu Hənifə رحمته deyir: «Allah öz kəlamı ilə danışır. Kəlam onun əzəli sifətidir» . «Quran məxluq deyildir» . «Quran Allahın Kəlamı olub, müşaflarda yazılmış, qəlblərdə (zehinlərdə) hifz edilmiş, dillərdə

³⁸⁴ «Əqidətul Təhaviyyə» əl-Albani təhqiqi ilə s. 168.

³⁸⁵ «Fiqhul Əkbər» s. 301.

³⁸⁶ «Fiqhul Əkbər» s. 301.

oxunmuş və Peyğəmbərə ﷺ enmişdir»³⁸⁷. «Allahın kəlamı yaradılmış deyildir. Fəqət Musa və digər yaradılmışların kəlamı yaradılmışdır. Quran isə Allahın kəlamı olub əbədi və əzəlidir. Onların (yaradılmışların) sözləri deyildir»³⁸⁸. «Hər kim Allahın kəlamının yaradılmış olduğunu söyləyर्सə o, Allahu inkar etmiş olur»³⁸⁹. "Allahın kəlamı Ondən ayılmadan oxunan, yazılan və hifz olunandır"³⁹⁰. "Kuran Allahu kəlamıdır və Ondən necə olduğu bilinmədən söz olaraq çıxmış, Allah bunu Peyğəmbərinə vəhy etmiş, möminlər də bu minval üzərə onun haqq olduğunu təsdiq etmişlər və Quranın həqiqətən də Allahın həqiqi kəlamı olduğuna tam bir yəqinliklə inanmışlar"³⁹¹. İbn AbdülBər Abdullah b. Nafin ﷺ rəvayət edir: «Məlik b. Ənəs ﷺ deyirdi ki: «Kim Quran yaradılmışdır desə döyülür, tövbə edənə qədər həbs edilməlidir» . «Ey Abdulah dedi: «Quran məxlüqdür deyən bir kimsə haqqında nə deyirsən?». Məlik: «O, bir zındıqdır, onu öldürün» deyə cavab verdi . Laləkai, Rəbi b. Süleymandən rəvayət edir ki, Şafii ﷺ deyir: «Kim Quran yaradılmışdır deyərsə kafirdir» . Laləkai, Məlik b. əl-Attardan rəvayət edir ki, Əhməd b. Hənbəl ﷺ deyir: «Quran Allah kəlamıdır, məxlüq deyildir. Allahın kəlamı Ondandır və Ondən olan heç bir şey məxlüq deyildir» . Amr b. Dinar ﷺ deyir: «Yetmiş ildən bəri yaşadığım insanlardan yalnız bunu eşidərdim: «Allah yaradandır, Ondən başqa hər şey yaradılmışdır. Bundən yalnız Quran xaricdir. Çünki Quran Allahın kəlamı olub yaradılmamışdır. Ondən başlamış və Ona da dönəcəkdir» .

«O, Quran ondən başlamış və ona da dönəcəkdir» sözlərinə gəlincə, buradakı gəliş *əl-Bəd* – başlamaqdan törənmişdir. Ondən başlamışdır sözünün mənası isə onu ilk dəfə kəlam olaraq söyləyən Allahdır. Yəni onunla ilk və başlanğıc olaraq danışan Odur. «Ona dönəcəkdir» sözünün mənası isə: «Quranla danışmaq sifəti Allaha dönər. Çünki Quranla danışan Allahdır. Danışmaq da danışanın bir sifətidir» deməkdir. Sonda isə müşaflardan, hafizələrdən qaldırılacağı vaxt – axır zamanda ona

³⁸⁷ «Fiqhul Əkbər» s. 58.

³⁸⁸ «Fiqhul Əkbər» s. 58.

³⁸⁹ «əl-Vasiyyə» s. 74.

³⁹⁰ əl-Vasiyyə s. 74.

³⁹¹ əl-Albani "Şərh Əqidətul Təhaviyyə" s. 168.

³⁹² «əl-İntiqa» s. 35.

³⁹³ «Şərhu Usuli Etiqadi Əhli Sünnə vəl Cəmaat» 1/249, Hiyələ 6/325.

³⁹⁴ «Şərhu Usuli Etiqadi Əhli Sünnə vəl Cəmaat» 1/252.

³⁹⁵ «Şərhu Usuli Etiqadi Əhli Sünnə vəl Cəmaat» 1/157.

³⁹⁶ Buxari «Xəliq Əfəli İbad» 1, «Tarihul Kəbir» 2/338, Beyhəqi «Sunnənul Kubra» 10/205, İbn Teymiyyə «Minhac Sünnə» 2/253, İbn Batt «əl-İbanə» 2/548.

dönəcəkdir. Xuzeyfə b. Yəmən رضي الله عنه deyir ki, Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Qiyamət günü İslam paltarın naxışları silinib yox olduğu kimi silinib yox olacaqdır. Belə ki, (yer üzündə) nə orucun, nə namazın, nə həccin, nə də sədəqənin nə olduğu bilməyəcəklər. Allah bir gecədə Quranı qaldıracaq və yer üzündə ondan bir ayə belə qalmayacaqdır. O, zaman insanlardan yaşlılar və böyüklər qalacaqlar və deyəcəklər: «Biz babalarımızın bu kəlməni: «Lə iləhə illəllah» - söylədiklərini eşitdik. Buna görə də biz də onu söyləyirik» .

QİYAMƏT GÜNÜ MÖMİNLƏRİN RƏBLƏRİNİ GÖRMƏLƏRİ³⁹⁸

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat yəni Sələfi Salihin ittifaq ilə bu fikirdədirlər ki, Qiyamət günü möminlər öz Rəblərini heç bir əziyyət çəkmədən görəcəklər. Əbu Səid əl-Xudri رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullahın صلى الله عليه وسلم zamanında bir qurup insanlar: «Ya Rəsulullah! Qiyamət günü Rəbbimizi görəcəyikmi?» Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Yanında bulud olmayan açıq bir havada günəşi görməyə çətinlik çəkirsinizmi? Bədirlənmiş ayı 14-cü günündə yanında bulud olmayan açıq havada görməyə çətinlik çəkirsinizmi?» Xeyr, Ya Rəsulullah! O, buyurdu: «Günəşi və ayı görməkdə əziyyət çəkmədiyiniz kimi Allahı görməkdə də əziyyət çəkməyəcəksiniz»³⁹⁹. Abdullah İbn Qeys رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «İki Cənnət vardır ki, qabları və içindəki (digər əşyaları) da gümüşdəndir. Digər iki Cənnət daha vardır ki, qabları və içindəki digər əşyaları da qızıldandır. Ədn Cənnətindəki topluluğun Rəblərinə baxmalarının qarşısında Allahın üzündəki o, əzəmət örtüyündən başqa bir şey olmayacaqdır»⁴⁰⁰. Adiy İbn Hatim رضي الله عنه rəvayət edir ki, Mən Peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم yanında ikən bir nəfər gəlib yoxsulluqdan şikayət etdi. Sonra digər bir nəfər gəldi və yol kəsən quldurlardan şikayət etdi. Peyğəmbər: “Ey Adiy! Hirə şəhərini gördünmü?” deyə buyurdu. Adiy: “Xeyr, yalnız eşitdim” dedim. Peyğəmbər: “Əgər ömrün uzun olsa dəvə üzərində bir qadının Allahdan başqa kimsədən qorxmadan Kəbəyə gəlib təvaf edəcəyini görəcəksən” deyə buyurdu. Öz-özümə: “Bizim Tai qəbiləsinin yol kəsənləri varaaa! (Onların əlindən hara gələ bilər)” dedim. Peyğəmbər: “Əgər ömrün uzun olsa Kisranın xəzinələrinin fəth

³⁹⁷ İbn Məcə 4049, Həkim 8460, 8646, İbn Həcər «Fəthul Bəri» 13/16, əl-Albani «Səhih Hədislər Silsiləsi» 87, «Səhih Cəmius Səğir» 8077.

³⁹⁸ Geniş Məlumat üçün bax: İbn Qeyyim “Hədiyul Ərvah – Cənnətdəki Həyat”.

³⁹⁹ Buxari 4581, Müslim 183, Darimi “Sünən” 6/81, H.2804.

⁴⁰⁰ Buxari 4878,4879,4880, Müslim 180.

ediləcəyini görəcəksən” deyər buyurdu. Mən: “Kisra İbn Hurmuzmu?” dedim. Peyğəmbər: “Bəli, Kisra İbn Hurmuz və əgər ömrün uzun sürərsə qızıl və gümüş dolu kisəsini çıxarıb zəkat vermək istəyən adamı görürsən. Lakin zəkat alacaq kimsə olmayacaqdır (tapmayacaqdır). Hər biriniz mütləq bir gün gələcək aranızda heç bir pərdə, tərçüməçi olmadan Allahla qarşılaşacaqsınız. O, zaman Allah: “Səni təbliğ edən bir Peyğəmbər göndərmədimmi?” deyər buyuracaq. O: “Bəli, göndərdin” deyəcəkdir. Allah: “Mən sənə mal vermədimmi? İkrəm etmədimmi?” deyər soruşacaq. Qul: “Bəli, Ey Rəbbim, verdin” deyib sağına baxacaq Cəhənnəmdən başqa bir şey görməyəcəkdir, soluna baxacaq Cəhənnəmdən başqa bir görməyəcəkdir”. Adiy رضي الله عنه deyir ki, Peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم belə buyurduğunu eşitdim: “Bir xurmanın yarısı da olsa onu sədəqə verib özünü Cəhənnəmdən qoruyun. Kim yarım xurma tapmazsa gözəl bir sözlə qorunsun”. Adiy: “Allahdan başqa kimsədən qorxmadan Kəbəni təvaf etməyə gedən dəvə üstündə yaşlı qadın gördüm. Kisra İbn Hurmuzun xəzinələrini ələ keçirənlər arasında mən də var idim. Əgər sizin də ömrünüz uzun olarsa Əbul Qasımın xəbər verdiyi kisəsini çıxaran o, adamı görəcəksiniz” dedi⁴⁰¹. Muhəmməd İbn Cəfər əl-Qattani, İmam Suyutidən رحمته الله rəvayət edir ki: “Qiyamət günü Cənnətə möminlərin Rəblərini görmələri ağıl ilə mümkündür, Quran, Sünnə və İcma bunu təsdiq edir. *Quran: «O, gün üzlər Rəbbinin gül cəmalına baxıb sevinəcəkdir».* (əl-Qiyamə 22-23). *“Yaxşı işlər görənləri Cənnət və daha artıq mükafat gözləyir...”.* (Yunus 25-26). *«Qiyamət günü onlarla Rəbləri arasında hicab çəkiləcək və onlar Rəblərini görməyəcəklər».* (əl-Mutəffifin 15). *Sünnə:* Sünnəyə gəldikdə isə 20-dən çox səhabədən gələn səhih hədislər bunun dəlilidir. *İcma:* Sələf alimləri bidət əhli meydana gəlməmişdən öncə möminlərin Rəblərini Cənnətdə görmələri üzərinə icma etmişlər⁴⁰². İbn Kəsir رحمته الله deyir ki: *«O, gün üzlər Rəbbinin gül cəmalına baxıb sevinəcəkdir».* (əl-Qiyamə 22-23). Onlar (möminlər) açıq-aydın öz Rəblərini görəcəklər. Onlar öz Rəblərinə baxacaqlar. Necə İmam Buxari رحمته الله “Səhih” əsərində: “Siz öz Rəbbinizi açıq-aydın görəcəksiniz”. Mühəddislərə əsasən möminlərin Qiyamət günü Rəblərini görmələri bizlərə *“Mutavətir”* yollarla çatmışdır. Bu rəvayətləri isə nə inkar, nə də rədd etmək olmaz⁴⁰³. İbn Əbil İzz əl-Hənəfi رحمته الله deyir ki: “Allahı görmək – barədə Peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم hədisləri və səhabələrin sözləri

⁴⁰¹ Buxari “Mənakib” 25, Fəthul Bâri 6/610-611.

⁴⁰² Qattani “Nazmul Mutanasira Minəl Hədis əl-Mutavəti”, “Mətəilul Musirat”.

⁴⁰³ İbn Kəsir “Muxtəsər Təfsir”.

Mutavatirdi⁴⁰⁴. İbn Qeyyim rahiməlləhu deyir ki: “Peyğəmbər və səhabələrdən Allahu görmək barədə gələn rəvayətlər ***Mutavatirdi***”⁴⁰⁵. İmam Təbəri rahiməlləhu deyir ki: “Möminlərin Qiyamət günü Rəblərini görmələri ***Mutavatir*** hədislərlə səhabələrdən bizə çatmış və zikr edilmişdir...”⁴⁰⁶. ***Mutavatir*** – Əbu Bakr, Əbu Hureyrə, Əbu Səid, Cərir İbn Abdullah, Suheybə, İbn Məsud, Əli, Əbu Musa əl-Əşəri, Adiy İbn Xatim, Ənəs İbn Məlik, Bureydə İbn Həsib, Əbu Razin əl-Aqili, Cabir İbn Abdullah, Əbu Umama, Zeyd İbn Sabit, Ammar İbn Yəsir, Aişə, İbn Ömər, Umara İbn Ruvayba, Salman Farsi, Huzeyfə İbn Yəmən, İbn Abbas, Abdullah İbn Amr İbn əl-Ass, Ubey İbn Kəb, Fudeyl İbn İyad, Ubadə İbn Samit – ***Allah Onların Hər Birindən Razi Olsun*** -⁴⁰⁷ Yəhyə İbn Məin rahiməlləhu deyir ki: “Mən 17 hədis bilirəm Allahu görmək barədə və onların hər biri də səhihdir”⁴⁰⁸. Beyhəqi rahiməlləhu deyir ki: “Biz ***Ruyətullahın*** haqq olduğu barədə hədislər rəvayət etdik: Əbu Bəkr, Huzeyfə, İbn Məsud, İbn Abbas, Əbu Musa və s. səhabələrdən – ***Allah Onlardan Razi Olsun*** -. ***Ruyətullahın*** olmaması barədə bizlərə səhabələrdən heç bir rəvayət gəlməmişdir. Əgər onlar arasında bu məsələdə ziddiyət olsaydı bizə xəbər çatardı. Onlar Allahu Qiyamət günü görmək barəsində ittifaq etmişlər”⁴⁰⁹. İbn Abdul Bərr rahiməlləhu deyir ki, İmam Məlikdən rahiməlləhu soruşurlar ki: “Allahu Qiyamət günü görəcəyikmi?”. O: “Bəli, ***«O, gün üzlər Rəbbinin gül cəmalına baxıb sevinəcəkdir»***. (əl-Qiyamə 22-23). Digər qrup haqqında: ***«Qiyamət günü onlarla Rəbləri arasında hicab çəkiləcək və onlar Rəblərini görməyəcəklər»***. (əl-Mutəffifin 15)⁴¹⁰. Vaki İbn Cərrah rahiməlləhu deyir ki: “Möminlər Onu Cənnətdə görəcəklər, möminlərdən qeyrisi onu görməyəcəkdir”⁴¹¹. İshaq İbn Rahaveh rahiməlləhu Ruyatullahın haqq olduğunu söyləyənlər barəsində danışdıqda deyir ki: “Onlar haqqı söyləmişlər, buna müxalif olaraq inkar edən yalnız bidət əhli və dini savadı az olanlar olmuşlar”⁴¹². İmam Əhməd rahiməlləhu yanında ***Ruyətullahı*** inkar edən bir kimsədən söz edildi. İmam qəzəblənərək dedi: Kim desə ki, Qiyamət günü Rəbbimizi görməyəcəyik kafirdir, kim olursa olsun Allahın qəzəbi və lənəti onun üzərinə olsun. Məgər Allah buyurmadı: ***«O, gün üzlər Rəbbinin gül cəmalına baxıb***

⁴⁰⁴ “Əqidətül Təhaviyyə”.

⁴⁰⁵ “Hədiyul Ərvah” 355.

⁴⁰⁶ Təbəri “Təfsir Təbəri” 8/503.

⁴⁰⁷ “Hədiyul Ərvah” 355-384.

⁴⁰⁸ “Hədiyul Ərvah” 386, “Fəthul Bəri” 13/434,7009, Lələkai “Usulu Etiqad” 3/495,867.

⁴⁰⁹ “Hədiyul Ərvah” 386.

⁴¹⁰ əl-İntiqə 36.

⁴¹¹ “Hədiyul Ərvah” 385.

⁴¹² “Hədiyul Ərvah”.

sevinəcəkdir». (əl-Qiyamə 22-23). Məgər Allah buyurmadı: «**Qiyamət günü onlarla Rəbləri arasında hicab çəkiləcək və onlar Rəblərini görməyəcəklər».** (əl-Mutəffifin 15)⁴¹³. Hənbəl İbn İshaq ﷺ rəvayət edir ki, İmam Əhməd ﷺ dedi: “Kim desə ki, Qiyamət günü Allah görülməyəcək – Cəhmidir, Allah və Rəsulunu inkar edən kafirdir”⁴¹⁴. Əbu Davud əl-Misri ﷺ deyir ki, Nəim İbn Həmməd ﷺ ilə bərabər oturmuşduq. Nəim, Muzəni ﷺ soruşdu: “Sən Quran barəsində nə deyirsən?”. O: “Allahın kəlamıdır”. Həmməd: “Yəni, Məxluq deyildir?”. Muzəni: “Bəli, yaradılmamışdır”. Nəim: “Sən düşünürsən ki, Qiyamət günü Allahı Qiyamət günü (möminlər Cənnətdə) görəcəklər?”. Muzəni: “Bəli” deyər cavab verdi⁴¹⁵.

Əhli Sünnətdən Üç Görüş – İbn Qeyyim ﷺ deyir ki: “Allahın görülməsi ilə bağlı Əhli Sünnətdən üç görüş vardır: 1. Allahı sadəcə möminlər görəcəkdir. 2. Məhşərdə Allahı mömin, kafir hər kəs görəcəkdir. Sonra kafirlərə pərdələnəcək və bir daha görməyəcəklər. 3. Münafıqlar görəcəklər, kafirlər isə yox”⁴¹⁶.

MÜXALİFLƏRİN GƏTİRDİKLƏRİ BƏZİ ŞÜBHƏLƏR VƏ ONLARA VERİLƏN CAVABLAR

Müxaliflərin Şübhələri: «**O, gün üzlər Rəbbinin gül cəmalına baxıb sevinəcəkdir».** (əl-Qiyamə 22-23). Müxaliflər qeyd edirlər ki: “Bu ayədə **Baxmaq** deyil, **Gözləməkdir. Cavab:** Deyilir ki: Gözləmək qəlb ilə bağlı olan bir şeydir. Cənnətdə isə gözləmək ola bilməz, çünki o, əlaqəlidir narahətçilik və kədərlə. Halbuki Cənnət əhli bu hissələri keçirməyəcəkdir. Onlar Cənnətin füsunkarlığından həzz alıb dincələcəklər və nəinsə intizarında olub gözləməyəcəklər. Həmçinin ayədə keçən **İlə** kəliməsi burada gözləmək deyil, **Baxmaq** olduğuna dəlildir”. Bəziləri də qeyd edirlər ki: **Baxmaq** kəlməsindən qəsd – Allahın onlara verəcəyi mükafata baxacaqlar deməkdir. **Cavab:** *Subhənəllah!* Məgər ayədə Allah buyurur ki: “Onlar Allahın onlara nə mükafat verəcəyinə baxacaqlar”. Kim bu cür təfsir verib. Ayələri təvil etmək olmaz. Allah buyurur: «**O, gün üzlər Rəbbinin gül cəmalına baxıb sevinəcəkdir».** (əl-Qiyamə 22-23). Müxaliflərin söylədiyi kimi əgər bu mümkün olmasaydı, onda belə çıxır ki, Peyğəmbərin ﷺ bilmədiyi bir məsələni müxaliflər bildirdilər və onlar Allahdan daha çox xəbərdar idilər. *Allah Qorusun!*

⁴¹³ “Hədiyul Ərvah”.

⁴¹⁴ “əl-Qovl Əhməd İbn Həbəl Fi Cərh və Tədil” 4303, “Hədiyul Ərvah” 392.

⁴¹⁵ “Hədiyul Ərvah” 393.

⁴¹⁶ “Hədiyul Ərvah” 347.

Müxaliflərə Cavab: Bu ayə altı kəlmədən ibarətdir ki, bunların beşi Allahın görülməsinə dələlət edir. «**O, gün üzlər Rəbbinin gül cəmalına baxıb sevinəcəkdir**». (əl-Qiyamə 22-23).

1. Vucuhun – üzlər: Müxaliflər qeyd edirlər ki, bu ayədə olan görmək qəlbəndir. Lakin bu səhv fikirdir. **Raəə** – sözü ərəb dilində iki cürdür: **1). Bəsariyyə** – gözlə. **2). Qulubun** – qəlblə. Allah: “**Qulubun** – qəblər o, gün sevinəcək” deyə buyurmadı. Əksinə Allah buyurdu: **Vucuhun** – üzlər o, gün sevinəcək. Gözlər də üzdə olduğu üçün nəzər salacaqdır. Bir məsələ də var ki, qəlb nəzər sala bilməz, gözlər isə nəzər sala bilər. Ayədə keçən üzlər kəliməsi ona dəlildir ki: Möminlər üzlərində yerləşən iki gözlərilə baxacaqlar. “**Biz sənün üzünün göyə tərəf çevrildiyini gördük və Biz səni razı qalacağın qibləyə tərəf döndərəcəyik. Sən üzünü Məscidulharama tərəf çevir! Harada olursunuzsa olun, üzünüzü ona tərəf çevirin!**”. (əl-Bəqərə 144). Bu ayədə də üzünün göyə tərəf çevrildiyini Allah buyurur. Aydınır ki, Peyğəmbər ﷺ səmaya baxdığı zaman iki gözü ilə baxardı”.

2. Yəuməizin – o, gün: Məgər qəlb Allahın olduğunu bilmir. Hətta kafir belə olsa çətin anlarında əllərini göyə qaldıraraq dua edir. Lakin Allahın o, günü xüsusiləşdirməsi məhz möminlərin öz Rəbblərini görəcəyinə işarədir.

3. Nədira – üzlər ağ, sevinc içində: Nə üçün Allah möminləri ayırdı, onları sevinc içərisində olacaqlarını buyurdu. Çünkü möminlərdən fərqli olaraq kafirlər o günü öz Rəbblərini görməyəcəklər. «**Qiyamət günü onlarla Rəbləri arasında hicab çəkiləcək və onlar Rəblərini görməyəcəklər**». (əl-Mutəffifin 15) İmam Şafii رافعی deyir ki: «Bu buyuruqla Allah bizlərə qarşı pərdələnməyəcəyini, ona baxacaq və onu görməkdə hər hansı bir çətinliklə qarşılaşmayacaq bir topluluq olacağımı bildirmişdir» .

4. İlə – tərəf: Yəni, Rəblərinə tərəf baxacaqlar. Əbu Hureyrə رافعə rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ zamanında bir qurup insanlar: «Ya Rəsulallah! Qiyamət günü Rəbbimizi görəcəyikmi?» deyə soruşdular. (Peyğəmbər): «Bədirlənmiş ayı yanında bulud olmayan açıq havada görməkdə şübhə edirsinizmi?». Onlar: «Xeyr, Ya Rəsulallah!» dedilər. (Peyğəmbər): «Yanında bulud olmayan açıq havada günəşi görməkdə şübhə edirsinizmi?». Onlar: «Xeyr, Ya Rəsulallah!» dedilər. (Peyğəmbər): «Sizlər onu (Allahı) beləcə görəcəksiniz?» deyə buyurdu. Qiyamət günü insanlar bir yerə toplanacaqlar. Allah: «(Dünyada ikən) Kim nəyə ibadət edirdisə onun ardınca düşsün!» deyə buyurur. Onlardan kimiləri günəşin,

kimiləri ayın, kimiləri də tağutların⁴¹⁸ ardınca düşürlər. Bu ümmət isə münafıqları da içində olduqları halda (yerlərində) durub qalırlar. Allah onların yanlarına (tanıdıqlarından başqa bir surətdə) yaxınlaşıb: «Mən sizin Rəbbinizəm!» deyər buyurur. Onlar da: «Rəbbimiz gələnə qədər bizim yerimiz buradır. Buradan heç bir yana tərpenməyəcəyik. Rəbbimiz gəldikdə isə biz onu tanıyacağıq (sən bizim Rəbbimiz deyilsən)» deyirlər. Bundan sonra Allah (ikinci dəfə) onların yanına gəlir və: «Mən sizin Rəbbinizəm!» deyər buyurur. Onlar da: «Bəli, sən bizim Rəbbimizsən!» deyirlər⁴¹⁹.

5. Nazira – nəzər salacaqlar: Müxaliflər şübhə salmaq üçün bu ayəni dəlil gətirirlər. «**Gözlər onu dərk edə bilməz, lakin o, gözləri dərk edər**». (əl-Ənam 103). Baxış (nəzər) bölünür qəlbin baxışına və bir də göz baxışına. «**Həqiqətən, gözlər kor olmaz, lakin sinələrindəki ürəklər (qəlb gözü) kor olur**». (əl-Həcc 46). Bu ayədə qəsd olunan qəlb baxışdır. Ərəblər deyirlər ki: «Filankəs bəsirətli (gözüaçıqdır) öz sənətində». Bu sözlə ərəblər o, kimsənin öz sənətinin mahir biləni olduğunu söyləmiş olurlar. Həmçinin Ərəblər deyirlər ki: «Filankəs qəlb ilə gördü və ya gözü ilə gördü». Bütün bu kəlimələr Ərəblərdə işlədilir və dəlildir ki, göz baxışından başqa qəlb (gözü) baxışı da vardır. Əgər biz Allahı gözlərimizlə dərk etmək qabiliyyətinə malik deyiliksə bu o, demək deyil ki, biz Onu görə bilmərik. Göz ilə Allahı görmək, Onu dərk etmək deyildir, həmçinin Allahı qəlb ilə bilmək (anlamaq) Onu büsbütün dərk etmək deyildir. Sözsüz ki, nə bu dünyada, nə də axirətdə Allahı heç bir məxluq dərk edə bilməz. Lakin insan baxdığı, bir şeyi görə bilər, lakin dərk etməyə bilər. Ağıllar onu bilirlər, lakin bilməkləri ilə onu dərk edə bilmirlər. İbn Abbas رضي الله عنه deyir ki: «**Gözlər onu dərk edə bilməz** - Onu əhatə edə bilməzlər» deməkdir⁴²⁰. Qatadə رضي الله عنه deyir ki: «O, gözlər onu idrak edə bilməyəcək qədər böyükdür»⁴²¹. Atəyyə رضي الله عنه deyir ki: «Allaha baxarlar, əzəmətindən dolayı gözlər Onu əhatə edə bilməz»⁴²². Çünki hər bir şeyi Elimi ilə əhatə edən Allahı bir şeylər tərəfindən əhatə edilə biləcəyini söyləmək caiz deyildir. Buna görə də dərk etmək tamamilə ayrı bir şey, görmək isə tam başqa bir şeydir. «**Onlar taxtlar üstündə (əyləşib) tamaşa edəcəklər**». (əl-Mutəffifin 24) İmam Əhməd رضي الله عنه deyir ki: «Allahın

⁴¹⁸ **Tağut** – tüğyan sözündəndir. Həddi aşmaq deməkdir. İbn Qeyyim رحمته الله deyir: «Tağut bəndənin ibadətə, itaətə və tabeçilikdə ifrata varması, həddi aşmasıdır. Allah və Rəsulunu buraxıb onların əvəzində ibadət etdiyi, itaət etdiyi və ardınca getdiyi kimsə deməkdir».

⁴¹⁹ Buxari 806, Müslim 182.

⁴²⁰ Qurtubi 7/54-55, «Durrul Mənsur» Təfsir Yunus 26.

⁴²¹ İbn Kəsir 2/167.

⁴²² Qurtubi 19/110.

axirətdə görülməyəcəyini iddi edən bir kimsə kafirdir və Qurani yalanlayan bir kimsədir»⁴²³.

Həmçinin: «*Musa təyin etdiyimiz vaxtda (Tur-i Sinaya) gəldikdə Rəbbi onunla (arada heç bir vasitə olmadan) danışdı. (Musa) “Ey Rəbbim! Özünü (camalını) mənə göstər. Sənə baxım!” – dedi. Allah: “Sən Məni əsla görə bilməzsən. Lakin (bu) dağa bax. Əgər o yerində dura bilsə, sən də Məni görə bilərsən” - buyurdu. Rəbbi dağa təcəlli etdikdə (Allahın nuru dağa saçıldıqda) onu parça-parça etdi. Musa da bayılıb düşdü. Ayıldandan sonra isə: “Sən paksan, müqəddəssən! (Bütün eyib və nöqsanlardan uzaqsan!) Sənə (bu işimdən ötrü) tövbə etdim. Mən iman gətirənlərin birincisiyəm!” – dedi». (əl-Əraf 143). Muxaliflərin dediyinə görə bu ayədə olan **Lən Tərani** – kəlməsi əbədiyyən nəfəy (inkar) ifadə edər. Bu görmənin heç vaxt həqiqət olmayacağına dəlalət edir. **Cavab:** Bu ayə elə onların özləri üçün bir dəlildir. Bu dil baxımdan da doğru deyildir. Allah Qurani Kərimdə Yəhudilər haqqında buyurur: «**Yəhudilər deyirlər ki, bizim yerimiz Cənnətdir. Orada bizə gözəl nemətlər hazırlanıb. (Ya Muhəmməd!) Sən onlara (yəhudilərə) de: Əgər (sizin iddianıza görə) Allah yanında axirət evi (Cənnət) başqa insanlara deyil, yalnız sizə məxsusdursa və bu sözlünüz doğrudursa (Allahdan) ölüm istəyin! (Cənnətin yalnız özünə aid olduğunu iddia edən kimsə ona qovuşmağa səbəb olan ölümü mütləq arzular). (Əlbətdə) onlar öz əməllərini bildiklərinə görə ölümü əsla istəməzlər». (əl-Bəqərə 95-96). Ayədən də görüldüyü kimi **Lən** - onlar ölümü bu dünyada təmənnə etməyəcəklər. Digər bir ayədə isə: «**Onlar müraciət edib deyəcəklər: Ey Məlik! Qoy Rəbbin bizi öldürsün (bu əzabdan qurtaraq). O, isə (min ildən sonra onlara) Siz (həmişəlik burada) qalacaqsınız». (əz-Zumər 77). Cəhənnəmdə isə ölümü təmənnə etdiklərini görürük. Həmçinin -** Musa ﷺ Allahın Rəsulu, onun kəlimi olduğu halda, Allah haqqında nəyin imkansız olduğunu daha yaxşı bilirdi. Əgər onun görülməsi imkansız olsaydı belə bir istəklə Allaha müraciət etməzdi. Peyğəmbərlərin həyatlarına baxsaq görürük ki, onlar Allaha layiq olamayan bir şeylə müraciət etdikdə Allah onları dərhal düzəldərdi. Məs: Nuh ﷺ öz oğlu üçün kömək istədikdə, İbrahim ﷺ öz atası üçün, Muhəmməd ﷺ öz əmisi üçün kömək istədikdə Allah onlara qadağan etdi. Musa ﷺ isə bu qadağanı qoymadı, əksinə: «**Tur Dağına Bax**» deyə buyurdu. Buna görə də Allah: «Sən məni əsla görə bilməzsən» – buyurduğunun mənası, dünyada məni görə bilməyəcəksən deməkdir. Ayədən belə çıxır ki, Onda***

⁴²³ «Tabaqatul Hənbəliyə» 1/59,145.

Musa Allahdan küfr olan bir şeyi istədi. Allahın bu cavabı Allahı görməyə dəlidir: 1) **Lən Tərani** – Mən görülə bilmərəm, məni görmək olmaz deyər Allaha xitab etmədi. Lakin buyurdu: Sən məni görə bilməzsən. 2) **Və Ləkin Unzur İlal Cəbəl Fəsəvfə Tərani** - Göstər özünü sənə baxım? Cavab: O, dağa bax. Musanın istəyi xəta deyildir, haqq idi. Bax dağa əgər yerində dura bilsə sən Məni görəcəksən. Allah görülməsini dağa bağladı. Bu dəlidir ki, Allahı görmək olar. Allah ruyatullahı mümkün bir şeyə bağladı. Lakin kafirlərin Cəhənnəmdən çıxmasını mümkün olmayan bir şeyə bağladı Cəhənnəmdə. Onlar dəvə iynənin gözündən kəmədikcə Cənnətə girməzlər. Əgər qeyri mümkün olsaydı Allah belə bir şərt qoymazdı. 3) O, zaman ki, Allah dağa Təcəlli etdi – göründüyü vaxt. Bəs deyirsiniz ki, görsənmir. Necə ola bilər ki, Allah bu dünyada dağa görüldü Qiyamət günü isə görülməyəcək. **“Allahdan qorxun və (Qiyamət günü) Onun hüzuruna gedəcəyinizi bilin!”**. (əl-Bəqərə 223). **“(Möminlərin) Ona qovuşacaqlarını gün (Cənnətdə bir-birinə) xeyir-duaları (və ya Allahın onlara verəcəyi xeyir-dua) “Salam”dır! (Allah) onlar üçün çox qiymətli (tükənməz, gözəl) mükafat hazırlamışdır”**. (əl-Əhzab 44). **“Ey insan! Sən (ölənə qədər) Rəbbinə doğru çalışıb çabalayırsan. Sən Ona qovuşacaqsan!”**. (əl-İnşiqaq 6). Qramatika alimləri ittifaq ediblər ki: **“Qovuşmaq – diri bir varlığa nisbət edilirsə - Görmə - mənasındadır”**⁴²⁴.

Müxaliflərə Cavab: «Qiyamət günü onlarla Rəbləri arasında hicab çəkiləcək və onlar Rəblərini görməyəcəklər». (əl-Mutəffifin 15). Bu kafirlər üçün ən böyük əzabdır. Allah kimi Özündən hicab ilə pərdələmişsə o, kimsə mütləq əzab görəcəkdir. İbn Kəsir, İmam Şafiinin **رحمته** sözlərini zikr edərək deyir ki: “Bu ayə dəlidir ki, möminlər ilə Rəbləri arasında hicab olmayacaqdır”⁴²⁵. Rəbiya İbn Suleyman **رحمته** deyir ki, İmam Şafiinin **رحمته** dərində idim. Ona: **«Qiyamət günü onlarla Rəbləri arasında hicab çəkiləcək və onlar Rəblərini görməyəcəklər»** ayəsi barəsində nə deyərsiniz deyər bir kağız parçasında sual verildi. Şafii: **«Qiyamət günü onlarla Rəbləri arasında hicab çəkiləcək və onlar Rəblərini görməyəcəklər»** - möminlər (Rəbblərindən) mükafat olaraq Onu görəcəklər...⁴²⁶.

Müxaliflərə Cavab: “Yaxşı işlər görənləri Cənnət və daha artıq (əlavə) mükafat gözləyir...”. (Yunus 25-26). **Artıq (əlavə)** – Cənnətdə isə bu mükafat Rəbbinin Vəchinə baxmaqdır. Rəsulullah **ﷺ** bu ayəni oxudu: **Yaxşı işlər görənləri Cənnət və daha artıq mükafat gözləyir – Cənnət əhli**

⁴²⁴ “Hədiyul Ərvah” 346.

⁴²⁵ “Hədiyul Ərvah” 350, Lələkai “Usuli Etiqad”.

⁴²⁶ “Hədiyul Ərvah” 350.

Cənnətə, Cəhənnəm əhli Cəhənnəmə girdiyi zaman bir Cərci: Ey Cənnət əhli! Sizə Allahın bir sözü vardır. Sizə verdiyi vədi yerinə yetirmək istəyir” deyə səsləyər. Onlar: “Tərəzilərimiz ağır gəlmiş, üzlərimizi ağartmış, bizi Cənnətə salmış və Cəhənnəmdən uzaqlaşdırmışdır”. Bu zaman Allah pərdəni qaldırır. Onlar üçün Rəblərinə baxmaqdan daha sevimli bir şey verilməmişdir. *Artuq* (əlavə) – budur⁴²⁷. Əbu Musa رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: “Allah Qiyamət Günü bir Munadi (Cərci) yollayar. Munadi uzaq və yaxın olan hər bir kəsin eşidəcəyi bir səsle: “Ey Cənnət əhli! Allah sizə ən gözəlini vəd etmişdir? Ən gözəli Cənnət, *Artuq* (əlavə) – isə Allahın vəchinə baxmaqdır⁴²⁸. Əbu Bəkr əs-Siddiq, Xuzeyfə رضي الله عنه Cənnətdə olan *Artuq* (əlavə) nədir deyə soruşduqda onlar: “Bu Allahın Kərim vəchinə baxmaqdır” demişlər⁴²⁹. Darakutni və İbn Mərvədi رضي الله عنه, Suheybdən رضي الله عنه rəvayət edirlər ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “*Artuq* – Allahın Vəchinə baxmaqdır⁴³⁰. Əbu Hureyrə رضي الله عنه deyir ki: “Ölümü dadmadıqca Rəbbinizi görməyəcəksiniz⁴³¹. Təbəri رضي الله عنه rəvayət edir ki: “Əbu Bəkr, Huzeyfə, Amir İbn Sad, Əbu İshaq, Əbu Musa, Əbu Leylə, Həsənül Bəsrî, AbdurRahman İbn Mehdi, Suheyb ər-Rumi, Qatadə, Kab İbn Uca, Ubey İbn Kəb – *Allah Onlardan Razı Olsun* – deyirlər ki: “***Yaxşı işlər görənləri Cənnət və daha artuq (əlavə) mükafat gözləyir...***” (Yunus 25-26). Ayənin təfsirində *Artuq* (əlavə) – Allahın vəchinə baxmaqdır” deyə təfsir etmişlər⁴³². Mucahid, Səid İbn Museyyib, Həsənül Bəsrî – *Allah Onlardan Razı Olsun* – deyirlər ki: “*Artuq* (əlavə) – Allahın vəchinə baxmaqdır⁴³³. Hişam İbn Həsən رضي الله عنه deyir ki: “Allah (möminlərə) Cənnəti göstərəcəkdir. Onlar Cənnətin ləzzətlərini Allahı gördükləri zaman unudacaqlar”⁴³⁴. Səid İbn Cubeyr رضي الله عنه deyir ki: “Cənnətin ən hörmətli sakinləri səhər-axşam Rəblərini görənlərdir⁴³⁵. İmam Əhməd رضي الله عنه deyir ki: “Kim Allahın (Qiyamət günü) görülmədiyini etiqad edərsə o, kimsə kafirdir. (Başqa rəvayətdə: Zındıqdır)⁴³⁶. Ukbə İbn Xabis رضي الله عنه deyir ki: “Bir gün Əbu Nuaymin رضي الله عنه yanına gəldik. Evindən düşərək bizim yanımıza gəlib oturdu. Üzündən qəzəbli olduğunu gördük”.

⁴²⁷ Müslim 181, Tirmizi 3/81, İbn Məcə 17, İbni Kəsir “Nihayə” 2/481, İbni Cərir 11/74.

⁴²⁸ İbn Kəsir “Nihayə” 2/481, İbn Cərir “Təfsir” 11/74.

⁴²⁹ Qurtubi 8/330, İbn Cərir 11/74, “İbn Qeyyim “Hədiyul Ərvah” 348.

⁴³⁰ “Durrul Mənsur” Yunus 26, Təfsir “Cəlaləyn” 2/98.

⁴³¹ “Hədiyul Ərvah” 385, Lələkai “Usulu Etiqadi” 3/499, 865,

⁴³² “Təfsir Təbəri” 4/412, Darimi “Raddu Alə Cəhmi” 102,103.

⁴³³ “Muxtəsər İbn Kəsir Təfsir” 3/460,463, №789,790.

⁴³⁴ “Hədiyul Ərvah” 387, İbn Batta “İbana” 3/40.

⁴³⁵ “Hədiyul Ərvah” 387.

⁴³⁶ “Hədiyul Ərvah” 391,392.

O: “Şureyh İbn Abdullah ən-Nəhai deyir ki: De, mühacirlər bizə Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət edirlər ki, (möminlər Cənnətdə) Allahı görəcəklər, bu Yəhudi balası (Bişr əl-Marisi) deyir ki: Allahı görməyəcəyik”⁴³⁷. Sufyan İbn Uyeynə ؒ deyir ki: “Kim – Quran Allahın kəlamıdır, Allahı Cənnətdə görəcəklər - deyə etiqad etməzsə o, kimsə Cəhmidir”⁴³⁸.

Müxaliflərə Cavab: *«Etdikləri əməllərin mükafatı olaraq (Allah dərgahında) möminlər üçün göz oxşayan (onları sevindirəcək) nə cür nemətlər gizlənilib saxlandığını heç kəs bilməz».* (əs-Səcdə 17). Əbu Hureyrə ؓ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Əziz və Cəlil olan Allah: Mən yaxşı qullarım üçün heç bir gözün görmədiyi, heç bir qulağın eşitmədiyi və heç bir insanın qəlbindən keçirmədiyi şeylər hazırladım” buyurdu. Allah Kitabında bunu təsdiqləyən dəlil bu ayədir: “Etdiklərinin əvəzi olaraq onlar üçün nə kimi şeylər saxlandığını heç kimsə bilməz”⁴³⁹. Bütün bu nemətlər - **Heç Bir Gözün Görmədiyi, Heç Bir Qulağın Eşitmədiyi Və Heç Bir İnsanın Qəlbindən Keçirmədiyi Şeylər** - möminlər üçün Cənnətdə hazırlanmışdır. Bu nemətlər içərisində ən böyük nemət isə Uca və Böyük Rəbbinin Cəmalına tamaşa etmək nemətidir. Möminlər illər boyu etdikləri ibadətlərinin bir mükafatı olaraq Rəbblərinin Cəmalına tamaşa etmək arzusundadırlar. Allah ﷻ Peyğəmbərlərini, Elçilərini, Saleh qullarını Onun Cəmalına baxmaq nemətindən heç vaxt məhrum etməz. Allah bizlərə Onun gözəl Cəmalına baxmağı nəsib etsin! Amin! Ya Rəbbim, Amin!

ALLAHIN ﷻ ƏL SİFƏTİ

Allah dedi: *«Ey İblis! Sənə Mənim iki əlimlə yaratdığımıza səcdə etməyə mane olan nə idi? Təkəbbür göstərdin, böyüklərdənmi olmuşdun?»* (Sad 75). *«Allahın əli onların əllərinin üstündədir».* (əl-Fəth 10). Ancaq bu yaratdıqlarının əlləri kimi deyildir, bir üzv (orqan) da deyildir. O, əllərin yaratıcısıdır. *«Onun bənzəri heç bir şey yoxdur».* (əş-Şura 11) . *«Hökm əlində olan Allah nə qədər uca və nə qədər uludur. O, hər şeyə qadirdir».* (əl-Mulk 1).

Əhli Sünnə Vəl Cəmaatın bu ayələrdə mövqeyi ayələri olduğu kimi qəbul etmək, onları müxaliflər kimi qüdrət, nemət kimi mənalarla təvil etməməkdir. Əbu Hənifə ؒ deyir: «Allahın əlindən məqsəd qüdrətdir və

⁴³⁷ “Hədiyyul Ərvah” 388.

⁴³⁸ “Hədiyyul Ərvah” 389.

⁴³⁹ Buxari 13/465, Müslim 2824.

⁴⁴⁰ «Fikhul Əbsat» s. 52,53.

ya nemətdir deyilməz. Çünki bu durumda Allahın sifətləri iptal olunmuş olur. Bu isə Mutəzilə və Qədəriyyənin görüşüdür. Lakin Allahın əli Onun necəliyi bilinməyən sifətidir»⁴⁴¹. Abdullah İbn Amr رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah üç şeyi əli ilə yaratmışdır. Adəmi, Tövrati əli ilə yazmışdı və Ədn Cənnətindəki (ağacları da) əli ilə əkmışdi» . İbn Ömərden رضي الله عنه gələn rəvayətdə isə Peyğəmbər ﷺ buyurur: «Allah dörd şeyi əli ilə yaratmışdır. Ərşi, qələmi, Adəmi və Ədn Cənnətini. Sonra digər yaratdıqlarına ol demiş, onlar da olmuşlar» . Kəb رضي الله عنه deyir ki: «Allah üç şeydən başqasını əli ilə yaratmamışdır. Adəmi əli ilə yaratmış, Tövrati əli ilə yaratmış, Ədn Cənnətindəki (ağacları da) əli ilə əkmışdir və ona danış demiş, o da möminlər qurtulmuşdur – demişdir»⁴⁴⁴. Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah Firdousu əli ilə bina etmiş və hər müşrikə, içki içənə və təkəbbürlüyə oranı haram etmişdir»⁴⁴⁵.

Allah Qurani Kərimdə bəzi ayələrdə *Yəduhu* – bir əl, *Yədəyyə* – iki əl, bəzi yerlərdə isə *Əydinə* – əllərimizi deyə buyurmuşdu. Çox vaxt iki əza ilə edilən bir işi bir əza ilə edilməsi demək də mümkündür. Məs: Gözümlə gördüm, qulağımla eşitdim və s. Məqsəd isə iki göz və qulaqdır. *«Oğru kişi və qadının gördükləri işin əvəzi kimi Allahdan cəza olaraq əllərini kəsin»*. (əl-Maidə 38). Məqsəd isə iki əldir. *«Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz»*. (ət-Təhrim 4). Məqsəd isə ikinizin qəlbidir. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allahın əli elə doludur ki, gecə və gündüz ondan davamlı axar. Siz Allahın göyləri və yeri yaratdıqdan bəri (əliylə) xərclədiyi (verdiyi) şeyləri görmürsünüzümü? Bütün bu verdikləri onun sağ əlindəkiləri heç bir şəkildə askiltməmişdir» .

Allahın Hər İki Əli Də Sağdır: Bu İbn Xuzeymə «ət-Tövhid» 1/159, İmam Əhməd bax: Əbu Yəla «Təbəqatül Hənəbilə» 1/313, Beyhəqi «əl-Əsmə vəs-Sifət» 2/55,56, İbn Teymiyyə «Məcəmuul Fətava» 6/397,400, əl-Albani «Məcəllətül Asalə» s 68, «Səhih Hədislər Silsiləsi» 3136 və s. alimlərin görüşüdür. Doğru olan görüş də elə budur!

⁴⁴¹ "Fikhul Əkbər" 59.

⁴⁴² Darakutni «əs-Sifət» s 45, Beyhəqi «əl-Əsmə və əs-Sifət» s 403 MərFu hadis.

⁴⁴³ Darimi "Rəddü Alə Cəhmi" 35, Təbəri 21/238, Zəhəbi «əl-Uluy» sənədi ceyyid (yaxşı, gözəl), əl-Albani «Muxtasarul-Uluy» s 105 səhih.

⁴⁴⁴ Beyhəqi «əl-Bas və Nuşur» 213, Həkim 2/392, İbn Əbi Şeybə «Musənnəf» 13/141.

⁴⁴⁵ Əbu Nuaym «Sifət əl-Cənnəh» 1/89, 2/27, Hilyə 3/94-95.

⁴⁴⁶ Buxari, Müslim, Əhməd 2/242, Tirmizi 3045, İbn Məcə 197, İbn Xuzeymə «ət-Tövhid» 90, əl-Albani «Səhihul Cəmius Səğir» 8066, «Ziləlül Cənnə» 1/348.

Allahın İki Əlindən Biri Sağ, Digəri Sol Əldir: Bu Darimi «ər-Rədd alə Bişril Mərisi» s. 155, Suleyman ət-Təmimi «Kitabut Tövhid» s. 193, Həsən Sıddıq Xan «Katfus Samər» s. 66 və s. alimlərin görüşüdür.

İbn Ömər رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Şübhəsiz ki, adil olanlar (Qiyamət günü) Rəhmənin sağında nurdan minbərlər üzərində olacaqlar. Rəhmənin hər iki əli də sağdır. Onlar hökümlərində, ailə haqlarında və əlləri altında olanlarla adil davrananlardır» . İbn Ömər رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Allah ilk olaraq qələmi yaratmış və onu sağ əli ilə tutmuşdur. Onun hər iki əli də sağdır» . İbn Ömər, Ubadə İbn Sabit və İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Heç şübhəsiz ki, Allahın ilk yaratdığı şey qələmdir». Ona: «Yaz!» deyə buyurdu. Qələm: «Ya Rəbbim! Nə yazım» dedi. Allah: «Qiyamətin qopacağı vaxta qədər hər bir şeyin qədərini yaz!» deyə buyurdu⁴⁴⁹. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Allah, Adəmi yaradıb ona ruhundan üflədiyi zaman hər iki əli də bağlı olduğu halda Adəmə: «Hansıni istəyirsən seç al ey Adəm!» dedi. Adəm də: «Rəbbimin sağ əlini seçdim. Lakin onun hər iki əlidə mübarək sağ əldir» dedi. Daha sonra onu açıqda içində Adəm və zuriyyəti olduğu və onlardan hər bir insanın ömrünün orada yazılı olduğu ortaya çıxdı .

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Allahın ovcunun olmasına da iman edirlər. Səhih hədislərdə **Ovuc** – ləfzi də keçməkdədir. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah صلى الله عليه وسلم buyurdu: «Elə bir kimsə yoxdur ki, halal bir şeydən sədəqə vermiş olsun və Allah onu sağ əli ilə alıb qəbul etməsin. Bu bir xurma olsa da belə. Lakin Allah halaldan başqasını qəbul etməz. Necə ki, sizdən biriniz dayça və ya dəvə balasını böyüdüb yetişdirdiyi kimi sədəqə də Rəhmənin ovcunda böyüyüb (çoxalır). Nəhayət dağ kimi vəya dağdan da böyük olur» .

⁴⁴⁷ Müslim 1827, Əhməd 2/160, Nəσαι 8/221,222, əl-Albani «Səhihul Cəmius Səğir» 1953, «Məxtəsər Səhih Müslim» 1207.

⁴⁴⁸ İbn Əbu Asim «əs-Sünnə» 106, əl-Albani «Səhih Hədislər Silsiləsi» 3136, «Ziləlul Cənnə» 1/49

⁴⁴⁹ Əbu Davud 2155,3319, Tirmizi 3319, Musnəd 5/317, İbn Əbi Asim "Sünnə" 102-107, əl-Albani "Ziləlul Cənnə" 1/48-50, "Mişkət" 94, "Səhih Silsilə" 133. Şeyx, mühəddis əl-Albani رحمته الله bu hədis ilə əlaqəli gözəl bir təhrici vardı. Bu təhricdə «Ona yaz dedi» sözünün başında bir «**Fə**» və ya «**Summə - Sonra**» olmasını təhric etmişdir. Buna görə də o, qələmin ərsdən öncə yaranmış olduğunu, ərşin isə yazmadan öncə yaradılmış olduğunu təhric etmişdir".

⁴⁵⁰ İbn Əbu Asim «əs-Sünnə» 206, İbn Hibban «əl-İhsan» 6167, Beyhəqi «Əsmə və Sifət» 2/56 s. 324, Tirmizi başqa ləfzlə rəvayət edir 3076, əl-Albani «Ziləlil Cənnə» 1/91.

⁴⁵¹ Buxari 1410, Müslim 1014, Əhməd 2/331,418, Tirmizi 661,662, Nəσαι 5/56,58, İbn Məcə 1842, əl-Albani «İrvalul Gənil» 3/393,395, 886, «Mişkətul Məsəbih» təhqiqi 1/431,432, «Səhihul Cəmius Səğir» 5600, 6152.

Həmçinin - barmaqlarının olmasına da iman edirlər. Muaz İbn Cəbəl رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Rəbbimi (yuxuda) ən gözəl surətdə gördüm və Rəbbimin ovcunu iki çiyininim (kürək sümüyümün) arasına qoyduğunu gördüm. Onun barmaq uclarının (başqa rəvayətdə əllərinin) soyuqluğunu qəlbimdə hiss etdim» . Abdullah İbn Amr İbn əl-As رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Adəm oğullarının qəlbləri Rəhmənin barmaqlarından iki barmağı arasında tək bir qəlb kimidir. Onları istədiyi kimi çevirir» . İbn Məsud رضي الله عنه rəvayət edir ki, bir Yəhudi Rəsulullah ﷺ dedi: «Ey Muhəmməd (başqa rəvayətdə ey əbul Qasım!) Şübhəsiz ki, Allah Qiyamət günü göyləri bir barmağına, yeddi qat yeri bir barmağına, dağları bir barmağına, ağacları bir barmağına və yaratdıqlarını bir barmağına alıb buyuracaq: «Bu gün Məlik mənəm». Bu sözlərdən sonra Rəsulullah ﷺ qabaq dişləri görünəcək şəkildə gülümsəmiş və: **«Allahı lazımınca qiymətləndirməyənlər. Halbuki Qiyamət günü yer bütünlüklə onun ovcunun içində olacaq, göylər isə onun sağ əli ilə büküləcəkdir»**. (əz-Zumər 67). Ayəsini oxudu . Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah Qiyamət günü yeri ovcunun içinə alır, göyü isə sağ əlinə alıb buyuracaqdır: Mənəm hökmdar, bəs yerin hökmdarları haradadır?» . İbn Ömər رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah Qiyamət günü bütün göyləri bükər. Sonra onları sağ əli ilə tutur. Məlik mənəm, zalımlar haradadır? Təkəbbürlülər haradadır? Deyə buyurar. Sonra sol əliylə göyləri bükər. Sonra: Məlik mənəm, zalımlar, təkəbbürlülər haradadır?» deyə buyurar⁴⁵⁶. Əbu Musa əl-Əşəri رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah əllərini gecə açır ki, gündüz günahkarı tövbə etsin, gündüz əllərini açır ki, gecə günahkarı tövbə etsin. Bu da günəşin batdığı yerdən doğuncaya qədər davam edər» .

⁴⁵² İmam Əhməd 5/243, Tirmizi 3235, İbn Əbu Asim «əs-Sünnə» 465,471, əl-Albani «Ziləlül Cənnə» 1/203,205.

⁴⁵³ Müslim 2654, Əhməd 2/168,173, Tirmizi 2140, İbn Məcə 3834, əl-Albani «Səhih Hədislər Silsiləsi» 1689, "Ziləlül Cənnə" 1/100,103,222, "Mişkət" 89,102, "Səhih Cəmius Sağir" 1685. Lakin bu o, demək deyil ki, Adəm övladının qəlbləri Allahın barmaqları ilə təmas edib (bitişib).

⁴⁵⁴ Buxari 4811,7414,7451,7513, Müslim 2786,2788,4992, Əhməd 1/457, Tirmizi 3238, əl-Albani «Ziləlül Cənnə» 1/238,240, «Mişkətul Məsəbih» 5524.

⁴⁵⁵ Buxari 4812,6519,7382,7413, Müslim 2787,4994, Əhməd 2/374, İbn Məcə 192, Darimi 2799, əl-Albani «Ziləlül Cənnə» 1/241,242, "Mişkət" 5522, «Səhih Cəmius Səğir» 8125.

⁴⁵⁶ Müslim 4995.

⁴⁵⁷ Müslim.

ALLAHIN ﷻ İTYAN – GƏLİŞ, MƏCİ – GƏLMƏK SİFƏT

«Yoxsa onlar Allahın bulud kölgələri içində mələklərlə gəlməsini və işin tamam olmasını gözləyirlər». (əl-Bəqərə 210). «(Məkkə müşrikləri) özlərinə mələklərin, yoxsa Rəbbinin, yaxud da Rəbbinin bəzi qiyamət əlamətlərinin gəlməsini gözləyirlər». (əl-Ənam 158). «Sənin Rəbbin gələndə mələklər səf-səf dururlar». (əl-Fəcr 22).

Müxaliflər bu ayələri əzabın gəlməsi, mələklərin gəlməsi kimi qeyd edirlər. Bu cür təvilə yer yoxdur. Çünki biz bilirik ki, mələklər yalnız Allahın əmri ilə enirlər. *«Biz dünyaya yalnız sənin Rəbbinin əmri ilə enirik». (Məryəm 64).* Həmçinin ayədən də açıq-aydın görünür ki, mələklər və Rəbbin gəlişi eynidir. Mələklərin səf-səf durması isə təzim etmək məqsədilədir. Hökm vermək üçün isə Allah Qiyamət günü gələcəkdir. Bütün bunlar Allahın felləridir və onlar heç bir yaradılışın enməsinə, qalxmasına, yüksəlməsinə bənzəməz. *«Ona bənzər heç bir şey yoxdur». (əş-Şura 11).*

ALLAHIN ﷻ NÜZUL – ENMƏ SİFƏTİ

əz-Zəhəbi رحمته deyir ki: «Allahın Nüzul sifətinə aid olan hədislərin hamısı mutəvatirdir. Peyğəmbərdən ﷺ 28-səhəbənin rəvayət etdiyi bu hədisi Əhli Sünnə ittifaq ilə qəbul etmişlər⁴⁵⁸. Buna görə də inkar və rədd edilməsinə yer yoxdur. Allahın Nüzul enməsi, İstivası kimi yaradılışların istivasına bənzəmədiyi kimi, yaradılışların nüzuluna da bənzəməz»⁴⁵⁹. Allahın dünya səmasına enməsi Onun diləməsinə və hikmətinə bağlı fəli sifətlərindən olub ucalığına və böyüklüyünə yaraşır həqiqi bir enməkdir. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurur: «Rəbbimiz hər gecənin 1/3-də dünya səmasına enir və buyurur: Mənə dua edənin duasını qəbul edərəm, məndən istəyənin istədiyini verərəm, bağışlanma diləyəni bağışlayaram»⁴⁶⁰. Allahın Nüzul - enmə sifətini Allahın əmrinin, rəhmətinin enməsi kimi təhrif edənlər çox böyük xəyata yol vermişlər. Peyğəmbər ﷺ enəyi Allaha izafə etmişdir. Enməni başqasına nisbət etmək açıq mənaya olan təhrifdir. Əgər bundan məqsəd: Xüsusi bir əmr və xüsusi bir rəhmətdir ki, hər zaman olması mümkün deyildir deyilsə -

⁴⁵⁸ 28 Səhəbədən gələn *Mutəvatir* hədisdir. Bir çox alim buna işarə etmişdir: İbn AbdülBərr "Təhmüd" 7/128, Darkutni "Kitabul Nuzul", İbn Teymiyyə "Məcmuul Fətava" 5/322, Zəhəbi "Ululv" s. 73,79, əl-Albani "İrva" 450, "Şərh Əqidatul Təhaviyyə" s. 222,245, "Zilzil Cənnə" 1/216-222.

⁴⁵⁹ əz-Zəhəbi «əl-Ululv il-Əliyyul Ğəffar» s.73,79.

⁴⁶⁰ Buxari 1145, Müslim 168, 758, Əbu Davud 1315,4733, Tirmizi 446,3498, İbn Məcə 1366, Darimi 1478, Əhməd "Sünnə" 153, Lələkai 745, Zəhəbi "Ululv" 78, əl-Albani "Zilzil Cənnə" 492-503, "İrva" 450, "Səhih" 8165, Mişkət "1223.

bu zaman cavabımız: Əgər bu təvil doğru olarsa belə hədis əmr və rəhmətin endiyi ən son nöqtə dünya səması olduğunu göstərir. O, halda bu xüsusi rəhmətin dünya səmasına enməsinin bizim üçün nə xeyiri vardır ki, Peyğəmbər ﷺ bunu bizə xəbər versin?". Hədis dünya səmasına enənin: Mənə dua edənin duasını qəbul edirəm, Məndən istəyənin istədiyini verirəm, Bağışlanma diləyəni bağışlayım – dediyini göstərir. Allahdan qeyrisi bunu söyləyə bilməz. Çünki Allahın əmrinin, rəhmətinin enməsi gecənin 1/3-xas olan bir şey deyildir. Tərsinə Allahın əmri və rəhməti hər zaman enər. Fudeyl İbn İyad رحمته deyir ki: "Cəhmilərdən biri sənə: Mən (gecənin 3/1 dünya səmasına enən) Rəbbə iman etmirəm (Belə Allahı mən qəbul etmirəm)" deyərsə ona: Mən istədiyini edən Rəbbimə iman etdim" deyə cavab ver⁴⁶¹. İmam Əbu Hənifədən رحمته Allahın (gecənin 3/1 dünya səmasına enməsi) barədə soruşurlar o: "O, Necə? – sualı olmadan (dünya səmasına) nazil olur"⁴⁶². İmam Şafii رحمته deyir ki: "Sünnə barədə mənim sözüüm – hansı ki, bir çox (alimlər) bunun üzərində idilər: Sufyan əs-Souri, İmam Məlik və s. ki, Allahdan başqa ibadətə layiq haqq ilah olmadığına və Muhəmmədin Onun Rəsulu olduğuna, Allahın Ərşin üzərində olduğuna, yaratdıqlarına istədiyi kimi yaxınlaşan və dünya səmasına istədiyi kimi nazil olandır"⁴⁶³. İmam Əhməd رحمته deyirdi ki: "Allah yeddi səma üzərində, Ərşin üzərinə istiva etmişdir. Yaratdıqlarından ayrıdır, lakin elimi və qüvvəsi hər yerdədir". İmam: "Bəli, O, Ərşi üzərindədir və Onun elimindən heç nə gizli deyildir"⁴⁶⁴. İmam Əhməd رحمته: "**O, sizinlə bərabərdir**" ayəsi barədə soruşdular. İmam: "Bu hər bir şeyi əhatə edən Onun elmidir, Rəbbimiz isə Ərşin üzərinə (İstiva) etmişdir..."⁴⁶⁵.

Səflər deyirlər ki, müxaliflərdən biri sənə: «Allah dünya səmasına necə enir?» deyə soruşsa ona belə cavab ver: «Allah bizə enməsinə bildirmişdir, fəqət necə endiyini bildirməmişdir».

ALLAHIN ﷻ ÜZ – SİFƏTİ

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Allahın üzünün olduğuna da inanırlar. Allahın ﷻ üzü, Onun sabit zəti sifətlərindən olub ona yaraşır həqiqi bir üzdür. Müxaliflər Allahın üz sifətini Allahın savabı kimi təhrif edirlər. Savab yaradılmışdır və Allahdan ayrıdır, Üz isə Allahın sifətlərindən olub yaradılmamışdır və Ondən ayrı deyildir. Elə isə necə ola bilər ki, üz savab

⁴⁶¹ Buxari "Xalqı Afəlul İbad" səh 36.

⁴⁶² Sabuni "Əqidəts Sələf" s. 42,59, Beyhəqi "Əsmə" s. 456,572, 2/200, Aliyyul Kari "Fikhul Əkbər" s. 38,60, əl-Albani "Şərh Əqidətul Təhaviyyə" s. 223.

⁴⁶³ Zəhəbi "Uluy" 443, İbn Qudamə "Lumatul Etiqad".

⁴⁶⁴ Həlləl "Sünnə", Zəhəbi "Uluy" 176.

⁴⁶⁵ Lələkai "Uşulu Etiqad" 3/402, "Muxtəsər Uluy" 190.

mənasında təfsir edilsin. Əbu Hənistə ر.ه deyir: «Onun əli, üzü və nəfəsi vardır. Allahın kitabında bildirdiyi üz, əl, nəfs onun keyfiyyəti bilinməyən sifətlərindəndir . **«Ancaq əzəmət və kərəm sahibi olan Rəbbinin üzü qalar»**. (ər-Rahmən 27). **«Onun simasından başqa hər şey məhvə məhkumdur»**. (əl-Qəsəs 88). **«Allahın üzünə (rizasını diliyərkək) zəkət verənlərin (mükafatı) qat-qat artacaqdır»**. (ər-Rum 39). Əli ر.ه rəvayət edir ki, Rəsulullah ر.ه mənə buyurdu: Yatağına girəndə bu sözləri de: «Nazil etdiyən şərdən qorunmaq üçün sənin kərəmətli üzündən və kamil kəlamlarından kömək diləyirəm» . Əbu Musa ر.ه rəvayət edir ki, Rəsulullah ر.ه buyurdu: «Allah yatmır. Ona yatmaq yaraşmaz. Mizanı (Başqa rəvayətdə: Ədaləti) endirsin və ya qaldırsın. Gündüzün əməmindən əvvəl gecənin əməli, gecənin əməmindən əvvəl gündüzün əməli ona (Allaha) yüksəlir (qaldırılır) Onun örtüyü (pərdəsi, hicabı) nurdur. (Əbu Bəkrin ر.ه rəvayətində pərdəsi atəşdir). Əgər üzündəki pərdəni qaldırsa üzünün nurları yaratdığı hər bir şeyi yandırır . Rəsulullah ر.ه buyurdu: «(Allahım!) Səndən, üzünə baxmaq ləzzətini və Səninlə qarşılaşma arzusunun mənə lütf etməni diləyirəm» . Heç bir üz ona bənzəmədiyi kimi, onun üzü də heç bir üzə bənzəməz.

ALLAHIN ر.ه GÖZ – SİFƏTİ

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Allahın, Kitab və Sünnə ilə sabit zatı sifətlərindən olan iki gözü olduğuna da iman edirlər. **«...Gəmi gözümüzün qabağında (nəzarətimiz altında) üzüb gedirdi»**. (əl-Qəmə 14). Ənəs İbn Məlik ر.ه rəvayət edir ki, Rəsulullah ر.ه buyurdu: «Elə bir Peyğəmbər yoxdur ki, ümmətini yalançı, bir gözü kor Dəcəldən çəkəndirməsin. Diqqət edin. Dəcəlin bir gözü kordur . Sizin Rəbbiniz isə tək göz deyildir» . Əbu Rəzin əl-Ukaylı ر.ه rəvayət edir ki, Rəsulullah ر.ه buyurdu: «(Rəbbimiz) daralmış, ümüdsüz düşmüş halınıza

⁴⁶⁶ «Fiqhul Əkbər» s. 59,302.

⁴⁶⁷ Beyhəqi «Əsmə və Sifət» 1/307.

⁴⁶⁸ Müslim 179/293, İmam Əhməd 4/395,401, İbn Məcə 195, Darimi «ər-Rədd ələ Mərisi» s. 173, Beyhəqi «Əsmə və Sifət» s. 402, əl-Albani «Muhtasarul Uluvv» s. 86, «Səhih Cəmius Səğir» 1860.

⁴⁶⁹ Əhməd 5/191, Həkim 1900, Təbərani «Məcmul Kəbir» 4803,4932, əl-Albani «Səhihut Tərgib» 1/346, «Ziləlul Cənnə» 1/185. Ammar İbn Yəsir ر.ه yolu ilə: Əhməd 4/264, Nəsəi 3/54-55, İbn Əbi Asim "Sünnə" 424,425, əl-Albani "Kəlimətu Tayyib" 105, "Səhih Sünnən Nəsəi" 1/281, "Ziləlul Cənnə".

⁴⁷⁰ Hədislərdə Dəcəlin sağ gözünün kor olduğu haqqında məlumatlar vardır. Lakin sol gözünün kor olması haqqında da hədislər vardır. Sağ gözünün kor olduğu haqqında olan hədislər sənəd baxımından daha sağlamdır.

⁴⁷¹ Buxari 7131,7408, Müslim 2933, Tirmizi 2245, Əbu Davud 4316, əl-Albani "Səhih Cəmius Səğir" 3402,5578,5789, "Şərh Əqidətul Təhaviyyə" s. 500.

baxar» . «...*Gözümün qabağında boya-başa çatdırılan deyə, öz tərəfimdən sənə bir sevgi yaratdım*». (Ta ha 39). «*O Allah ki, səni namaza duranda da görür, səcdə edənlər içində olanda da*». (əş-Şuəra 218-219). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Qul namaza durduğu zaman Rəhmanın iki gözü önündə durur» .

ALLAHIN ﷻ RİCL VƏ QADƏM - AYAQ SİFƏTİ

Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Allahın Ricl və Qadəm ayaq sifətinin olmasına da iman edirlər. «*O, gün Cəhənnəmə doldunmu?*» deyərik. *O: «daha varmı?» deyər*». (Qaf 30). Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «...Allah Cənnətə sən mənim rəhmətimdən, mən səninlə qullarımdan istədiyimə rəhmət edirəm». Cəhənnəmə də: «Sən mənim əzabımsan. Mən səninlə qullarımdan istədiyimə əzab edirəm. Hər birinizə dolusu qədər var. Amma Cəhənnəm dolmaq bilməz. Nəhayət Allah ayağını onun üzərinə qoyar, o da: Bəsdı, Bəsdı! Deyib Cəhənnəm dolar. (Cəhənnəmi doldurmaqla) Allah heç bir kəsə zülm etməz. Cənnətə gəlincə Allah onun boşluqlarını doldurmaq üçün bir neçə varlılıqlar yaradır» .

Allahın Cəhənnəm atəşinə ayağını qoymaqla hikmətə gəlincə: «*Mən Cəhənnəmi bütün cinlər və insanlarla dolduracağam*» – *sözü təmənilə yerinə yetdi*. (Hud 119) buyurduğu kimi oranı dolduracağını vəd etmişdi. Günahsız kimsələrə əzab etməməsi onun rəhməti və ədalətindəndir. Cəhənnəm son dərəcə geniş və dərin olduğundan Allah vədini gerçəkləşdirmək üçün ayağını qoyacaq, bu vaxt Cəhənnəm hər iki tərəfdən bir-birinə qovuşmuş olacaqdır. Cənnətdə isə Allah hər bir insana geniş yer verəcəkdir, lakin boş yerlər qaldıqda Allah yeni varlılıqlar yaradacaqdır. «*O, gün ayaq ortaya çıxarılır*». (Nun 13, 42). Əbu Səid əl-Xudri رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Rəbbimiz (qiyamət günü) ayağını ortaya çıxarır (göstərir) və bütün mömin kişi və qadınlar onun qarşısında səcdəyə qapanırlar. (Yalnız) dünyada ikən göstəriş və riyakarlıqla səcdə edənlər qalırlar. (Onlardan hər biri) səcdə etməyə çalışırlar. Lakin onların onurğa sümükləri tək bir sümük halına düşər (əyilməz) və (onlar səcdə edə bilməzlər)» .

⁴⁷² Həsən hədis. Əhməd 4/12, İbn Məcə 181, Darakutni «əS-Sifət» 30, Beyhaqi «Əsmə və Sifət» 2/221, İbn Huzeymə "Tovhid" s. 122-125,153, əl-Albani «Səhih Hədislər Silsiləsi» 6/2/736,2810, «Əqidətul Vasiyyə» Useyminin şərhı ilə 2/26.

⁴⁷³ Çox zəif hədis. əl-Albani «Zəif Hədislər Silsiləsi» 1024, «Daifut Tərgib» 289.

⁴⁷⁴ Buxari, Müslim.

⁴⁷⁵ Buxari 4919.

ALLAHIN ﷻ MƏKR VƏ KEYD (HIYLƏYƏ QARŞILIQ VERMƏK) SİFƏTİ

«Onlar (İsaya inanmayanlar) hiyləyə əl atdılar. Allah da onların hiyləsinə qarşı əvəz verdi. Allah bütün hiyləgərlərdən tədbirlidir (hiyləgərlərə ən yaxşı cəza verəndir)». (Ali İmran 54). *Həqiqətən (Məkkə müşrikləri Quranın nurunu söndürmək üçün) hiylə qurdular. Mən də (hiylələrinə qarşı) onlara cəza verirəm».* (ət-Tariq 15,16). *Onlar bir hiylə qurdular. Biz isə özləri də bilmədən (gözlənilməyən bir əzabla) hiylələrinin cəzasını verdik».* (ən-Nəml 50).

Sələflərdən bəziləri Allahın qullarına olan Məkrini (yəni hiyləyə qarşılıq verməsini) onların bilmədikləri bir yerdən nemətlər ilə dərəcə-dərəcə əzaba yaxınlaşdırılması diyə açıqlamışlar. Onlar yeni bir günah etdikdə O, da onlara yeni bir nemət ehsan edər. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Bir kimsə günah etməyə davam etdiyi müddətdə və Allahın ona dünyadan sevdiyi şeyləri verdiyini görəcək olsan bil ki, bu Allah tərəfindən (o, kimsəyə) dərəcə-dərəcə əzaba yaxınlaşdırılmasıdır. *«Kafirlərə edilmiş xəbərdarlığı unutduqları zaman (küfürlərini daha da artırmaq məqsədilə) hər şeyin (bütün nemətlərin) qapuların onların üzünə açdıq. Kafirlər özlərinə verilən (dünya) nemətlərinə sevindikləri vaxt onları qəflətən yaxaladıq və onlar (hər şeydən) məhrum oldular».* (əl-Ənam 44) . Allah hiyləyə qarşılıq verənlərin ən xeyirlisidir.

«Onlar (İsaya inanmayanlar) hiyləyə əl atdılar. Allah da onların hiyləsinə qarşı əvəz verdi. Allah bütün hiyləgərlərdən tədbirlidir (hiyləgərlərə ən yaxşı cəza verəndir)». (Ali İmran 54). Bu ayə Yəhudilərin İsanı ﷺ öldürmək istədikləri üzərinə nazil olmuşdur. Xain Yahuza adında biri İsanı ﷺ öldürmək üçün onu təqib edənlərlə birlikdə (İsa ﷺ) olduğu yerə gəlir. Lakin Allah, İsanı ﷺ səmaya yüksəldir. Xain Yahuza isə İsaya ﷺ bənzədir. Xain Yahuza evi axtarıb İsanı ﷺ orada tapmadıqda çölə çıxır. Onunla gələnlər Yahuzaanın İsa olduğunu görüb bu inancla onu öldürürlər .

ALLAHIN ﷻ SEVİNMƏK VƏ GÜLMƏK SİFƏTİ

Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah hər ikisi də Cənnətə düşən və biri digərini öldürmüş iki nəfərin halına gülər. Səhabələr: «Bu necə ola bilər Ya Rəsulullah!» deyə soruşdular. Peyğəmbər: «Onlardan biri Allah yolunda vuruşaraq (digəri tərəfindən)

⁴⁷⁶ İmam Əhməd «Musnəd» 4/145, əl-Albani «Səhih Silsilələr» 413.

⁴⁷⁷ İbn Kəsr 11/37 heç bir qaynaq zikr etmədən göstərir.

öldürülərək şəhid olur və (Cənnətə düşür). Lakin sonra Allah onu öldürənə tövbə və hidayət nəsib edir. O, da Allah yolunda vurşur və şəhid olur» deyə buyurdu .

«Uca Allah - Gülər» hədisi ilə əlaqədar olaraq Əhli Sünnə Vəl Cəmaat bu hədisin və başqalarının ifadə etdiyi şəkildə – Uca Allah haqqında Onun zatına yaraşır bir şəkildə gülmək xüsusiyyətini qəbul etməkdədirlər. Onun gülməsi nə zatında, nə səbəblərində, nə də başqa bir xüsuslarda yaratdıqlarından heç birisinin gülməsinə bənzəməz. **«Ona bənzər heç bir şey yoxdur»**. (əş-Şura 11). Bu da Uca Allahın rəhmətinin kamilliyi, qullarına ehsan və lütfünün genişliyindəndir. Müsəlman Allah yolunda savaşı, kafir tərəfindən öldürülsə, müsəlman kimsə şəhit olmaq lütfünə nail olur. Daha sonra Uca Allah o, müsəlmanı öldürənə rəhm edir, onu İslama yönəldir və ona da Allah yolunda şəhit olmağı nəsib edir. Beləcə hər ikisi də Cənnətə düşürlər.

Əbu Səid əl-Xudri رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «...Allah öz qulları üzərində haqq-hesabı çəkib bitirdikdən sonra Cənnət ilə Cəhənnəm arasında bir nəfər qalır. Bu kimsə Cənnətə girən ən son Cəhənnəmlik olacaqdır. (Başqa rəvayətdə: «Bu kimsə Cənnət əhlinin Cənnətə ən son girəni olacaqdır»). Onun üzü Cəhənnəmə tərəf yönəlmiş olacaqdır. O, kimsə: «Ya Rəbbim! Üzümü Cəhənnəmdən çevir onun isti küləyi (qoxusu) məni zəhərləyib öldürür, atəşi isə məni yandırır». Allah: «Əgər sən istədiyini yerinə yetsə bundan sonra məndən başqa bir şey istəyəcəksənmi?» deyə buyurur. O, kimsə: «İzzətinə and olsun ki, xeyr!» deyərək Allaha (bu işdə) and və söz verir. Allah onun üzünü Cəhənnəm atəşindən çevirir. O, kimsə üzünü Cənnətə tərəf çevirdikdə oranın gözəlliyini görüb Allahın dilədiyi müddət qədər susduqdan sonra: «Ey Rəbbim! Məni Cənnətin qapısına yaxınlaşdır» deyir. Allah: «Məgər sən and içməmişdin ki, Məndən bu istədiyindən başqa bir şey istəməyəcəksən?». O, kimsə: «Ey Rəbbim! Yaratdıqlarının ən bədbəxti olmamaqdan ötrü!» deyir. Allah: «Əgər sən bu istədiyini də yerinə yetsə bundan sonra məndən başqa bir şey istəyəcəksənmi?» deyə buyurur. O, kimsə: «İzzətinə and olsun ki, xeyr!» deyərək Allaha (bu işdə) and və söz verir. Allah onu Cənnətin qapısına yaxınlaşdırır. O, kimsə Cənnətin qapısına yaxınlaşdıqda orada olan gözəlliyi, içindəki sevinci və rəngarəngliyi gördükdə Allahın dilədiyi müddət qədər susduqdan sonra: «Ey Rəbbim! Məni Cənnətə sal!» deyir. Allah: «Vay sənə ey Adəm oğlu! Nə qədər sən öz sözündən dönürsən! Məgər sən and içməmişdin ki,

Məndən bu istədiyindən başqa bir şey istəməyəcəksən?». O, kimsə: «Ey Rəbbim! Məni yaratdıqlarının ən bədbəxti etmə!» deyəcəkdir. Allah gülər və ona Cənnətə girməyə izn verər və ona: «Dilədiyini istə!» buyurar. O, da arzuladığı şeyləri tükənənə qədər istəyəcəkdir. Arzuladığı şeylər tükəndikdən sonra Allah: «Bunu da, bunu da (əlavə et) buyuraraq ona istədiklərini xatırladacaqdır. Sonda bütün istədikləri bitdikdən sonra Allah: «Bunların hamısı və bir o, qədər də sənindir!» deyər buyurur . Ənəs İbn Məlik رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah qulunun tövbə etməsi ilə sizdən hər hansı birinizin bu halından daha çox sevinir». Bir kimsə otsuz boş bir quru ərazidə dəvəsi ilə gedirdi. Dəvənin üzərində də o, kimsənin yeyəcək və içəcək şeyləri də vardır. (Başqa rəvayətdə: «Çöllük bir əraziyə çatdıqda ona şirin bir yuxu gəldi. Dəvəsi üzərindən enərək bir ağac tapıb altında mürgülmək üçün uzandı). Oyandıqda bir də baxdı ki, dəvəsi yeyəcək və içəcək şeylərlə birlikdə yoxdur. Dəvəsini axtarmaq üçün oyana-buyana qaçır. Nəhayət dəvəsini axtarıb tapmaqdan ümidünü kəsdikdə yatdığı yerə qayıdaraq: «Artıq buradan ölənə qədər ayrılmayacağam!» deyib yan tərəfi üstə uzanaraq yatdı. (Ayıldıqda) Bir də baxdı ki, dəvəsi başı üzərində dayanıb. Dəvəsinin ipindən tutaraq sevincinin şiddətindən: «**Allahummə Ənnə Abdi Və Ənə Rabbukə** – Allahım Sən mənim qulumsan, mən də Sənin Rəbbinəm!» deyər şükr edir. «Sizdən hər hansı biriniz (itmiş dəvəsini) üzərində yemək və içəcəyi ilə birlikdə tapmasından daha çox, Uca Allah tövbə etmiş mömin qulunun tövbəsindən ötrü sevinir» .

Bu hədisdə Uca Allaha xas olan sevinmək sifətindən söz açılmışdır. Buna dair söyləniləcək sözlər də digər sifətlər haqqında söyləniləcək sözlər kimidir. Bu sifət Uca Allaha yaraşır şəkildə onun feli sifətlərindəndir. Burada «sevinmək» deyər ifadə edilən bu məna qulun tövbə edib, Allaha doğru döndüyü təqdirdə meydana gəlir. Bu eyni zamanda Allahın tövbə edən quldan razı olmasını və tövbəsinin qəbul etməsini də əhatə edir. Lakin bir şeyi yadda saxlamalıyıq ki, Allahın yaratmış olduğu qulların sevinməsi müəyyən şəkillərdə olur. Kimi zaman hansısa bir xoş sözdən, xoş hadisədən və s. baş verir. Lakin Uca Allah bütün bunlardan münəzzəhdir. Onun sevinməsinin nə zatında, nə səbəblərində, nə də başqa bir xüsurlarda yaratdıqlarından heç birisinin sevinməsinə bənzəməz.

⁴⁷⁹ Buxari, Müslim.

⁴⁸⁰ Buxari, Müslim.

Quran və Sünənə ilə bizə məlum olan sevinmək, gülmək və s. kimi Allaha xas olan sifətləri bəzi azmışlar (müxaliflər) nəfi və tətill etməkdədirlər. Bu azmışların Rəbləri haqqında olan pis zənnləridir ki, onları bu nöqtəyə gətirib çıxarmışdır. Çünki onlar bu kimi sifətlərin məxluqatda da olduğunu bilib, Allaha aid olan bu sifətləri nəfi və tətill etmişlər. Lakin Uca Allah onların bu bənzətmələrindən də və tətillərindən də uca və münəzzəhdir. *«Ona bənzər heç bir şey yoxdur»*. (əş-Şura 11). *«Allah (müşriklərin) ona aid etdikləri sifətlərdən tamamilə uzaqdır»*. (əs-Saffət 159).

ALLAHIN ﷻ TƏƏCCÜBLƏNMƏK – HEYRƏT ETMƏK SİFƏTİ

«Bəli sən onlara (müşriklərin Allahın qüdrət əlamətlərini gördükləri halda qiyamətə inanmamalarına) təəccüblənirsən, onlar isə (sənin bu imanına) istehza edirlər». (əs-Saffət 12).

Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah zəncirlərlə Cənnətə girəcək bir topluluğun halına təəccüb (heyrət) edər» . Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Allah filan kişi ilə filan qadından dolayı təəccüb (heyrət) edər» . Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, bir gün bir nəfər Peyğəmbərin ﷺ yanına (aclıqdan üzülmüş və əldən düşmüş) bir halda gəlir. Peyğəmbər ﷺ zövcələrinə (yeməyə bir şeyin olub-olmaması haqqında) xəbər göndərir. Lakin onların hər biri: «Sudan başqa heç bir şey yoxdur!» deyər xəbər göndərirlər. Bundan sonra Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Sizlərdən kim bu kimsəni (qonaq) müsafir olaraq evinə dəvət edər?». Ənsarlardan biri (Əbu Təlhə): «Mən!» deyər cavab verdi. Müsafiri (qonaqı) götürüb (evə) zövcəsinin yanına gəldi və: «Peyğəmbərin ﷺ qonağına hörmət et!» dedi. Zövcəsi: «Bizdə uşaqlar üçün hazırladığım yeməkdən başqa bir şey yoxdur» deyər cavab verdi. Onda o: «(Axşam) yeməyini hazırla, lampanı da yandır. Əgər uşaqlar yemək istəsələr onların (başlarını qatıb) yatızdır» dedi. Zövcəsi ərinin dediyi kimi etdi. (Axşam) Yeməyini hazırladı, lampanı yandırdı və uşaqları da yatağına göndərdi». (Qonaqlarla birlikdə stol başına əyləşdikdən sonra) yerindən qalxaraq lampanı düzəldirmiş kimi onu söndürür. Ər-arvad qonaq ilə bərabər yeməkdən yeyirmiş kimi (əllərini qaba uzadıb, lakin boş geri qaytarırdılar. Qonaq isə özü bütün yeməyi yeyib qurtarır). Sonunda onlar (ər-arvad) ac olaraq sabahlayırlar. Səhəri

⁴⁸¹ Buxari.

⁴⁸² Buxari.

ev sahibi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlir. Peyğəmbər: «Allah sizin bu əməlinizə təəcüb (heyrət) edir!» deyə buyurdu. Sonra Allah bu ayələri nazil etdi: **«Mühacirlərdən əvvəl (Mədinədə) yurd salmış və (Peyğəmbərə qəlbən) iman gətirmiş kimsələr (ənsar) öz yanlarına (şəhərlərinə) mühacirət edənləri sevər, onlara verilən qənimətə görə ürəklərində həsəd, qəzəb duymaz, özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tutarlar. (Allah tərəfindən) nəfsinin xəsisliyindən, tamahından qorunub saxlanılan kimsələr – məhz onlar nicat tapıb səadətə (Cənnətə) qovuşanlardır!».** (əl-Həşr 9) .

ALLAHIN ﷻ QISQANMAQ SİFƏTİ

Rəvayət edilir ki, bir gün Sad İbn Ubadə ؓ qışqıraraq: «Əgər mən yad bir kişini öz arvadımla görsəydim onu qılıncla doğrayardım (vurardım)». (Bunu eşidən) Peyğəmbər ﷺ səhabələrə: «Sadın qısqanclığı sizi təəcübləndirirmi? Həqiqətən mən ondan da qısqancam, Allah isə məndən də qısqancdır» deyə buyurdu. Əbu Hureyrə ؓ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurdu: «Şübhə yox ki, Allah qısqandır. Allahın qısqanması mömin bir qulun Allahın haram (qadağan) etdiyi şeyləri etməsi ilədir» . İbn Məsud ؓ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allahdan daha qısqanc bir kəs yoxdur. Allah bu qısqanclığına görə açıq və gizli olan bütün çirkin əməlləri haram etmişdir. Təriflənməyi Allahdan daha çox sevən bir kimsə yoxdur. Buna görə Uca Allah Öz nəfsini tərifləmişdir. Allahdan daha çox dəlil sevən yoxdur. Bax, bunun üçün də bir çox müjdələyən və qorxudan Peyğəmbərlər göndərmişdir (Başqa rəvayətdə: Bax buna görə də Allah peyğəmbərlərini göndərmiş və kitablarını endirmişdir) .

ALLAHIN ﷻ QƏZƏBLƏNMƏK SİFƏTİ

Allah ﷻ qəzəblənirmi? Uca Allahın kitabını səhifə-səhifə çevirmiş olsaq bu sualın cavabını tapmış olarıq. Allah buyurur: **«Onun barəsində bədgüman, bədniyyət olan münafiq kişi və qadınları, müşrik kişi və qadınları əzaba düçar etsin. Onların bədniyyətliliyi öz başlarında çatlasın! Allahın onlara qəzəbi tutmuş və Allah onlara lənət etmişdir. Allah Cəhənnəmi onlar üçün hazırlamışdır. Ora necə də pis məskəndir».** (əl-Fəth 6). **«Ey iman gətirənlər! Allahın qəzəbinə düçar olmuş bir qövmlə dostluq etməyin».** (əl-Mumtəhinə 13). **«Sizə verdiyimiz**

⁴⁸³ Buxari.

⁴⁸⁴ Buxari 5223.

⁴⁸⁵ Buxari 7416, Müslim 1499.

ruzilərin təmizindən (halalından) yeyin, lakin bunda həddi aşmayın. (israfçılıq, xəsislik və nankorluq etməyin, ehtiyacı olana şəri qayda üzrə kömək göstərin), **yoxsax qəzəbimə düçar olarsınız**». (Ta ha 81).

Həmçinin Peyğəmbərin ﷺ sünnəsində varid olmuş səhih hədisdə insanlar qorxaraq şafaət üçün Peyğəmbərlərin yanına gedəcəklər, hər bir Peyğəmbər isə: «Şübhəsiz ki, Rəbbimiz bu gün bərk qəzəblənmişdir. O, dərəcədə ki, nə bundan qabaq belə bir qəzəb etmişdir, nə də bundan sonra belə bir qəzəb edəcəkdir» . Əbu Hənifə ر.ه. deyir ki: «O, (Allah) qəzəb də edər. Razi da olur. Onun qəzəbi cəzalandırması, rızası da mükafatlandırması kimi deyilməz» .

O, halda müsəlmanın üzərinə düşən Rəbbinin bu sifətə sahib olduğunu qəbul etmək onu müxaliflərin təvil etdikləri kimi təvil etməməkdir . Allah və Rəsulunun və bu ümmətin sələfinin Allahın sifətləri xüsusunda izlədikləri yol budur. Müsəlmana da bu xüsusda onların yolunu izləmək düşər. Çünkü qurtuluş bu yoldadır.

MÜXALİFLƏRİN GƏTİRDİKLƏRİ BƏZİ ŞÜBHƏLƏR VƏ ONLARA VERİLƏN CAVABLAR

Müxaliflərin Şübhələri: Rəsulullah ﷺ buyurur: “Qara daş Allahın yer üzündə olan sağ əlidir”⁴⁸⁹. İbn Abbas ر.ه. deyir ki: “Qara daş Allahın yer üzündə olan sağ əlidir. Kim onu sıxsax və öpsə sanki Allahın əlini sıxmış və öpmüşdür”⁴⁹⁰. Hədis alimlər tərəfindən zəif qəbul edilmişdir.

Həmçinin: Əbu Hureyrə ر.ه. rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Rəhmanın nəfəsini mən Yəmən tərəfdən hiss edirəm. Həqiqətən imanda məğz Yəmən imanıdır, hikmətdə məğz Yəmən hikmətidir, Rəbbinizdən olan asantlığı mən Yəmən tərəfdən hiss edirəm”⁴⁹¹. Hədisin əsl məğzini anlamaq lazımdır. Ərəb kəliməsi olan *Nəfəs* – nəfəs, hava deməkdir. *Nəffəsə* - qəmi dağıtmaq, sevindirmək, sakitləşdirmək felindəndir kökü⁴⁹². Nə ki, qəmi, kədəri aparırsa *Nəfəs* – deyə adlandırmaq olar. Hədisin əsl anlamı isə Allah möminləri Yəmən əhli ilə sakitləşdirəcəkdir. İbn Teymiyyə ر.ه. deyir ki: “Məhz onlar

⁴⁸⁶ Buxari, Müslim.

⁴⁸⁷ Fikhul Əbsat s. 56.

⁴⁸⁸ **Əşarilər** – Allahın Qəzəb sifətini *Ukubat* (cəzalandırmaq) kimi təvil edirlər.

⁴⁸⁹ İbnul Covzi “əl-İlya əl-Mutanahiya” 994, əl-Albani “Silsilə Daif” 223.

⁴⁹⁰ «Məcmuul Fətava” 6/398.

⁴⁹¹ Əhməd “Musnəd” 10960/3845. Başqa rəvayətdə: Əbu Hureyrə ر.ه. rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Yəmənliər gəldilər. Onlar qəbləri yumşaq kimsələrdir. İman Yəmənli, Din Yəmənli, Hikmət Yəmənlidir”. Müslim “İman” 81/51.

⁴⁹² Bax: ən-Nihayə, Qamus.

(Yəmənلیلər) mürtədlərlə döyüşmüş və yeni torpaqlar istila etmişlər. Onların əlləriylə Allah möminləri bir çox qəmdən qurtarmışdır»⁴⁹³.

Həmçinin: Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Allah ﷻ buyurdu: «Kim mənim dostumla düşmənçilik edərsə, mən ona müharibə elan edərəm. Qulum, üzərinə fərz qıldığım şeylərdən daha çox sevdiyim hər hansı bir şeylə mənə yaxınlaşmaz. Qulum nafilələrlə mənə yaxınlaşarsa mən onu sevərəm. Elə ki, onu sevdim, artıq onun eşidən qulağı, görən gözü, tutan əli, yürüyən ayağı olaram. Əgər məndən bir şey istəsə and olsun ki, ona verərəm. Sığınacaq istəsə onu himayəmə alaram»⁴⁹⁴. Saleh Sələflər bu hədisi necə başa düşərdilər? Bu hədisdə qəsd olunan mənə Allahın saleh qullarının qulağı, gözü, əli və ayağı olmasıdır, yoxsa saleh qullarının qulaq, göz, əl və ayaqlarını doğru yola yönəltməsidir? Sözsüz ki, birinci görüş batil, ikinci görüş isə doğru olandır. Hədis üzərində bir az düşünən insan açıq-aydın bunları görə bilər. Söhbət Xaliqdən və quldan gedir. Biri digərinə yaxınlaşmaq üçün səyy göstərir. Biri sevir digəri isə seviləndir, biri sığınacaq istəyir, digəri isə sığınacağı verəndir.

Həmçinin: Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Uca Allah buyurdu: «Mən qulumun Mənim barəmdə olan zənni yanında yam. Məni yad etdikcə onunlayam. O Məni öz-özlüyündə yad etsə, Mən də onu Öz-Özlüyümdə yad edərəm. O Məni camaatın yanında yad etsə, Mən onu onlardan daha xeyirli camaatın (mələklərin) yanında yad edərəm. O Mənə bir qarış yaxınlaşsa, Mən ona bir dirsək yaxınlaşaram. O Mənə bir dirsək yaxınlaşsa, Mən ona bir qulac yaxınlaşaram. O Mənə doğru yeriyərək gəlsə, Mən ona doğru yüyürərək gələrəm»⁴⁹⁵. *“(Ya Rəsulum!) Bəndələrim Məni səndən soruşduqda söylə ki, Mən (onlara) yaxınam. Dua edib Məni çağıranın duasını qəbul edərəm. Gərək onlar da Mənim çağırışımı qəbul edib Mənə iman gətirsinlər. Bununla da, ola bilsin ki, doğru yola yetişsinlər”.* (əl-Bəqərə 186). Allahın felləri barəsində olan ayə və hədislər olduqca çoxdur. Allah bunları istədiyi zaman edir. Saleh Sələflər bu ayə və hədislərdə keçən Allahın feli sifətlərini olduğu kimi qəbul edər və onlara forma və keyfiyyət verməzdilər. Allahın Ərşin üzərinə İstiva etməsinə və elmilə, eşitməsi və görməsilə bəndələrindən xəbərdar olmasına iman gətirməyimizə nə mane olur? Bir bəndə Allahın rızasını,

⁴⁹³ “Məcmuul Fətava” 6/398.

⁴⁹⁴ Buxari 6502 – Başqa rəvayətdə: Ölmək istəməyən mömin qulumun canını almaqda tərəddüt etdiyim qədər başqa bir şeydə tərəddüt etmədim. (Qulum) ölmək istəməz, Mən də onu incitmək istəmərəm. Lakin ölüm qaçınılmazdır. Əhməd 6/256.

⁴⁹⁵ Buxari, 8/171; Muslim, 4/2061.

rəhmini, mərhəmətini qazanmaq üçün qəlbi və bədənilə Allaha yaxınlaşmağa çalışarsa Allah ona daha çox yaxın olar və onu bir çox xeyirli mükafatlarla mükafatlandırır. Bütün bunları qazanmaq üçün Allah bir çox yollar qoymuşdur. Məscidə getmək, namaza getmək, elm məclislərinə getmək, Həccə getmək, Səfa və Mərvə arasında qaçmaq, cihada getmə və s. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Qulun Allaha ən yaxın olan vaxtı səcdə vaxtıdır”⁴⁹⁶. *Allah Daha Doğru Bilir!*

Həmçinin: Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Uca Allah Qiyamət günü buyuracaq: «Ey Adəm oğlu! Mən xəstə idim, Sən isə məni ziyarət etmədin!» (Adəm oğlu): «Ya Rəbbim! Sən aləmlərin Rəbbi olduğun halda mən Səni necə ziyarət edə bilərəm?» deyə soruşacaq. Allah: «Məgər sən bilmirdin ki, mənim filan qulum xəstələnib sən də onu ziyarət etmədin? Məgər sən bilmirdin ki, əgər onu ziyarət etsəydin məni də onun yanında tapardın!» deyə buyuracaq. Allah: «Ey Adəm oğlu! Mən səndən yeyəcək istədim sən isə mənə yeyəcək vermədin!» deyə buyuracaq. (Adəm oğlu): «Ya Rəbbim! Sən aləmlərin Rəbbi olduğun halda mən Səni necə yedirdə bilərdim?» deyə soruşacaq. Allah: «Məgər sən bilmirdin ki, mənim filan qulum səndən yemək istəmişdi, sən də onu yedirtmədin! Məgər sən bilmirdin ki, əgər onu yedirtsəydin şübhəsiz ki, onun (savabını) mənim yanımda tapardın!» deyə buyuracaq. Allah: «Ey Adəm oğlu! Mən səndən su istəmişdim sən isə mənə vermədin!» deyə buyuracaq. (Adəm oğlu): «Ya Rəbbim! Sən aləmlərin Rəbbi olduğun halda mən Sənə necə su verə bilərəm?» deyə soruşacaq. Allah: «Məgər səndən filan qulum su istəməmişdi, sən isə ona vermədin. Əgər sən ona su vermiş olsaydın şübhəsiz ki, onun (savabını) mənim yanımda tapardın!» deyə buyurdu⁴⁹⁷. Saleh Sələflər bu hədisi səhih qəbul etmiş və onun həqiqi mənasını təvil etməmişlər. Onlar: “Mən xəstə idim” “Mən səndən yeyəcək istədim” “Mən səndən su istəmişdim” – kəlimələrini Allahın təfsir etdiyi kimi təfsir etmişlər. Allahın qullarından biri xəstələnmiş, Allahın qullarından biri yeyəcək istmiş, Allahın qullarından biri su istəmişdir. Həqiqətdə bütün bunları istəyən Allah yox, Adəm övladıdır. Allah daha doğru bilir bu sözlərin həqiqi mənasını. Bu hədis təvil əhlinə qarşı açıq-aydın bir dəlildir. *Allahu Əkbər!*

Həmçinin: «*Məgər onlar görmürlər ki, Biz onlardan ötrü sahib olduqları mal-qaranı Öz əllərimizlə yaratmışıq?*». (Yasin 71). Bu ayənin həqiqi mənasına baxmaq lazımdır. Müəyyən etmək lazımdır ki, bunun

⁴⁹⁶ Müslim 482.

⁴⁹⁷ Müslim 2569.

mənası nədir? 1) Bu o, deməkdir ki, insanı xəlq etdiyi kimi Allah, Davarları da əllərilə xəlq edib? 2) Yoxsa o, deməkdir ki, Allah davarları da, digər məxluqlar kimi xəlq edib, lakin əllərilə yox, əllərin xatırlanması isə sadəcə Allaha işarədir. Bu da ərəb dilində geniş yayılmış bir qaydadır. İki səbəbdən birinci məna ayənin təfsiri deyildir: 1. Ərəblər bu cür ifadələri bu tərzdə başa düşməzdilər. **“Sizə üz verən hər bir müsibət öz əllərinizlə qazandığınızı günahların (etdiyiniz əməllərin) ucbatındandır! (Bütün bunlara baxmayaraq) Allah (günahlarınızın) çoxunu əfv edər”.** (əş-Şura 30). **“İnsanların öz əlləri ilə etdikləri (pis əməllər, günahlar) üzündən quruda və suda fəsad (pozuntu) əmələ gələr (bəzi yerlərdə quraqlıq, qıtlıq olar, bəzilərinə zərərli yağışlar yağar, zəlzələ baş verər, dənizlərdə gəmilər batar) ki, Allah (bununla) onlara etdiklərinin bir qismini (etdikləri bəzi günahların cəzasını) daddırsın və bəlkə, onlar (tövbə edib pis yoldan) qayıtsınlar”.** (ər-Rum 41). **“Bu əzab sizin öz əllərinizlə törətdiyiniz əməllərə görədir, yoxsa Allah bəndələrinə əsla zülm edən deyildir!”.** (Ali İmran 182). Bu ayələrdə - **Qaddəmtu Əydi – Əllərinizlə Etdiyiniz** – Bəşəriyyətin (insanlığın) etdiyi bütün əməllər qəsd olunur, bir nəfərin etdiyi – **Amilə Bi Yədəyhi – Əli İlə Etdiyi** - əməl yox. **“Vay o kəslərin halına ki, öz əlləri ilə (istədikləri kimi) kitab (Tövrat) yazıb, sonra (onun müqabilində) bir az pul almaqdan ötrü: “Bu, Allah tərəfindəndir!” - deyirlər. Öz əlləri ilə (təhrif olunmuş kitab) yazdıqlarına görə vay onların halına! Qazandıqları şey üçün vay onların halına!”.** (əl-Bəqərə 79). Əməl (iş) əl ilə edilib. 2. Əgər Allah Davarları Öz əli ilə yaratsaydı bu zaman ayə bu cür səslənərdi: **«Məgər onlar görmürlər ki, Biz onlardan ötrü sahib olduqları mal-qaranı Öz əlimlə yaratmışam?».** Məhz bu tərzdə Allah Adəmin ﷺ yaradılışından söz açır. **Allah dedi: “Ey İblis! Sənə Mənim iki əlimlə yaratdığuma səcdə etməyə mane olan nə idi?”.** (Sad 75). Bütün bunlardan aydın olur ki, Allah bütün məxluqatı xəlq etdiyi kimi Davarları da xəlq etmişdir. Lakin əli ilə deyil. **Öz əllərimizlə yaratmışıq? - Öz əlimlə yaratmışam?** – arasında fərq vardır. Buna görə də müsəlman bir kimsə incə məsələlərə də diqqət etməlidir.

Həmçinin: Allahı Qiyamət günü görmək barəsində Peyğəmbər ﷺ dən bir çox hədislər varid olmuşdur. Bu hədisləri rəvayət edənlərin sayı Zinakarı daş-qalaq etməkdən, Xuf (corablar) üzərinə məsh çəkmək və s. məsələlər barəsində hədis rəvayət edənlərin sayından çoxdur. O, ki qaldı: Peyğəmbərin ﷺ: “Mən Onu necə görə bilərdim?” sözüne, bu sözlər Allahı Qiyamət günü görməməyə dəlil ola bilməz? Çünki səhabələr ondan: “Allahı gördünüzü?” deyə soruşduqda o: «Mən Onu necə görə

bilərdim? Bir nur gördüm» deyər cavab verdi . Sələf və sonradan gələn İslam alimləri bu fikirdədilər ki, Peyğəmbər ﷺ öz Rəbbini görməyib. Bizlər bu dünyada Allaha iman gətirmişik. Allah ﷻ qeybdir. Allah ən böyük qeybdir. Çünki bizlər Allahı bu dünyada görməmişik və bu dünyada da görməyəcəyik. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Bilin ki, sizdən heç kimsə ölənə kimi öz Rəbbini görməyəcəkdir» . İnsan gözü Allahı yaratdığı bir çox məxluqlara baxa bilməz. Bir kimsə gözünü qırpmadan günəşə baxarsa gözü zəifləyər və qaralar. İnsanların dünyada Allahı görmək gücləri yoxdur. Çünkü əbədi olan Allahı fani olan məxluq görə bilməz. Cənnətdə isə əbədi həyat olduğuna görə əbədi olan insan Allahı görəcəkdir. Məsruk ﷺ deyir ki, Aişənin ﷺ yanında dayanmışdım: «Ya Aişə! Üç şey vardır ki, hər kim onlardan birini söyləyirsə Allaha qarşı böyük iftira atmış olur. Nədir onlar?» dedim. Aişə: «Hər kim Muhəmməd Rəbbini gördü deyər söyləyirsə Allaha qarşı böyük iftira etmiş olur» dedi. Mən dayanmışdım. Həməən oturdum və: «Ey möminlərin anası! Bir dəqiqə. Tələsmə» dedim. Allah: «**And olsun ki. Onu açıq üfüqdə görmüşdü**» (ət-Təkvir 23) «**O, qüvvət sahibi göründü. O (Cəbrail) ən uca üfüqdə idi**». «**And olsun ki, başqa bir dəfə də görmüşdü. (yeddiinci səmadakı) Sidrətul-Muntəhanın yanında**». (ən-Nəcm 6-14) deyər buyurmadımı? dedim. O: «O, Cəbraildi. Onu yaradılış surətində yalnız iki dəfə görmüşdü» dedi. Aişə: «**Gözlər onu dərk etməz. O, gözləri dərk edər**». (əl-Ənam 103), «**Heç bir bəşər övladına Allahla danışmaq müyəssər olmaz. Allah onlarla ancaq vəhylə, yaxud (Musa ilə) pərdə arxasından danışar və ya bir elçi (mələk) göndərər, o da Allahın izni ilə Allahın istədiyini vəhy edər**». (aş-Şura 51). 2. Hər kim Peyğəmbər ﷺ Allahın kitabından bir şeylər gizlətdi deyərsə Allah Rəsuluna böyük iftira atmışdır. Halbuki Allah buyurur: “**Ey Allahın Rəsulu! Sənə Rəbbindən endiriləni təbliğ et! Əgər bunu etməsən Allahın risalətini təbliğ etmiş olmazsan**”. 3. Hər kim (Peyğəmbər ﷺ) sabah nə olacağını xəbər verdiyini söyləyirsə heç şübhəsiz ki, Allaha ən böyük iftira atmışdır”. Allah buyurdu: “**De ki: “Göylərdə və Yerdə Allahdan başqa qeybi kimsə bilməz”**” .

Həmçinin: “(Ya Peyğəmbər! Hüdeybiyyə səfəri zamanı bir ağacın altında beyəti-rizvanla) **sənə beyət edənlər, şübhəsiz ki, Allaha beyət etmiş olurlar. Allahın əli onların əllərinin üstündədir...**”. (Fəth 10). Bu

⁴⁹⁸ Müslim.

⁴⁹⁹ Buxari 2608, Müslim 2248.

⁵⁰⁰ Müslim 177.

ayə iki hissədən ibarətdir. - *Sənə beyət edənlər, şübhəsiz ki, Allaha beyət etmiş olurlar* – Bu o, demək deyil ki, möminlər bir başa Allahın Özünə beyət etmişlər. Yəni, səhabələr Allah yolunda cihad etmək üçün Peyğəmbər ﷺ beyət etmişlər. Bu beyətdə Allaha beyət etməyə bərabərdir. Çünki Allahın Rəsuluna itaət Allaha itaətdir, ona olan iman Allaha olan imandır. *“Peyğəmbərə itaət edən kimsə, şübhəsiz ki, Allaha itaət etmiş olur”*. (ən-Nisa 80). *“(Ya Peyğəmbər!) And olsun ki, (Hüdeybiyyədə) ağac altında sənə beyət etdikləri zaman Allah möminlərdən razı oldu...”*. (Fəth 18). Ayənin ikinci hissəsi - *Allahın əli onların əllərinin üstündədir* – açı-aydındır. Həqiqətən də Allahın əli onların əlləri üstündədir və Peyğəmbər ﷺ edilən bu beyətin nə qədər əzəmətli olmasını göstərir. Lakin burdan belə başa düşülməsin ki, Allahın əli bilavasitə onların əli ilə təmas edib? Xeyr, Allah Ərşə İsitiva edib. Heç kəs də deyə bilməz ki, burada olan əl Peyğəmbərin ﷺ əlidir. Bu da ayənin açıq-aydın mənasına ziddir. Biz deyirik ki, Səma bizim üstümüzdədir. Lakin bizimlə səma arasında uzun məsafələr vardır.

İSİM VƏ SİFƏTLƏR TÖVHİDİNƏ ZİDD OLAN ETİQADLAR (SÖZ VƏ ƏMƏLLƏR)

1. Allahın ﷻ isimlərini bütələrə qoymaq. Məs: Allahın *əl-İlah* adını, *əl-Lat* adı ilə dəyişərək öz bütələrinə qoymuşlar. *əl-Lat* – Taif şəhərində ağ dağın adı idi. Sukayf qəbiləsindən olanlar bu bütələri ilə fəxr edirdilər. İbn Hişam deyir: «Peyğəmbərin ﷺ əmri ilə Muğirə İbn Şöbə və Əbu Sufyan İbn Hərb *əbu* onu yandırır dağıdırlar. Sonralar isə onun yerində Məscid tikirlər». *əl-Əziz* adını, *əl-Uzza* – İbn Cərir *əbu* deyir: «Məkkə ilə Taif arasında, Nəxl adlanan yerdə ağac adı idi». İbn Hişam deyir: «Məkkənin fəthi günü Xalid İbn Valid *əbu* oranı dağıdır». *əl-Mənnan* adını, *əl-Manat* – Məkkə ilə Mədinə arasında, Hüdeydə adlanan yerin adı idi. Aişə *əbu* deyir: «Əli *əbu* Məkkənin fəthi günü oranı dağıdır» . *«Bir deyən görək Lat və Uzza nəyə qadirdir. Digəri üçüncüsü olan Manat da həmçinin.....O, bütələr sizin və atalarınızın qoyduqları adlardan başqa bir şey deyildir. Allah onlara dair bir dəlil endirməmişdir»*. (ən-Nəcm 19-23). *«Allahdan başqa ibadət etdikləriniz sizin və atalarınızın qoyduğu adlardan başqa bir şey deyildir. Allah isə heç bir dəlil endirməmişdir. Hökm ancaq Allahındır. O, sizi yalnız Onun özünə ibadət etməyə çağırır»*. (Yusuf 40).

2. Allaha ﷻ layiq olmayan adı vermək. Məs: Yəhudi və Xristianların dediyi kimi Ata, oğul və bizim dilimizdə işlənən o, kişiyyə qurban olum və s. «**Şühəsisz ki, Allah Məryam oğlu İsadır deyənlər kafir oldular. Halbuki, Məsih belə demişdir. Ey israil oğulları! Mənim də sizin də Rəbbiniz olan Allaha ibadət edin**». (əl-Maidə 72).

3. Allaha ﷻ naqis sifətlər vermək. Məs: Yəhudilər və Xristianlar dedilər ki, Allah xəsisdir, göyləri və yeri xəlq etdikdən sonra dincəldi və s. **Yəhudilər dedilər: «Allahın əlləri bağıdır. Bu dedikləri sözə görə onların öz əlləri bağlandı və lənətə gəldilər. Xeyr! Allahın əlləri açıqdır, istədiyi kimi lütf və ehsan edər**». (əl-Maidə 64). «**O, nə mürgü nə də yuxu bilər**». (əl-Bəqərə 255). Finhas adlı bir yəhudi Əbu Bəkr (رضي الله عنه) onu İslama dəvət etdikdə demişdir: «Allaha and olsun ki, ey Əbu Bəkr! Biz fəqir (kasıb) olmadığımızdan Allaha ehtiyacımız yoxdur. O, isə fəqir birisidir. Əgər möhtac olmayan bir varlıq olmasaydı bizdən borc tələb etməzdi» «**Allah kasıbdır, biz isə dövlətliyik! deyənlərin sözlərini Allah, əlbəttə eşitdi. Biz onların dediklərini və Peyğəmbərləri haqsız yerə öldürdüklerini yazacaq və (Qiyamət günü) onlara: «Atəşin əzabını dadın!» deyəcəyik**». (Ali İmran 181) . Allah bütün bu deyilənlərdən münəzzəhdir.

4. Allahın ﷻ Sifətlərinə keyfiyyət isnad edib və onun Sifətlərini Allahın yaratdıqlarına bənzədən – **Müşəbbihlər** (bənzədənlər). Bunlar müşriklərdən də pisdirlər. Müşriklər yerdəkiləri Allaha şəriq qoşurlar, onlar isə Allahı yaratdıqlarına bənzədirlər. «**Allah ona aid etdikləri sifətlərdən uzaqdır**». (əs-Saffət 159). «**Ona bənzər heç bir şey yoxdur. O, (hər şeyi) eşidəndir, (hər şeyi) görəndir!**». (əş-Şura 11). «**Heç yaradan (Allah) yaratmayana bənzəyərmimi?! Məgər düşünmürsünüzmü?!**». (ən-Nəhl 17). «**O, göylərin və yerin, onların arasında olan hər şeyin Rəbbidir! Yalnız Ona ibadət et və Onun ibadətinə səbirli ol! Heç (Allahın özündən başqa) Ona bənzərini (Onun adını daşıyan başqa birisini) görmüsənmi? (Müşriklər öz bütələrinə tanrı, ilahi desələr də, heç zaman onlara Allah adını verməzlər)**». (Məryəm 65).

5. Allahın ﷻ İsim və Sifətlərini qismən və ya tamamilə inkar edən – **Muattila** (Cəhmilər). Onların iddialarına görə Allahın İsim və Sifətlərini qəbul etmək Allahı yaratdıqlarına bənzətmək deməkdir. **Bunlar Da İki Qismdirlər:**

1) Allahın İsimlərini qəbul edərək mənasız olduğunu qeyd edirlər. Bütün bunlara **Sifəti Səlbiiyyə** – Uca Allahın zatına və varlığına

⁵⁰² İbn Cərir ət-Təbəri təfsir kitabında. Sənədi zəifdir.

yaraşmayan, uca Allah haqqında imkansız olan vəsflərdir. *Səlb Etmək* – qaldırmaq, uzaqlaşdırmaq mənasındadır. Bunlar da *Sifəti Səlbiiyə* və *Sifəti Subutiyyə* başlıqları altında sayılan on dörd sifətin ziddidir. Bunlar *Adəm* (yoxluq), *Hudus* (sonradan var olmaq), *Fəna* (varlığının sonu olması, bəlli bir müddətdən sonra yox olub getməsi), *Təaddüt* (ortağı, şəriki, köməkçiləri olması), *Muşabəhət* (sonradan yaradılmış bir şeyə bənzəməsi, bənzəri və oxşarı olması), Başqalarına möhtac olmaq, Ölü və ya cansız olmaq, *Cahil* (elmsiz, biliksiz), *Aciz* (gücsüz olmaq), İradəsiz olmaq, Görməmək, kor olmaq, Eşitməmək, kar olmaq, Danışmaması, Yaratmamaq.

2) Bütün İsim və Sifətləri inkar edənlər.

Əvvəla bütün bunlar batil fikirlərdir. Çünki Allah Qurani-Kərimdə bir çox ayələrdə İsim və Sifətlərinin olduğunu buyurduğu halda, digər ayələrdə heç bir şeyin İsim və Sifətlərində ona bənzəmədiyini buyurmuşdu. Əgər bu İsim və Sifətləri qəbul etmək, onu yaratdıqlarına bənzətməyi irəli sürmüş olsaydı, Allahın ayələrinin bir qisminin digərini yalanladığını qəbul etməli olardıq. Allahın *Səmi* – (eşidən) olduğunu bilirik. Eşitmək isə məna etibarı ilə səsləri qəbul (idrak) etmək deməkdir. Lakin Allahın eşitməsinin həqiqi mənası bizim tərəfimizdən bilinməzdir. Çünki biz iki şəxs gördükdə: Bu ikisinin insanlıq xüsusiyyətləri olan eşitmək, görmək və danışmaq kimi xüsusiyyətlərinin eyni olduğunu fikirləşmirik. Məs: İnsanın ayağı, əli olduğu kimi hər hansısa bir heyvanın da əli, ayağı vardır. İnsanın da gücü var, heyvanında, İnsanın eşitmə, görmə orqanı var, heyvanında. Bu sifətlər eyni adı daşıyırlar. Lakin keyfiyyət və forma cəhətdən bir-birindən çox fərqlənirlər. Bundan da belə bir nəticə çıxır ki, adların eyni olması, onların keyfiyyət və formalarının eyni olması demək deyildir. Çarpayının üstünə istiva etmək ilə dəvənin üstünə istiva etmək arasında fərqlər vardır. Bütün bunlar yaradılanlar arasında fərqli olduğu halda, Yaradıcı (Allah) ilə yaradılan (məxluq) arasında belə bir fərq daha açıq və daha böyükdür. Allah Öz sifətləri barəsində bizə xəbər vermişdir, lakin onların forma və keyfiyyəti barəsində bir xəbər yoxdur. Sən nə qədər onları təsəvvür etməyə çalışsan Allah daha Uca və Böyükdür. Bütün bunlar da vacib edir ki, Müsəlman bir kimsə nə qəlbi, nə dili, nə də qələmi ilə Allahı təsəvvür etməyə çalışmasın.

⁵⁰³ *Sifəti Səlbiiyə* - Qidəm (qədimlik), Bəqa (əbədilik), Vahdəniyyə, Muxalifə Lil Xalq Vəl Həvədis, Ğinə (Qiyamü Bin Nəs). *Sifəti Subutiyyə* – Uca Allahın zatına yaraşır və zatından ayrılmayan, əzəli və əbədi olan vacib sifətlərdir. Allah bu sifətlərlə əzəldən bəri vəsflənmişdir. Bu sifətlərin heç biri sonradan qazanılmış sifətlər deyildir. Bu sifətlər – *Həyat* (Furqan 58), *Elm* (Ali İmran 29), *İradə*, *Qüdrət*, *Bəsir*, *Səmi*, *Kəlam*, *Təkvin* (yoxdan var etməsi).

6. Bilinməsi Vacib Olan Qaydalar: Allahın İsimləri xüsusi İsimlər və Sifətlərdir. Xüsusi İsimlər o, zaman adlanır ki, bu İsimlərin sahibindən danışılarsa, əgər onların mənalardan danışılarsa bu zaman sifət adlanır. *əl-Həyy, əl-Alim, əs-Səmi, əl-Basir* və s. Bütün qramatika alimləri qeyd edirlər ki: *əl-Alim* – adlandırılır elm sahibi olan, *əS-Səmi* – adlandırılır eşidən, *əl-Basir* – adlandırılır görəni. Lakin zəlalət əhli Allahın isimlərini onların həqiqi mənalardan məhrum edərək deyirlər ki: Allah *əS-Səmi* – lakin eşitməyir, *əl-Basir* – lakin görmür, *əl-Alim* – lakin elimsizdir, *əl-Qadir* – lakin güclü deyildir. Onlar bunu belə əsaslandırırlar ki, Allahın sifətlərini qəbul etmək Onu məxluqatın sifətlərilə eyniləşdirməkdir. Lakin bütün bunlar Quran, Sünnə və sağlam düşüncəyə zidd olan sözlərdir. **“O, bağışlayandır, rəhm edəndir!”**. (*əl-Əhqaf 8*). **“Həqiqətən, sənin Rəbbinin intiqamı çox şiddətlidir! Həqiqətən, (insanı) yoxdan var edən və (öldükdən sonra) təkrar dirildən Odur! (Bəndələrini) çox bağışlayan, çox sevən də Odur. Ərşin sahibi də, şanlı-şərəfli olan da Odur! O, istədiyini edəndir”**. (*əl-Buruc 12-16*). **“Ya Peyğəmbər! Ən uca olan Rəbbinin adını pak (müqəddəs) tutub şəninə təriflər de! O Rəbbin ki, (hər şeyi) xəlq etdi və nizama saldı. O Rəbbin ki, (hər şeyin keyfiyyətini, xüsusiyyətini, davam müddətini) əzəldən müəyyən etdi və (hamıya) yol göstərdi. O Rəbbin ki, (torpağı yarıb ondan yamyaşıl) otlar çıxartdı. Sonra da onu (qurquru) qara çör-çöpə döndərdi”**. (*əl-Əla 1-5*). Bu aylər Allaha xas olan bir çox sifətlərindən xəbər verir. İnsan ağılı özü-özlüyündə Allahın İsimlərini təyin etməkdə acizdir. Mütləq Quran və Sünnəyə müraciət edilməlidir.

Allahın Sifətləri gözəl İsimlərindən daha çoxdur. Çünki hər bir Sifət İsmə və həmçinin də Allahın əməllərinə müvafiqdir. Allahın əməlləri saya-hesaba gəlməyəndir, Onun sözlərinin sayı-hesabı olmadığı kimi? **“Əgər yer üzündəki bütün ağaclar qələm, dərya da arxasından yeddi dərya qatılaraq (mürəkkəb) olsaydı, yenə də Allahın sözləri (yazmaqla) tükənməzdi. Həqiqətən, Allah yenilməz qüdrət, hikmət sahibidir!”**. (*Loğman 27*). Biz bu Sifətlərin Allahın gözəl sifətlərindən olduğuna iman gətiririk, lakin onların Allahın İsmi olduğunu söyləmirik.

Allahın Sifətləri İki Qrupa Ayrılır: 1. Zati ilə bağlı olan Sifətlər. Bu Sifətlər hər bir zaman Allahın Zatına məxsusdur. Məs: *əl-İlim* (Elm), *əl-Qudra* (Qüdrət), *əS-Səmi* (Eşitmək), *əl-Basar* (Görmək), *əl-İzza* (İzzət), *əl-Hikmə* (Hikmət), *əl-Uluv* (Ucalıq), *əl-Azama* (Əzəmət), *əl-Vəch* (Üz), *əl-Yədəh* (Əl), *əl-Ayneyn* (İki göz) və s. 2. Allahın Əməlləriylə bağlı (Fəli) Sifətlər. Allah istədiyi vaxt edir, istədiyi vaxt isə etmir. Məs: *əl-İstiva* (Ərşə yüksəlmək), *ən-Nuzul* (Enmə) və s. Allahın Sifətləri

içərisində həm Allahın Zatı, həm də Allahın əməlləri ilə bağlı Sifətləri də vardır. Məs: *əl-Kəlam* (Danışmaq). Bu Sifət Allahın Zatı Sifətlərindəndir. Eyni zamanda Allahın feli Sifətlərindəndir. Çünki Allah istədiyi zaman və istədiyi şeyi danışır. **“Bir şeyi (yaratmaq) istədiyi zaman (Allahın) buyurduğu ona ancaq: “Ol!” deməkdir. O da dərhal olur”.** (Yasin 82). Qurani Kərimdə Allahın Sifətləri barəsində üç cür dəlil vardır: 1. Açıq-aydın ayə və hədlərdə keçən Allahın Sifətləri. Məs: *əl-İzza* (İzzət), *ər-Rahmə* (mərhəmətli), *əl-Bəts* (Güc, qüvvət), *əl-Vəch* (Üz), *əl-Yədəh* (Əl) və s. 2. Allahın İsimlərindən alınan Sifətlər. Məs: *əl-Ğafur* (Bağılıyan), *əl-Məğfira* (Bağışlamaq) və s. 3. Allahın fellərindən alınan Sifətlər. Məs: *əl-İstiva* (Ərşə yüksəlmək), *ən-Nuzul* (Enmə), *əl-İntiqam* (İtiqam alan) və s. İbn AbdulBərr رحمته deyir ki: “Sünnə əhli həmfikirdilər ki, Allahın Sifətlərinə iman gətirmək vacibdir. Həmçinin vacibdir onları birbaşa mənaları ilə başa düşüb qəbul etmək, məcazi mənada (təvil) olunmuş yox. Bununla bərabər onlara forma verilməməli və müəyyən hədd ilə məhdudlaşdırmamalıdır”⁵⁰⁴. Qadi Əbu Yala رحمته deyir ki: “(Quran və Sünnədə) gələn dəlilləri onların həqiqi mənalarına zidd olaraq inkar etmək və təvil (yozmaq) olmaz. (Allahın Sifətlərini) birbaşa gəldiyi şəkildədə başa düşmək lazımdır. Çünki Allahın Sifətləri eyni adlı olan məxluqatının sifətlərinə oxşamaz. İmam Əhməd رحمته və s. imamların dediyi kimi onları məxluqatın sifətlərinə oxşatmaq olmaz”⁵⁰⁵.

7. Mühüm Qaydalar: Bir: Öz sifətləri haqqında bizə xəbər verən Allah: **“Onun heç bir tayı-bərabəri (bənzəri) də yoxdur!”.** (*əl-İxlas* 4). Bəndələrinə Ona şəriki qoşmağı və məxluqları ilə müqayisə etməyi qadağan etmişdir. **“Allah qoşduğunuz şərikləri, (Onun yaratdıqlarını) Allaha bənzətməyin. Allah (heç bir şəriki olmadığını, heç bir məxluqun Ona bənzəmədiyini) bilir, siz isə (bu həqiqəti) bilmirsiniz!”.** (*ən-Nəhl* 74). **“İndi siz də Allaha (Onun heç bir oxşarı və bənzəri olmadığını) bilə-bilə şəriklər qoşmayın!”.** (*əl-Bəqərə* 22). Bütün bunlar haqdir. **İki:** O, kimsədən soruşmaq lazımdır: Sən təsdiq edirsən ki, Allahın zatı yaratdıqlarının zatına bənzəməz?”. O: “Bəli” deyərsə bu zaman ona demək lazımdır ki: Allahın zatının heç bir bənzəri olmadığına iman gətirdiyin kimi, Allahın Sifətlərinin də heç bir bənzəri olmadığına iman gətir və onları məxluqların sifətləriylə müqayisə etmə? Kim Allahın zatı ilə Sifətləri arasında sərhəd qoymağa çalışarsa artıq özünə zidd getmiş olur”. **Üç:** Ondən soruşmaq lazımdır: “Məgər sən görmürsən ki, eyni adlı

⁵⁰⁴ İbn Teymiyyə “Fəva əl-Həməviyyə”.

⁵⁰⁵ “İbtal əl-Təvil”.

sifətlər məxluqlar arasında (əl, ayaq, göz və s.) forma və keyfiyyətinə (oxşarlığına) görə fərqlənirlər?”. O: “Bəli, görürəm” deyərsə bu zaman ondan soruşun: “Əgər sən bu qədər fərqi görür və dərk edirsənsə sənə nə mane olur ki, Xaliq ilə məxluq arasında olan böyük və əzəmətli fərqi anlamayasən?”. Xaliq ilə məxluqun bir-birinə bənzəməsi mümkündür deyildir. Bu haqda artıq danışılmışdır. «*Ey iblis, sənə mənim iki əlimlə yaratdığıma səcdə etməyə nə mane oldu*» (Sad 75). Bir kimsə desə ki, burada “*Əlimlə*” kəliməsindən Allahın əli deyil başqa bir şey qəsd olunur (qüdrət, nemət və s.), biz ona: Hansı dəlilə əsasən sən açıq-aydın olan bu kəliməni (mənanı) inkar edərək, orada başqa bir şey qəsd olunduğunu söyləyirsən? Bu Allaha atılmış ən böyük böhtandır. Həmçinin Peyğəmbərin ﷺ, səhabələrin və ilk əsr alimlərin tutduqları yola ziddir. Bununla sən dolayı yolla da olsa deyirsən ki, nə Peyğəmbər ﷺ, nə səhabələr, nə də ilk əsr alimlər bu barədə bilmirdilər, lakin sən onlardan elmi çıxıb bu məsləni başa düşmüşsən. Bu isə ən böyük yalan və böhtandır”. **Dörd:** Allahın sifətlərini təvil edən bir kimsədən soruş: “Məgər sən Allahı onun özündən daha çox tanıyırsan?”. O: “Xeyr” deyərsə ondan soruş: “Allahın özü-özünü vəsf etdiyi bu dəlillər (ayə və hədis) haqq deyil?”. O: “Əlbəttə” deyərsə ondan soruşun: “Məgər sən Allahın kəlamından daha aydın və inandırıcı hər hansısa bir söz bilirsən?”. O: “Xeyr” deyərsə yenə də ondan soruşun: “Sən düşünürsənmi ki, Allah insanlardan haqqı gizlədib ki, insanlar özləri onu axtarırlar?”. O: “Xeyr” deyərsə ondan soruş: “Məgər sən Allahı onun Rəsuludan ﷺ daha gözəl tanıyırsan?”. O: “Xeyr” deyərsə ondan soruş: “Məgər Allah Rəsulunun Rəbbi barəsində söylədikləri həqiqət deyil?”. O: “Bəli” deyərsə yenə də soruş: “Məgər sən Allahın Rəsulundan daha aydın və başa düşüləsi tərzdə danışan bir kimsəni tanıyırsan?”. O: “Xeyr” deyərsə soruş: “Məgər sən Allahın Rəsulundan daha doğru danışan bir kimsə tanıyırsan?”. O: “Xeyr” deyərsə ona de: “Əgər sən bütün bunlara iman gətirirsənsə bəs nə üçün Allahın özü-özünü və Peyğəmbərin ﷺ Onu vəsf etdiyi bu sifətləri olduğu kimi qəbul etmək istəmirsən? Necə sən Allahın özü-özünü vəsf etdiyi bu sifətləri başqa mənalara vəsf edirsən? Dünya dağlar - Quran və Sünnənin təsdiq etdiyini təsdiq etsən və inkar etdiyini də inkar etsən? Nəticə etibarıyla bu daha gözəldir ki, Qiyamət günü də - *Peyğəmbərlərə Nə Cavab Verdiniz?* – sualına da ləyaqətli cavab verəsən? Nueym İbn Həmməd əl-Huzai ؒ deyir ki: “Kim Allahı məxluqa oxşatsa küfr etmiş olar. Kim Allahın Özünü vəsf etdiyi sifətləri inkar edərsə küfr etmiş olar.

Allahın özü-özünü vəsf etdiyi Sifətlər və Peyğəmbərin ﷺ Allahı vəsf etdiyi Sifətlər Allahı məxluqa oxşatmaq deyildir”⁵⁰⁶.

8. Allahın Sifətləri İki Qismdir: 1. Təsdiqlənmiş (Quran və Sünnə) ilə. *əl-Həyat*, *əl-Quđra* (Qüdrət), *əl-İlim* (Elm), *əl-İstiva* (Ərşə yüksəlmək), *ən-Nuzul* (Enmə), *əl-Vəch* (Cəmal (üz), *əl-Yədh* (əl) və s. Hər bir müsəlman bunların Allahın sifətləri olduğuna iman gətirməlidir. **2.** Rədd edilmiş (Quran və Sünnə) ilə. Allah münəzzəhdır Ona aid edilən: *əl-Mout* (ölüm), *əl-Cahil* (elimsizlik), *ən-Nisyan* (unutqanlıq), *əl-Acz* (acizlik), *əl-Ama* (korluq), *əs-Samam* (karlıq), *əl-Qaflya* (Qəflət), *əz-Zulm* (Zülm), *ən-Noum* (Yuxu) və s. “(Ya Rəsulum!) *Ölməz, həmişə diri olana (Allaha) bel bağla və Onu həmd-səna ilə təqdis et...*”. (*əl-Furqan* 58). “*Rəbbim (heç bir şeydə) xəta etməz və (heç bir şeyi) unutmaz!*”. (*Ta ha* 52). “*Göylərdə və yerdə Allahı aciz edə biləcək heç bir şey yoxdur. Həqiqətən, O (hər şeyi) biləndir, (hər şeyə) qadirdir!*”. (*Fatir* 44). “*Yoxsa onlar elə güman edirlər ki, Biz onların pıçılıqlarını və xəlvəti danışqlarını eşitmirik?! Xeyr, yanlarında olan elçilərimiz (onların bütün aşkar və gizli söhbətlərini) yazırlar!*”. (*əz-Zuxruf* 80). “*Sənin Rəbbin – yenilməz qüvvət sahibi (mülkündə hər şeyə qalib) olan Rəbbin (müşriklərin) Ona aid etdikləri sifətlərdən tamamilə uzaqdır! Peyğəmbərlərə salam olsun! Aləmlərin Rəbbi olan Allaha həmd olsun!*”. (*əs-Saffət* 180-182).

9. İnsanlar arasında olan bəzi müraciətlər. Məs: Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurur: «Sizdən heç kim öz (qulluqçusuna) Rəbbini yedizdir, Rəbbinə dəstəmaz aldır və s deməsin. Lakin: “Seyyidim (ağam), Mövlam” desin. Sizdən heç kim mənim qulum, kənizim - deyə xitab etməsin. Lakin: “Ey cavan, oğlum, qızım” desin . İbn Teymiyyə رحمته الله deyir ki: “Allahın İsimləri və sifətləri ilə məxluqatında heç bir oxşarlıq yoxdur. Bu oxşarlıq yalnız adlarda və səslənmədədir. Məs: Allahın İsimlərindən: “*Allah, Ondan başqa ibadətə layiq olan məbud yoxdur, əbədi Yaşayandır, bütün yaratdıqlarının Qəyyumudur...*”. (*əl-Bəqərə* 255). *Bununla bərabər Allah bir çox qullarını da Həyy (canlı) adlandırmışdır. “(Allah) ölüdən diri, diridən də ölü çıxardır, öləndən sonra torpağı dirildir*”. (*ər-Rum* 19). Allahın Həyy – olması məxluqatının diri olması kimi deyildir. Allah özünü Alim və öz qullarından birini də elimli adlandırmışdı. “*O, qonaqların yemədiklərini görüb onlardan qorxuya düşdü. Onlar: “Qorxma!”*–

⁵⁰⁶ Zəhəbi “Uluv”.

⁵⁰⁷ Buxari 2552, Müslim 2249, Əbu Davud 4975, Nəsəi 10070.

dedilər və ona elmlə bir oğlan uşağı ilə müjdə verdilər". (Əz-Zəriyət 28). İshaqla, Allah özünü Həlīm və qullarından birini də həlīm adlandırmışdı. "Biz də onu həlīm xasiyyətli bir oğlan uşağı ilə müjdələdik" (Əs-Saffət 101) İsmail ilə. Onun adları içərisində Eşidən və Görən vardır, bununla bərabər o, qullarından bəzilərini də eşidən və bilən adlandırmışdır. "Həqiqətən, Allah sizə əmanətləri sahiblərinə qaytarmanızı və insanlar arasında hökm verərkən ədalətlə hökm vermanızı əmr edir. Allahın sizə verdiyi bu öyüd-nəsihət necə də gözəldir! Şübhəsiz ki, Allah Eşidəndir, Görəndir. (ən-Nisa 58). "İnsanı qarışdırılmış nüfədən yaradaraq onu sınaqdan keçirmək məqsədilə eşidən və görən etdik". (əl-İnsan 2). Səmi olan Allahın eşitməsi məxluqatın eşitməsi kimi deyildir, Bəsir olan Allahın görməsi də məxluqatın görməsi kimi deyildir. Onun adları içərisində şəfqətli və mərhəmətli vardır. Lakin qullarından da bəzisi Rauf şəfqətli və Rəhim mərhəmətlidir. "Həqiqətən də, Allah insanlara qarşı Şəfqətlidir, Rəhmlidir". (Bəqərə 143). "Sizə özünüzdən elə bir Elçi gəldi ki, sizin əziyyətə düşməyiniz ona ağır gəlir. O sizə qarşı qayğıkeş, möminlərə şəfqətli, rəhmlidir". (Tövbə 128). Rauf olan Allah şəfqətində məxluqatına bənzəməz, həmçininin rəhimli olan Allah mərhəmətində də məxluqatı kimi deyildir. Allah özünü Hakim adlandırmışdır, lakin qullarından bəzisini də hakim adlandırmışdır. O, Özündən başqa heç bir məbud olmayan, Hökmran, Müqəddəs, Pak, haqqı təsdiq edən, hər şeyi müşahidə edən, Qüdrətli, Qadir, Məğrur Allahdır. Allah onların Ona şəriki qoşduqlarından ucadır. (əl-Həşr 23). "Padşah dedi: "Onu yanıma gətirin!" Elçi onun yanına gəldikdə Yusuf dedi: "Ağanın yanına qayıt və soruş gör ki, əllərini kəsən qadınların məqsədi nə idi? Şübhəsiz ki, Rəbbim onların hiyləsini bilir". (Yusuf 50). Hakim ilə hakim eyni deyildir. O, özünü Mumin adlandırmışdır, həmçininin bu cür iman gətirənləri də adlandırmışdır. "O, Özündən başqa heç bir məbud olmayan, Hökmran, Müqəddəs, Pak, haqqı təsdiq edən, hər şeyi müşahidə edən, Qüdrətli, Qadir, Məğrur Allahdır. Allah onların Ona şəriki qoşduqlarından ucadır. (əl-Həşr 23). "Məgər möminlə fasiq eynidirmi? Onlar eyni ola bilməzlər!". (Əs-Səcdə 18). O, özünü qüdrətli adlandırmışdır. Həmçininin qullarından bəzisini də qüdrətli adlandırmışdır. "O, Özündən başqa heç bir məbud olmayan, Hökmran, Müqəddəs, Pak, haqqı təsdiq edən, hər şeyi müşahidə edən, Qüdrətli, Qadir, Məğrur Allahdır. Allah onların Ona şəriki qoşduqlarından ucadır. (əl-Həşr 23). "Padşah qadınlara dedi: "Yusufu yoldan çıxartmaqla nə məqsəd güdürdünüz?" Onlar dedilər: "Allah uzaq eləsin! Biz onun haqqında

pis bir şey bilmirik". Zadəgan kişinin isə arvadı dedi: "İndi haqq bəlli oldu. Onu mən yoldan çıxartmaq istəyirdim. Həqiqətən də, o, doğru danışarlardanandır". (Yusuf 51). Bir qüdrətli digər qüdrətliyə bərabər deyildir. O, özünün qüdrətli və təkəbbürlü adlandırmışdır. Lakin qullarından zalımları da təkəbbürlü adlandırmışdır. "O, Özündən başqa heç bir məbud olmayan, Hökmran, Müqəddəs, Pak, haqqı təsdiq edən, hər şeyi müşahidə edən, Qüdrətli, Qadir, Məğrur Allahdır. Allah onların Ona şərik qoşduqlarından ucadır. (əl-Həşr 23). "Özlərinə bir dəlil gəlmədən Allahın ayələri barəsində mübahisə edənlər həm Allah yanında, həm də iman gətirənlərin yanında ancaq böyük bir nifrət artırır. Allah hər bir təkəbbürlü zülmkarın qəlbini belə möhürləyir". (əl-Ğafir 35). Qüdrətli Allah təkəbbürlü Zalım kimi deyildir oxşar deyildir. Bu cür misallar çoxdur. Sifətlərdə də bu cür oxarlıq vardır. "Onlar Onun elmindən, Onun istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər". (əl-Bəqərə 255). "Fəqət Allah sənə nazil etdiyinə şahiddir. O, bu Qurani Öz elmi ilə nazil etmişdir. Mələklər də buna şahiddirlər. Şahid olaraq Allah kifayətdir". (ən-Nisa 166). "Ad xalqına gəlincə, onlar yer üzündə haqsızcasına təkəbbür göstərib: "Bizdən daha qüvvətli kim ola bilər?" – dedilər. Məgər onları yaradan Allahın onlardan daha qüvvətli olduğunu görmürdülərmisi? Onlar ayələrimizi, sadəcə, inkar edirdilər". (əl-Fussilət 15). Qullarından da elm və güc sahibləri vardır. "Səndən ruh haqqında soruşurlar. De: "Ruh Rəbbimin əmrindəndir. Sizə yalnız az bir bilik verilmişdir". (əl-İsra 85). "Hər bilik sahibindən də üstün bir bilən vardır". (Yusuf 76). "Elçiləri onlara açıq-aydın ayələr gətirdikdə, ancaq özlərindəki biliyə sevindilər və, beləliklə də, onları istehza etdikləri şey əzabla çulğaladı". (əl-Ğafir 83). "Ey qövmüm! Rəbbinizdən bağışlanma diləyin, sonra da Ona tövbə edin ki, göydən sizə bolluca yağış yağdırsın və gücünüzü daha da artırsın. Günahkarcasına üz çevirməyin". (Hud 52). "Onların dediklərinə səbir et və qüdrətli qulumuz Davudu yadına sal! O, daim Allaha üz tutardı". (Sad 17). Allahın sifətlərindən İradə, həmçinin qullarında da bu iradə vardır. "Bu, ələmlərə yalnız bir nəsihətdir – sizlərdən oğru yolda olmaq istəyənlər üçün. Ələmlərin Rəbbi Allah istəməyincə, siz istəyə bilməzsiziz!". (ət-Təkvir 27-29). "Həqiqətən, bu bir ibrətdir. İstəyən, Rəbbinə doğru aparən bir yol tutar. Amma Allah istəməyincə, siz istəyə bilməzsiziz! Həqiqətən, Allah Biləndir, Müdrikdir!". (əl-İnsan 29-30). Allahın istəyi: Peyğəmbərə yer üzündə çoxlu kafir qırmayınca əsir götürmək yaraşmaz. Siz dünya mənfəətlərini istəyirsiniz, Allah isə axirəti qazanmağınızı istəyir. Allah Qüdrətlidir, Müdrikdir". (əl-Ənfal 67). O, sevir bu sevgi qullarında da

vardır. *"Ey iman gətirənlər! Sizlərdən hər kim dinindən dönsə, Allah onun əvəzinə Özünün sevdiyi və Onu sevən, möminlərə qarşı mülayim, kafirlərə qarşı isə sərt olan, Allah yolunda cihad edən və tənə edənin tənəsindən qorxmayan bir camaat gətirər. Bu, Allahın lütfüdür, onu istədiyinə verər. Allah hər şeyi Əhatəedəndir, Biləndir". (əl-Maidə 54). De: "Əgər siz Allahu sevirsinizsə, mənim ardınca gəlin ki, Allah da sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir". (Ali İmran 31). O, razı qalır, onun qulları da bu sifətə sahibirlər: "Allah onlardan razıdır, onlar da Ondan razıdırlar. Bu, böyük uğurdur". (əl-Maidə 119). Açıq-aydındır ki, Allahın istəyi Qullarının istəyi kimi deyildir, Allahın sevməsi qullarının sevməsi kimi deyildir. Allahın razılığı ilə insanların razılığı tam başqa şeydir. Allah öz sifətləri arasında hiylə demişdir. "Onlar hiylə işlədilər, Allah da hiylə işlədi. Allah hiylə işlədənlərin ən yaxşısıdır". (əl-Ənfal 30). "Həqiqətən, kafirlər hiylə qururlar. Mən də hiylə qururam". (ət-Tari 15-16). Onu hiyləsi onların hiyləsi kimi deyildir. O, kəlam sifətinə sahibdir və qullarından istədiyi ilə danışır. "Və Allah Musa ilə sözlə (vasitəsiz) danışdı". (ən-Nisa 164). "Musa təyin etdiyimiz vaxtda gəldikdə Rəbbi onunla danışdı.". (əl-Əraf 143). "Biz o elçilərin bəzisini digərlərindən üstün etdik. Onlardan bəzisi ilə Allah danışmış, bəzisini isə dərəcələrə yüksəltmişdir. Biz Məryəm oğlu İsayə açıq-aydın dəlillər verdik və onu müqəddəs Ruh (Cəbrail) ilə qüvvətləndirdik. Əgər Allah istəsəydi, onlardan sonra gələnlər özlərinə açıq-aydın dəlillər gəldikdən sonra bir-birləri ilə vuruşmazdılar. Lakin onlar ixtilaf etdilər. Onlardan kimisi iman gətirdi, kimisi də inkar etdi. Əgər Allah istəsəydi, onlar bir-biriləri ilə vuruşmazdılar. Lakin Allah istədiyini edir". (əl-Bəqərə 253). Digər ayələrdə qullarını da sifətlə vəsf etmişdir. "Padşah dedi: "Onu yanıma gətirin! Onu özümə yaxın adam edəcəyəm". Onunla söhbət etdikdə: "Sən bu gün yanımda yüksək məqam sahibi, etibarlı bir adamsan"— dedi". (Yusuf 54). Allahın danışması qullarının danışması deyildir. Allahın sifətlərindən qəzəb: "Allahın onlara qəzəbi tutmuşdur". (əl-Fəth 6). Allah Musanı da bu sifətlə vəsf etmişdir: "Musa qəzəbli və kədərli halda öz qövmünün yanına qayıtdıqda dedi: "Məndən sonra necə də yaramaz işlər görmüsünüz! Rəbbinizin əmrini qabaqlamaq istədiniz?". (əl-Əraf 150). Allahın qəzəbi məxluqatının qəzəbilə müqayisə edilməz. Allah Ərşə İstiva etdiyini buyurmuşdu. Digər ayələrdə məxluqlarının da nəyins üstünə istiva etdiyini bildirmişdir. "O, bütün canlıları və bitkiləri cüt yaratdı. Mindiyiniz gəmiləri və heyvanları yaratdı ki, onların belinə, yaxud göyərtəsinə qalxıb yerləşdiyiniz zaman Rəbbinizin nemətini yada salıb*

deyəsiniz: "Bunu bizə ram edən Allah pakdır, müqəddəsdir. Yoxsa bizim ona gücümüz çatmazdı". (Əz-Zuxruf 13-14). "Sən yanında olanlarla birlikdə gəmiyə mindiyin zaman de: "Bizi zalım adamlardan xilas edən Allaha həmd olsun!". (əl-Muminun 28). "Sonra deyildi: "Ey yer, suyunu ud! Ey göy, yağışını saxla!" Su çəkildi, iş bitdi və gəmi Cudi dağı üzərində qərar tutdu...". (Hud 44). Allahın istivası məxluqatının istivası kimi deyildir. Allahın əllərinin açıq olduğunu, bəzi qullarının da əllərini açıq olduğunu buyurur. "Yəhudilər dedilər: "Allahın Əli bağlıdır!" Onların öz əlləri bağlandı və dedikləri sözlə görə lənətə gəldilər. Əksinə, Onun hər iki Əli açıqdır və O, Öz lütfündən istədiyi kimi sərf edir. Əlbəttə, Rəbbindən sənə nazil edilən Kitab onlardan bir çoxununun azğınlığını və küfrünü artıracaqdır. Biz onların arasına Qiyamət gününə qədər ədavət və kin saldıq. Onlar hər dəfə müharibə alovunu yandırdıqda Allah onu söndürər. Onlar yer üzündə fitnəkarlıq törətməyə səy göstərirlər. Allah isə fitnəkarları sevmir!". (əl-Maidə 64). "Əlini nə qoyunda gizlət, nə də onu büsbütün aç (nə xəsis ol, nə də israfçı). Yoxsa qınanmış və peşman vəziyyətdə qalarsan". (əl-İsra 29). Allahın əli məxluqatının əli kimi deyildir. Onun əlinin açıqlığı məxluqatı kimi deyildir. Bu cür misallar çoxdur. Bütün bu sifətləri qəbul etməliyəm hansı ki, Allah özünü vəsf edib. Məxluqata bənzətmədən.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

- «Qurani Kərim» Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyevin tərcüməsi.
- «Sələsətil Usul» Muhəmməd İbn Saleh əl-Useyminin şərhilə - Türk Dilində.
- «Kəşfi Şubuhət» Muhəmməd İbn Saleh əl-Useyminin şərhilə - Türk Dilində.
- «Fəthu Rəbbil Bəriyyə Bi Təlhisil Həməviyyə» Muhəmməd Saleh əl-Useyminin şərhilə - Türk Dilində.
- «Aləmus Sunnətul Mənşura» Hafiz İbn Əhməd əl-Həkəmi - Türk Dilində.
- «Əl-Vəciz Fi Əqidətul əs-Sələfi əs-Salihin» Abdullah İbn Abdulhəmid əl-Əsəri - Türk Dilində.
- «Əl-Əqidətul Təhaviyyə» İbn Əbil İzz əl-Hənəfinin şərhilə Türk dilində.
- «Əl-Əqidətul Təhaviyyə əl-Muyəssər» Muhəmməd əl-Humeyyisin şərhilə - Türk Dilində.
- «Əl-Əqidətul Vasitiyyə» İbn Teymiyyə. Muhəmməd Xəlil Hərrasın şərhilə - Türk Dilində.
- «İtiqadu Əimmətus Sələf» Muhəmməd əl-Humeyyis - Türk Dilində.
- “Ərbəin ən-Nəvəviyyə - 40 Hedis” İmam Nevevi, Şerhi - Nazim Muhəmməd Sultan - Türk Dilində.
- “Sahih Muslim” Tercüme Ve Şerhi – Ahmed Davudoğlu - Türk Dilində.
- «Мухтасар Сахих Аль-Бухари» Составитель: Имам Мухаммад бин Исма‘ил Абу ‘Абдуллах аль-Джу‘фи аль-Бухари, Перевод с арабского: Владимир (Абдулла) Михайлович Нирша, кандидат философских наук.
- “Sahih Buhari” - Türk Dilində.
- «Əhli Sünnə Vəl Cəmaatin Etiqadi Özəllikləri» Məhəmməd Abdulhadi əl-Misiri - Türk Dilində.
- «Esməül Hüsənə» İbn Kayyim El-Cevziyyə - Türk Dilində.
- «Esməül Hüsənə» İbni Kesir, Kurtubi, Beyhəki, əs-Sadi, İbn Kayyim El-Cevziyyə, Əbu Süleyman əl-Hattabi, Rağib İsfəhani - Türk Dilində.
- “Mutəqid Əhli Sünnə Vəl Cəmaat Əsməilləhi Vəl Husənə” Muhəmməd İbn Xəlifəti ət-Təmimi - Ərəb Dilində.
- «Şəfa Duaları Və Ovsunlar» Səid əl-Qahtani - Azəri Dilində.
- «Идеальные Правила, Относящиеся К Прекрасным Именам И Качествам Аллаха». Мухаммад б. Салих аль-Усеймин, Перевод с арабского Кулиева Эльмира Рафаэль оглы.
- «Hədiyul Ərvah - Cənnətdeki Hayat» İbn Kayyim El-Cevziyyə - Türk Dilində.
- “Имена Аллаха” Саид аль-Кахтани - Rus Dilində.
- “İslām Itikadında İsim Ve Sifat” AbdurRahman AbdulXaliq - Türk Dilində.
- “Милостивый Вознесся На Трон” Абу Али Абдуллах - Rus Dilində.
- “Лицезрение Аллаха” Абу Али Абдуллах - Rus Dilində.
- “Где Аллах?” Абу Абдурахман Дагестани - Rus Dilində.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
İsim və Sifətlər tövhidi	7
İsim və Sifətlər tövhidində mühüm olan qaydalar	11
Əsməul Husnə (Ən gözəl İsim və Sifətlər)	14
Allahın 99 İsmi barədə üç ravinin rəvayət etdiyi hədislər və onlar arasında olan fərqlər.....	15
Bütün Peyğəmbərlərin ﷺ əqidənin əsasları üzərində ittifaq etmələri	16
1-ci cədvəl - Cəfər Sadiq ﷺ necə bunları İbn Həcər ﷺ “Fəthul Bəri” kitabında zikr edir 11/217	24
2-ci cədvəl - Əbu Zeyd əl-Luğaviyyu ﷺ iqrar edir bunu Sufyan İbn Uyeynədən ﷺ, necə bunları İbn Həcər ﷺ “Fəthul Bəri” kitabında zikr edir 11/217,218	25
3-cü cədvəl - Xattabi ﷺ “Şənu Dua” kitabında zikr edir	26
4-cü cədvəl - həfiz Muhəmməd İbn İshaq İbn Məndəh ﷺ “Tövhid” kitabında zikr edir	27
5-ci cədvəl - Əbu Abdullah Huseyn İbn Həsən əl-Həlimi ﷺ “Mənhəc Fi Şuabul İman” kitabında 1/188,209 zikr edir. Həmçinin buna müvafiq olub Beyhəqi ﷺ “Əsməu və Sifət” kitabında zikr edir 23-118	28
6-ci cədvəl - Əli İbn Əhməd İbn Həzm ﷺ “əl-Muhəllə” kitabında zikr edir 8/31	30
7-ci cədvəl - İsmail İbn Muhəmməd İbn Fadl Əsbəhəni ﷺ “Huccətu Fi Bəyəni Muhəccətu” kitabında zikr edir	31
8-ci cədvəl - Əbu Bəkr İbn Arabi ﷺ “Əhkəmul Quran” kitabında zikr edir 2/808,810	32
9-cu cədvəl - Qurtubi ﷺ “Əsnə Fi Şərh Əsməul Husnə” kitabında zikr edir	33
10-cu cədvəl - İbn Qeyyim ﷺ nuniyəsində “Kəfiyəti Şəfiyəti Fi İntisaril Firqatun Nəciyə” kitabında, mörtərizə içərisində olanları isə “Mədaricus Səlikin” “Fəvaid” kitabında zikr edir	35
11-ci cədvəl - Muhəmməd İbn Murtəda əl-Yəməni əl-Mərafə İbn	

Vəziri ﷺ “Əsəruł Həqq Aləl Xəlqi” kitabında zikr edir 171-172	36
12-ci cədvəl - Şeyx İbn Həcər ﷺ «Fəthul Bəri» kitabında zikr edir 11/219	38
13-cü cədvəl - Şeyx AbdurRahmən İbn Nəsir İbn Səədi ﷺ “Təysiril Kərumur Rahmən Fi Təfsiril Kələmul Mənnən” kitabında zikr edir 6/298-305	39
14-cü cədvəl - Şeyx Muhəmməd Saleh əl-Useymin ﷺ «Qavaidul Mislü» kitabında zikr edir	40
15-ci cədvəl - Şeyx Səid İbn Əli əl-Qahtani - <i>hafizahullah</i> – “Şərh Əsməul Husnə Fi Davail Kitabi Va Sunnəti” kitabında zikr edir	41
16-ci cədvəl - Şeyx Muhəmməd İbn Həmid ﷺ “Mənhəci Əsməi Fi Şərh Əsməilləhil Husnə” kitabında zikr edir	42
17-ci cədvəl - Əhməd İbn Şərbasi ﷺ “Məvsuatu Ləhul Əsməul Husnə” kitabında zikr edir	43
18-ci cədvəl - Nurul Həsən Xan İbn Muhəmməd Siddiq Həsən Xan ﷺ “Cəvəizu Və Salətu Min Cəmi Əsməi Və Sifəti” kitabında zikr edir	46
19-cu cədvəl - Muhəmməd İbn Xəlifəti ət-Təmimi – <i>hafizahullah</i> - “Mutəqid Əhli Sünnə Vəl Cmaat Əsməilləhi Vəl Husnə” kitabında zikr edir	47
<i>Yuxarıda göstərilən cədvəllərə əsaslanaraq alimlərin Quran və Sünnədə İsim olaraq gördükləri Allahın İsimləri</i>	
Allah	50
İləh	50
Əla	51
Əhəd	51
Əvvəl – Axır – Zahir – Batin	52
Əazz	53
Bəri	53
Bərr	54
Bəsir	54
Bəqi	55
Bədi’	55

Bəsit – Qabid	56
Təvvab	56
Cəbbar	57
Cəmil	58
Cəmi'	59
Cəvad	60
Cəlil	60
Hāfiz - Həfiz	60
Həsib	63
Həfi	63
Həqq	63
Həkəm	64
Həkim	65
Həlim	66
Həmid	67
Həyy - Qayyum	69
Həyyü	70
Xalıq - Xalləq	71
Xabir	72
Rafi'	73
Rahmən - Rəhim	73
Rəqib	74
Rauf	75
Rəfiq	75
Rəzzəq - Rəziq	76
Rəbb	77
Dəim	78
Dəyyən	78
Səlam	78
Səmi'	80
Seyyid	81
Subbuh	81
Saməd	82

Sadiq	82
Sittir	83
Səttər – Sətir	83
Şədid	83
Şəkir - Şəkur	83
Şəhid	84
Şəəfi	85
Aziz	85
Alim - Ālim - Allam	86
Adl	87
Afuv	87
Ali	88
Azim	89
Ğəffər – Ğafur - Ğafir	89
Ğani	91
Ğalib	92
Qādir – Qadir - Muqtədir	92
Qahir – Qahhar	94
Quddus	95
Qarib - Mucib	96
Qavi - Mətin	100
Lətif	100
Fatir	101
Fəttəh	101
Kəfi - Kəfil	102
Kərim - Əkrəm	103
Kəbir	104
Mutəali	104
Mumin - Muheymin	105
Movla	105
Məlik - Məlīk – Məəlik	107
Mutəkəbbir	108
Məcīd	108

Muhit	109
Muhsin	109
Musavvir	110
Muhsən	110
Muqaddim - Muəxxir	111
Muqit	111
Mubin	112
Mənnən	112
Mustəan	114
Musə'iru	114
Vədud	114
Vahid - Vitr	115
Vəli	117
Vəkil	117
Vəhhab	118
Varis	119
Vasi'	119
Nasir	119
Nur	120
Hədi	120
Tayyib	121
<i>Əsməul Məzducət</i>	122
Əvvəl – Axır – Zahir - Batin	122
Bəsit – Qabid	123
Xafid – Rāfi'	124
Ratıq – Fatiq	125
Muqaddim - Muəxxir	125
Mubdi – Muid	126
Mu'ti – Məni'	126
Muizzu – Muzil	127
Muhyi – Mumit	128
Muntəqim – Afuv	129
Muhillu – Muhərrim	129

Hədi – Mudil	129
Darr – Nəfi	130
<i>Yuxarıda göstərilən cədvəllərə əsaslanaraq alimlərin</i>	
<i>Quran və Sünnədə İzafə olaraq gördükləri Allahın İsimləri</i>	<i>131</i>
Əlləzi Alləmə Bil Qaləm	131
Əlləzi Ləhul Mulk	131
Əhsənul Xaliqin	131
Əhkəmul Həkimin	131
Ərhəmur Rahimin	132
Əsraul Həsibin	132
Əhlut Təqva	132
Əhlul Məğfira	132
Əlimul-Axz	132
İləhin Nəs	132
Bəliğü Əmri	132
Bədius Səməvəti Vəl Ard	133
Cəaləl Leylə Səkənə	133
Cəmiun Nəs	133
Xayrul Fətihin	133
Xayrul Həfizin	133
Xaliqul İnsən	133
Xayrul Həkimin	133
Xayrur Rahimin	133
Xayrur Raziqin	134
Xayrul Ğafirin	134
Xayrul Fəsilin	134
Xayrul Məkirin	134
Xayrul Munzilin	134
Xayrun Nəsirin	135
Xayrul Vərisin	135
Zul Bətş	135
Zu İntiqam	135
Cəlil – Zul-Cələli Vəl İkrəm	135

Zur Rahmətil Vasia	136
Zut Tavl	136
Zul Arş (Zul Arşil Azim)	137
Zul Fadlil Azim	137
Zul Quvvətil Mətin	137
Zul Məaric	137
Zul İqab	137
Zul Məğfira	137
Raziqı Bi Ğeyri Hisəb	138
Rafius Səmə	138
Rabbul Beyti	138
Rabbuş Şi’Ra	138
Rabbul İzzə	138
Rabbul Məşriqi Vəl Məğrib	138
Rabbul Məşəriqi Vəl Məğəribi	138
Rabbul Məşriqeyni Və Rabbul Məğribeyn	139
Rabbun Nəs	139
Rabbul Aləmin	139
Rafiud Dəracət	139
Səriul İqab	139
Səriul Hisəb	139
Səmi’ud Dua	139
Şədidul-Bəts	140
Şədidul-İqab	140
Şərihul Sudur	141
Şədidul Bə’s	141
Şədidul Mihəl	141
Sahibul Əmr	141
Sahibul Bələ’	141
Sahibus Sırat	142
Sahibul Keydi Mətin	142
Sahibul Və’dil Həqq	142
Sadiqul Və’d	142

Alimul Ğaybi Vəş Şəhədə	142
Alimul Bizətiş Sudur	142
Alləmul Ğuyub	143
Aduvvu Kəfirin	143
Ğaafiruz Zənbı	143
Ğalibu Alə Əmri	143
Fəliqul İsbəh - Fəliqul Həbbi Vənnəvə	143
Fə'Alu Limə Yurid	144
Fatiras Səməvəti Vəl Ard	144
Fə'Alu Limə Yəşə	144
Qaimu Alə Kulli Nəfsin Bimə Kəsəbət	144
Qabilut Tovba	145
Qazifu Bil Həqq	145
Kəşifud Durr	145
Məlikul Mulk	145
Məəliki Yəvmid Din	145
Mutimmu Nurih	145
Muxricul Həyy Minəl Meyyit – Muxricul Meyyit Minəl Həyy	146
Məlikin Nəs	146
Məhiy Batil	146
Məricul Bəhreyn	146
Mutiy Hikmətə	146
Mubtilul Bətl	146
Mutuffi Ənfusə	146
Muhiqqul Həqqi Bi Kəliməti	147
Muxricul Səmərat	147
Mudrikul Əbsar	147
Mursilul Riyəh	147
Mustəvi Alə Arş	147
Musəxxirul Fulk	147
Musarriful Əyət	148
Muallimul Quran	148
Mufasssilul Əyət	148

Muməsikül Məkr	148
Munəzzilus Səkinə	148
Munşius Səhəb	148
Munəzzilul Kitəb	148
Muhinu Keydil Kəfirin	149
Muxziy Kəfirin	149
Musarriful Qulub	149
Muqallibul Qulub	149
Musəbbitul Qulub	149
Ni'məl Qadir	149
Ni'məl Məhid	149
Ni'məl Movlə	149
Ni'məl Nasir	150
Ni'məl Vəkil	150
Nurus Səməvəti Vəl Ard	150
Nəsiru Abdi	150
Həzimul Əhzəb	150
Vadiul Mizən	151
Vasiul Məğfira	151
Vəliyyul Mu'minin	151
<i>Allah daha doğru bilir!</i>	151
Əbədə	151
Əxazə	151
Əhkəm	152
Ə'zam	152
Ə'ləm	152
Əqrab	152
Əqvə	152
Əkbər	152
Əmin	153
Bədi	153
Bərr	153
Bəis	153

Bātiş	154
Bəli	154
Bəni	154
Burhən	154
Təmm	154
Cəailu	155
Həəsib	155
Həəkim	155
Hənnən	155
Xatim	155
Xafi	156
Xalifətu	156
Dəhr	156
Dəfi'	157
Zəri	157
Rāşid – ər-Raşid	157
Ramadan	158
Radı - ər-Rıda	158
Zəri'	158
Səəmi'	158
Səri'	158
Səqi	158
Səxita	159
Şəəhid	159
Şəfi'	159
Şəri'	159
Sahib	159
Sani'	160
Sabur	160
Safuh	162
Tabib	162
Talib	162
Tabi'	162

Tahir	163
Ğıyəs	163
Ğuyur	163
Fatih	163
Fatin	163
Fail	164
Fərd	164
Fə'alu	164
Qadı	164
Qadim	164
Qaim	165
Qabil	165
Qiyəm	165
Qayyim	165
Kəin	166
Kətib	166
Kəşif	166
Məəcüd	166
Məni'	166
Muəllif	167
Muəyyid	167
Mubarək	167
Mubtəli	167
Mubrim	168
Mubğid	168
Mubqi	168
Mubli	168
Mutəfəddil	168
Mutəqəbbil	169
Mutəvəffi	169
Musəbbit	169
Muctəbi	169
Mucir	169

Muhibb	169
Muhsi	170
Muxtər	170
Muxric	170
Mudəbbir	170
Mudəvil	171
Mudəmdim	171
Məzkur	171
Mursil	171
Murşid	171
Murid	172
Mustəcib	172
Mustəqim	172
Mustəmi'	172
Mustafi	172
Mustani'	172
Muslih	173
Mudaif	173
Mudil	173
Mutim	173
Muttali'	174
Mutahhir	174
Muzhir	174
Muafi	174
Məabud	174
Muazzibu	174
Muin.....	175
Mu'ti.....	175
Muğni.....	175
Muğis	176
Mufti	176
Mufərric	177
Mufəddil.....	177

Mufni	177
Muqsit	177
Muqaddir	177
Mukrim	178
Mumtəhin	178
Mumid	178
Mumli	178
Mumhil	178
Muntəqim	179
Munəbbi	179
Munci	180
Munzil	180
Munzir	180
Munşi	180
Munim	180
Munir	181
Muhlik	181
Muhin	181
Mucid	181
Muhi	181
Muzı	’181
Musı’	182
Musı	182
Movil	182
Muyəssiru	182
Nāsir	182
Nāzir	183
Nāsix	183
Nəxir	183
Huvə	183
Vacid	183
Vali	184
Vəqi	184

Vāfi	184
Vafi	185
<i>İlhəd</i>	185
İstiva	186
Ərş və Kursi	189
Allahın ﷻ Uluv – ucalıq sifəti və səmada olması	193
Allah ﷻ barəsində: “Əynəallah – Allah haradadır?” deyə soruşmaq olarmı?.....	199
Müxaliflərin gətirdikləri bəzi şübhələr və onlara verilən cavablar	206
Allahın ﷻ Məyyə – birlikdə olmaq sifəti	210
Allahın ﷻ Kəlam sifəti	212
Quran Allahın Kəlamıdır	214
Qiyamət günü möminlərin Rəblərini görmələri	219
Müxaliflərin gətirdikləri bəzi şübhələr və onlara verilən cavablar	222
Allahın ﷻ Əl sifəti	228
Allahın ﷻ İtyan – gəliş, Məci – gəlmək sifəti	232
Allahın ﷻ Nüzul – enmə sifəti	232
Allahın ﷻ Üz sifəti	233
Allahın ﷻ Göz sifəti	234
Allahın ﷻ Ricl və Qadəm ayaq sifəti	235
Allahın ﷻ Məkr və Keyd (Hiyləyə qarşılıq verm) sifəti	236
Allahın ﷻ Sevinmək və Gülmək sifəti	236
Allahın ﷻ Təəcüblənmək-Heyrət etmək sifəti	239
Allahın ﷻ Qısqaqmaq sifəti	240
Allahın ﷻ Qəzəblənmək sifəti	240
Müxaliflərin gətirdikləri bəzi şübhələr və onlara verilən cavablar	241
İsim və Sifətlər Tövhidinə zidd olan etiqadlar (söz və əməllər).....	246
İstifadə olunan ədəbiyyat	257